CELÂL BAYAR

BEN DE YAZDIM

Millî Mücadeleye Gidiş

7

SABAH
KİTAPLARI
TÜRKİYE'DEN

CELÂL BAYAR

BEN DE YAZDIM

Millî Mücadeleye Giriş

7

SABAH
KİTAPLARI
TÜRKİYE'DEN

Bu kitap, Sabah Gazetesi'nin Türk okuruna bir kültür hizmetidir.

BEN DE YAZDIM: Milli Mücadeleye Giriş, 7. Cilt
Sabah Kitapları 54
Türkiye'den Dizisi 2

Yazan: Celâl Bayar

İstiklal Cd. No. 192 Beyoğlu/İstanbul

Yayın Yönetmeni: Serpil Demirtaş
Editör: Cem Çobanlı
Üretim asistanları: Mustafa Sünnetçioğlu, Yasemin Bakkal

Kapak Düzeni: Naci Yavuz

BASKI - CİLT

MEDYA OFSET

0.212.624.14.00

İÇİNDEKİLER

Bölüm 4

Bölüm 5

Bölüm 6

Bölüm 7

Bölüm 8

Bölüm 9

Bölüm 10

BÖLÜM 1

AYDIN'I BIRAKIYORUZ, HERŞEY BİTTİ Mİ, YENİ Mİ BAŞLIYOR? YENİ DURUM, YENİ TEŞKİLÂT, KÖYLERDE TELKİN

Bizim Bosköylü Hoca, yukarıda yazdığım gibi (Cilt 6, s. 171), "Kuva-yi Milliyeciler şehir dışına," dedikten sonra, Yunanlılarla birlikte emniyet içinde yaşayamayacağını bilen büyük bir halk kitlesi ile silahlı kuvvetlerimiz Aydın'dan ayrılmaya başladı. Ben de bunlar arasında idim. Yeni durum karşısında kumandanların nasıl bir tertip hazırladıklarını, sayıları az askerlere ne yolda emir verdiklerini henüz bilmiyordum. Herkes dilediği yönde, fakat sükûnet içinde yoluna devam ediyordu. Bu arada İzmir'den tanıdığım Levazım subayı Yüzbaşı Faik Bey gözüme ilişti. Söke gönüllüleri ile gelmiş, şimdi yine Söke'ye dönmek istiyordu. Bana cephede ve buralarda değil, şehirlerde çalışmamı tavsiye etti. Böyle hareket ettiğim takdirde emniyet içinde davaya daha faydalı olacağımı söyledi.

Ben böyle düşünmüyordum. Özellikle bu anda düşmana karşı koymadan, işgali hiç olmazsa protesto etmeden çekilmeyi hazmedemiyordum. Gözlerim silahlar arasında tanıdıkları arıyordu. Silah verdiğim köylü dostlarımdan beş, on kişiyi gördüm. Onlara bir arada bulunmamızı söyledim. Denizli Müfrezesinden onbeş, yirmi kişilik bir gruba rastladım. Yalnız ve başsız kalmışlardı. Bize katılmalarını rica ettim. Kafilemiz büyüdü. Düşman Erbeyli'den geliyordu. Bu yönden mukabele ve ateş edeceğiz diye bağırıyorduk. Kendiliklerinden gelenler de oluyor, sayımız artıyordu. İncir bahçeleri içinde bir hat tuttuk, bekliyorduk. Ara sıra düşmanın geleceği istikamete doğru ateş edenlerimiz oluyordu. "Düşman Topyatağı'ndan, yukarıdan şehre girmek üzeredir. Orası ne haldedir aca-

ba?" sesleri de işitiliyor, "Orada da arkadaşlarımız var" diye cevap verenler oluyordu. Birkaç saat içinde toplanmış, yarısı kumandan, diğer yarısının ne olduğu pek bilinmeyen bir başıbozuk alayımızdı bu...[1]

Kumandan Hacı Şükrü Bey bir takım süvari ile yanımıza geldi. Yalnız o atından indi:

Düşman aldığı takviye kuvvetleriyle şehri sarıyor, çekilmeye mecburuz, [2]

dedi. Beni bırakmadı. At üstündeki süvarilerden birinin arkasına atladım. Bir atta iki kişiydik. Menderes Köprüsü'ne doğru toplu halde yol almaya başladık. Tümen Kumandanı Şefik Aker'e yetiştik. O, karargâhı ile beraber hareket ediyordu. Telli Dede mevkiinde atlarımızdan indik. Bataryaların bulunduğu yere giderken temiz giyinmiş, başı açık, ceketsiz, beyaz spor gömleğinin tam kapayamadığı kollarını sallaya sallaya, efendiden bir delikanlı yanımızdan geçiyordu.

Bize işittirecek deredece yüksek, biraz da hiddetli bir sesle güya kendi kendine konuşuyordu, "Bir insan başarabileceği bir işe girmelidir," diyordu. Bu sözün manasını anlamıştık, zavallı bize sitem ediyordu. İşitmemezlikten geldik.

Şefik Aker, bizzat topların başına geçti, düşmana tarassut ediyordu. Güneş batmış, hafif karanlık ortalığı sarmaya başlamıştı, toplarımız ateşe başladı. Düşmanın geldiği istikamette güllelelerini savuruyordu. Ben yanımdakilerin dikkatini çekecek kadar memnundum. Sebebini söyleyeyim: O sırada bende hâkim olan fikir, şehir almak veya bırakmak değildi. Bunlar ikinci derecede bir mesele idi. Esas olan Millî Mücadeleye başlamak ve devam ettirmekti. Topların Aydın ovasındaki gürültülü sedası, düşünceme cevap veriyordu. Ateş bir hayli süre devam etti. Mukabele görmüyorduk. Kumandan ve maiyeti bütün subaylar tümenin merkezi Çine'nin yolunu tuttu, gittiler. Ben, Aydın Jandarma Takım Kumandanı Teğmen Şefik Bey'le yalnız kalmıştım. Şefik Bey, bizi İzmir'den çıkaran rahmetli Teğmen Fethi'nin arkadaşı idi. Edib ve diğer daha yüksek rütbeli jandarma subayları tarafından kendisine tanıtılmıştım. Ve bir defa da görmüştük. Onun bir kısrağı vardı. Artlı, önlü ikimiz bindik, geceyi geçireceğimiz bir yer bulmak üzere Menderes Köprüsü'ne doğru uzaklaşmaya başladık.

Şafak söküyordu. Biraz yüksek bir bağ damından ovaya bakarken 40-50 arkadaşı ile Yörük Ali Efe'nin ağır ve düzenli adımlarla köprüye doğru ilerlediğini gördük. H
sonra güneş doğmuş, ışığı ovayı sarmıştı. Efelerin arkasından Yunan askeri görünmeye başladı. 150-200 kadar tahmin ettiğimiz öncü bir kuvvet, omuzlarında süngü takılı tüfenkleri ile 'yanaşık düzende' bulunduğumuz yere doğru ilerliyordu. Yunanlıların Çine istikametine yöneldikleri anlaşılıyordu. Teğmen Şefik Bey bana döndü:

Bu iş bu kadarmış; oldu, bitti. Denizli yolunu tutmak, oraya gitmekten başka yapacağımız bir şey kalmadı,

dedi. Ben bu fikirde değildim:

Hayır arkadaş! Bu iş bitmedi yeni başlıyor. Yapacağımız ilk iş Menderes batısındaki kıyı köylerini gezmek, telkinlerde bulunmak, müşahadelerimizi tamamlamaktır,

dedim. Beni yalnız bırakmak istemeyen genç Jandarma Subayı Şefik Bey'in 'cefakâr' kısrağı bizi bekliyordu. İkimiz birden hayvanın sırtına atladık, köy köy dolaşmaya başladık. Köy kahvelerinde, köy meydanlarında halk ile toplu görüşmeye başladım. Bana, "Kimsin... ne sıfatla konuşuyorsun?" diyen, soran olmuyordu. Yalnız söylediklerimize dikkat ediyorlardı.

"Başka kurtuluş yolu yoktur. Silahımızı elde bulunduralım," dediğim zaman bellerini sarılı meşin silahlıklarından çıkardıkları işlemeli çevreleri ile gözyaşlarını silen köy ihtiyarları dikkatimi çekiyordu. Bunlar, "Haydi çocuklar davullar vursun artık," dediler mi, bu, savaşa hazırlık kararının ilanı demekti. Eli silah tutanlar gönüllü yazılacaktı. Gördüğüm köylüler ayaktaydı, heyecan devam ediyordu.

Mesutlu Mestan Efe'nin köyüne yaklaşmıştık. Davul sesleri bize kadar geliyordu. Daha köye giriş yerinde Efe'nin kızanlarından birkaçı karşımıza çıktı. Elimizden silahlarımızı almak istedi, yaptıkları iyi bir hareketti, silahlarının sayısını arttıracaklardı... Kendilerine, "Acele etmeyin. Biz de silah kullanmasını biliriz," dedim. Efelerinin nerede olduğunu sordum. Mesutlu Mestan Efe yuşamak tabiatlı, diyebilirim, 'Efendi halli' alçakgönüllü bir zeybekti. Sessizce hazırlanıyor, yeni kuvvet topluyordu. Benim için burada yapacağımız bir iş yoktu. Efe'nin kahvesini içtik. Kendisinden bilgi edinmeye çalıştım. Kıllı Hüseyin Efe'nin Menderes Köprüsü başında kuvvet toplamak niyetinde olduğundan bahsetti. Kıllı, Mesutlu Efe'nin tam zıddına huysuz, sert ve şımarık bir zeybekti.

Geldiğimiz yere Menderes Köprüsü'ne doğru yönelmiştik. Yolda rastladığımız köylülerle dost olmaya, görüşmeye dikkat ediyordum. Çine'ye gitmekte olan yaşlıca bir vatandaşa rastladık. Günlük rapor mahiyetinde yazdığım mektubu aldı. Tümen Kumanı Albay Şefik Aker'e göndereceğini vaadetti. Mektupta gördüklerimi kısaca anlatıyor, millî hareketin daha kuvvetle inkişaf yolunda olduğunu temin ediyor, Aydın ile Nazilli arasında Umurlu veya Köşk'de yeniden düşmanın karşısına çıkmak fikrini -bir mütalâa olarak- ileri sürüyordu.

Arkadaşımla Menderes Köprüsü'ne doğru giderken, ortalık tamamen kararmıştı. Karşı taraftan gelen zeybekler, ikişer, hatta, üçer üçer bindikleri hayvanlarını hızla sürüyorlar, yanımızdan geçiyorlardı. Bunlar, cepheyi ve silahı bırakan veya gündüz halkın gözü önünde geri dönmüş gö-

rünmekten çekinen kişilerdi. Karanlık iyice basmıştı. Yolumuz üzerinde karşımıza çıkan bir kır kahvesinin fersiz feneri gözümüze ilişti. Oraya doğru ilerledik. İki kişi kahve ocağı ile meşguldü. Kıllı Hüseyin Efe'nin bulunduğu yeri bulmak istiyorduk. Sorduk, yüzümüze bile bakmadan, biri cevap verdi:

ALNIMA DAYANAN TABANCA, DÜŞMANA PUSU TERTİBİ, YUNANLILARI İTALYANLARIN PROTESTOSU

"Ben biliyorum, sizi götüreyim," dedi, önümüze düştü. Birkaç yüz metre beraber yürüdük, hafif bir yokuş tırmandık. Bir tepe üzerinde otuz kırk kadar tahmin olunan silahlı bir topluluğun yanına vardık. Hepsi ayakta idi. Ortalarına aldıkları efelerin etrafına toplanmışlardı. Şefik, yedeğindeki hayvanla grubun yan tarafına geçti. Ben, bize yol gösteren adamın arkasında idim.

Bizi görünce, Kıllı Hüseyin Efe elinde tabanca ile, birkaç adım bana doğru ilerledi. Bu sırada bize yol göstermek lütfunda (!) bulunan adam:

Efe, bunlar kaçıyorlardı. Yakaladım. İşte size getirdim,

diye bizi özellikle yanında bulunan beni, efeye takdim etti. Adam, niçin böyle yapmıştı? Düşünmeye, ağzından çıkmaya vakit kalmadan efenin elindeki tabancanın soğuk namlusunun alnıma dayandığını gördüm.

O anda ne yapmalı idim? Müdafaa etsem, beş on silahın birden mermesine hedef olacaktım. Zaaf göstersem, manen ölmüş sayılacaktım. Hareketsiz metin durmaktan başka çarem yoktu. Bereket versin hemen jandarma subayının sesi yükseldi:

Hüseyin!... Ne yapıyorsun?

Bu defa, tabanca indi. Bir küçük elektrik fenerinin ışığı yüzümde dolaşmaya başladı. Kıllı, beni Aydın'da kumandanların yanında, iş üzerinde görüşürken görmüştü, tanıdı. Elimden tuttu. Grubun içine, yanına aldı. Şimdi de hatırlayamıyorum. İzmir'den ayrılalıdan beri kaçıncı defa ölümden kurtulmuştum.

Efe, ortaya kaba bir küfür savurduktan sonra adamlarından bazılarının halen yanına gelmediklerinden şikâyet etti. Burada toplanmaktan maksatları, Menderes Nehri'ni geçmek isteyen düşman kuvvetlerine pusu kurmaktı. Seçtikleri yer, yan ateşine de müsait bir taşlıktı. Gün ağarmadan tasarlanan yeri tuttuk, beklemeye başladık. Bu tam zeybek usulü bir tertipti. Düşman yanımıza yaklaşacak, bizim ani ateşimizle karşılanacaktı.

Sabah olur olmaz Yunan askeri göründü. Fakat beklediğimiz yaya as-

kerlerin yerine üzerimize top ateşi başladı. Plan başarı kazanamamıştı. Taşlıkta fazla kalınamazdı. Mermiler taşlara çarptıkça kopan parçalar birer kurşun yerini tutuyordu. Ben yine teğmen arkadaşımla yalnızdım. Yenipazar'a, oradan Umurlu, Köşk çevresine gidecek, oraları da gözden geçirecektim. Aydın'ın bu yönü çok daha önemliydi. Yunanlılar, Menderes Nehri'nin sol kıyısı İtalyan işgali altında olduğundan, buralara geçseler bile siyasi sebeplerle barınamazlardı. Halbuki yeni gideceğimiz taraf Anadolu içerisine, Eğridir ilçesine kadar açıktı.

Nitekim Yunanlıların Menderes Köprüsünden ileri geçmelerine, İtalyanlar kayıtsız kalmadı. Çine'deki İtalyan temsilcisi Necarotto hemen Aydın'da bulunan Yunan karargâhına gidip protestosunda bulundu. Diğer taraftan İtalyan askerleri Yunanlılara karşı koymak için hazırlanmaya başladı.

İNGİLİZLER ARAYA GİRİYOR DİPLOMASİ FAALİYETİ VE SONUÇ

Amiral Galthorpe, Paris'te Mr. Balfour'a bir telgraf çekerek durumu ve İzmir'de Komodor Fitzmaurice'in şikâyetlerini bildirdi. Bu telgrafta şöyle deniliyordu:

> Yunan askerleri, emirlerimize aykırı Aydın'ın güneyindeki nehri geçmişlerdir. Temmuz'un sekizinde nehrin yirmi mil güneyinde bir mevkide idiler. Yunan topçusunun attığı mermiler İtalyan hatları içine düşmüştür. İtalyan Kumandanı her iki vak'ayı da yanıma gelerek resmen protesto etmiştir. Emirlerin aksine hareket etmenin sorumluluğu, Venizelos'un verdiği emirlere aittir. Yunan Yüksek Komiserine yazarak Yunan askerinin derhal Aydın demiryolunun kuzeyine çekilmesi için emir vermesini istedim. [3]

İşte bu yolda yapılan siyasi demarşların etkisiyle Yunanlılar 10 Temmuz 1919'da tekrar Menderes'in kuzeyine çekildi. Köprünün güney başına İtalyanlar, kuzey başına da Yunanlılar yerleşmiş oldu.

YOLUMUZA DEVAM, YENİPAZAR GÖNÜLLÜLERİ, DALAMA'DAN BİR SES, KÜÇÜK KUVVETİMİZLE UMURLU'YA, DÜŞMAN KARŞISINA GİDİŞ, BİR YORUM

Ben yine arkadaşım Şefik ile yolumuza ve teşebbüslerimize devam ediyordum. Karşımızdan oldukça kalabalık bir kafilenin bize doğru gelmekte olduğunu gördüm. Bunlar Yenipazarlılardı. Yüzelli, ikiyüz kişilik tam bir halk hareketini temsil ediyorlardı. Mahallî askeralma şubesinin reisi yaşlı, muhterem bir subay olan Binbaşı Abdülfettah Bey'in yardımı ile silahlan-

dırılmış, içlerinde, bilinen bir deyimle 'yedisinden yetmişine kadar' çeşitli yaşta atlı, yaya, hatta bazıları eşekler üzerinde, karşılarındaki kuvvetin ne olduğunu hesaba katmadan yurtlarını savunmak için oraya atılmış, mert ve vatansever insanlar... Hemen hepsi birden bizi ortalarına aldı, düşmandan bilgi edinmek istedi. Bildiklerimi söyledim. Düşmanın bu taraflarda henüz görünmediğini söyledim. Kendilerini tebrik ettim. Günün siyasi meselelerini anlattım. Onlar, Menderes Nehri geçitlerinden birini tutacaklar, düşmanın ilerlemesini önlemeye çalışacaklardı.

Önce verdiğim kararı değiştirmedim. Umurlu'ya gidiyorduk. Akşam olmuştu. Dalama köyü yakınlarına gelmiştik. Burada Denizli Müfrezesinin başsız kalmış perakende kuvvetlerine rastladık, yaya olarak Denizli'ye dönüyorlardı. Bunları yanıma aldım. Onbeş kişilik bir kuvvet haline gelmiştik.

Teğmen Şefik, bu bölge halkının çoğunu kişilikleri, bütün düşüncüleri ile tanıyordu. Yalnızca köye gidip durumu anlatmak istedi. Yanında, Üsteğmen Cevat Bey'le döndü. Cevat Bey, Köşk Jandarma Takım Kumandanıydı. Yunanlıların Aydın'ı tekrar işgalleri üzerine ellerine esir düşmemek için buraya gelmişti. Benim gerçek hüviyetimi Şefik Bey'den öğrenmişti.[4] Kendisinden düşman hakkında bilgi edinmek istedim:

"Yunanlıların Köşk'e kadar ilerlediklerini haber aldığını, ancak gözü ile görmediği için son durumu öğrenip bildireceğini," söyledi, bizden ayrıldı.

Hepimiz yorgunduk, dinlenmek, aç olduğumuz için yiyecek bulmak zorunda idik. Buna rağmen Şefik Bey köye girmemizi istemedi. Sebebini sormadan ben de ona uydum. Geceyi nehrin kenarında 'geçit' yerinde geçirdik. Burada silahlı silahsız bir hayli vatandaş toplanmıştı. Bunlar savaşçı değil, gözcü idi. Düşman gelirse geridekilere haber ulaştıracaklardı.

Öğle vakti idi. Menderes'in karşı yakasında bir süvarinin, tozu dumana katarak süratle bize doğru gelmekte olduğunu gördüm. Herkesin, heyecanlı bir duygu içinde bulunan gözcülerin dikkati bu olay üzerine toplanmıştı. Süvari atını yüzdürerek Menderes Nehri'ni geçti, doğruca yanıma geldi, "Umurlu'da sizi bekliyorlar, düşman henüz Aydın şehrinden dışarı çıkmamıştı," dedi ve hemen atının başını çevirerek aynı yoldan geri döndü.

Süvari, Aydın polis komiseri muavini veya polislerinden, şimdi ismini hatırlayamadığım levent yapılı, yakışıklı bir efendi idi. Haberin de Cevat Bey'den geldiği anlaşılıyordu.

Yanındaki arkadaşlara, "Hazır olun Umurlu'ya gidiyoruz," dedim, yola yöneldik. Dalama'yı geçtikten sonra Şefik Bey yanıma sokuldu, yavaş sesle:

Bu köyde Hürriyet ve İtilâf Partisinden tanınmış bir kişinin (ki bununda ismini unuttum, sonra da öğrenmeye lüzum görmedim) köyde yaygara koparak bu tam manası ile millî hareketi parti meselesi seviyesine düşürmek istediğini, yapılanların, "bir ittihatçı tahrikinden başka bir şey olmadığını" kendisine, "yanındaki Celâl Bey değil mi?" diye sorduğunu,

söyledi. Demek, (6. Cildimizde) Küçük Menderes bölgesindeki anlattığım propaganda aynı ağızlardan burada, Büyük Menderes çevresinde de tekrar olunuyordu. Bunun ucu İstanbul'da Sadrazam Damat Ferit Paşa ile zamanın Padişahı Vahdeddin'e kadar gidiyordu.

Büyük Türk milletinin kaderini ellerinde tutan bu bedbahtlarda İngilisiz Casusu Papaz Fruw'un cazibesine tutulmuşlardı. İleride tafsilatıyla yazacağım, okuyacaksınız. Osmanlı Devleti'nin hükümet mekanizması İngilizler hesabına işletilmek isteniyordu. Bundan Yunanlılar hesabına da kâr ayıracaktı. Bu kadar kötü ve derin bir siyaset çukuruna memleketin öz evlatlarından bazıları da maalesef bilerek veya bilmeyerek sürükleniyordu. Bunun misallerinden maddi delillerinden biri, burada gözümün önündeydi. İstanbul Hükümeti, propagandasının nüfuzunun girmediği yerlerde ise yurduna bağlı vatandaşlarımız 'yedisinden yetmişine' kadar bulabildikleri silahla düşmanın karşısına çıkıyorlar, ihtilale karışıyorlardı. Aynı vasfı taşıyan ve fakat İstanbul Hükümeti'nin telkinlerine kapılan komşularından bir kısmı da millî hareketi dejenere etmek yolunu tutmuş görünüyordu.

Müşahadeye dayanan bu düşüncenin etkisi altında yanındaki silahlı, masum insanlara baktım. Onbeş, onsekiz silahlı idik. Gittiğimiz yerde kaç kişi bulacağımızı bilmeden, sayıları sekiz, on bin tahmin olunan düşman ordusunun karşısına gidiyorduk... gözlerim yaşardı...

UMURLU'DAYIZ
İLK DURUM, BİR TELGRAF HABERİ

Umurlu'ya geldik. Beşer, onar kişilik guruplar halinde Aydın'dan çekilmiş mücahitlere rastladık. Bunlar kahvelerde, demiryolu istasyonunda kararsız vakit geçiriyorlardı. Bu sırada bir ses işitildi: "Düşman geliyor!"

Sayısı üçü geçmeyen türedilerin bu haberi, yayılmaya başladı. Ortalık karıştı. Fakat düşmandan bir eser görünmüyordu. Bence, bu hareketi yapanlar Kuva-yi Milliye'nin kuruluşunu istemeyen zümrenin adamlarından başkası değildi. Sükûneti temin için tedbir almak gerekiyordu. Sağlam karakterli bir subay olan Nazilli Jandarma Bölük Kumandanı Nuri Bey'in (bu zata efeler ve halk 'Arap Yüzbaşı' diyorlardı ve seviyorlardı) yanında Sancaktarın Ali Efe olduğu halde ileride, ova içinde düşmana karşı arkadaşları ile birlikte mevzi aldıklarını biliyordum. Bunlardan bir ses çıkmıyordu.

Kalabalık arasında birisi genç bir efendi yanıma sokuldu. Aydın telgrafçılarından İsmail Hakkı olduğunu, telgraf makinesini de beraberinde getirdiğini, hizmete hazır olduğunu söyledi. Bu efendiden, o an için faydalanmak hatırıma geldi. Kendisine, "Makineni kur, Denizli'den askerî bir kuvvet gelecek, bu haberi al ve yazdığın telgrafı da herkese göster, oku," tavsiyesinde bulundum. Bu zeki efendi, maksadımı anladı, de-

diğimi aynı ile yaptı. Teğmen Şefik Bey de ileride düşman karşısında Yüzbaşı Nuri Bey'in kuvvetleriyle müdafaa halinde ilan etti.

Çok iyi bir tesadüf, bir iki saat sonra da herkesin dikkatini çeken açık bir vagon içinde büyük bir top daha sonra da Binbaşı Hakkı Bey geldi, ortalık yatışır gibi oldu.

GEÇİCİ BİR CEPHE NASIL KURULDU? BU ARADA YÖRÜK ALİ EFE

Hakkı Bey'i tanımıyordum. Sadece samimi, ağır başlı bir zat olduğunu işitmiştim. Kendisiyle hemen görüştüm, durumu anlattım. Burada kumandayı ve idareyi bizzat ele almasını rica ettim.[5] Yeniden kurulacak teşkilâtta şekil bakımından iş başına efeleri getirmenin, yardımcı olarak bunlara aydın gençlerin verilmesinin doğru olacağını söyledim, kabul etti. Bu suretle kendiliğinden Binbaşı Hakkı Bey başa geçti. Yüzbaşı Nuri Bey'in 'ileri mevzi' kumandanlığı devam etti. Benim de hisseme 'merkez kumandanlığı yardımcılığı' düştü. Merkez Kumandanı da Sarayköylü Efe Deli Mehmet'di. Efe kendisine verilen bu görevden mağrur ve memnundu. İlk defa karşı karşıya geldiğimiz zaman bana:

Bak hoca! Ben bi yol (bir kez) Sarayköy'e varıp, döneceğim. Sen işlere dikkat et... Yakışıksız bir şey yapayım deme ha...

Ağzını bir karış açıp göstererek:

Ben hoole (böyle) adamın ağzına sıkı çekerim,*

demiş, ilk emir ve direktifini vermişti.[6]

Bu topluluğa milis kuvvetlerinden gelip katılmalar başladı. Her gün kuvvetimiz artıyordu. Habibin Ali, Dokuzun Mehmet ve Hasan Hüseyin, Mesutlu Mestan ve Danişmentli İsmail Efeler kızanları ve arkadaşlarıyle geldi; Umurlu, karargâh oldu.

Yörük Ali Efe, başkızanı Kıllıoğlu Hüseyin Efe de yanında olduğu halde, arkasını Muğla ve bölgesine dayamak ve buralardaki nüfuzunu arttırmak maksadı ile ayrı bir grup halinde serbest çalışmak için Dalama köyünü merkez olarak seçti. Yörük Ali Çetesi, kısa bir süre içinde kendini toplamaya başladı. Edinilen tecrübelere göre kendisine askerî bir düzen vermeye koyuldu. Beraber çalıştığı Teğmen Zekâi Kaur'un bu konuda çok değerli telkinleri oluyor, yardımları görülüyordu.

---

* 'Sıkı çekmek', kurşun atmak anlamındadır. / C. B.

DEMİRCİ MEHMET EFE VE KUVAYİ MİLLİYE'YE KATILIŞI

Bu sırada Yörük Ali, henüz yüze çıkmamış, 'şekavet halinde' bir zeybek, Demirci Mehmet Efe'ye bir mektup gönderdi. Gerçekten yiğit yaratılmış bu genç delikanlı; mektubunda:

Efelik, zeybeklik yapacak zaman geçti. Efeliği düşmana karşı gösterelim de memleket kurtulsun,[7]

diyordu. Demirci Mehmet Efe, Ödemişli 'Gökdeli' adındaki tanınmış bir zeybeyin yanında bir süre 'kızan' olarak bulunduktan sonra kendisi de bir çete kurmuş ünlü bir zeybek olmuştu. Bu hali devam etmekteydi. Ancak Kuva-yi Milliye'ye katılmak arzusunda olduğu, Nuri Bey ile görüşmek istediği işitiliyordu. Bu konuda Nuri Bey'den bilgi edinmek istedim. Bana özetle olayı şöyle anlattı:

Demirci Mehmet Efe, İzmir'i Yunanlılar işgal etmezden önce Karacasu ilçe merkezini basmış, kasabanın zenginlerinden, hatta fakirlerinden bile bir hayli para almıştı. Bu yüzden hükümetçe takip olunuyordu. Bizim Nazilli jandarması da -uzaktan bile olsa- bu işlerle ilgileniyordu. Bir gün, Yunanlıların Aydın'ı işgal ettiği sırada, millî hareketin varlığına dair bir işaret yok iken Demirci Mehmet Efe benimle görüşmek istedi, bulunduğu Dualar köyüne davet etti. Yanıma iki jandarma eri aldım, Efe'ye gittim. Böyle 'kritik' bir zamanda yüze indirmeye muvaffak olur, belki de öteden beri kulaktan kulağa akseden Yunan mezalimine karşı günün birinde millî bir hareket için kendisini kandırabilirim düşüncesiyle uzun görüştüm. Mülâkatımızın ağırlık merkezini Yunanlılara mutlaka karşı koymak meselesi teşkil etmişti. Böyle bir hareket olunca kendi kuvvetleri ile bana yardım ettiği veya bu hareketin başına geçtiği takdirde hem 'millî kahraman' olacağını, hem de memlekete yapılacak böyle bir hizmetten dolayı hükümetin kendisini affedeceğini söylemiştim. Efe de bu işe atılacağını ve hazırlığını yapar, yapmaz ortaya çıkacağını vaadetmişti. Efe, 10 Temmuz 335 (1919) günü Umurlu cephesine iki yüz kadar mevcudu ile katıldı. Bugün de zât-ı âlînizi (beni) Teğmen Şefik Bey delâletiyle tanımış oldum.[8]

Demirci kuvvetlerinin katılması ile 11 Temmuz 1919'da Aydın'ın doğu cephesindeki Kuva-yi Milliye'nin gönüllü sayısı bine yaklaşmıştı.

BÖLÜM 2

AYDIN'A İKİNCİ BİR HÜCUM TEŞEBBÜSÜ İÇTE VE DIŞTA AKİSLERİ

Demirci Mehmet Efe sessizce Umurlu'ya geldi. Yanında Nazilli'nin ileri gelenlerinden eski mebus Hoca Süleyman Efendi ile belediye reisliği yapmış saygıdeğer Şeyh Nuri Efendi ve Demirci'nin köyü Pirlebeyli'nin ağası Pirlebeyli Mehmet Bey de bulunuyordu.

O gün Umurlu'nun havası tamamen değişmişti. Demirci Mehmet Efe'ye çardağa benzer yüksekçe bir yer hazırlandı. Burada oturur, etrafı gözden geçirirdi. Yanında ancak güvendiği adamları bulunuyordu. Bunların başında da Rumelili Yaşar, Sökeli Ali Efe, Zurnacı Efe gibi 'şekavet' arkadaşları vardı. Bulunduğu yere kimse yaklaşmak istemezdi; Efe de çekingen davranır, aramıza sokulmazdı.

Efe'nin kuvveti olarak gelenler arasında Nazilli ileri gelenlerin çocukları, genç delikanlılar da vardı. Bunlar birer gönüllü savaşçı olmaktan ziyade Efe'nin yanında ve eli altında, gaye uğruna fedakârlık eden 'rehineler' idi. Fakat ilk günlerin ihtiyat tedbiri olan bu hal ve hareket uzun sürmedi. Efe'ye emniyet gelince normal hayat başladı. Bu çok zeki dağ adamı bütün enerjisiyle işe sarıldı, duruma hâkim olmak yolunu tuttu.

Efe'nin gelişinden üç gün sonra, Aydın ile Umurlu arasında keşif kollarında müsademe olmuş, iki taraf da, bulundukları yerde kalmışlardı.

16 Temmuz 1919 günü, düşmanın Aydın'dan çekildiği ısrarla söylenmeye başladı.[1] O gün de Binbaşı Hacı Şükrü Bey maiyeti ve tümenin topçu kuvvetleri ile Çine'den Umurlu'ya geldi. Ertesi günü düşmana hücum edecektik. Herkes geceden, şafak ile başlayacak savaş için siperlere girdi, mevkiini aldı.

Daha önce yazdığım gibi, Aydın'a yapılan hücum sırasında, kumandanın emri ile Hacı Şükrü Bey Kuva-yi Milliye Kumandanı olmuştu. Bu defa da o, millî kuvvetlere, Topçu Binbaşısı Hakkı Bey de askerî birliklere kumanda edecekti. Topçular Kuva-yi Milliye hareketinin başından beri yorulmaz bilmez bir gayretle çalışan Üstteğmen Gelibolulu Kemal Bey'in emrinde bulunacaktı. Kemal Bey'in arkadaşları da, kendisi gibi fedakâr, Teğmen Yakup ve Teğmen Mustafa Beylerdi. Bu sonuncuya 'Şişman Mustafa' da deniliyordu. Çok neşeli bir subaydı.

Şafak söktü, savaş için belli zaman geldi ve hayli geçti, hareket yok... Sebebini soruşturdum. Yine topla ordunun savaşa katılmasından doğacak siyasi sorumluluk, daima "uslu oturun" diyen İstanbul Hükümeti'ne verilecek cevap meselesi... Nihayet, bu da subaylar arasında halledildi. Fakat geçen zaman sonunda düşman hücuma geçti. Öncüler arasında müsademe başlamıştı. Bu defa da Demirci Mehmet Efe –şahsi hesabına– meydana çıktı. Bağırarak soruyor, askeri karıştırmadan sadece kendisine rakip sandığı bir iki efenin adını ortaya atarak, "Onlar söz sahibi olacaklarsa ben şimdi, arkadaşlarımı alır, çekilir giderim," diyordu. O da tatmin edildi. Bizim tarafımızdan da ateş açıldı. Topçu düellosu başladı, savaş kızıştı... Sağ kolumuz ilerlemeye başladı. Ovada soldakiler yerlerinde zorlukla tutulabiliyorlardı. Düşman bunları arkalarından çevirmek için fazla kuvvetle uğraşıyordu. Bizimkiler de bu manevraya karşı koyacak sayıda kuvvetten yoksundu. Geri çekilmek zorunda kalındı. 17 Temmuz 1919 günü akşam üzeri, düşman, Umurlu'nun doğusundaki Koçak Deresinde durdu veya durduruldu.

Durdu diyorum, ertesi sabah düşman taarruzunu tekrarlamış olsaydı bu hattı geçebilirdi. Çünkü geceden sonra kuvvetlerimiz düşman karşısında toplu olarak tutmak imkanı kalmamıştı.

Ayrı bir grup halinde Dalama Köyüne yerleşen Yörük Ali Efe kuvvetleri bu savaşa katılmamışlardı. Bu da bir talihsizlikti. Yörük, arkadaşı Kıllı Hüseyin Efe ile, Aydın'ın kuzeydoğusunda Tire ve Ödemiş ovasının sonundaki Üçyol civarında Yunanlılar elinde bulunan Adagide'ye bir taarruz nümayişi yapmak için buraya gitmişlerdi. Fakat bence bu gidişte Demirci Efe ile münasebetlerinin henüz belli olmamasının etkisi de yok değildi.

Benim savaş sırasında gördüklerim ve edindiğim intiba yazdıklarımdan ibaretti. Sonraları bu olaya ait çeşitli kaynaklardan edindiğim bilgi de şöyledir: Umurlu bölgesinde toplanan Aydın cephesi millî kuvvetleri Aydın'ı Yunan işgalinden ikinci defa kurtarmak için hazırlık halindeydi. 57. Tümen kıt'aları da bu teşebbüse destek oluyorlardı. 17 Temmuz 1919 günü öğleden sonra Demirci Mehmet Efe kuvvetleriyle Umurlu civarındaki diğer müfrezeler birleşerek Aydın'a doğru harekete geçti. Umurlu bölgesinde mevzide bulunan sahra bataryası bu teşebbüsü, gerekirse, ateşle koruyacaktı.

Hareket, Aydın yönünde kendini gösterince kuvvetlerimizi, Yunanlıların birinci tümenine mensup ve Aydın'ın doğusunda mevzilendirilmiş topçusu, ateş altına aldı. Ve millî kuvvetlerimiz Yunanlıların mukavemeti karşısında kaldı. Müsademe, guruba, güneş batıncaya kadar devam etti. Düşman, üstün kuvvetle hücuma geçti. Kendilerinden beklenilmeyecek cüret göstermek suretiyle başarılı bir çatışmadan sonra bıraktıkları her karış toprağı düşmana pahalıya maleden 'Kuva-yi Milliye' gönüllüleri Umurlu'ya doğru çekilmek zorunda kaldı.

Bu teşebbüsü haber alan Birinci Kolordu Kumandanı General Nider, Birinci Tümen Kumandanı Zafiryo'ya şu 'acele' emrini vermişti:

Birinci Tümen

Bir piyade alayı ve yeter sayıda topçu ile ileri hareket ederek Köşk'ü işgal ediniz. Bunun altı kilometre kadar doğusuna kuvvetli öncü yetiştirmekle beraber elverişli bir yerde savunma hattı kuracaksınız.

Nider

General Nider'in tebliğini, Başvekil Venizelos'dan aldığı emir üzerine İzmir'e gelen Yunan Orduları Başkumandanı Paraskevopulos teyit etti ve ileri hareket halinde bulunan alaydan başka diğerlerinden ve Ödemiş'te bulunan kuvvetlerinden faydalanmak yetkisini de verdi.

Görülüyor ki bizim küçük ve zayıf bulduğumuz kuvvetlerle karşı koymakta devam etmekliğimiz.Yunanlıları askerî ve mali bakımdan ağır külfet altına sokuyordu. Bu hal devam ettikçe, düşman için altından kalkılamayacak hale gelebilirdi. Aynı zamanda Yunan mezaliminden devamlı surette şikayet edilmesi de siyaset alanında etki yaratıyordu. İtilâf Devletleri'nde, biz Türklere acıdıkları için olduğunu sanmam, ancak itidal ile, sindire sindire işgali hazmettirmek yolunun tutulması fikri ve isteği uyanıyordu. Nitekim İngilizlerin Küçük Asya'da Yunanlıları İtalyanlara tercih ettikleri, 'Fiume' meselesinden aralarının açıldığı sırada, 7 Temmuz 1919 tarihinde Tittoni'nin, Lloyd George'a gönderdiği notada özetle:

Küçük Asya'da Yunanlılarla İtalyanların takip ettikleri siyasette göze çarpan çalışmayı belirtmek isterim. İtalyan askerleri ilerledikleri bölgelerden halkın sevinçli nümayişleri ile karşılanmışlardır. Halbuki Yunanlılar girdikleri yerleri yakmışlar, yağma etmişler ve halkı öldürmüşlerdir. İtalyanların ilerlemesi dolayısıyla yapılan tehdit, eğer aç bırakılmak, geri çekilmedikleri takdirde gereken yardımdan mahrum edilmek gibi tedbirleri öngörüyorsa, bu İtalyan izzet-i nefsine ağır gelir ve mukavemet ederiz,

deniliyordu.[2] Bunun üzerine Paris'te bulunan Yunan Başvekili Venizelos Başkumandan Paraskevopulos'a şu telgrafı göndermişti:

Köşk istikametinde ileri sürülmüş olan askerlerimiz varsa Umurlu'ya geri gelmelerini emir ediniz. Yüksek konferansın kararı gereğince Umurlu, Şimendifer hattı üzerindeki en doğu hududumuzu teşkil edecektir. Bu hududun Köşk'e kadar uzandığı yanlış anlaşılmıştır.

Venizelos

DEMİRCİ EFE'NİN MÜŞAVİRİYİM, KISMİ SEFERBERLİK TEŞEBBÜSÜ, SULTAN VAHDEDDİN'İN TELGRAFI, İSTANBUL HÜKÜMETİ'NİN ALDIĞI SERT TEDBİRLER, MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN BİR TELGRAFI

Dikkat ediyordum, bu hadise, düşmanın büyük kuvvetle bizi dağıtması, başarısızlığa uğratması içimizde yılgınlık yaratmamıştı. Tam aksine heyecanı arttırdı, daha kuvvetle, daha düzenli surette teşkilâtlanmak fikrini uyandırdı.

Efeler de, aralarında askerce bir disiplin olmadıkça, başarı sağlayamayacaklarını anlamış görünüyorlardı. Bu espri dahilinde işler yeniden ele alındı. Yunanlılar da yeni bir tecavüz ve ileri hareketi göremediği için sukûnetle çalışmak fırsatı kazanılmış oluyordu.

Bu sırada Demirci Efe ile cephede çalışanlardan biri sıfatı ile görüşüyordum. Aramızda henüz yakınlık olmamıştı. Efe ve adamlarının –her yabancıya olduğu gibi– beni dikkatle izlediklerinin farkında idim. Bana subayların, özellikle binbaşı Hacı Şükrü Bey'in ve tümen kumandanının dikkatli davrandıkları görülüyor. Teğmen Şefik Bey bana şu vakayı anlatmıştı:

Bir akşam üzeri ağaçlar altında Dokuzun Mehmet Efe ve birkaç arkadaşı keyiflenmek istemişler, tam rakı şişesinin ağzını açacakları sırada benim yanlarına doğru gelmekte olduğumu görünce, "Hoca geliyor" demişler ve rakı şişesini saklamışlar.

Bu benim için iyi bir alâmetti. Fakat bu kadarı, hatta subaylarla iyi münasebetim, herkesten ve herkesten şüphe etmek yaradılışında ve alışkanlığında olan Demirci Efe'nin de güveni için yeterli sebep olamazdı. Hele, takma bir ad ile aralarında bulunduğumu anladıkları zaman beni yok etmek için başka sebep de aramaya lüzum görmezlerdi.

Bir gün Denizli Müftüsü Ahmet Hamdi Efendi, Nazilli Müftüsü, Nazillili Şeyh Nuri Efendi kalabalık muteber bir grup içinde cepheye gelmişlerdi. Bu muhterem kişiler, benim Ege'de idare ettiğim siyasi partinin mensubu, üyesi idi, tabiatı ile beni yakından tanıyorlar ve sayıyorlardı. Efe'nin de bunlara hürmeti vardı. Denizli Müftüsü, Demirci'ye döndü, beni göstererek:

Efe, bu efendi, benden fazla diplomattır.

Sonradan öğrendim. Diğerleri de ayrı, ayrı Efe'ye hakkımda iyi tavsiye ve telkinlerde bulunmuş, bana da, "Sen burada bulundukça içimiz rahat edecek," demişlerdi.

Artık Efe'nin açıktan müşaviri ve yakını olmuştum. Esaslı meselelerde bana danışmadan bir şey yapmıyordu, diyebilirim. Ben de bütün samimiyetimle yalnız millî dava için, memleketin kurtuluşu için Efe'ye, inandığım ve bildiğim doğru yolu göstermeye dikkat ediyordum. Söylemeliyim ki bundan memnun olanların başında Tümen Kumandanı Albay Şefik Aker geliyordu.

Efe ile çalışmaya şöyle başlamıştım: Yukarıda anlattığım Denizli ve Nazilli'den gelen heyetin huzurunda Efe bana hiçbir mütalâa ve gerekçe söylemeden:

Hoca, Padişaha bir telgraf yaz, bize izin versin. Asker toplayalım,

dedi. Bu talep, resmen bölge seferberliğinin ilanı demekti. Herkes birbirinin yüzüne hayretle baktı. Bu nasıl olurdu? Padişah 'silahlı mukavemetin' Yunanlılara silahla karşı koymanın şiddetle aleyhindeydi. İstanbul Hükümeti'nin politikasından haberi tam olmayan toy Efe'ye bu nasıl anlatılırdı? Tereddüt göstermeden, "Hay hay Efe, şimdi," dedim ve bir kenara çekilip telgrafı yazmaya başladım.

Sultan Vahdeddin'e hitap ederken, yazıda, İstibdat Devri'nde okuya okuya, işite işite kafamızda yer yapmış, "zât-ı şevketsimat Hazret-i pâdişâhî... zât-i Hümayûnları... zıllullah ve halife-i resûl-i rabbilâlemin..." gibi en yüksek elfâz-ı ihtirâmiyeyi kullanıyor, 'resmen asker toplamak' meselesini anlaşılmaz bir hale sokmak için de en ağır Arapça ve Farsça kelimelerle yalnız şahsi fikrimi ifade ediyordum.

Mesela: İzmir'i işgal için Paris'teki Barış Konferansı kararının haksız olduğunu söylüyordum. Bu haksız kararla Yunanlıların çıktıkları İzmir şehri sınırlarını aşarak, işgal sahasını genişlettiklerini, vatandaşlarımızı zulüm ve işkence içinde öldürdüklerini, can ve mal emniyetinden mahrum olan onbinlerce halkın yanmış, yıkılmış yurtlarını bırakarak aç ve sefil kırda, bayırda sürünmelerine sebep olduklarını, bunun için millî hürriyet ve istiklalimizi korumak ve memleketimizi düşman istilasından kurtarmak maksadıyla silaha sarıldığımızı anlatıyor, bu meşru hareketimizde bize yardımcı olmalarını diliyordum. Bundan sonra da telgraf, daha sade bir dille, İslam, Hıristiyan, zengin, fakir bütün vatandaşların malına, canına, parasına dokunulmayacağı teminatı ile sona eriyordu. Telgrafın altında, imza yerinde Demirci Mehmet Efe yazılı idi.

Telgraf müsveddesini heyetin huzurunda yüksek sesle okudum. Maksadım anlaşılmıştı. Hep birden, "çok güzel, çok âlâ" sesleri ile karşılandı.

Bu umumi tasvip karşısında Efe'nin de sesi çıkmadı. Ağır ağır, kesesinden mührünü çıkardı, "Ver Hoca o kağıdı," dedi. Mührünü bastı ve:

Bunu hemen Nazilli Telgrafhanesine götür, senin gözün önünde çektir... Padişahımızın eline varsın...

dedi. Öyle yaptım. Fakat telgrafın Nazilli'den sonra kaçıncı merkezde tutulduğunu veya İstanbul'a kadar çekilip, çekilmediğini bugün dahi bilmiyorum. Ertesi günü Efe ile yalnız kalmıştık. Sakin bir surette:

Dünkü telgrafta 'askeralma' işini yazmadın, neden?

diye sordu. Cahil adamın anlayışına, dikkatine hayret ettim. Kendisini inandıracak bir cevap vermeye mecburdum. Dedim ki:

Padişah'ın yanındaki adamları tanımıyoruz. İyidir, diyenler var, kötüdür diyenler de var... Ya bu sonuncular Padişah'a, "Hayır, olmaz" diye bir cevap yazdırırlarsa, ne yaparız? Davamız için faydalı bulduğumuz bir işi yapmaktan vaz mı geçeceğiz?

Efe, düşündü. Ben devam ettim:

O telgrafı çekmekle çok iyi ettik Efe. Millet adına düşmana karşı çıktığını herkes gibi Padişah da öğrendi. Tarihi adam oldun. Memleketi, milleti seviyorlarsa onlar seni arasın... Yardımcı olsunlar... Bir kere de Kumandan Hacı Şükrü Bey'le görüşelim. Askerler bu usulleri daha iyi bilirler,

dedim. Bu cevabımdan Efe tatmin olunmuş göründü.

Demirci Mehmet Efe üzerine aldığı işlerde, maddi bir sonuca varmak isteyen realist ve becerikli bir adamdı. İtiraf etmeli ki iptidai de olsa yüksek bir zekaya sahipti. Kumandan Binbaşı Hacı Şükrü Bey de fazla düşünmeden ileri hareketi seven, atılgan bir subaydı. İkisi bir araya geldi. İstenilen karara varıldı.

Asker alma daireleri bu yolda çalıştırılacaktı. Tabiî, kararı kabul etmeyenler zorlanacaktı. Buna karşı gelmek de kolay değildi.[3] İstanbul Hükümeti'nin emir ve nüfuzundan ziyade Ege'de, özellikle Aydın ve ona civar olan illerde Kuva-yi Milliye'nin, maddi ve manevi şekliyle, kudreti hâkim olmaya başlamıştı.

İleride anlatacağım; Ege'nin milliyetçi, yurtsever gençleri yedek subay olarak, gönüllü er olarak -tabiî Vahdeddin ve hükümetine bağlı malûm zihniyet sahipleri müstesna- memleket müdafaasına kendiliklerinden seve, seve katılıyorlardı.[4] Bu suretle Kuva-yi Milliye'nin kendisini toplaması, ağırlığını duyurması İstanbul Hükümetinin gözünden kaçmadı. Telaş başladı. İlk itiraz Dahiliye'den Nâzır Ali Kemal'den geldi.

"Gayet müstacel ve mahremdir" İşaretli çıkardığı bir genelgede özetle:

Çete Reisi Demirci Mehmet Efe ve Aydın havalisi Kuva-yi Milliye Kumandanı Hacı Şükrü imzalarıyla bazı mahallere telgraflar yazılarak 310'dan 314 senesine kadar olan erlerin ve mevcut yedeksubayların silah altına gelmeleri lüzumu ilan edilmek istenildiği anlaşılmakta. Bu gibi teşvik ve tehditlere ahâlinin kapılmaması için ciddi tedbir almakla beraber, davete icabet edenleri kesin olarak menetmekle beraber tertip, teşvik ve teşebbüs eden şahısları yakalayıp, haklarında kanuni muamelenin yapılması çok lüzumlu ve mühimdir,

denildikten sonra.

Bu tasavvurat-ı mecnunâne (delice düşünce) uygulanacak olursa maazallah memleketin diğer kısamlarının da istilası ve birçok İslam nüfusunun daha mahvedilmiş olacağı anlaşılmakta, sivil ve asker, böyle bir hareketi önlemekle görevli memurların birleşerek şiddetli tedbirlerin 'azm-i kavi' ile alınması" istenilmektedir.[5]

Tabiî bu ve buna benzer emirlere ve tehditlere aldırış eden olmadı.

Bu usul Aydın'da olduğu gibi Ege'nin kuzey kısmındaki Kuva-yi Milliye tarafından da tatbik olunmaya başlanmıştı. Bu arada bazı kolordular, kaçak vesair suretle boşalan kadrolarını doldurmak için tedbir almışlardı. Ordunun ve Kuva-yi Milliye'nin böyle kuvvet toplama teşebbüsü ve hareketi İstanbul Hükümeti'ni ayrıca sinirlendirmişti. Bunun üzerine 3. Ordu Müfettişi, Fahri Yaver Mustafa Kemal Paşa (Atatürk), kumandanlara bir uyarma telgrafı çekti. Bu telgrafta:

Dahiliye Nâzırı Ali Kemal Bey Konya, Kütahya, Balıkesir vesair mevkilerde kumandan ve müfettişlerin tebliğlerini kat'iyen dinlememelerini ve ahâliyi redde ikaz eylemeleri hususunda mülkiye makamlarına 'hamiyetsizce' bir tamim (genelge) gönderdiklerine muttali oldum, nazarı dikkatinizi cep ederim,

diyordu. Mustafa Kemal Paşa bu telgrafında memleketin umumi ve aynı zamanda şahsi ile ilgili özel durumundan bahis ve şikayet ettikten sonra:

Herhalde vatan ve milletin taksime uğraması tehlikesinden korunması emrinde verilmiş azim ve karar ve peyman'e hiçbir şey mani olamayacaktır,

demekle beraber, "Sine-i millette, milletle beraber çalışacağının," işaretini veriyordu.[6]

Paşanın bu harekete o sırada birbiri ile irtibatı olmıyan Kuva-yi Milliye'nin karar ve teşebbüsleri ile birleşince İstanbul Hükümeti'nin açık bir surette resmen aleyhinde tedbir almasına yol açmıştır.

Millî mücadelenin sayılı muhaliflerinden, Sultan Vahdeddin'in ve Damad Ferit Paşa'nın en güvendikleri adamlarından Şeyhislam Mustafa Sabri Efendi, Sadrazam Vekili sıfatı ile Vekiller Meclisi'ni 6 Temmuz 1919'da topladı. Dahiliye Nâzırlığı yoluyla Kütahya Mutasarrıflığı'nın gönderdiği bir telgrafı, aralarında müzakere konusu oldu. Bu telgrafta:

310-313 doğumlulardan firari ve bakaya vesair suretlerle memleketinde kalan erlerin silah altına alındıkları ve bunlardan başka doğumluların da gönüllü sıfatı ile toplanarak yol masraflarının 'iane' suretiyle temin olunduğu,

haber veriliyordu. Vekiller Heyeti:

Padişah'ın iradesi ve hükümetin bir tebliği olmadan böyle başlı başına asker toplanması kanuna aykırı bulunduğundan bu yolda emir verdikleri anlaşılacak kumandanların azli ile muhakeme altına alınmalarına, iane toplanmasının önüne geçilmesi ile buna cesaret edenlerin te'dibine,[7]

karar verildi. Karar hükümleri yerine getirilmek için Dahiliye ve Harbiye Nezaretleri'ne bildirildi. Bu suretle Hükümetin Kuva-yi Milliye kurullarıyla, başta Üçüncü Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa olduğu halde ona ve davasına inanan ordu kumandanları ile arası resmen açılmış oldu.

AYDIN VE CİVARINDA, İTALYAN İSTİLA BÖLGESİNE SIĞINAN HALKA YARDIM TEMİNİ VE YUNAN MEZALİMİNE DİKKATİ ÇEKMEK İÇİN İSTANBUL'A GÖNDERİLEN HEYETİ, HÜKÜMET NASIL KARŞILADI? İTİLÂF DEVLETLERİ TEMSİLCİLERİNİN KABUL ŞEKLİ, İBRET VERİCİ BİR SİYASİ DÜŞÜNCE

Aydın şehrinde Yunanlıların işgali altına düşen civar ilçe ve köylerden onbinlerce halk, kitleler halinde İtalyan işgali bölgesine sığınıyorlardı. Bunların hemen hepsi altlarında, üstlerinde birşey olmayan aç ve çıplak kalmış, büyüklü küçüklü, kadınlı erkekli, düşmandan, yangından kaçan insanlardı.

Çiftçileri tarla ve bahçelerindeki mahsullerini bırakmış, esnafları dükkanlarını kapamışlardı. Gelir ve geçim vasıtasından yoksun kalmışlardı. Yalnız Çine ilçesinde göçmenlerin sayısı yirmibeş bin kişi olarak tesbit olunmuştu. Bu göçmenler namına ileri gelenlerle 'ihtiyar heyetlerinden' 177 kişinin imzaladığı ve Çine Belediye Reisliği'nden tasdikli bir 'mazbata' ile Aydın Kızılay Başkanı Hoca Esat Efendi'nin, Aydın Belediye Reisi Reşat Bey'in, tercüman olarak da Şemsettin Bey'in İstanbul'a gönderilmelerine karar verildi. Heyet İtilâf Devletleri temsilcileri ile İstanbul hükümetine durumu anlatacak, işgal belasının kaldırılması için teşebbüste bulunacaktı.

Heyet deniz yolu ile İstanbul'a gitmek üzere yola çıktı. İlk merhale olarak Rodos Adası'na uğradı. Burada, Ermeni tehcirinden dolayı asılan Boğazlıyan Kaymakamı şehit Kemal Bey'in kardeşinin tekkesine misafir edildi. Heyet, İtalyan İşgal Kuvvetleri Umumi Kumandanı ve Rodos Genel Valisi Batsenoni namına, Vantura adında Türkçe bilen bir memur ta-

rafından karşılandı.

Ertesi sabah Umumi Vali ve Kumandan kendilerini kabul etti. Aralarında geçen konuşmayı rahmetli dostum Hoca Esat Efendi, el yazısıyla yazıp bana verdiği hatıratında, şöyle anlatmaktadır:

Kumandan soruyor:
- Nasılsınız?
Cevap:
- Vatanı düşman işgali altında olanların hali malûm-ı âlînizdir.
- Yunanlılardan korkuyor musunuz?

Hoca, bu soruyu şu mütalâaları ile cevaplandırdığını yazmaktadır:

Milas, Muğla bölgesinde, Çine ve Söke taraflarında İtalyan işgal kuvvetleri olduğundan, bizim Aydın cephesinde kuvvetimizin azlığını bildiğinden, "Yunannılardan korkuyor musunuz" dediler. Ben de:
- Yunanlılardan korkmuyoruz, sizden korkuyoruz, dedim.
Sordular:
- Niçin?
Buna cevabım şöyle oldu:
- Yunan zulüm yapıyor zulüm yapmakta devam ediyor. Ondan korkmuyoruz. Sizden korkuyoruz. Çünkü halkımıza battaniye, un, pirinç, şeker, çocuklara bisküvitler ve ilaçlar dağıtıyorsunuz, vatandaşlarımızı avlamaya çalışıyorsunuz. Korkulacak düşman sizsiniz...
- Şu halde, bizden memnun değil misiniz?
Bu suali de cevapsız bırakmadım:
- Bizim ordu, İtalya'nın bir kısmını işgal etse ve aynı insanlığı ve adaleti gösterse o zaman bu sorduğunuz suali ben size tevcih etsem vereceğiniz cevap ne ise benimki de odur, dedim.
Bunun üzerine General, "Bizim işgalimiz müttefiklerimizle siyasetimiz icabıdır. Halka yardımımız da insaniyet ve merhamet iktizasındandır. Biz istiklalinize kavuşmanızı ve sizinle münasebet kurmak, ticaret etmek isteriz," sözleri ile bu bahse son verdi. Sıra Yunanlılara gelmişti. Yaptıkları mezalimi anlattık, hazırladığımız listeyi verdik, Avrupa basınına delâletleri ile aksettirilmesini rica ettik. İyi kabul ve nezaketlerine teşekkür ederek ayrıldık.

Heyet tarafsız bayrak taşıyan *Karinoliya* adında bir vapurla İzmir'e vardı. Güzelyalı'da oturan İştipli bir Türk genci ziyaretlerine geldi. Bu genç bizim Halka Doğru Cemiyeti'nde ve bu adla çıkardığımız dergide çalışmış Rıza Efendi idi. Aydın'da Kuva-yi Milliye teşkilatı ve savaşları hakkında, işitenlerin maneviyatını yükseltecek surette gence bilgi verildikten sonra Aydın şehrindeki savaşta Yunanlıların, Mutasarrıf Abdurrahman Bey'le Ceza Mahkemesi Reisi Şevket Bey'i alıp götürdükleri ve akıbetlerinin bilinmediği kendisine anlatıldı. Rıza Efendi bunları Yunan zindanlarında aradı, buldu. Esat Efendi'ye ve İstanbul'da Kızıltoprak'ta oturan ailesine

verilmek üzere, mutasarrıfın iki mektubunu getirdi. Mutasarrıf mektubunda hapisten kurtarılması için Bâbıâlî'nin çalışmasını rica ediyordu.

Heyet İstanbul'a varınca doğruca Bâbıâlî'ye gitti. Bundan sonra İstanbul'daki iktidarın adeta hıyanete kaçan perişan zihniyetini göstereceği için tarihi gerçeklere sadık kalmak düşüncesiyle sözü bizzat kaailine, Esat Efendi'ye bırakıyorum. Hoca Efendi diyor ki:

Bâbıâlî'de hususi kalem müdürüne başvurduk. Aydın ve havalisi halkının mümessili olduğumuzu, görüşmek üzere geldiğimizi söyledik. Kendisinden; efendisini gördükten sonra, "Sadrazam Paşa Hazretleri (Damad Ferit) bağîlerin* mümessilini kabul edemeyiz, buyurdular," cevabını aldık. Çok müteessir olduk.

Mutasarrıfın İzmir'de (Yunanlılar elinde) tutuklu olduğunu, kurtarılmasını rica ettiğini söyledik. Mutasarrıf şehit olmuştur, dediler. Ailesine ait mektubu gösterdim, hayret ettiler ve Sadrazama bildirdiler. Hürriyet ve İtilâf Partisi'nin Sadrazamı, mutasarrıfın öldüğünü söylüyor; İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bir ferdi, İzmir'de vapurdan mutasarrıfın akıbetini öğreniyor, mektubunu İstanbul'da ailesine ulaştırıyor.

(Hoca Esat Efendi İttihatçı olmakla övünür, partisini diğerlerinden üstün görürdü. Bu eğilimini burada da göstermektedir.)

Bâbıâlî'den ayrıldık. Saray-ı hümayûna gittik. Burada dahi 'hüsn-i kabul' görmedik. Padişah'ın başhekimi Arif Paşa imiş, bizi kabul etti. Biz Yunanlıların zulümlerinden, millî kıyamın zulme karşı meşru bir hareket olduğundan bahsettik. İşgale rıza göstermek, silahları terketmek Avrupa'ya emniyet verecekmiş! Daha ziyade faydalar görülecekmiş! Padişah'ın da bu fikirde olduğu bildirildi.

Bundan sonra Tarabya'da elçilik kapılarında dolaştık, tesirli beyanatta bulunduk. Çine'ye bir tahkik heyetinin geleceğine dair söz aldık. İstanbul Kızılay Umumi Merkezi'ne de halimizi anlattık, yardım ricasında bulunduk...

Hoca Esat Efendi İstanbul'dan dönüşünde Köşk'te benimle de görüşmüş, İstanbul intibalarını anlatmış, sansür altında çıkan İstanbul gazetelerini getirmişti. Anladım ki o zamanın iktidarı biz 'bağîleri' Kuva-yi Millîye'yi kendi hesabına Yunan işgal ordusundan daha tehlikeli görüyordu. Nitekim Hoca da hatıralarının sonunda buna işaret ederek şöyle demektedir:

Elimizde, Çine ilçesine sığınmış 25 bin Aydınlı göçmen namına eşraf ve muteber kimselerle imam ve muhtarların imza ve mühürlerini taşıyan 'mazbata' olmasa idi, İstanbul Hükümeti bizi tevkif ve İngilizlere teslim edecekti. Mazbatanın varlığı elçiler nezdinde bize kuvvet, sözlerimizin dinlenmesine sebep oldu. Yalnız Bâbıâlî ve Saray bize 'bağî' nazarı ile baktı. Etrafımız (Türkiye'nin ezeli derdi) hafiyeler ve sivil polislerle çevrilmişti.

* 'Bağî', malûmdur ki, asi, başkaldıran, hak yolundan ayrılan anlamındadır. / C. B.

BÖLÜM 3

PARİS'TE BARIŞ KONFERANSI İLE İLK TEMAS, VERİLEN HATALI MUHTIRA, ALINAN CEVAP

Bu sırada, 1919 Ocak ayından beri Paris'te, Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Wilson, Fransa Başvekili M. Clémenceau, İngiliz İmparatorluğu Başvekili Lloyd George, İtalyan Başvekili M. Sonnino ile Japonya'yı temsil eden Baron Makino'dan kurulu, barış konferansı çalışmakta idi.

28 Haziran 1919'da Paris'in meşhur Versailles Sarayı'nda Almanlara barış andtlaşması dikte edilmiş, bizimle de barış anlaşması için temasa geçilmek istenilmişti. Konferansın bu konu ile ilgili tutanaklarında şu satırlara rastlanmaktadır:

> Türk delegasyonundan gelen nota... Konseyin önünde 23 Haziran tarihinde Türk delegasyonundan gelen ve Başkan Wilson'a yüksek sesle okunan nota bulunuyordu. (Zeyl X).
>
> (Dokümanın pek ciddi bir şey olmadığı hakkında umumi bir kanaat hasıl oldu).
>
> Mr. Lloyd George buna bir cevap gönderilmeden önce Türk meselesi hakkında taraflı bir müzakerenin yapılmasını istedi. Türk delegasyonu henüz Paris'te iken Türkiye ile kısa ve kesin bir barış yapmanın büyük faydaları olacaktı. M. Clémenceau bu konuda bir sonuca varılacağından pek ümitli olmadığını söyledi.
>
> (Teklif kabul edildi)

Osmanlı Hükümeti'nin Paris'te konferansa davet edilmesini, Damad Ferit Paşa ve yârânı, siyasetlerinin bir başarısı olarak kabul ve ilan etmişlerdi. Almanya ile müttefiki Avusturya'ya barış şartları 'dikte' edilirken kendileri, istekleri öğrenilmek üzere konferansa çağırılıyordu.

Gidecek heyetin ne vasıfta insanlar olması kabinede münakaşa edilirken eski Jön Türklerden ve Meşrutiyet devri nâzırlarından Çürüksulu Mahmut Paşa:

Bunun devlet için son ümit olduğunu, Fransızca çok iyi bilen ve siyasette de aynı derecede bilgi sahibi olan kimselerin heyete refakat etmesi gerekeceğini ileri sürdü. Sonunda 'yazılacak notaları kimin kaleme alacağını,

sordu. Damad Ferit Paşa bu mütalâa ve sorudan memnun olmamıştı.

Abd-i âciz..." (yani kendisi) cevabını verdi. Hükümetin bundan sonra 'İttihatçı' ruhuyla idare edilmeyeceğini 'damdan düşer gibi' söyledi. Mahmut Paşa, Sadrazamın sözlerindeki maksadı anlayamadığını, eğer kendisini kasdediyorsa yanlış kapı çaldığını beyan ederek Damad Ferit ile işbirliğinde bulunamayacağını ve görevinden istifa ettiğini,

bildirdi.[1] Bundan sonra barış heyetinin kimler olacağı kararlaştırıldı ve açıklandı.

Heyeti, Sadrazam Damad Ferit Paşa'nın başkanlığında Maliye Nâzırı Tevfik,[2] Devlet Şûrası (Danıştay) Başkanı feylesof Rıza Tevfik Beyler teşkil ediyordu. Eski Sadrazam Tevfik Paşa üye, eski Dahiliye Nâzırı Reşit Bey de müşavirlerden[3] biri olarak bunlar arasında idi.

Heyetin bu suretle kuruluşu kamuoyunda hoşnutsuzluk yaratmıştı. O kadar ki bu memnuniyetsizlik hükümetin kararını kabul ve imza eden padişaha kadar uzanmıştı.

Olayları yakından izleyenler, konferansta başarısızlığa, büyük bir hezimete uğranılacağını söylemeye başlamışlardı. Hatta millî kurulların çoğu padişahın sarayına başvurmuşlar, durumu protesto etmişlerdi. Fakat Damad Ferit Paşa'nın bunlara aldırış ettiği yoktu. Emrine verilen, Fransızların *La démocratie* adlı kruvazörü onu ve onyedi kişilik maiyetini alıp Tulon'a götürdü.

İhtiyar diplomat eski Sadrazam Tevfik Paşa da Fransızlarla İngilizler arasında güya siyasi dengeyi sağlamak düşüncesiyle bir İngiliz torpidosuna bindi, yola çıktı. Osmanlı heyetine Paris yakınlarında, Vokreson adında bir köyde küçük Monteklen şatosu tahsis edildi, delegeler burada toplandı. Şatonun salonunda Tevfik Paşa, feylesof Rıza Tevfik, Maliye Nâzırı Tevfik Beylerle –müşavir olarak– Reşit Bey hazır bulundu.

Ferit Paşa, başkan sıfatı ile şunları söyledi:

İstanbul'da Vekiller heyeti'nde bir muhtıra hazırlamıştık. Barış Konferansı'ndan isteyeceklerimiz burada yazılıdır. Onu okuyalım,

dedi. Okumayı da Maliye Nâzırı'na emretti.

Bu muhtıranın birinci maddesinde:

Türkiye'nin umumi harbe katılması akla uygun bir sebebe dayanmayıp 'İttihat ve Terakki Cemiyeti' ileri gelenlerinden olan o zamanki nâzırların taşkınlığı eseri olduğu, bundan dolayı mesuliyetinin millete ve onun, gerçek temsilcisi olan bugünkü heyet-i devlete yüklenmesi hak ve mantık bakımından doğru olamayacağı,

ileri sürülerek "tebriye-i zimmete" kurtulmaya çalışılıyordu. Reşit bey hatıratında:

Bu müdafaa tarzını hale uygun bulamadığını, böyle bir bildirinin dörtler meclisinde ancak Türkiye'nin harbe iştirakinin lüzumsuz olduğunu ilan eden bir itiraf gibi 'senet ittihaz' edileceğini; fazla olarak ileride aleyhimizde şiddetli davranılmasını göstermeye yarayacağını,

söylediğini kaydetmektedir. Dördüncü maddesi, Balkan Savaşı ile kaybettiğimiz Ege Denizi adalarının bize geri verilmesi isteğinden ibaretti. Bunun gerekçesinde şöyle deniliyordu:

Adalardaki ahâli çoğunlukla Rum'dur. İzmir vilayeti sahillerinde de Rumlar ekseriyettedir. Binaenaleyh adalar Yunanistan'a tâbi oldukça eşya ve silah kaçakçılığının önünü almak kabil olamaz. Ve netice olarak Türk ve Yunan Hükümetleri arasında dostça münasebet kurulamaz. Bu mahzuru ortadan kaldırmak için adaları Türkiye'ye terk etmek lâzım gelir.

Reşit Bey bunu işitince şöyle demiştir:

Tertip ettiğiniz kıyaslamanın aleyhimizde kullanılması, lehimize tevcihinden daha kolaydır. Memleketlerin kime ait olacağı bahsinde ahâlisinin çoğunluğunu ölçü olarak ele almak Wilson Prensibi icabındandır. Adalardaki ahâlinin çoğu Rum'dur. İzmir vilayeti kıyılarında da Rumlar ekseriyettedir. Şu halde, ileri sürülen mahzuru ortadan kaldırmak için İzmir vilayeti kıyılarının da Yunanistan'a verilmesi gibi bir sonuca varılmak daha tabiî ve daha uygun görülebilir. Bu sözlerim heyeti düşünceye sevketti.

Biraz sonra Tevfik Paşa ile görüşürken verilecek nota hakkında bilgisini öğrenmek istedim:

"Geçen günkü toplantımızdan sonra yeni bir müzakere olmadı. Sadrazam hazırladığı mektubun Fransızcasını mihmandarlarımızdan bir Fransız subayına yazdırdığını işittim; başka malûmatımız yok." dedi.[4]

Reşit Bey hatıratında, bu suretle davranışından dolayı Damad Ferit Paşa'nın nasıl entrika çevrerek kendisini muhitinden uzaklaştırdığını, bu ve buna benzer işlerimize karıştırılan meşhur İngiliz Casusu Papaz Frew'nun (Fru) insana dehşet veren rolünü de anlatmaktadır ki ben de az sonra bu adamdan bahsedeceğim.

CLÉMENCEAU'YA VERİLEN MUHTIRADA NELER VAR, TAHLİLİ

Sadrazam Damad Ferit Paşa, hükümeti namına hazırladığı 23 Haziran 1919 tarihini taşıyan 'muhtırayı' Fransız Başvekili M. Clémenceau'ya gönderdi. Bu muhtırada -kısa bir özetle- şöyle deniliyordu:

Türkiye'nin batılı devletlerle olan eski dostluğu, siyasi ve ekonomik durumu kendisinin dostane bir tarafsızlık yolu takip etmesini emir etmekte ise de bazı esef verici şartlar karşısında 've millî idaresi hilâfına olarak' helak edici, öldürücü bir harbe sürüklenmiştir.

Bu dört yıl içinde Hıristiyanlara olduğu kadar Müslüman halka da birçok ızdıraplar veren hatalar üzerinde durmak yersiz olur.

Osmanlı İmparatorluğu, kendisinin çökmesini isteyenlerin beyanlarına rağmen Cengiz ve Timurlenk imparatorlukları gibi bir bela ve şeamet(!) Devleti değildi. Akıllı ve müsamahalı bir idare altında, muhtelif patrikler ve camialar geniş bir dini muhtariyet içinde bulunmuşlardır.

'Garplılık' hareketlerinin sonuçlarını o kadar süratle almışlardır ki çeyrek yüzyıldan daha kısa bir zaman içinde Türkiye Avrupa milletler ailesine dahil edilmiştir.

Muhtırada Türkiye'yi ilgilendiren meseleler üç bölüme ayrılmıştı:

A- Avrupa'da Trakya
B- Asya'daki Türk kısımları
C- Arabistan

Avrupa'daki Trakya için şöyle deniliyordu:

Avrupa'nın bu kısmında devamlı bir barış sağlamak için hükümet merkezinin (İstanbul'un) emniyetinin dayandığı Edirne vilayetinin kuzey ve batısındaki bölgeler, Türklerin büyük bir çoğunlukta bulundukları Batı Trakya da dahil, iktisadi sebeplerle olduğu kadar Başkan Wilson'un prensiplerine göre de bu vilayetin içinde yer almalıdır.

Sınır Koçova'dan ve Taşoz adasının tam karşısına dökülen Karasu nehrini takip edecektir.

Küçük Asya:

Türk toprakları, Asya'da kuzeyde Karadeniz, doğuda eski sınırları, güneyde ise Haleb'in akdeniz'e kadar uzanan kısmının bir parçası, dahil, Musul ve Diyarbakır vilayetleri ile sınırlandırılmıştır. Türk tarihi ve iktisadı bakımdan Küçük Asya'ya ait bulunan, sahile yakın, kaçakçılığı önlemek ve sahil emniyetini temin edebilmek için geniş bir muhtariyet idaresi ile Osmanlı hâkimiyeti altında kalmalıdır.

Ermenistan:

Erivan'da kurulmuş olan Ermenistan, müttefik devletler tarafından tanındığı takdirde, Osmanlı İmparatorluğu bu yeni cumhuriyeti, Osmanlı Devleti'nden ayıracak olan sınır hattını ileride tasvip edilmesi kaydı ile, müzakereye razı olacaktır. İmpa-

ratorluk hükümeti, yeni cumhuriyette yerleşmek isteyen Ermenilerin bu memlekete gitmeleri hususunda elinden gelen kolaylığı gösterecektir.[5]

Arabistan:

Türk şehirlerinin güneyine düşen ve savaştan önce Osmanlı İmparatorluğu'nun ayrılmaz bir parçasını teşkil eden Suriye, Filistin, Hicaz, Yemen, Irak ve bütün diğer vilayetler, majeste sultanının hâkimiyeti altında geniş bir muhtariyet idaresine sahip olacaklardır.

Her muhtar vilayet valisi –Hicaz hariç– sultan tarafından tayin edilecektir. Hicaz için, burası ile fazla ilgisi bulunan devletle özel bir 'teşkilât' hususunda anlaşmaya varılacaktır. Mukaddes şehirlerde (Mekke, Medine ve Kudüs) sultanın temsilcileri ve belli sayıda 'muhafız kıtası' bulunduracaktır.'

Mısır ve Kıbrıs:

Osmanlı Hükümeti Mısır ile Kıbrıs adası hakkındaki siyasi statünün açıkça belirtilmesi için münasip zamanda İngiltere hükümeti ile müzakerelere girişmeye hazırdır.

Halk, imparatorluğun parçalanmasını kabul etmemektedir. Yüzyıllardan beri kurulmuş olup takdis edilen Osmanlı birliğinden ayrılmak istemeyen halka, ki bunlar arasında çöl göçebelerinin bile bulunduğu Toros ötesindeki insanlar da dahildir, hiçbir hükümet muhalefet edemez.

Barış konferansının adalet duygularına itimat eden Osmanlı halkı, meşru isteklerine uyacak ve doğuda şiddetle ihtiyaç gösterilen devamlı bir barışı temin edecek münasip bir hal çaresinin bulunacağından ümitlidir.[6]

Bu muhtıra, özellikle az sonra bildireceğim, Clémenceau'nun verdiği cevaptan sonra memleketimizde çok ağır yorumlara yol açmıştı. Edirne'nin kuzey ve batısındaki isteklerle hemen hemen meşgul olan yok gibi idi. Maalesef Balkan Savaşı'nda kaybettiğimiz bu yerleri, Birinci Dünya Savaşı'nın galipleri elinden geri alacağımızı düşünmenin boş bir ümit olduğu biliniyordu. Bu istek olsa olsa, bu sırada Avrupa'nın gözde ve şımarık bir diplomatı haline gelen Venizelos'u, aleyhimize fazlasıyla tahrik etmiş olurdu.

Arabistan'a gelince; bu yoldaki talebin, Osmanlı hanedanının –velev son Abbasi halifeleri seviyesinde– varlığını korumak için ortaya atılmış platonik bir arzudan ileri bir değeri yoktu.

Okurlarımız hatırlayacaklardır. Birinci cildimizde (s. 28), mütareke için hazırlanıldığı sırada Sultan Vahdeddin o zamanın sadrazamı Ahmed İzzet Paşa'ya bir 'not' göndermişti. Bunda şöyle deniliyordu:

1- Hilâfet-i celîle ve saltanat-ı seniyye ve hanedân-ı Osmanî hukukunun tamâmî-i mahfûziyetinin temini.

2- Bazı eyalete verilecek muhtariyet-i idarînin şekil ve mahiyeti temin olunarak muhtariyetin yalnız idari olup siyasi olmaması, şayet hiçbir çare ve imkan bulunmayıp da siyasi muhtariyeti kabul edecek olursak âlem-i İslama ihanet etmiş olacağımız fikrindeyim.

Damad Ferit Paşa Hükümeti'nin 'muhtırasında', Arabistan ile ilgili isteklerin ilham kaynağı yukarıdaki sözlerdi.

Bu sözler İngilizleri kızdırmıştı. Diğer galip devletlerin de işine gelmiyordu. Daha onsekizinci yüzyılda uyanan, ondokuzuncu yüzyılda filizlenen ve nihayet 1912-1913 Balkan Savaşı sırasında aralarında açıkca görüşülmeye başlanan Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması keyfiyeti, Birinci Cihan Savaşı'nın başlıca sebeplerinden bir olmuştu. Şimdi galiplerin silahları gayelerini sağlamış, paylarına düşecek parçaları aralarında antlaşmalara göre tesbit ediyorlardı. Bilinen Wilson Prensipleri de kendilerine yardımcı oluyordu.

Yunanistan, Rumeli ve Anadolu yakasından İstanbul'u çevreleyen yerleri elde etmek yolunda idi. Yukarıda söylediğim şekilde Edirne'nin kuzey ve batısındaki topraklardan bahsedilmesi herhalde Venizelos'u harekete getirirdi. Bu espri içinde bir taraftan İngiltere Başvekili Lloyd George[7] diğer taraftan Yunan Başvekili muhtıraya cevap verecekti; Fransa Başvekili Clémenceau'yu[8] kendi görüşlerine göre hazırlamışlar, onun şiddet ve hiddete kaçan huyundan faydalanmışlardı.

Ermeni meselesi hakkında ortaya atılan tez de -Arabistan politikasında olduğu gibi- Padişah'tan geliyordu. Sultan Vahdeddin, *Times* gazetesinde çıkan beyanatında şöyle diyordu:

> Türkiye'de bazı siyasi partilerin (İttihat ve Terakki'dir), Ermenilere yaptıkları muameleyi büyük bir üzüntü ile haber aldım. Bu gibi fenalıklarla aynı vatanın evlatları arasındaki kıtâller kalbimi kırdı. Saltanata geçer geçmez bu vak'alara sebep ve vesile olanların son derece şiddetle cezaya çarptırılmaları için derhal tahkikat açılmasını emir ettim. Çeşitli sebepler, bu emrin sür'atle yerine getirilmesine engel oldu. Fakat bugün bu mesele bütün teferruatıyla soruşturulmaktadır.

Vahdeddin ayrıca 7 Aralık 1918'de Senatör Azaryan Efendi'yi kabul ederek:

> Ermenilere karşı irtikâp edilen zulümlerden dolayı teessüflerini, bu yolsuzlukların bazı kimseler tarafından yapılıp, bundan Türkleri suçlandırmanın doğru olamayacağını söyledi. Ermeni milleti hakkında iyi niyetler beslendiğini, ecdadının mesleğini izlemekten geri kalmayacağını temin,

etti. Damad Ferit Hükümeti de, Ermeni meselesinden İtilâf Devletleri'ne, özellikle İngilizlere yaranma gayreti içinde idi. Bunun en çirkin ve lüzumsuz belirtisi Dahiliye Nâzırı Cemal Bey'in 13 Mart 1919 günkü *Moniteur Oriental* gazetesinde çıkan bir demecidir. Nâzır:

> İttihat ve Terakki Partisi, 800 bin Ermeniyi öldürttü. 400 bin Rumu da sürdü,

demişti. Bu gibi sözlerin büyük devletleri yumuşatmaya yarayacağını;

böyle gerçek dışı sözler ve iftiraları ile can düşmanı bildikleri İttihat ve Terakki Partisi'ni mahvedeceklerini sanıyorlardı.

Hakikatta izledikleri bu politika İtilâf Devletleri'nin ellerinde kendilerini ezmek için silah yerine geçiyordu.

Şurasını tekrar etmeliyim ki Ermeni meselesi ne zulmün eseri idi, ne de Ermeniler, Hıristiyan oldukları için öldürülmüşlerdi. Beş yüz yıldan fazla her yerde azınlık olarak beraber yaşadıkları Türklerle iyi geçinmişler, dinlerini, millî varlıklarını muhafaza etmişler, genel olarak Türklerden fazla bir huzur ve refaha kavuşmuşlardı. Meselenin esası, bir kısım Ermenilerin siyasi komitelerinin telkinlerine uyarak kan ile, ateş ile müşterek vatanımızdan koparılacak bir bölgede çoğunluk halinde bulunan diğer vatandaşlarımıza hâkim olmaktı. Bu uğurda düşmanlarımızla işbirliğinde bulunmuşlar, Çar istila ordularının öncülüğünü yapmışlar, ordularımızı arkadan vurmaya kalkışmışlardı.

Sultan Vahdeddin ve Damadı Ferit Paşa'nın hükümeti, savaş sonu, bu millî ve hayati meseleyi –kendi hesaplarına– iki yönden istismar ediyorlardı:

1- İç politikada, az önce söylediğim gibi siyasi hasımlarını mahvetmek.
2- İtilâf Devletleri'ni kazanmak için doğuda, Türk topraklarından Ermenilere taviz vermek.

Kendi düşüncelerine göre, zaten elden çıkmış olan iller muhafaza olunacak, fakat elimizde kalması mümkün gerçek mülkümüzden fedakârlık yapılacaktı.

İşte böyle bir taktik ile barış konferansının huzuruna çıkılıyordu. Ancak millî vicdanı ezen her hesapsız, haksız ve adeletsiz davada olduğu gibi, bu silah da geri tepecekti. Nitekim öyle oldu.[9]

CLÉMENCEAU'NUN AĞIR CEVABI, KAMUOYUNDA UYANDIRDIĞI ACIKLI TEPKİ VE HİDDET

Osmanlı delegeler heyeti Başkanı Sadrazam Damad Ferit Paşa, 25 Haziran 1919'da İtilâf Devletleri barış konferansı huzuruna çıktı.

Fransız Başvekili Clémenceau, Viyana Konferansı'ndan beri hiçbir devlet delegesine karşı kullanılmamış sert, ağır tahkirlerle dolu cevabını bildirdi.

Bu cevapta kısa bir özetle şöyle deniliyordu:

Türkiye'nin savaşa girmesini doğuran siyasi entrikalar ve bunu takip eden felâketleri anlatırken ekselansınız, (Damad Ferit Paşa) Türk Hükümetinin o sırada işlemiş olduğu suçlarını mazur gösterecek veya hafifletecek açıklama veya bir

gayret göstermiyorsunuz. Türkiye'nin müttefik devletlerle çekişmesi için bir sebep olmadığını açıkça veya kapalı olarak kabul etmektesiniz. Türkiye'nin Almanya'ya hizmetçi bir âlet olarak hareket ettiğini ve savaşa hiçbir mazeret göstermeksizin başlanıldığını ve insafsızca idare edildiğini ve yapılan katliamların (toplu ölümlerin) ve bile bile irtikâp edilen gaddarlıkların tarihte benzerine rastlanmadığını kabul ediyorsunuz. Fakat bu suçların Türk Hükümeti tarafından işlendiğini ve Türk halkının bu yapılanlardan sorumlu olmadığını; bu suçlarda dini bir taassup unsuru bulunmadığını; Müslümanların da Hıristiyanlar kadar bundan zarara uğradığını bu hareketin Türk geleneğine tamamen aykırı bulunduğunu ve nitekim bunun tarih boyunca Türklerin çeşitli ırklara mensup tebaalarına yaptıkları muameleden de belli olduğunu; Türk İmparatorluğunun bekasının dünyanın dini dengesi için lüzumlu olduğu; ve böylelikle, adaletin icaplarına eklenerek siyaset düşüncelerinin de, topraklarınızın savaşın başlamasından önceki şekilde bırakılmasını gerektirdiğini iddia etmektesiniz.

Konsey, ne bu sonucu, ne de onu desteklemek için söylenilen düşünceleri kabul edebilir. Umumi olarak denilebilir ki, bir millet kendisini, dış politikasını ve ordularını idare eden hükümetin icraatı üzerinden takdir edilir; böylece, tarihin en kritik bir anında mukadderatı, prensip ve merhametten tamamen yoksun oldukları gibi, başarıya dahi erişemeyen kimselerin eline düşmüş olması yüzünden, Türkiye bu doktrinin meşru kötülüğünden kurtulmayı isteyemez.

Bununla beraber öyle görülüyor ki muhtırada ileri sürülen ve bütün toprakların geri verilmesini içine alan isteğin, sadece vekillerinin işlemiş olduğu hatalardan Türkiye'nin zarar görmemesi ricasına dayanmaktadır. Bunun daha esaslı bir sebebi vardır. Mazideki Türk idaresinin tarihine ve İslam âlemindeki durumuna dayanır.

Konsey, Türk halkına karşı iyi dileklerde bulunmakta ve yüksek vasıflarını takdir etmektedir. Fakat, bu vasıflar arasında, yabancı ırkları idare etmek kapasitesi bulunduğunu teslim edemez. Tarih bize Türklerin birçok başarılarından ve başarısızlıklarından, fethedilen devletlerden ve hürriyete kavuşturulan milletlerden bahsetmektedir. Muhtıranın kendisi, Osmanlı İmparatorluğu hükümranlığı altında son zamanlarda başgösteren toprak kayıplarından söz etmektedir. Bununla beraber bütün bu değişikliklerden ne Avrupa veya Asya ve ne de Afrika'da kurulmuş olan Türk idaresinin buralardaki maddi refahı azaltmadığı ve kültür seviyesini düşürmediği görülmüş değildir. Savaşla kazandığı yerleri barışta geliştirmekte bir gayret ve maharet göstermemişlerdir. Bu alanlarda kabiliyetleri olmadığı ispât olunmuştur.

Esas müttefikler ve onlarla işbirliği yapan devletler bu görevi, bizzat değişik halk tabakalarının kendi arzu ve menfaatlerine uyabilecek şekilde yapmak istemektedir. Fakat, konsey, esefle görmektedir ki, muhtıra, bu bakımdan dini farazi rekabetlere dayanan bambaşka mülâhazalar ileri sürmektedir. Öyle görülüyor ki Türk İmparatorluğu değişmeksizin muhafaza edilecektir. Bu hal sınırları içinde Müslüman veya Hıristiyanların menfaatine hizmet edeceği için değil, bu şekilde muhafazanın Türk boyunduruğu (!) hiç hissetmemiş olan veya boyunduruğu taşımaya mecbur bulunanlar üzerinde ne büyük bir yük teşkil ettiğini unutan insanların dini duygu ve eğilimleri tatmin edileceği için iltizam edilmektedir.

Komşularını yağma için Protestan Almanya'nın, Katolik Avusturya'nın, Orto-

doks Bulgaristan'ın ve Müslüman Türkiye'nin elele vermeleri ile ortaya ne şekilde dini bir mesele çıkmıştır? Bu dini taassubun sonucu olarak Türk Hükümeti'nin emri ile Hıristiyan Ermeniler öldürülmüşlerdir. Fakat ekselansınız dini taraf tutmayı tamamen ortadan kaldırmak için aynı süre içinde, aynı idare tarafından ve aynı şiddet şartları altında suçsuz Müslümanların da 'katliama' tâbi tutulduğuna işaret ettiniz.

Şayet bize cevap olarak tarihi İslam devletinin topraklarının çok küçülmesinin bütün dünyadaki Müslüman davasına zarar vereceği söylenirse, o zaman bizler, affınıza mağruren, bunun hatalı bir fikir olduğunu ifade etmek isteriz.

Yanılmıyorsak ekselansınız ne demek istediğimizi anlayacaktır.[10]

DAMAD FERİT PAŞA'YA VERİLEN CEVABIN AKİSLERİ, VELİAHT MECİD EFENDİ'NİN SULTAN VAHDEDDİN'E YAZDIĞI ACI BİR MEKTUP

Alınan bu cevabın akisleri memleketimizde pek elim olmuştu. Ferit Paşa Hükümeti'nin politikası çok acı bir surette tenkit olunuyordu. İstanbul'da bazı aydın vatanperverler Sultan Vahdeddin'den de memleket için hayırlı olabilecek bir siyaset ve hareket beklenilemeyeceğini anlamaya başlamışlardı. Veliaht Mecid Efendi'yi fikir bakımından baskıları altına almak yolunu tutmuşlardı. İşte bu etki altında padişahtan sonra hanedanının en büyüğü, Şehzadesi, Sultan Vahdeddin'e bir 'layiha' sundu. 16 Temmuz 1335 (1919) tarihini taşıyan bu belgede:

Son zamanlarda Anadolu'nun ufuklarında hükümet merkezini tanımama tarzında başlayan karışıklıkların 'Celalîler' devrini andıran eşkiyalığın maazallahütaala (Allah korusun) esef verici sonuçlar doğuracağı şüphesizdir,

gibi yersiz, sakat bir başlangıçtan sonra önemli gördüğü olaylara temas ederek Sultan Vahdeddin'i uyarmaya çalışmaktadır. Mecid Efendi sözlerine (özetle) şöyle devam etmiştir:

Mütarekeden beri, saltanatın merkezi İstanbul'da ve vilayetlerde harkesi tatmin ve temin edecek fenni ve salim bir idare kurulamamıştır. Beklenilen hak ve adaletin tesisine ve memleketin selâmetine hizmet edecek icraat yerine birtakım şahsi garezler ve ihtiraslar takip olunarak halk arasına ayrılık ve düşmanların arzu ettikleri, emel edindikleri nifak sokulmuştur.

Hükümetin idari işlerinde devam eden (kararsızlık, karışıklık) ile particiliğin günden güne artan ihtirasları yüzünden merkezde ve illerde fikir ayrılığı Osmanlı milletini en vahim ve buhranlı devrinde millî birliğinden yoksun ve çürütmek istidadını göstermektedir ki bunun maddi ve manevi zararlarını söylemeye ihtiyaç yoktur.

İzmir, Edirne illeri ile doğu illerimiz gibi her an tehdide maruz olan vatan par-

çasında ahâliyi tatmin edecek isabetli tedbirler alınmaya çalışmakla beraber halkın millî haklarını muhafaza uğrundaki vatani gayretlerinin hükümetçe, münasip şekilde müzaharet görmesi lâzım gelirken, aksine esirgenmesi, özellikle İzmir facialarından sonra ahâlide uyanan vatanı müdafaa etmek gibi asil duygunun iyi idaresine himmet olunmayarak İçişleri Bakanlığı'nca yağmacılık, çetecilik gibi hasis emeller isnadı ile lekelendirilmesi, bütün kalplerin kırılmasına sebep olmuştur.

Sadrazam Paşa'nın doğu illerinde geniş Ermenistan muhtariyeti kurulacağı yolundaki bildirileri de büyük üzüntü yaratarak memleketlerinin başkalarına terk olunacağı zihniyetini yaratmıştır. Bu gibi haller ahâliyi hükümetten ümidini kesmeye, kurtuluş ve selâmet çarelerini bizzat aramaya sevketmiştir. Bütün bu millî infial ve tesirleri yumuşatmak ve ahâliyi tatmin edecek tedbirlere başvurulmak en önemli bir görev iken hâlâ bu konu ele alınmamaktadır.

Barış konferansına davet münasebeti ile bütün millete telkin edilen ümit, karşılıklı verilip alınan 'muhtıra'ların neşrinden sonra –Avrupa'da olduğu gibi– bizde de hayal kırıklığı yaratacağı, mevcut hiddet ve hoşnutsuzluğun artacağı şüphesizdir.

Ferit Paşa'nın barış konferansına verdiği 'muhtıra', anlamı bakımından şâyân-ı eseftir. Boş yere temas edilen harp, tehcir, taktil (öldürmek) meselelerinde devlet ve milletin sorumluluğunu hafifletecek deliller ihmal olunarak bütün bu mes'uliyetin millete yüklenmesine sebep olunmuş, Rumeli'nin doğu sınırlarında ve sonraları İzmir'de yüzbinlerce öldürülen ve yok edilen İslam nüfusunun uğradığı şenaatler sükût ile geçiştirilmiştir.

Muhtıranın bir fıkrasında ise, memleketin karışıklıklar içinde yardıma muhtaç olduğu söylenerek yabancı müdafaasına meydan verilmiştir. Toros silsilesinin güneyinde milyonlarca Türkün sakin olduğu, ve büyük çoğunluğu Türk olan Adana, Halep, Diyarbakır, Maraş ve Urfa vilayetleri bulunduğu halde unutulmuş ve bu gibi gerçek olmayan ifadelerle geçen değerli fırsatlar kaybedilmiş ve hatta muarızlarımıza kendileri için pek faydalı 'senetler' verilmiştir.

Veliaht sözlerine şu suretle devam etmektedir:

Barış konferansının cevabı ise baştan nihayete kadar milleti hayret ve intibah içinde bırakmış bir vesikadır; antlaşmalar tarihte benzeri görülmemiş hakaretlerle doludur. Ferit Paşa muhtırasının diplomasi uslübuna ve gerçeklere uymayan şekil ve mahiyeti bu cevabı davet eylemiştir.

Delegelerimizin bu akıbete uğraması millet çoğunluğunun tutmadığı bir kabine başkanı olan Ferit Paşa'nın milletimizin haklarını savunmaya yetkili olamayacağı dörtler meclisince anlaşılmasından ileri gelmiştir.

Konferans memleketimiz hakkında derin tetkikler yapacağını söylemektedir. Görünüşe göre ilan olunan prensiplerin hakkımızda hak ve adalete uygun bir surette uygulanacağı beklenemez. Ancak, devlet ve milletin, haklarını korumak için göstereceği kudret ve kabiliyet ve elde edilmesi mümkün olan gayeyi tayin husundaki zeka ve dirayeti ile mukadderatımızı muhafaza edeceği ümidindeyim.

Şu halde aşağıda arzedilecek tedbirlerin vakit kaybedilmeden alınması kesin olarak lâzım ve zaruridir:

1- Millet ve devletin istinat noktası olan hilâfet makamı ve saltanat, hiçbir partiye temayül göstermeyip yüksek mevkiinde tarafsız kalarak umumi muvazeneyi muhafaza ve bu suretle çeşitli fikir akımlarını ve umumi hareketleri uzlaştırmak.

2- Bu önemli devrede, millet iradesinden vazgeçilerek bütün sorumluluğu üzerine almak, akıl ve mantığa uymayacak derecede tehlikeli olduğundan derhal seçimlere başlamak.

3- Parti anlaşmazlıkları tamamen ortadan kaldırılarak milletin itimadını kazanmış tecrübeli ve işleri bilen devlet adamlarından kurulu bir 'temerküz' kabinesini kurmak...

4- Dış siyaset yeter derecede anlaşılmış bulunmaktadır. Değerli uzmanlardan ve devlet adamlarından bir istişare heyeti kurularak elde edilmesi mümkün olan gayeyi sağlayacak bir teklif dünya efkârına bildirilmelidir. Bu suretle memleket menfaatlerine aykırı kararların çıkmasına 'takaddüm' edilmelidir.

5- Anadolu'da kurulmuş cemiyetlerin mütalâalarını inceleyip umumi menfaate elverişli ve faydalı olanların kabul ve icrası.

6- Ahâli arasında gittikçe ziyadeleşen umumi ve karşılıklı nefretin ortadan kaldırılarak 'millet-i İslamiyeyi' bir kitle haline getirmek ve bütün dünyaya emeli bir, menfaati bir, azim sahibi halinde görünmek.[11]

VELİAHT MECİD EFENDİ'NİN MEKTUBU, PADİŞAHI, SADRAZAMI ÇİLEDEN ÇIKARDI, İNGİLİZ, FRANSIZLAR İŞE KARIŞTI, VELİAHT İLE SİYASİ MÜLAKAT, BU KONUDA RAPORLAR

Bu siyasi mecera ve skandaldan sonra Sultan Vahdeddin'in ve onun tuttuğu Damad Ferit Paşa Hükümeti'nin idaresinde, memleketin kurtulacağından ümidini kesenlerin sayısı artıyordu; Anadolu'daki mukavemet cephesinin görüşü ve bu görüşe dayanan silahlı hareket kuvvetleniyordu.

Veliaht Abdülmecid Efendi, İzmir'in bilinen şekilde işgalinden az sonra İtilâf Devletleri reislerine birer telgraf çekerek şikayette bulunmuştu. İngiltere kralından başka hepsinden -nezaket mahiyetinde olsa da- cevap almıştı. Hükümete göre Veliaht'ın bu hareketinin manası yetkisi olmadığı halde, şahsi gösteriş için devlet işlerine karışmaktı.

Yukarıda Mecid Efendi'nin Padişah'a gönderdiğini yazdığım mektup ile, izlenen umumi siyaseti şiddetle tenkit etmesi, özellikle 'millî mücadele'ye taraftar görünmesi veya öyle sanılması, siyaset ve hükümet değişikliği istemesi Vahdeddin ile Damad Ferit'i çileden çıkarmıştı, bu yüzden köşkünün polis kordonu altına alındığını, Osmanlı hanedanının bu iki büyük simasının aralarının fena halde açıldığı sözleri halkın kulağına kadar gtimişti. Bu akım büyüdüğü için İtilâf Devletleri İstanbul temsilcileri de mesele ile ilgilenmişlerdi. Amiral Richard Webb, Lord Curzon'a gönderdiği raporda:

Amiral Galthorpe'un 5 Ağustos tarihli yazıları ile ilgili olarak Fransız meslekdaşım ile yaptığımız etraflı müzakerelerden sonra Veliaht ile ayrı ayrı görüşme isteğinde bulunarak Sultan'ın İttihatçı parti[12] faaliyetlerine kaçmasının doğurması ihtimal dahilinde olan tehlikeleri işaret etmek hususunda mutabık kaldığımızı bilginize art ile şeref duyarım,

diyordu. Bunun üzerine 8 Ağustos 1919 sabahı Veliaht Abdülmecid Efendi ile Mr. Ryan,[13] sonra da Fransız Yüksek Komiserliği'nden M. Ledoulx'un görüşmeleri temin olundu.

Şehzade'nin bu konuşmalarında, Vahdeddin'e gönderdiği mektubundaki mütalâalardan ve fikir enerjisinden hayli kayıplar ve gerilemeler olduğu görülecektir.

Esasen Şehzade'nin şahsından bahsederken İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri, Lord Curzon'a şu dikkate değer bilgiyi veriyordu:

Veliaht'ın sözleri ile kendisine atfolunan sadrazam ile diğer kaynaklarda işitilen sözler arasındaki büyük farkı uzlaştırmak çok zordur. Hiç şüphesiz sadrazamın ifadelerinde şahsi infiallerinin izlerini de aramak lâzımdır. Halbuki Veliaht Abdülmecid oldukça kararsız bir karaktere sahiptir. En son konuşmuş olduğu kişinin etkisi altında kalmaktadır.

İşte hakkında böyle bir teşhis konulan Abdülmecid Efendi, bu defa karşısına aldığı İngiliz siyaset adamı Ryan'a (özetle) içini şöyle döküyordu:

Memleketin siyasi hayatında veliahtların nüfuzu olmadığını belirttikten sonra siyasetimiz Reşit ve Ali Paşaların politikaları gibi olmalıdır. Yani sımsıkı İngilizlerin yanlarında bulunmalıyız.

Bugünkü Sultan Vahdeddin ile münasebetlerim kırkbeş yıllık bir dostluğa dayanmaktadır. Aramızda hiç çekişme olmamıştır. Derin surette görüş ayrılığı bulunan tek meselemiz Ferit Paşa konusudur. Sultan'ın, Ferit Paşa'yı iş başında tutmakta ısrar etmesi ciddi bir hatadır.

İzmir olaylarında Ferit kendisinin kabahatli olduğunu kabul etmiş olmasına rağmen yine iş başına getirilmiştir. Paris'e giden delegasyon 'fiyaskoya' uğradığı halde heyetin reisi sadrazam yine yerinde bırakılmıştır. Halbuki millet kendisini istemiyordu.

Asıl lâzım olan halkın güvenini kazanmış bir hükümetti. Mesela Sultan, asla bir dahi olmamakla beraber tecrübeli ve İngiliz devlet adamlarını yakından tanıyan Tevfik Paşa'yı işbaşına getirebilirdi. Mesela, halk tarafından hoş görülecek İzzet Paşa, Çürüksulu Mahmut Paşa veya Ahmet Rıza Bey gibi bazı kimselerle işbirliğinde bulunabilirdi.

İzmir'in işgali, milletin gözü önünde duran bir faciadır. Kısa bir süre içinde Yunanlıların tahminen yirmi bin kişiyi öldürdüklerini bir yabancıdan işittim.

Memleket içinde (ilerleyerek işgal ettikleri yerlerde) yaptıkları da müthiş bir şeydir. Ferit Paşa Hükümeti'nden daha iyi bir davranış isteniliyordu. Halk Mustafa Kemal (Atatürk) ve Rauf (Orbay) gibi kimselerin telkinlerine kapılıyor!.. Bu

da (halkın) arzularına saygı gösterilmemesinden ileri geliyor. **Fakat bu hareket ile (millî mücadele ile) veya buna önayak olanlarla hiçbir ilgim, 'milliyetçi hareketin' başına geçmek için en ufak düşüncem ve fikrim yoktur. Bu hususta namus sözü veriyorum.**

Bu sözlere karşılık İngiliz siyasetçisinin cevabı ve ileri sürdüğü başlıca mütalâalar da şunlardı:

Namus sözü vermenize lüzum yoktur. Çünkü siz hem prens (şehzade) hem de centilmensiniz. İzmir'de teessüfe değer olaylar inkâr edilemez. Ancak işittiklerimiz mübalağalıdır kanaatindeyim. Hadiseler ise mübalağaya ihtiyaç olmayacak kadar fecidir.

Daha önce de anlattığım gibi mukabil hareketlerle (Yunanlılar) tahrik edilmiştir. Şimdi müttefikler arası bir komisyon tarafından tahkik konusu olacaktır. Bu tahkikatın tek faydası olayları gerçeğin ışığı altına koymak olacaktır.

İleri sürdüğünüz en ciddi konu, Ferit Paşa meselesidir. Türkiye devlet adamlarına sahip olmak bakımından fakirdir. Tek kişi Tevfik Paşa'dır. Belki sadrazam olabilir. Fakat üç defa kendisi denenmiş ve tamamiyle başarısızlığa uğramıştır.

Söylediğiniz diğer kimselerse, onların Anadolu'daki milliyetçilerle bağları olduğu hususunda bana teminat verilmiştir. Duruma hâkim olabilmek için Ferit Paşa'nın ciddi gayret gösterdiği meydandadır. Bunda Sultanın güveninin de hayli etkisi vardır.

Her tarafta halkın vicdanını temsil ettiklerini iddia eden tahrikçiler vardır. Bunlar bir hayli haykırmışlardır. Mustafa Kemal belli bir yerden geçtiği sırada halk ayaklanmaktadır. Çünkü otoritenin şiddetle elele bulunduğunu görmeye alışmışlardır. Fakat Mustafa Kemal gelip geçtikten sonra tahrikçiler faaliyetlerine devam ettikleri halde asıl halk pasif duruma dönmektedir. Sizi 'yüksek komisyondan' ayıran tek konu Ferit Paşa meselesi olduğunu ve maalesef bunun da çok önemli bir keyfiyet teşkil ettiğini söylemek isterim.

Bir çeşit tehdit olan bu sözlerden sonra Veliaht Abdülmecid Efendi Türkiye için tek siyasetin İngiltere ile birlikte hareket olduğu inancını tekrarladı. Birinci Dünya Savaşı'na Türkiye'nin girmesi sebepleri arasında münakaşa konusu olmakta devam edilen İngiliz ve Alman taraftarlığı hakkında Mr. Ryan ile Veliaht Abdülmecid Efendi arasında tarih bakımından çok önemli sözler söylenmiştir.

Mr. Ryan raporunda bu konuşmayı şu suretle özetlemiştir:

Türkiye'nin Almanya'nın kolları arasına düşmesi keyfiyetinin Meşrutiyet sonrası devrinin bir neticesinden ziyade Abdülhamid'in siyasetinin gerçekleşmesi olduğunu söyledim. Prens, "Hayır, Abdülhamid bir tohum ekti, fakat bu ancak ormandaki tek bir tohumdu," dedi. Ben de cevaben, Abdülhamid'in tarlaya bir ağaç diktiğini ve zamanla, yani Meşrutiyetten sonra bu ağacın büyüyerek bütün tarlayı gölgelendirdiği kanısında olduğumu söyledim.

Burada işaret edildiği gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasına sebep veya vesile olan ne Sultan Abdülhamid ve ne de devamlı surette polemik şeklinde hücuma uğrayan Meşrutiyet inkılâpçılarıdır. Bu hadisenin kökleri tarihimizin derinliklerindedir.

Daha birinci cildimizden beri bu tarihi gerçeği, vak'aların izahı suretiyle –sırası geldikçe– anlatmaya çalıştım.[14] İmparatorluğun çok sağlam temellerinin çökmesindeki sebepleri Rönesans'tan sonra Avrupa kendisini toplarken bizim eski idare metodlarımızın, dejenere olmuş şekliyle devam ettirilmesinde aramalıdır. Abdülhamid 33 senelik, nisbeten sükûn içinde geçen saltanat devrinde sarsılmış esas temeli sağlam bir hale getiremedi; 'Hasta Adam'a tam sıhhat sağlayamadı.

Meşrutiyet devrini açan inkılâpçılar da bütün çabalarına rağmen büyük İmparatorluğun çökmesini önleyemedi. Ve maalesef bu inhidamın altında ezildi. Şimdi de 'Kuva-yi Milliyeciler' öz vatanlarını kurtarmak istemektedir.[15] Konumuza devam ediyoruz.

ISPARTA'NIN ÖNEMLİ DURUMU, BURADA KURULUŞ VE ÇALIŞMALAR

Bu sırada siyasi akım bakımından Isparta, çok önemli bir merkez haline gelmişti. İtalyanlar Kuşadası'ndan başlayarak Adalar Denizi kıyılarını ve Antalya'nın merkezini askerî işgalleri altına aldıktan sonra Burdur'a da gelmişler, yerleşmişlerdi. Diğer taraftan Konya'da askerî kuvvet bulunduruyorlardı. Bütün bu sahayı ele geçirmek istedikleri görülüyordu. Halbuki Burdur'da ordumuzun, depo edilmiş silah ve cephaneleri vardı. Bunlar, millî mücadelenin devamı için bize lâzımdı.

Konya'da Damad Ferit Paşa Hükümeti'nde İçişleri Bakanı olmuş, İbradili Cemal Bey adında bir vali vardı. Bu adam bakanlığı sırasında Ermeni komitecilerinden fazla bu meseleyi ele almış, iftiralarda bulunmak suretiyle büyütmüş, milletimiz aleyhinde memleket düşmanlarına –Damad Paşa gibi– vesika vermek gafletini göstermişti. Bu adam, durmadan ortalığı karıştıran hırslı bir millî mücadele düşmanıydı. Isparta bu aşırı akımların ortasında bulunduğu için burada kuvvetli olmamız gerekiyordu. Fazla olarak silahlı mücadele kuvvetlerinin masrafları yalnız Aydın, Denizli ve Muğla halkının sırtında kalamazdı. Yeni yeni gelir kaynakları bulmak zorunluğu karşısında idik. Bu bakımdan da Isparta'ya ve Isparta gibi yeni yardım merkez ve kaynaklarına ihtiyacımız vardı. Ispartalıların vatansever halkı da esasen ayakta ve heyecan içinde idi. Yunanlılar Aydın'dan kendilerine doğru yaklaşmak tehlikesini gösteriyordu. Antalya'dan İtalyanlar ilerleyerek Çubuk Boğazı'nı geçmişlerdi.

Bu durumu, görünürde protesto etmek, gerçekte teşkilâtlanmak için,

'silahlı miting' yapılması düşünüldü ve 20 Haziran 1919'da yapıldı. Köylü, kentli, bütün halk, ellerinde pala, bıçak, tek tüfek, silah namına neleri varsa onlarla kafile kafile gelip Isparta'nın Hükümet Meydanı'nı doldurdu. Ulucami'deki vaaz kürsüsü buraya getirildi. İki yanına siyah matem bayrağı konuldu. Şehrin bütün minarelerinden müezzinler hazin sesleri ile 'tekbir' alıyor, halkın coşkun duygularına gözyaşları karışıyordu.

Kürsüde, ilk sözü alan Tahir Paşa Oğlu Hafız İbrahim Bey (Demiralay) göründü. Halkı 'fisebilillah cihada' davet etti. Umumi yemin ile 'ahd-i misâk' olundu; söz verildi. Ispartalılar vatanlarını müdafaa edeceklerdi. Burada anlaşma ve antlaşma nisbeten daha kolay olmuştu. Hükümetin politikasını tutan Hürriyet ve İtilâf Partisi zayıf'tı. Mukavemet taraflısı olanlarla Isparta'daki askerler jandarma gibi silahlı kuvvetler fikir birliği halinde idi. Livanın başı Mutasarrıf Talat Bey de[16] İstanbul Hükümeti'ni destekler görünmekle beraber 'Kuva-yi Milliyecilere' karşı uysal davranıyordu.

Ertesi 21 Haziran 1919 günü, bütün köylere varıncaya kadar aşağıdaki 'beyanname' yayınlandı. Bu beyannameyi, o zamanın düşüncesini, halkın ruh haletini ifade ettiği için aynen kaydediyorum:

Ey Müslümanlar:

Sefil ve çıplak Yunanlıların mülevves ayakları altında ezilen muazzez topraklarımızın hayat ve namusları perişan edilen zavallı dindaşlarımızın imdadına koşmak ve atiyen her bir ihtimale karşı kendi Ispartamızı da muhafaza ve müdafaa etmek üzere Allahını, Peygamberini, dinini, vatanını, bihakkın seven Müslümanlara hayatını, servetini fisebilillah feda etmek farz-ı ayn olmuştur. Yoksa ..... mahsus olan zillet ve meskenetle namus-ı vatan muhafaza edilemez. Ecdadımız hayatlarını istihkâr ederek parlak kılınçlarıyla kâinata boyun eğdirmişlerdir. Biz onların evladı değil miyiz? Eski Yunan muharebesinde Dömeke Kalesi'ni altı günde süngülerine itaat ettiren Isparta gazileri değil midir? Çanakkalelerde, Anafartalarda, arslanlar gibi çarpışarak düşmanın cehennem gibi ateşlerine göğüs geren ve milletin sine-i ihtıramında namını şerefle yadettiren otuzbeşinci alayın efradı kimlerdir? Evet, Isparta kahramanlarıdır. Ve bugün de Isparta namına cami avlusunda ve kütüphane önünde cihad sancağı altında toplanacak olan mücahitlerimizin büyük bir fedakârlıkla namus-ı vatanı müdafaa ve İzmir vilayetimizi istirdat edeceklerine şüphe etmem, esasen vatanım uğrunda hayatımı fedaya hazır olduğumu huzurunuzda yemin ile beyan ettim. Siz de kabul ettiniz. Başınızda olduğum halde Cenab-ı Hakka olan ahdimi ve din ve vatana karşı vazifemi hâlisane îfâ etmek istiyorum. Buradaki ailenizin maişeti temin, harçlığınız ve silahınız ihzar edilmiştir. Memleketimizin eşrafı, muteberanı her veçhile fedakârlık ediyorlar. Artık, eli silah tutanları vazife-i vataniyeyeye davet ediyorum. Nusrat-ı ilahiye bizimledir. Esteizübillah 've cahid-ü filah hakkı cihade'.[17]

21 Haziran 335 (1919)
Isparta Millî Müdafaa-i Vataniye Heyeti Namına
Tahir Paşazâde Hafız İbrahim

Isparta'nın Eğridir, Yalvaç, Karaağaç ve Uluborlu ilçeleri belediye reisleri ile maiyetlerine ve bunlar yoluyla ahâliye müracaat olunarak:

Isparta'da açılan harp bayrağının altında toplanarak sefere katılacak gazilerin isimlerinin bildirilmesi, mücahitlerin ailelerinin iaşesi, kendilerine el harçlıklarının hazırlanması, silahsız olanların Isparta'da silahlandırılacağı ve umumi iaşelerinin temin olunacağını,

bildirmiştir.

İTALYAN VE YUNANLILARIN İLERLEMELERİNE KARŞI HÜKÜMETTEN İZAHAT İSTENİLİYOR, BUNA KARŞI MİLLÎ SAVUNMANIN, GENEL KURMAYIN VE ORDU MÜFETTİŞİNİN CEVABI

Ertesi günü Isparta mücahitleri namına Reis İbrahim Bey tarafından Konya Valisi Cemal Bey'e ve İkinci Ordu Müfettişi 'Küçük' Cemal Paşa'ya aşağıdaki telgraf çekilmiştir:

İnsani ve medeni vazifesini idrak eden ve aynı zamanda hiçbir milletin hukukuna tecavüz etmeyerek namus ve asayişine malik Ispartamıza **Yunanlıların ve İtalyanların muntazam ve seferi bir hareketle ilerlemeleri ne gibi siyasi bir maksada dayanmaktadır? Hükümetimizden izahat istiyoruz. Vatanımızın selâmeti vekar ve itidalimizi muhafaza etmekte ise, kabul ediyoruz. Yoksa zillet ve meskenetle yaşamaya, şahâdet saadetini tercih ederiz.**

Damad Ferit Hükümeti namına bu ve buna benzer teşebbüslerin şiddetle aleyhinde bulunan Konya Valisi, bu telgrafı alır almaz Mutasarrıf Talât Bey'i telgraf başına davet etti, "Uyanık olmasını, imza sahibinin, sorguya çekilerek İstanbul Sıkıyönetimi'ne gönderilmesini," emretti.

Hafız İbrahim Bey hatıra notlarında bu konuya değinerek şöyle demektedir:

Telgrafbaşı haberleşmeyi Tahrirat Müdürü Nuri Bey'den öğrendim. Talât Bey bu emri geri aldırdığını söylemekte ise de alâmetler pek de hayırlı değildi. Yalnız böyle ateşli bir galeyan halinde harp divanına (sıkıyönetime) gönderilmekliğim mühim bir mesele olduğundan cesaret olunamazdı. Gerek merkez ve köylerinde ve gerekse ilçelerde yayınlanan beyanname derhal tesirini göstererek her yerden silahlı gönüllüler gelmeğe başlamıştı.

İkinci Ordu Müfettişi Küçük Cemal Paşa'ya gelince: Bu millî teşebbüs ve harekete kayıtsız kalmadı. Aldığı telgrafı aynen Harbiye Nezareti'ne bildirdi. Esasen kendisi de dört gün önce Nezarete:

İtalyanların Antalya'ya önemli sayıda kuvvet çıkarmakta olduklarını, yakında içeriye doğru ilerleyerek Isparta ve Burdur'u da işgal etmelerinin mümkün olduğunu, aynı zamanda İtalyanların, kendileri için ayırdıkları 'nüfuz bölgelerine' sahip çıkmaya başladıklarının anlaşılır hale geldiğini, bunlar her tarafımızı yeter derecede askerî kuvvetle sardıktan sonra hükümetimize el koyacaklarından şüphe edilmemesi gerektiğini,

yazmış ve sözlerine şunları ekleyerek:

Âmâl-i Milliyenin buna razı olmadığını zamanında fiilen ispat etmek üzere milis teşkilâtına ve şehirli, köylü ahâlinin ikaz edilmesine biz askerlerce gayret edilmesine rağmen **mahalli hükümetler, sanki yabancıların arzu ve emellerini üstün görmeye memur edilmişler gibi teşebbüslerimizi akim bırakmakta ve binaenaleyh düşmanların ekmeğine tereyağ sürmektedirler.**
Burdur Mutasarrıfının bu çeşit harekette bulunduğunu arzederim,

diye şikayette bulunmuştu.[18]
Harbiye Nâzırı Şevket Turgut Paşa ile, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevat Paşa ve İkinci Reis Diyarbakırlı Kâzım Paşa, İkinci Ordu Müfettişi'nin bu yazısını aralarında müzakere etmişler ve 21 Haziran 1919 tarihinde cevabını vermişlerdir. Verilen cevap aynen şöyledir:[19]

İtalyan işgaline karşı adem-i arzu izharı (isteksizlik gösterilmesi) ve protestolar ve mitingler lâzım ise de milis teşkilâtı ve fiilen mukavemet gibi mukarrerata (kararlara) son Bergama ve Menemen vakaları nazarı dikkatte tutularak teenni göstermek (yavaş hareket etmek) münasip olacaktır. Burdur Mutasarrıflığı hakkında Dahiliye Nezareti'ne keyfiyet arzolunmuştur, efendim.

Görülüyor ki Millî Savunma Bakanı ve Genelkurmay Başkanı kesin bir emir vermek iktidarından yoksun, tereddüt içindedirler. Tereddüt ise özellikle böyle bir zamanda işleri karıştırmaktan, başarısızlığa uğramaktan başka neye yarar? Daha garibi şikayet olan Burdur Mutasarrıfı Dahiliye Vekili'nin emirlerini yerine getirmekten başka bir harekette bulunmuş olmuyordu. Şu halde 'keyfiyet Dahiliye Vekili'ne arzedilmiş olmakla' ne netice elde edilecekti?

BÖLÜM 4

MİLLÎ MÜCADELE DÜŞMANLARI NE YAPIYORLARDI?

Aşağıdaki satırlar Millî Mücadele düşmanlarıyla Damad Ferit Paşa Hükümeti'nin düşünce ve tutumlarını ve bu arada Dahiliye Nâzırı Ali Kemal Bey'i milletin nasıl tanıdığını anlatacaktır:

Isparta mücahitleri namına yayınlanan 'beyanname' livanın bütün ilçelerine telgrafla bildirildiği yukarıda yazılmıştı. Hürriyet ve İtilâf Partisi Isparta Merkez Heyeti Başkanı, bu sırada Uluborlu'da bulunuyordu. Bütün milleti seferber halde silahlı harekete davet eden bildiri ve özellikle, 'Kalem Reisi Uluborlulu' Albay Hamdi Bey ile Müftü Tahir Efendi ve arkadaşlarının bayrak açarak harekete geçmeleri, Millî Mücadele'nin gün geçtikçe ehemmiyet kazanması parti reisinin ve yârânının dikkatini çekmiş, kendilerini çok şaşırtmıştır. Bunlar Isparta'da 'Ezanzâde Hacı Ahmet Efendi'nin evinde toplanarak durumu aralarında müzakere etmişler, nihayet tehdit edici bir lisan ile yazılmış bir protestonun mücahitler namına yayınlanan beyannamede imzası bulunan Hafız İbrahim Bey'e tebliğine karar vermişlerdir.

Yazdıkları protestonamede, "Uluborlu'da halkı, telgrafla silahlı ayaklanmaya teşvik, hükümete isyan ve sükûnu bozmak mahiyetinde bulunan bu hale, nereden yetki, kuvvet ve cesaret alınarak teşebbüs edildiği," soruluyor ve tehdit olunuyordu. Aynı zamanda Hürriyet ve İtilâf Partisi Başkanı Isparta'nın Şeyh Mahallesi'ndeki camide, Cuma namazı kılındıktan sonra ayağa kalkarak, "Ey cemaat, dağılmayınız. Bugün okunan hutbeyi Türkçe olarak size izah edeceğim," demiş, hutbenin başından bir kısmını tercümeden sonra cebindeki Hürriyet ve İtilâf Partisi'nin beyannamesini okumaya başlamış, özellikle çetelerin (silahlı millî müca-

dele teşkilâtının) bu milleti izmihlâle, mahv ve yok olmaya sürüklediğini; bunlara, "Maddi ve manevi yardımın asla doğru olmadığını," söylemiştir. Camide hazır bulunanlardan Hoca Şerif Efendi buna cevap vermiş:

> Ey cemaat, bu beyanname bizleri gaflet içinde bırakmak için yazılmıştır. İzmir ve Aydın gibi yerlerimizi düşmanın ayakları altında çiğnetmekten başka birşeye yaramaz,

demiştir. Bu iki kişi arasında münakaşa başlamış, Hürriyet ve İtilâf Partisi İl Başkanı sormuş:

"Hükümet senin kadar mı bilir?"

Şerif Efendi de buna:

"Yunan gibi bir milletin ayakları altında ezilmemizi hoş gören bir hükümeti dinlemek ve tanımak istemiyoruz," cevabını vermiştir.

Bundan sonra Hoca Efendi halka dönerek:

> Vatandaşlar, görüyorsunuz, İzmir'den Aydın'dan bize sığınanlar vardır. İstila altında kalan kardaşlarımızı kurtarmak için maddi ve manevi yardımda bulunmak, düşman ile savaşmak farz olmuştur,

şeklinde konuşmuştur. Hürriyet ve İtilâf Partisi mensuplarının protestosuna karşı Hafız İbrahim Bey de, "Çalışma yetkisini, milletin iman ve ilhamından aldığını, her ne pahasına olursa olsun başlanılmış olan işe devam olunacağını," açıklamıştır. Hürriyet ve İtilâf Partisi yaptığı protestodan sonra hükümete de başvurmuş olmalı ki, Ferit Paşa Hükümeti'nin Dahiliye Nâzırı Ali Kemal Bey sahnede görünmüş, Konya Valisi Cemal Bey yoluyla Mutasarrıf Talât Bey'e şu emri vermiştir:

> Her ne suretle olursa olsun işgallere karşı koymak isteyenleri yakalayıp hemen İstanbul sıkıyönetimine gönderiniz.

Bu kesin emir üzerine mutasarrıf teşebbüse geçmiş ve işin teminini Merkez Komiseri Şaban Efendi'ye bırakmıştır.

Ertesi günü, içlerinde Hafız İbrahim Bey de olduğu halde kalabalık bir heyet, Müftü Şakir, Jandarma Kumandanı Tahsin, İmamzâde Tahir, Kemal (sonraları mebus) Hacı Mustafa, Tahrirat Müdürü Nuri, telgraf Müdürü Mehmet Beylerle Mevlevî Ali Dede, Hacı Arif Efendi ve Rüştü Çavuş, mutasarrıfı evinde ziyaret etmişlerdir.

Hafız İbrahim Bey silahlanmış ve oda kapısını tutmuştu. Millî Mücadele erlerinden bir kısmı mutasarrıfın evini kordon altına almışlardı. Mutasarrıf da durumu kavramıştı. İbrahim Bey, mutasarrıfa sordu:

– Dahiliye Nâzırı Ali Kemal Bey kimdir?

– Padişah'ın Dahiliye Nâzırı olan zattır.

İbrahim Bey, bir vakit *Sabah* gazetesindeki yazılarını öne sürerek:

Hayır! Bu memleketi Ermenilere bağışlamak isteyen adamdır. Böyle bir adamın dahiliye nâzırlığını kabul etmiyorum. Muktedir iseniz beni tevkif ediniz.

Ali Kemal Bey'in, Damad Ferit Paşa ve yârânı gibi siyasi görüşleri uğruna Türk vatanını kendilerine göre spekülasyona tâbi tuttukları malûmdu. Konya Valisi Celal Bey de, en mutaassıp Ermeni komitecileri savaş sırasında 300 bin Ermeninin öldürüldüğünü iddia ettikleri halde, bu ölüm sayısını 800 bine kadar çıkarmak suretiyle güya ittihatçılardan intikam almak istemişti ve bundan dolayı halk da kendisine 'Artin Cemal' demeye başlamıştı.

Mutasarruf Talât Bey İstanbul Mebusan Meclisi'nde İttihat ve Terakki Partisi'nin mebusu olduğu için bütün bu gerçekleri biliyordu. Uzun görüşmeye hacet kalmamış, mutasarrıf gevşemek zorunda kalmıştı.[1]

YUNAN, İTALYAN TARAFTARLIĞI, MUKAVEMET ALEYHTARLIĞI PROPAGANDASI

Sırası geldikçe bunlardan üzüntü duyarak bahsetmekteyim. Isparta'da da Millî Mücadeleyi istemeyenlerden bazı şahıslar bu bozguncu havayı estirmek istemişlerdir. Hafız İbrahim Bey hatıra notlarında buna da yer vermiştir:

İzmir'de ticaret yapan Ispartalı Kara Yorgi adında tanınmış bir Rum (vaktiyle Isparta İl İdare Meclisi'nde ve mahkemede âzâ olarak bulunmuştur), yanında eski İstinaf Mahkemesi Savcısı olduğu halde Yunan propagandası için Isparta'ya gelmişlerdi. Yirmi kadar tanınmış kimsenin toplu bulunduğu bir yerde, İtalyan, Yunan hükümetlerinden hangisinin daha hayırlı veya 'ehven-i şer' olacağı tezini ileri sürmüştür; İtalya'nın nüfusu çok, toprağı az, Yunan'ın ise toprağı bol, nüfusu az olduğundan bu sonuncunun idaresinde memleketin daha ziyade refaha kavuşacağı mütalâasında bulunmuşlardır. Bundan dolayı Yunan işgalinin üstün görülmesi ve kabulü için ahâliden imzalı bir 'umumi mazbata' alınması hususunu ileri sürmüşlerdir. Bir iki zayıf kalpli kimseye rağmen hazır olanların çoğu bu hareketi hoş görmemiş aralarındaki münakaşa şiddetlenmiş ve dağılmışlardır.

Bu toplantıyı haber alan Kuva-yi Milliyeciler, Mutasarrıf Talât Bey'e başvurmuşlar, ısrarları üzerine propagandacıların her ikisi tutuklanmış, ertesi günü il sınırları dışına çıkarılmıştır.

ISPARTA'DA YUNAN PROPAGANDASININ DİĞER BİR ÇEŞİDİ

Isparta'nın zengin iki Rumu, Batçıoğlu Haralambos ve Panayot, bunlar yakın dost göründükleri Türklerden millî mücadele çalışanlara:

Sizin tutuğunuz yol yanlıştır. Türkiye bir daha dirilemez. Yarın Yunan buraya da gelecektir. O zaman sizin canınızı, servetinizi biz koruyamayız,

diyorlardı.[2] İşte böyle umumi bir hava içinde Damad Ferit Paşa Hükümeti'nin başı bir türlü düşünür, kolları başka türlü işlerdi. Adeta ayaklarının biri geri, diğeri ileri gitmek yolunu tutardı. Bu durumu görebilenler hüzün içinde, "Böyle gecenin sabahından hayır umulur mu?" sözünü tekrar edip dururlardı.

Sadrazam Damad Ferit Paşa'nın başkanlığındaki delegelerin Paris'teki barış kongeransının huzuruna çıkacağı sırada, iyi hatırlarım, Aydın cephesinde Yunanlılara karşı bu harekette bulunmamaklığımız bize önemle telkin olunmuştu. Bunun nedenini sonradan öğrenmiştim. Bu telkin, Genelkurmay Başkanı Cevat Paşa'nın da imzasını taşıyan Harbiye Nâzırı Şevket Turgut Paşa'nın, 'gayet müstaceldir ve zata mahsustur' işaretli ve 22 Haziran 1919 tarihli 14. Kolordu Kumandanlığı'na çektiği şifre telgrafına dayanıyordu. Bu telgrafta (aynen) şöyle denilmektedir:

Sulh müzakerelerine başlandığı ve umumi vaziyet halimize bir cereyan almaya yüz tuttuğu! şu zamanda harekât ve millî teşkilatın devamı memleket ve milletimiz için iyi bir akıbet vermeyeceği zât-ı âlîlerince de malûm bulunduğundan esasen ordu ile hiçbir alakası olmayan bu gibi teşkilâtın vesaya-yı saibe (doğru, maksada uygun tavsiyeler) ile önüne geçilmesini rica ve hükümetin bu arzusunun mevki-i fiile konmuş bulunduğuna dair hemen gelecek cevap ve mütalâalarınıza intizar eylerim.

Bu emir maksadı temine yeter görülmemiş olacak ki Harbiye Nâzırı Şevket Turgut Paşa daha kesin bir emir vermek lüzumunu duymuştu. Paşa özetle:

Bazı millî teşkilatın Yunanlıların işgali altında bulunan yerleri geri almak için ayaklandıkları haber alınmıştır. Bu gibi teşebbüsler barış müzakerelerine zarar verecektir. Her gûnâ mahzurları davet edeceği muhakkaktır,

dedikten sonra, "Her çeşit vasıtaya başvurularak tecavüzün önüne geçilmesini," istiyordu. Hükümet, bu çeşit tedbirlerle 'sulh komisyonundan' müsait şartlarla barış bekliyordu. Maalesef yaptığı teklife aldığı cevap, yukarıda, ızdırap duyarak kaydettiğim Clémenceau'nun tekdir ve tahkirinden ibaret oldu.

Sorumlu askerlere gelince; onu da söylemeliyim:

14. Kolordu Kumandanlığı'na çekilen şifrenin fotokopisi

Şevket Turgut Paşa'dan başka diğer generalleri daha sonra Ankara'da iş başında tanımak imkânını bulmuştum. Hepsi ordumuzun vatansever, bilgili birer rüknü [temel direği] idi. Ancak, zor durumda değerlerini göstermek için Atatürk gibi kararlı, iradeli, seçkin bir kumandanın emrine girmeleri gerekiyormuş...

Az önce Genelkurmay'daki generallerin tereddüt içinde verdiklerini söylediğim emri İkinci Ordu Müfettişi Cemal Paşa da kendi düşüncesine göre

Vatansever hareketlerinizden dolayı zat-ı alilerine ve memleketim halkına teşekkür, selamlar ederim. Teşkilata hacet yoktur. Burdur'da 12. Kalem Riyaseti ile temas ediniz. [3]

Söylemeye hacet yoktur ki, bu cevaptaki "teşkilâta hacet yoktur" sözüne aldırış eden olmamış, ordudan her vesile ile faydalanmak yolu aranmakla beraber, milletin ruhundan gelen müdafaa duygusuyla millî mücadelenin kökleşmesine önem verilmiş, Ispartalılar da zamanla sayısı bin kişiyi bulan Demiralay adında bir kuvvetle Aydın cephesine iştirak etmiştir. Daha sonra bu millî kuvvetin Konya ve Anzavur isyanlarının bastırılmasında hizmetleri görülecek, ayrıca millî ordu içinde de yer alacaktır.

KÖŞK CEPHESİNDE YENİ TEDBİRLER, EFELERİN UZLAŞTIRILMASI, BİR MİSAFİR ALAYI, İÇ MESELELERİMİZ

Ağustos 1919 ayı, Ege Kuva-yi Milliyesi için çeşitli yönlerden hadiselerle dolu geçmiştir. Yukarıda anlattığımız mücadele ve müsademelerden sonra Kuva-yi Milliye yeni baştan kuvvetlenmeye ve teşkilâtını düzenlemeye fırsat bulmuştu. Fakat bu arada bir Demirci Mehmet Efe ve Yörük Ali Efe anlaşmazlığının da alâmetleri kendini göstermeye başlamıştı.

Yörük Ali Efe, Millî Mücadele'ye ilk başlayanlardandı. Aydın şehrinin geri alınmasındaki hizmetleri kendisini pek popüler yapmış, adeta efsaneleştirmişti. Halk psikolojisi kendisinden birisinin millî savaşlarda ün almasını, kahraman olmasını istiyordu. Bu sıfatı, Aydın savaşları sırasında cesareti, yerinde atılganlığı ile muhitlerinin genç ve gerçekten mert, yakışıklı delikanlısı Yörük Ali Efe'ye layık görmüştü. Efe de bu sevgiyi anlıyor, biliyordu.

Demirci Mehmet Efe mücadeleye sonradan katılmıştı. Şimdiye kadar başarılan işlerde hissesi, şeref payı yoktu. Buna rağmen cepheye gelir gelmez bütün idare ve işlere hâkim olmak hırsını göstermişti. Bu nasıl olurdu? Bu, Yörük Ali Efe tarafını tutanların düşüncesi idi.

Fakat Demirci de daha yaşlı, bu bakımdan tecrübeli, zeki ve kurnazdı. Tehdidini süratle yerine getirecek kudrette idi. Fazla olarak çok sayıda maiyeti ve arkadaşları vardı. Nazilli ve Tavas gibi ilçelerin, ileri gelenlerinden önemli bir kısmı korkudan, diğerleri de yakından tanıdıklarından kendisini tutuyorlardı. Sadece Millî Mücadelenin başarıya ulaşması için uğraşan samimi aydınlar da, fark gözetmeksizin belki de tesadüfün etkisi ile Demirci'nin yanında yer almışlar, yardımcısı olmuşlardı. Millî kuvvetlerin başında görülen bu iki Efe, aynı düşünce ve görüş içinde bulundukları halde biri, Demirci Mehmet Efe, Menderes'in kuzey yakasında

Köşk bucağında, diğeri, Yörük Ali Efe de nehrin güneyinde Dalama köyünde yerleşmişti. Aralarındaki bağlılık esas gayeye tesir edecek surette bozulmak istidadını gösteriyordu. 57. Tümen Kumandanı Sayın Albay Şefik Aker ise bütün varlığı ile Millî Mücadelenin başarısı için çalışmakta ve her fedakârlığı yapmaktadır. Ancak İtilâf Devletleri'ne karşı İstanbul Hükümetini zor durumda bırakmış olmamak gibi bir düşüncenin etkisi altında resmen işlere el koymuş görünmek istemektedir. Nitekim daha önce yazdığım gibi (Cilt 6, s. 163-164) güya tümene isyan eden 175. Alay Kumandan Vekili Binbaşı Hacı Şükrü Bey Kuva-yi Millîye kumandanı ilan olunmuştu.

Hacı Şükrü Bey bütün enerjisi ile faaliyet gösteriyordu. Fakat efelerin, bir askerin, hatta kendilerinin yakından tanımadıkları herhangi bir kişinin emir ve nüfuzu altına girmeleri, özellikle o sırada imkânsız denilecek derecede zor bir işti. Şu halde durumu buna göre düzenlemek, Yörük Ali ve Demirci meselesine yeni bir hal şekli vermek gerekiyordu.

İşte bu sırada Demirci Mehmet Efe ile yalnız, karşı karşıya, konuşuyorduk. İçeriye Efe'nin güvendiği zeybeklerden biri girdi, kulağına birşeyler fısıldadı. Efe bana döndü, "Hoca," dedi:

Bir tezkere yaz. Şuna verelim. Gidip, Dalama'ya gitmekte olan zahire yüklü develeri çevirsin, bize getirsin.

Tereddüt göstermeden tezkereyi yazdım, mührünü bastı. Adam bizi yalnız bıraktı. Meseleyi anlamıştım.

Hükümetin Düyûn-i Umumiye'ye olan eski borçlarına karşılık, o zamanın usulüne göre 'aşar' adı altında toplanan hububat, bu idarenin ambarlarına depo edilmişti. Buradan hükümetle anlaşarak askerlerin iaşesi için 57. Tümen'e belli hisse ayrılmıştı. Tümen Kumandanı Albay Şefik Aker bütün sorumluluğu üzerine alarak Düyûn-i Umumiye ambarlarından millî kuvvetlere de zahire verilmesini münasip görmüştü. Düyûn-i Umumiye müdürünün protestosuna rağmen bu zahireler alınıp naklolunuyordu. Yazdığım tezkere ile Yörük Ali Efe'nin kuvvetlerine götürülen zahireyi biz Demirci Efe kuvvetleri için ellerinden almış oluyorduk. Halbuki Demirci Efe'nin buna ihtiyacı yoktu, iptidai bir kurnazlıkla Yörük Ali Efe'yi aciz bir duruma düşürmek istediği anlaşılıyordu. Bu hareketin sonu, karşılıklı vuruşmaya ve zahire ambarlarının yağma edilmesine kadar varırdı.

Yalnız kalınca, Efe'ye kızanının yanında söylemek istemediklerimi anlattım:

Davada müşterek idik. Ancak bu birliği korumakla başarıya ulaşabilirdik. Yörük Ali henüz 'toy' denecek kadar genç, fakat iyi kalpli bir Efe'dir. Ona evlat ve arkadaş muamelesi yapılırsa gönlü hoş olur. Demirci ile münasebeti ona göre ayarlardı. Yani Demirci üstün görülürdü.

Böyle iaşe, levazım (lojistik) işleri, para tedariki için dürüst adamlardan millî heyet kurmalı idik. Bu heyetlerin hesabı kitabı olmalıdır. Millî kuvvetlerin ihtiyaçlarını, kendisi gibi başta kumanda mevkiinde bulunanların emir ve isteklerine göre bulup hazırlamalı ve millî kuvvetlere dağıtmalıdır. Yani biz cephe işi ile onlar, bizim istediklerimizi temin etmekle meşgul olmalıdır.[4]

Efe bu yolda konuşmamı dikkatle dinledi, "Bunlar yavuz (güzel) şeyler," dedi. Hemen fırladı kapıyı açtı, "Buradan şimdi çıkanı bulup bana getirin," emrini verdi. Şüphesiz eski emri, yenisi bozuyordu, belki diğer kuvvetlere, Yörük Ali'ye fazlasıyla yardım edilsin deniliyordu.

Aradan iki üç gün geçmişti. Köşk karargâhımızda Yörük Ali'nin yakın arkadaşı Kıllıoğlu Hüseyin Efe'yi Demirci'nin yanında gördüm. Silahsızdı, yanında muhafaza kızanları da yoktu. Ziyadesiyle terbiyeli bir surette oturup Demirci ile konuşuyordu. Bu hali, emniyet ifadesiydi. Yörük Ali Efe'nin de selam ve muhabbetlerini Demirci'ye getirmişti. Anlaşmak istediklerinin işaretiydi. Tabiî memnun oldum. Bu konuda bana düşen önemli bir görev olduğunu anladım:

57. Tümen Kumandanı Albay Şefik Bey, yazılarında, Demirci ve Yörük Ali münasebetlerinden bahsederken şöyle demektedir:

Galip hoca adı ile Kuva-yi Milliyemiz arasında, en nurlu dimağ olarak çalışan Celâl Bey dahi verdiği nasihatlarla bu iki Efe barıştırılmış ve bu veçhile millî kuvvetler arasındaki hasmane ikilik kaldırılmıştı.

Bu hadisede Yörük Ali'ye terfik ettiğimiz (refakatine verdiğimiz) Mülazım (Teğmen) Zekâi (Kaur) Bey'in de himmeti geçmiş ve daha sonraları da iki Efe'yi idarede kıymetli yardımları olmuştur.[5]

1919 Ağustos ayının ilk haftası içinde idi. Nazilli'den birkaç kişi Köşk'e geldi. Başlarında, Nazilli'nin ileri gelenlerinden Demirci Mehmet Efe'nin saygı gösterdiği Hacı Süleyman Efendi bulunuyordu. Bunlar, hazırlanmış üç büyük mühür getirdi. Mühürlerden birinde:

'Aydın Mıntıka Kumandanı Demirci Mehmet Efe'

İkincisinde:

'Cenubi Aydın mıntıkası Kumandanı Yörük Ali'

Üçüncüsünde:

'Aydın Zeybek Ordusu Kumandanı Hacı Şükrü' yazısı okunuyordu.

Demirci ve Hacı Şükrü, mühürleri memnunlukla ceplerine yerleştirdi. Yörük Ali Efe'ninki özel törenle Dalama köyünde kendisine verilecekti. Daha önce Dalama ziyaretinin programı da karşılıklı müzakere edilerek hazırlanmıştı.

Köşk'den, 8 kilometre uzaklıkta bulunan Dalama'ya hep beraber oldukça kalabalık bir maiyet ile gittik. Yörük Ali'nin teşrifatçıları bizi karşıladı. Merasim programına büyük bir dikkatle uyuluyordu. Köy içinde

bir alanda sıraya girdik, buradan Efe'nin oturduğu eve gidilecekti. Ev yüksekçe bir yokuşun başında kalın duvarlarla, büyük kapısı, oldukça geniş bahçesiyle küçük bir hisarı andırıyordu. Buraya doğru kafilemiz harekete geçti, hepimiz atlı idik. Ben başta (Efe böyle istemişti) yanımda Hacı Süleyman Efendi, Demirci Mehmet Efe ortada güvendiği arkadaşları, kızanları ile çevrili. Binbaşı Şükrü Bey ve maiyeti ve diğer kuvvetler, herkes silahlı olduğu halde evin önüne geldik, kapı açıldı. Yörük Ali de bizi burada karşıladı. Onun da etrafını kızanları ve gözde silahlı adamları sarmışlardı. İki Efe birbirine sarıldı.

Heyet halinde eve girdik. Fakat bulunduğumuz katta iki tarafın silahşörlerinden adım atacak yer bulunamıyordu. Merdivenler dahi tıklım tıklım, silahlılarla dolu idi. Bize dar gelen bir odada Demirci Mehmet Efe 'Mıntıka Kumandanlığı' mührünü çıkardı, "Al kardaşım" diyerek Yörük Ali Efe'ye teslim etti. Sonra da parmağındaki yüzüğü çıkardı, kendi eliyle Ali Efe'nin parmağına geçirdi. Bu jestden herkes memnundu. Her iki tarafın yakın adamlarında heyecan ile karışık bir sevinç tezahürü göze çarpıyordu. Mutad yemekler, tepsiler içinde kızartılmış kuzular yendi. Gece de burada aynı yerde kalacaktık, fakat bulunduğumuz küçük yerde merdivenlere varıncaya kadar iki tarafın o kadar silahlı muhafızı vardı ki uzanmak şöyle dursun, kımıldamak dahi bir mesele idi. Ben bu gözde silahlılar arasında bir köşeye sıkışmış, elimde her zamanki silahım, filintam ile sabahlamıştım. Bu kadar dikkat herhalde Yunanlıların yapacağı baskına karşı müdafaa tedbiri değildi. Zeybeklerin, efelerini korumak için kendilerine göre uyguladıkları usülün bir icabı olsa gerekti. Bana Demirci, "Hocam, sen kafile başı ol, öne geç," dediği zaman, içimden, "Karşıdan ateş açılırsa ilk hedef ben olacağım galiba," demiştim.

'Zeybek Ordusu Kumandanı'[6] Binbaşı Hacı Şükrü Bey de aldığı yeni millî rütbeden memnun görünüyordu.

Bu, o an için iyiliğine inanılarak alınan tedbir, kumanda ve idare bakımından Kuva-yi Milliye'yi ordudan uzaklaştırıyor, halka yaklaştırıyordu. Tümen Kumandanı törende bulunmuyordu. Bu konuda ne düşündüğünü, esas fikrinin ne olduğunu vakit bulup henüz öğrenememiştim. Fakat onun da bu son durumu beğenmesi, kabul etmesi lâzımdı. Binbaşı Hacı Şükrü Bey de zarureti anlamıştı ve esasen kumandanın şahsına saygısı vardı. Bu duygu içinde Dalama köyünden (9 Ağustos 1919 günü) aşağıdaki mektubu yazıp gönderdi.

Muhterem Kumandanım Efendim,

1- Demirci Mehmet Efe biraderinizle 'Galip Hoca' ve bazı zevat ile Dalama'da Yörük Ali Efe Kardeşimizin nezdinde misafir bulunuyoruz. Millî ve müşterek maksadın temin-i husulü zımnında birlikte ve kemâl-i samimiyetle çalışmak üzere icraat-ı âti (gelecekte, yapılacaklar) için kat'i karar ve tertibat alınması düşü-

nüldü. Vaziyet hal-i işbâ'a (doyurma) geldiğinden (işlerin) süratle neticelendirilmesi için hemen zât-ı âlîlerinin 'Köşk'e teşriflerinin istirhamı kararlaştırıldı.

2- Dalama'daki kuvvet, benim nazarımda yabancı olmadığını, bilfiil zât-ı âlîlerine ispat ediyorum. Efem Dalama'ya gelerek Yörük Ali Efe'yi ziyaret ve 'Mıntıka Kumandanlığına' ait mührü bizzat "kardaşım" diyerek yedine (eline) teslim eyledi, parmağındaki yüzüğü de yine kendi eliyle Ali Efe'nin parmağına geçirdi. Artık Demirci Mehmet Efe'nin ne kadar dûrendış (uzun görüşlü) kiyaset (zekâ, uyanıklık) sahibi olduğu ve bendenizin nasıl hareket ettiğim takdir buyurulur. Ben, bu derece yaklaştığını siz geldiğiniz zaman arz edecektim. Fakat vakit müsait değildi.

3- Nazilli Kaymakamına, Nazillili Hoca Süleyman Efendi vasıtasıyla nasihatlarınızın icrası daha uygun görüldüğünden ol veçhile îfâ edilmiştir.[7]

4- İtidal ve muhakemenin derecesi; bundan sonraki harekât ve icraat zât-ı âlînize bir kanaat verecektir.

5- Bendeniz, Mehmet Efe arz-ı hürmet eyleriz. Yörük Ali Efe, Hoca Galip Efendi ellerinizden öperler, teşrif-i âlîniz ne kadar çabuk olursa bizim akıllıların işini de o kadar tacil etmiş olacaksınız. Muhterem Kumandanım.

57. Tümen Kumandanı Albay Şefik Aker baştan beri devam eden tutumunu bozmadan, eskisi gibi Kuva-yi Milliye ile meşgul oldu, elinden geleni yaptı. Fakat sonradan yazdığı hatıralarından anlıyoruz: Bu yazdığım yeni tedbir ve tertibi hatalı bulmuş, memnun olmamıştır.

Bence istanbul Hükümeti'nin havasına bakılarak bu kadar hayati bir meselede ordu namına muvazaasız, tam ve kesin hareket edilemediğine, millî ihtilal namına velev mahzurlu olsun bir otoriteden müstağni kalınamayacağına göre başka ne yapılabilirdi?

Bu yoldaki hareketin tehlikesi, hatta büyük tehlikesi elbette vardı. Başına geçenlerin idamları, kurşuna dizilmeleri bir yana, çünkü millî işler için bunlar o kadar önemli değildir, asıl tehlike, efelerin iğfal olunarak muhalif irtica kuvvetleri ile İstanbul Hükümeti tarafından ele geçirilmesiydi. Buna meydan verilmediği takdirde millî hareket olarak alınan tedbir yerinde idi. Başka çare de yoktu.

Az sonra hep beraber okuyacağız, akla gelen tehlike yerli ve yabancı şer elemanları tarafından yaratılmak istenilecek, hatta bunlar, kendileri ve İstanbul Hükümeti hesabına başarıya yaklaştıklarını sandıkları sırada Erzurum, Sivas ufuklarından parlayan şuurlu çelik iradesi ile Mustafa Kemal (Atatürk) ve milletimizin aklıselimi duruma hâkim olacaktır.

BÖLÜM 5

GÖKÇEN HÜSEYİN EFE NİHAYET ARAMIZDA, MİLLÎ MÜCADELE KUVVETLENDİ, GÖKÇEN NE DİYOR VE YAPTIKLARI

1919 Ağustos ayının başlarında idi. Köşk'te karargâh olarak kullandığımız binanın, salonu andıran uzun odasının baş tarafındaki köşede Demirci Mehmet Efe ve yârânı Arnavut Yaşar, Arnavut Bayram ile Sökeli Ali Efe oturmuşlar, konuşuyorlardı. Bunlar Efe'nin güvendiği en sadık adamları idi. Efe'yi gölge gibi takip ederler, yanından hiç ayrılmazlar, korurlardı. Efe'nin küçük bir işaretiyle bunların yapmayacakları bir şey yoktu. Kendilerinden herkes çekinirdi. Bulundukları yerde, Efe'nin yatmasına, zaman zaman üzerinde oturmasına yarayan demir bir karyola vardı. Bunun altında Isparta halısından yapılmış kilitli birkaç heybe bulunuyordu. Seyyar kasa halinde olan bu heybelerin içinde Efe'nin vaktiyle topladığı paralar olduğu söylenirdi. Yukarıda isimlerini yazdığım şahıslardan başka kimse bu servet yığınının yanına sokulamazdı. Son zamanlarda ben yaklaşmak imtiyazını, güvenini kazanmıştım.

Demirci'ye ayrılan karyoladan başka oturacak, mesela sandalye, iskemle, yatak gibi vasıta yoktu. Yerlere serilmiş, (mahalli deyimle yazılmış) kilimler her şeyimizdi. Bağdaş kurar otururduk, yatar, kalkardık. Diğer bir özelliğimiz de vardı. Tüfengimiz baston gibi elimizden eksik olmazdı, hatta geceleri bile uzandığımız zaman yanımızda veya kucağımızda bulunurdu. Öğle vakti, akşamları hepimiz halka olurduk, ortaya konan sini üzerinde yemeklerimizi yerdik. Çatal bıçak yoktu. Yalnız tahta kaşık kullanırdık. Bir kap içindeki yemeğin içine hepimizin parmakları

veya tahta kaşıklarımız girer çıkardı. Misafirlerimizi de soframıza alır, onlara da bu şekilde ikramda bulunurduk.

Ziyaretçilerimiz eksik olmazdı. Bir gün İttihat ve Terakki Partisi'nin vaktiyle bizzat benim görevlendirdiğim Karacasu İlçe Başkanı da (milletvekili Ekmel Çetiner'in babası) geldi. Efe, misafirine sofrada benim yanımda yer gösterdi, yedik, uzun uzun konuştuk. Eski ilçe başkanının beni mutlaka tanıması lâzım gelirdi. Kendisi ile pek çok defa karşı karşıya gelmiş, sohbet etmiştik. Yemekten sonra yanıma sokuldu, yavaşça "Hoca" dedi:

İzmir'den Celâl Bey adında birinin buralarda olduğunu işittim, kendisini görebilir miyim?

Beni tanımadığının farkında idim cevap verdim:

Efe'ye sorsanız belki o bilir...

Bizim ilçe başkanı buna cesaret edemedi. Belki de ihtiyata uygun bulmadı. Ellerimi yıkamak için dışarıya çıktığım zaman, bizimkilerden birisi ile Tire'den geldiğini söyleyen elli ellibeş yaşlarında sakallı, sıhhatli, mahallî kıyafeti içinde yağız, temiz ve sempatik bir ağa münakaşa halinde bizimkilerden biri ile konuşuyordu. Gelen zat ısrar ile Demirci Mehmet Efe'yi görmek istediğini söylüyordu.

"Tire'den geldim" sözü dikkatimi çekmişti. Ağa'ya arzusunu sordum: 'Yunan gavuruna' karşı cephe kurduklarını, başlarında Gökçen Hüseyin Efe'nin olduğunu, buraya silah, cephane istemek için geldiğini anlattı, kendisini de tanıttı:

Gökçen Efe'nin yakın dostu, Tire'nin Dereli köyünden Hacı Halil Ağa.

Bu haberden çok sevinmiştim. Demek ki bütün emeklerimin, çektiğim sıkıntıların semeresini bugün elde etmiş oluyordum. İçimden gelen gerçek bir muhabbetle ağayı tebrik ettim. Gökçen'den, ailesinden dostlarım kızanlarından bilgi edinmek istedim. Benim bu samimi ilgimi görünce ağa dikatli, dikkatli yüzüme baktı, "Kahrat'da Efe'nin bir misafiri vardı, sakın siz o almıyasınız..." dedi. Ta kendisidir cevabını alınca bana sarıldı. Tamamen anlaşmıştık. Arzusunu yerine getirmeye çalışacağımı ağaya temin ettikten sonra Gökçen'in nerede olduğunu sordum.

Gökçen ihtiyatî bir tedbir olmak üzere, bulunduğumuz yere yakın bir köyde kalmış, dostu Hacı Halil Ağa'yı karargâha göndermiş... Efe'nin çekinmeden hemen gelip beni görmesini tavsiye ettim. Ayrıldık...

Demirci Mehmet Efe'nin yanına gittim, Efe, tüfengi başı ucunda asılı, fakat 'legant' tabancası kocaman kuşağının arasında, başında, çiçek saksısı gibi renkli, oyalı işlemelerle sarılı fes yerine beyaz takke, bağdaş kurmuş, demir karyola üzerinde oturuyordu. "Efe" dedim:

- İyi bir haberim var. Gökçen Hüseyin Efe adamını göndermiş silah istiyor, bizimle beraber çalışacakmış...
- İyi amma o, Yunan taraflısı imiş diyorlar.
- Yunan taraflısı, sanmam Efe... Bir müddet Tire ileri gelenlerinden birkaç kişinin ağzına baktı, geç kaldı...

Efe ilgi ile beni dinliyordu; sözüme devam ettim:

Hem o, buraya gelir, Efece söz verirse mesele kalmaz, ben de ona kefil olurum.

Demirci, zeybeklik âleminde Gökçen'in mevkiini biliyordu. Ona göre 'Rahmetli Büyük Efe Çakırcalı'nın halefi' sayılırdı, çok namlı, üstün bir zeybekti. Şimdi gelmiş silah istiyordu. Kendisinin emrine girmiş demekti. Bu, şahsı için de prestij sağlardı.
Albay Şefik Aker eserinde bundan bahsederken şunları söylemektedir:

Demirci Efe yanıma geldi, "Bir kahraman kazanacağız, Gökçen aramıza gelecektir," dedi. Demirci Efe kimseye kahraman demezdi bana da itimat geldi. "Silah ve cephanelerimiz onlar içindir," dedim.[1]

Gökçen karargâhımıza geldi, beni buldu. Halinde bir durgunluk vardı. İhtimal ki, Kahrat'tan ayrılışımız şeklini[2] düşünerek benim, sözünü tutmadığı intibaında olduğumu sanıyordu. Üzerine varmadım Sadece, "Efe, nasıl oldu? Neden bu kadar geciktiniz?" dedim.
Başını önüne eğdi, şu cevabı verdi:

Yunanlılar bana dokunmadı, aksine itibar etti. Elimde silahımla serbest geziyordum. Fakat, "Nasılsın Efe, iyi misin?" dedikleri zaman, sanki anama, avradıma sövüyorlarmış gibi dokunuyordu bana, fazla dayanamadım, önce davarları, (koyun sürüleri) bir kolayını bulup Yunan işgal bölgesi dışına çıkarttım. Sonra da çoluk çocuğu (aileyi) Nazilli yakınında bir köye naklettim. Şimdi serbestim gavurla vuruşmak istiyorum.

Gökçen'e istediklerinin hazır olduğunu söyledim. Birden değişti. İyi kabul görmesinden ileri gelen memnunluğu göze çarpıyordu. Etrafımızda, grup, grup oturup konuşan zeybek kıyafetindeki gönüllüleri gözden geçirdi. Bana sordu:

Yörük Ali Efe hangisidir?

Bu sorunun altında yatan manayı anlamıştım. Aydın'ın kurtuluş hadisesinde Yörük Ali'nin kazandığı şerefi takdir ediyordu. O da, onun gibi hizmet etmek, Aydın zaferine nazire olarak Tire'yi silah kuvvetiyle kurtarmak istiyordu ve benim Jandarma Subayı Şefik'e söylediğim, (s. 3), "Bu iş bitmedi, yeni başlıyor" sözümün esas gerekçesini teyit eder mahi-

yette duyguların ifade etmiş oluyordu.

Gökçen'i, Yörük Ali'nin Dalama köyünde, kuvvetlerinin başında olduğunu anlattıktan sonra Demirci Mehmet Efe'nin yanına götürdüm.

Efe, ona demir karyolası üzerinde yer gösterdi. Bu müstesna bir kabulün, sevgi ve saygının işaretiydi. Uzun, uzun görüştüler.

Gökçen'i, istediği silahları vererek uğurlamıştık. Ertesi günü Demirci bana şunları fısıldadı:

Efe, seni de götürmek istedi. Ben olmaz dedim.

Sordum:

- Niçin?
- Eh... sen, dağlardaki güçlüğe, eziyete dayanamazsın, hem burada bize lâzımsın,

cevabını verdi. Ben, bir çok defa işittiğim bu "dayanamazsın" sözünden sinirlenmeye başlamıştım. Sanki ovadaki halimiz dağdakinden farklı mı idi?

GÖKÇEN'İN FATA BASKINI, ŞAHESER BİR GERİLLA SAVAŞI

Gökçen Hüseyin Efe, 16 Ağustos 1919'da Fata köyüne (bugünkü adı Gökçen bucağıdır) başarılı bir baskın yaptı. Beş altı gün sonra Köşk'e gelince hadiseyi bana şöyle anlattı:

Sizden ayrıldıktan iki gün sonra toplanan ellibeş ile altmış arasındaki gönüllülerle, Yunanlıların Fata içindeki sınır karakollarına hücum etmek kararı verildi. Karaçamur köyünden kalktık, Peşrefli köyü üzerindeki Üççeviz mevkiinde Dedenin Bahçesine vardık, gece olmuştu. Burada Peşrefli köylüleri kumanya hazırlayıp bize ikramda bulundu. Ertesi günü şafak ile beraber herkes ayakta idi. Çetenin kumanda veya kurmay makamında olan heyeti topladım. Bunlar, benden başka, Hacı Halil Ağa, senin Kahrat'dan tanıdığın Eskici Mehmet Efe ve tecrübeli birkaç zeybek arkadaşımdı. Önce Fata'ya, değişik kıyafetle adam gönderip düşmandan bilgi edinmeye karar verdik. Bu işi yapacaklar, Fata'dan, Bağrı Açık Hacı Hasanoğlu ile Dereli köyünden Hasancıoğlu Ali Efe'lerdi. Bunların getirdikleri bilgiye göre Yunanlıların kuvveti, Fata'da jandarma karakolu ile köyün okul binasında bulunuyordu. Derhal tertibat aldık. Tire'nin Osmancık köyünden Hocaoğlu Molla Mehmet Efendi idaresindeki iki kişi Tire ve Ödemiş ilçelerine bağlı telefon hatlarını kesmekle görevlendirildi. Elli iki kişiden ibaret gönüllülerimiz altı müfrezeye ayrıldı. Bunlar, Kara Hüseyin Efe, Büyük Kemer Deresi'nden Ahmet Efe, Halil Bey Efe, Kuru Hasan Efe, Büyük Kemer Deresi'nden Molla Velioğlu Ali Efe, Hacı Halil Ağa kumandasına verildi. (Gökçen Efe'nin hepsine kumanda etmekle beraber yanında on kişi bulunuyordu.)

Kara Hüseyin Efe Kahrat köyünden gelen yol üzerine, Ahmet Efe, Halil Bey Efe ve Kuru Hasan Efe, Tire'den gelen yol üzerine Molla Velioğlu Ali Efe kızanları Fata'nın tarafına Hacı Halil Ağa, Fata'nın güney cihetine, ben de (Gökçen Efe

de) on arkadaşımla doğu yönüne cephe alıp Fata'yı her yanından çevirdik. Saat 16.30'da hep birden taarruza geçtik. Yunanlılar karavanadan henüz kalkmak üzere idi. Bu ani hücumdan şaşırmışlardı. Düzensiz bir durumda silaha sarıldılar, müsademe başladı. Benim (Gökçen Efe) ve Hacı Halil Ağa'nın müfrezeleri derhal cami önünde yerleşti. Burada kaçan Yunanlılar, okul binasına sığınmak için koşarlarken keklik gibi avlanıyordu. Tire yönündeki müfreze de karakolda kalanlara ateş ediyordu. İki taraftan fasılasız kurşun yağıyordu. Meydanda kalan zeybekler için durum oldukça tehlikeli idi. Hacı Halil Ağa'nın hatırına karakolu yakmak geldi ve derhal teşebbüse geçti. İki tarafın kurşunları arasında, sırığın ucuza bağlanmış gazlı bez ve saz demetleri ile karakol ateşe verildi. Bina içinde mermi ve bombaların patlamasından başgösteren gürültü ve ateş içinde dışarıya fırlayan Yunanlılar hemen vuruluyordu.

Saat 19 sıralarında müsademe sona erdi, Kahrat köyü düşmandan temizlenmişti. Maalesef benim (Gökçen Efe'nin) bizzat kumanda ettiğim kuvvetten Adagümeli Mustafa Bey ile Kara Hüseyin Efe müfrezesinden Kahratlı Koca Oğlanoğlu Osman Efe şehit düştü. Kemer Deresi'nden Molla Velioğlu Ali Efe yaralandı. Burada baskına uğrayan Yunan kuvvetinden ancak üç, dört kişi kurtulabildi. Diğerleri tamamen öldürüldü. Fazla olarak, Fata okulunun yanında küçük bir binaya Yunanlılar cephane ambarı yapmışlardı, buradaki tüfenk, makineli tüfenk, bomba, cephane ve çeşitli askerî teçhizat ele geçirildi.

Gökçen Efe, bana bu anlattıklarını aşağıdaki dikkate değer sözleri ile bitirdi. Gerilla savaşları için ilgililere adeta bir ders mahiyetinde bulduğum bu sözlerini de önemle kaydediyorum:

Düşman ani ve şiddetli baskınımızdan o kadar şaşırdı ki kaçarken silahını bırakıyor, iki eliyle başını tutarak rasgeldiği çukura, kuyuya kendisini atıyordu.

Fata'yı ele geçerdiğimiz sırada düşmanın Ödemiş'ten, Tire'den getirdiği kuvvetlerle bizi çevirdiğini anlamıştım. Buradan hemen çekilmeli idik. O halde düşmanın ihata çemberinin hangi noktasından vurup çıkmalı idik. Düşündüm, düşman bizim için serbest saha olan dağ yönünü tercih edeceğimizi hesaplar, daha ziyade kuvvetlerini burada toplar, ova cihetinde hafif perde halinde bir kuvvet bulundurur. Bu düşünceye göre bütün kuvvetlerimi topladım ova yönünü gösterdim. Düşman istilası altındaki yerlere doğru yürüyüşü, gerekirse vuruşmayı emrettim. Bizi çeviren düşman kuvvetlerinin dışına çıktım. Düşmanın arkasından geniş bir daire çevirerek dağa, Ovacık yaylasına vardım. Şimdi hepsi selâmettedir.

Köşk karargâhında herkes Gökçen'i takdir ve güven ile karşılamıştı. Bundan sonraki hareketleri için istekleri eksiksiz yerine getirildi. Veda sırasında bana Demirci Efe'yi işaret ederek, şunları söyledi:

Bu adam, burada cephe kurmuş oturuyor. Bu durum neye yarar? Düşmanı, ele geçirdiği yerlerde, istila bölgesinde bunaltmalı, şaşkına çevirmelidir.

Bir gün İzmir varoşlarında mesela Kızılçullu'da, ertesi günü Foça'da, başka bir gün de Torbalı'da baskınlar yapmalı, yani gerilla harbine fasılasız devam olunma-

lı, böylelikle düşmana memleketimizde kaldıkça rahat yüzü görmeyeceği, asla yerleşemeyeceği anlatılmalıdır.

Bu onun görüşü idi. Başlangıçta, vasıtasızlıktan çıkar bir yol sayılabilirdi.

GÖKÇEN HÜSEYİN EFE VE ARKADAŞLARI İŞE NE ŞARTLAR ALTINDA, NASIL BAŞLADI? MİLLÎ DUYGU HÂKİM

29 Mayıs 1919 günü Bayındır'dan gelen Yunanlıların efzun askerleri Tire'yi işgal etmişlerdi. Rumlar çok memnundu. Çılgınca gösterilerle sevinçlerini açığa vuruyorlardı. Türkler de aksine, o nisbette kederli idi. Gördükleri hakaret,sitem ve dayaktan, düşman istilasının ne demek olduğunu anlamışlardı.

Yunan işgal kuvvetleri bu ağır şartlar içinde köylere de yerleşmiş, hâkim olmuşlardı. Köylüler böyle bir felâketi hatırlarına bile getirmemişlerdi. Kim ne derse desin durum gözlerinin önünde idi. Millî intibah kendiliğinden kafalara yerleşmişti. Artık telkin, söz, maksatlı propaganda değil, realite hüküm sürüyordu. Hâkimiyet ve haysiyetleri yok olmuştu. Tire'nin işgalinden bir ay sonra Yunanlılar Gökçen Efe'nin köyü Kahrat'a da gelmişlerdi. Efe'yi gücendirmemek için özel bir dikkatle ona karşı iyi davranıyorlardı. Fakat o herşeyin farkında idi, millî gururu kırılmıştı. Yalnız şahsi çıkarını düşünen bazı dostlarının teminatı artık kendisini tatmin etmiyordu. İşte böyle bir anında kapısı vuruldu. İçeriye köylü bir delikanlı girdi. Koynundan bir mektup çıkarıp Efe'ye uzattı. Mektupta şunlar yazılı idi:

Eskiden Osmanlı'ya[3] karşı zeybeklik ediyor, kahramanlık yaptım sanıyordun. Zeybeklik yapacak zaman gelmiştir ve şimdidir. Memleketimizin bu acı hali, yüreğini sızlatmıyor mu? Haydi bakalım gayrı iş başına... Anlaşmak ve yapacağımız işleri kararlaştırmak için bir yer göster!.. Selam ederim, gözlerinden öperim oğlum. İmza: Hacı Halil.

Bu mektubu Eğridere köyü üzerinde Karaçamur denilen bir yerde oturan aşiretten Hacı Halil Ağa göndermişti. Hacı Halil ile Gökçen arasında sarsılmaz bir dostluk, unutulmaz hatıralar vardı. Mektubun sahibi, Efe'nin Yunanlılar elinde ve nezareti altında kalmasını hazmedemiyor, Yunanlılara karşı millî teşkilât yapılmasını istiyordu.[4]

Gökçen mektubu alır almaz gözleri yaşardı, damarlarındaki asil kanının galeyana geldiğini hissetti. Hemen kararını verdi, mektubu getiren gence:

Bak delikanlı, Hacı Emmime (amcama) çok selam söyle, ellerinden öperim. Değerli mektubundan, nasihatlerinden çok sevinç duydum. Önümüzdeki çarşamba

günü Çobanköy yanında Sarı Kahya çeşmesinde birleşelim, konuşalım... Böylece Hacı Emmime söyle...

GÖKÇEN HÜSEYİN EFE İLE HACI HALİL AĞA'NIN GÖRÜŞMELERİ

Çarşamba günü, Gökçen Efe, yanında Kara Hüseyin Efe olduğu halde görüşme yerine geldi; Hacı Halil Ağa ile buluştu. Aralarında verdikleri ilk ve kesin karar şöyledir:

Ortak besledikleri koyunları düşman elinde bırakılmayacak, köy delikanlılarından arzu edenler, aileleri ile birlikte Kahrat'tan kaçıp, Karaçamur'daki Hacı Halil Ağa'nın obasına gidecekler, burası başlayacak millî mücadele hareketinin merkezi olacak.

Bu toplantıdan dört gün sonra Hacı Halil Ağa Kahrat'a geldi. Efe'nin misafi oldu. Yunanlılar kendilerinden henüz şüphelenmiyordu. Gökçen'in evinde toplantı yapıldı, millî mücadeleye katılacak fedakâr gönüllülerin isimleri tespit edildi. Bunların bir kısmı benim, Kahrat'da bulunduğum sırada tanıdığım, telkinde bulunduğum, zaman zaman gece yürüyüşlerinde bana arkadaşlık eden yiğit kişilerdi.[5] Adlarını zevk ile kaydediyorum: Kara Hüseyin, Eskici Mehmet, İlyas Çavuş, Sartlı Halil, Hacı Mustafa yeğeni Koca Mustafa, Bağrıaçık Oğlu Mehmet, Halil'in kayınbiraderi Mehmet Ağa, Deşteban Hüsnü Paşa vesaire... Gökçen Efe bunlara şöyle hitap etti:

Arkadaşlar, bu gavurların içinde durmak bizim için haramdır. Allahtan ümidinizi kesmeyin... Kimin hayvanı yoksa benim 'öyrek'ten, gitsin beğendiği hayvanı tutsun, ikişer kat çamaşır heybelerinize katın, birer de kaput alın, ailelerinize tenbih edin, bu kararınızı analarına bile söylemesinler, bu akşam dağa çıkacağız. Hepiniz evinizde hazırlanıp hayvanına binsin, gece beşte (ezanî) köyün kıblesine düşen ve hepinizin bildiği koca tarlanın içindeki 'taşlıca armudun' dibinde toplanalım. Çoluk çocuğunuzu da alın. Eğer köyden çıkarken herhangi bir düşmana rast gelir de hakkından gelemeyecek olursak birbirimizin çocuklarını öldürelim tek düşmana teslim olmayalım. Söz, söz mü arkadaşlar.

Önemli olayların arifesinde bulunan bu fedakâr efeler de bir ağızdan gür sesleriyle cevap verdi:

Evet, Efe ölmek var, dönmek yok, söz veriyoruz.

VURUŞMAYA DOĞRU

Gökçen Efe ile Hacı Halil Ağa, ertesi günü pazar akşamı köy kahvesinde Rumlar arasında göründü. Ortada bir şey yokmuş gibi sükûnet içinde onlarla yârânlık etti, yatsı ezanının okunması üzerine camiye gitmek için

kahveden çıktı. Yolda Molla Mehmet oğlu Mehmet Ağa ile buluştu. Mehmet Ağa durumu biliyordu. Helallaştılar, Mehmet Ağa camiye gitti, diğerleri de yollarına devam etti. Sözleşildiği gibi arkadaşları 'taşlıca armudun' dibinde aileleri ile beraber harekete hazırdı. Kafile hemen Karaçamur'a doğru yola çıktı.

İLK ESİR VE KAÇMASI, YUNANLILARIN TELAŞI

Kafile, henüz 150-200 metre kadar yol almıştı. Bir şahsın pusuda yattığı görüldü. Bu adam, Yunan ordusuna hizmet eden Antalyalı bir Rumdu. Üzerine varıldı, yakalandı. Üstündeki silahı alındı, sorgusunda Yunan İşgal Kuvvetleri Kumandanı'nın gözcüsü bir casus olduğunu itiraf etti.

Eğridere yolunu izleyerek Karaçamur'a gitmekte olan Gökçen Efe ve arkadaşları gecenin koyu karanlığında yollarını şaşırmışlardı. Dağın sık ormanları, geçit yerleri bilinmeyen dereler içinde kalmışlar, birkaç da hayvanı kaybetmişlerdi. Bu telaş ve sıkıntıdan faydalanan esir Rumun kafileden ayrılarak ormanın içinde gizlendiğinin farkına varan olmamıştı. Antalyalı Rum'un gizlendiği yerin dört tarafı yoldu. Kendisine çıkar yol arayan kafile buradan birçok defa geçiyor, fakat istediğini bulamıyordu. Bu durum karşısında Yunan gözcüsünde, her geçenin, ayrı bir çete olduğu fikri uyanmıştı. Şu halde dağ çetelerle dolu idi.

Bizimkiler geç vakit Karaçamur'a vardı.

Rum da, geceyi korku ve heyecan içinde geçirdikten sonra ortalık ağarır ağarmaz Kahrat yolunu tuttu. Hadiseyi Yunan Bölük Kumandanı'na anlattı. Gökçen Efe kaçmıştı. Dağ, taş Türk çeteleri ile dolu idi. Bu haber, derhal Tire'de Yunan Kuvvetleri Kumandanı'ya yetiştirildi.

Gökçen Efe, Çamurdere'ye kafilesiyle varıp yerleşir yerleşmez, teşkilâtını genişletmek üzere silah tedariki için hemen Hacı Halil Ağa ile Köşk' gelmişti. Bu olayı az önce tafsilatıyla yazmıştım.[6]

TİRE'DE YUNAN KUVVETLERİ KUMANDANI'NDAN GÖKÇEN EFE'YE MEKTUP, ZAVALLI MOLLA MEHMET BASKI ALTINDA

Gökçen Hüseyin Efe ve arkadaşlarının millî mücadeleye katılışları, Yunanlılara, özellikle yerli Rumlara pek dokunmuştu. İleride başlarına bela olacak ve belki de işgal altındaki Küçük Menderes Bölgesi Türklerinin topyekûn isyan etmelerine sebep olacaktı. Gökçen Efe'yi yine tatlılıkla elde edip dağdan indirmenin çaresi aranacaktı.

Yunan kumandanı, yerli Rumların ileri gelenlerinin tavsiyesi ile Efe'ye

bir mektup yazılmasını kabul etti. Mektubu, Efe'yi yakından tanıyan birkaç Rum imzaladı. Mektupta şöyle deniliyordu:

Ey Gökçen Efe, neye sıkıldın ve kimden şüphe ettin ki çete teşkil ederek dağlara çıktın? Bizler, senin iyi, kıymetli, candan dostların bulunuyoruz. Sen ne istersen onu yapacağız. İstediğin yerde otur, işinin başında ol, bizden sana hiçbir fenalık gelmeyecektir. Buna emin ol, bu fikrinden vazgeç. Gel. Hepimiz selamlar eder, cevabınızı bekleriz.

Mektup bu suretle yazılmıştı. Fakat Gökçen'e nasıl, ve kim götürecekti? Bu da halledildi: Tire'den Kahrat'daki Yunan karakoluna telefon emri verildi. Molla Mehmet oğlu Mehmet Ağa iki Yunan askerine teslim edildi, Tire'deki Yunan kumandanına getirildi. Kumandan, Mehmet Ağa'yı tekdir, tehditle karışık ne yapmak istediğini söyledi:

Bak Mehmet Ağa, Gökçen dağa çıkmış da köyünüz bize haber vermemiştir. Bu hususta sen de içlerinde olduğun halde bütün köy halkı sorumludur. Şimdi sana bir iş, bir görev veriyorum. Şu mektubu acele Gökçen Efe'ye götür, kendisini kandır, dağdan insin... Cevabını al, getir, yoksa bunun sonu senin için çok fenadır.

Mehmet Ağa Kahrat'a döndü. Yanına köyden Osman Ağa'yı aldı. Karaçamur'a gitti, mektubu Gökçen'e verdi. Efe, cevap olarak Yunanlılara şunları yazdırdı:

Ey dostum. Ben savaş taraflısı değilim. Eğer sizinle harp etmek isteseydim, Torbalı'da karşınıza çıkar, hesaplaşırdım. Ben çalı kakıcı* çetelerden emin değilim. Bu sebepten dağa çıktım, bakalım ne olacak? Yalnız size şunu söylemek isterim. Eğer benim malımdan bir iğne alır, zarar ziyan ederseniz, iğne yerine çuvaldız alırım. Bunu bilmiş olasınız.

Efe bu cevabında kendine göre politika yapıyor, tabiî gerçeği söylemiyordu. Ben, Kahrat'da bulunduğum sırada, İzmir işgalinden sonra Yunanlılar içeriye doğru sarktıkları vakit Torbalı'dan karşılayıp vuruşmayı kararlaştırmıştık (Bak. Cilt 6, s. 29). Efe bunu hatırlamış ve ifade etmiş oluyordu. Mehmet Ağa, Gökçen'in bu cevabını Tire'de Yunan kumandanına verdi. Kumandanın yanında, yerli Rumların içlerinden seçtiği müşavir ve tercümanlar bulunuyordu. Bunlardan mektubun mealini öğrenince kumandan hiddetlendi:

Bak Mehmet Ağa: Yunan kanunları bu gibi işlerde pek zalimdir. Her halde Gökçen'i kandırıp tatlılıkla dağdan indirmeyi sağlayacaksın. Seninle bir takım asker Fata'ya kadar gidecektir. Efe'yi, bunlara teslim edeceksin,

dedi. Mehmet Ağa, çaresiz, teklifi kabul etti. Fakat yukarıda anlattığı-

* Çalı kakıcı buralarda çok kullanılır, küçük şeylere tenezzül eden adi hırsız anlamındadır. Zeybekler ise yaptığını mertlik için yapar, onlara göre, pâyesi büyüktür. / C. B.

mız şekilde Fata'nın basılacağını bildiğinden, başına gelecek felâketi de görür gibi oldu. Kendini bu çıkmazdan kurtarmanın yolunu düşünmeye başladı.

Bu vakanın ertesi günü sabahı Tire'nin Paşa Mahallesi'nde Ispartalı Hacı Hafız Süleyman Efendi'nin evi çevresinde askerî bir hareket, her adım başında süngülü Yunan efzunları görülüyordu. Ellerinde tabancaları ile birkaç Yunan subayı Ispartalı'nın evine girmiş her tarafı gözden geçiriyorlardı. Bu arada Süleyman Efendi ile oğlu Jandarma Çavuşu Şerafettin'i baskı altına almışlardı.[7] Bunlar bir kişiyi arıyorlardı. O da bizim iyi kalpli vatanını çok seven Molla Mehmet oğlu Mehmet Ağa idi.

Mehmet Ağa, işgal kumandanının yanına verdiği bir takım asker ile Hacı İbrahim Ağa Konağı alanından geçerken tanıdığı yerli Rumlardan Fındıkoğlu Ligor'u görmüş, meseleyi ona kısaca anlatmış, kendisinden istenileni seve seve yapacağını söylemiş... Yalnız, Bahçekahve'de acele bir işi olduğundan, yarım saat içinde buraya gidip gelmesine müsaade için delâletini rica etmiş... Bu isteği kabul olduğundan, teşekkür ederek doğruca Ispartalı Süleyman Efendi'nin evine gitmiş, meseleyi anlatmış, buradan Çamurdere karargâhına doğru yola çıkmış, Fata Baskını için hazırlanmakta olan fedailerin yanında yerini almıştır.

ÜÇYOL SAVAŞI, NİÇİN AYDIN'A HÜCUM DEĞİL DE ÜÇYOL, HER İŞTE İSTANBUL KARŞIMIZDA

Aydın Savaşı'ndan bu yana Yunanlılarla mücadele fikri, bilinen unsurlar müstesna ve hatta bunların açık veya kapalı muhalefetlerine rağmen yaygın hale gelmişti. Kuva-yi Milliyenin silahlı gönüllülerinin sayısının beş bini bulduğu kabul olunuyordu. Tümen karargâhının aldığı haberlere göre Yunan kuvvetlerinin, tam teçhizatlı onbeş bin silahlı olduğu söyleniyordu. Fakat bu sırada esaslı bilgi kimsede yoktu. Kuva-yi Milliye temsilcilerinde, 'biz varız, karşımızda Yunanlılar vardır. Düşmanı, memleketimizden söküp atıncaya kadar vuruşmalıyız' düşüncesi hâkimdi; bu, her şeyin üstünde, güvene dayanan bir arzu ve emeldi. Cephe gerisinde kurulan millî heyetler de, her gün artan mali külfetin etkisi altında bu düşünceyi destekliyordu.

Karargâhımızda birden, "Aydın'daki düşmana hücum edelim... Aydın'ı kurtaralım" sözleri dolaşmaya başladı. Zeybek Orduları Kumandanı Hacı Şükrü, Demirci Mehmet Efe ile Yörük Ali Efe'nin ağızlarından bu sözler dökülüyordu. Bu taarruz fikir ve teşebbüsü İstanbul Hükümeti'ne ve İtilâf Devletleri kumandanlarına aksetmişti. Yunan işgal ordusuna kumanda eden General Milen İstanbul Hükümeti'ni ve İstanbul Hükümeti de orduya tazyike başladı. Hükümetin ve bir dereceye kadar Harbiye Ne-

zareti'nin, Ege bölgesindeki millî kuvvetleri baskı altına almak istediklerini biliyorduk. Fakat İngiliz generalinin sahneye çıktığından o anda haberimiz yoktu. Tümen Kumandanı Albay Şefik Bey de bu yabancı müdahalesini bize söylememişti. Sonradan öğrendiğimize göre, İtilâf Devletleri Umum İşgal Kumandanı İngiliz Generali Milen Harbiye Nezareti'ne ve İtalyan generali vasıtasıyla 57. Tümen'e aşağıdaki tehditleri savurmaya başlamıştı. General Milen'in 16 Ağustos 1919 tarihinde Harbiye Nezareti'ne ve buradan da 'taarruzî ve tecavüzî ef'alden (işlerden) sakınılması' ihtar olunuyordu. Birinci Ordu Müfettişliği yoluyla tümene bildirilen bu emirde özetle şöyle deniliyordu:

Müttefik kıtalarına vâkî olan işbu taarruzlara derhal nihayet verilmeli... Şayet Osmanlı kıtaları ve çeteleri işbu tahrik ve ığzab edici (kızdırıcı) hallere devam edecek olursa Yunan kıtalarının Osmanlı kıtalarına karşı faaliyete geçemeleri, Yunan kuvvetlerinin asayişi temin için fenn-i harbe uygun daha fazla ileri mevkiler almaları hususunda emirler vermeye mecbur kalacağım... İlâh..

Ayrıca Harbiye Nezareti'nden tümene gelen emirde:

1- General Milen'den bu kere alınan ikinci tezkerede Aydın havalisinde bulunan Osmanlı kıtaları ve Kuva-yi Milliyenin, Yunanlılar üzerine bir taarruz hazırlığında bulundukları haber alındığı ve bunun derhal önüne geçilmediği takdirde vahim neticeler verecek tedbirlere başvurulacağı,

2- Yine generalin tezkeresinde 135. Alay'ın Köşk ve Çine hattının doğusuna alınması isteniliyordu. Bu alayın, adı geçen hattın doğusuna alınması ve neticeden malûmat verilmesi...

Bu son fıkrada yazılı emirden maksat, merkezi Söke'de olan 135. Alay'ın, yandan Yunanlıları taciz etmemesinin temini idi.

İtalyanlar da bu karar ve 'tehdide' katılıyorlardı. Anadolu İtalyan İşgal Kuvvetleri Kumandanı General Boncivani'nin Çine'deki kumandanları yoluyla tümene şöyle bir tebliği olmuştu:

Türk nizamiye kıtalarının silahlı çetelerle birlikte Aydın'a hücum edecekleri haber alındı. Yakınınızda bulunan en büyük rütbeli Türk kumandanı ile hemen temasa gelerek muntazam kıtalarla Kuva-yi Milliyenin işbu taarruzunun durdurulmasını General Dunca'nın yazısına atfen istediğimi tebliğ ediniz ve neticeyi acele bildiriniz.[8]

İşte bu hava içinde Aydın'a hücum meselesi aramızda hararetle bahis konusu oluyordu. Nihayet Aydın ve Denizli livaları millî heyetlerinden ikişer delegenin de katılması ile Köşk'te adeta bir 'harp meclisi' kurulmasına karar verildi. 22 Ağustos 1919'da meclis toplandı. Hazır bulunanlar Tümen Kumandanı Albay Şefik, Binbaşı Hacı Şükrü, Demirci Meh-

met Efe, Yörük Ali Efe ve 'Galip Hoca'dan (benden) ibaretti. Albay Şefik Aker yazdığı eserinde:

Bu baptaki mantıki fikrime zahir olmaları için Denizli Mutasarrıfı ve Kalem Reisi Beyleri dahi Köşk'e davet ettim. Toplantıya iştirakten ve mütalâadan imtina ettiler [kaçındılar],

demektedir. Millî heyetler namına gelen dört zat da gariptir ki bir düşünceleri yokmuş gibi söz söylemekten çekinerek "siz bilirsiniz" demekle yetindi. Esas müzakere bunların dışında diğerleri arasında başladı ve hararetlendi. Albay Şefik Aker siyasi baskıdan hiç bahsetmiyordu, fakat konuşmasında bunun etkisi olduğu da gözden kaçmıyordu. Albay'ın, sevdiğim ve takdir ettiğim bu zatın esas inancı ve politikası bence malûmdu. İstanbul Hükümeti'ne güveni yoktu. İzledikleri politikanın, kendi deyimiyle 'gayri millî' olduğunu, memleketi bir felâkete sürüklediğini biliyordu. Kuva-yi Milliyenin, İzmir'i, yapılan mücadele ile, kurtaracağına inanıyor, bu uğurda elinden geleni yapıyordu. Bu tutumu ile hükümete isyan etmiş halde idi. Ancak kendisi bunun farkında değilmiş gibi basit tedbirlerle, mesela Hacı Şükrü Bey'i tümene isyan etmiş gibi göstermekle hareketin maskelenmiş olacağını sanıyordu. Aynı zamanda böyle yapmakla, sevmediği, inanmadığı hükümeti, İtilâf Devletleri'nin mesul edemeyeceklerini kabul ediyor, buna göre hareketini düzenlemek istiyordu. Yalnız, Genelkurmay'ın ve Harbiye Nezareti'ni temsil eden generallerin emirlerine gönülden uyuyordu. Birkaçı müstesna, bunların haklı olarak samimiyetlerine, vatanseverliklerine inanıyordu. Bu hava içinde, esas düşüncesi olan Aydın'a taarruz edilmemesini toplantıda bulunanlara kabul ettirmeye uğraşıyordu. Hatta beni bir kenara çekerek kendisine müzaharet temini için,

Ben kurmay değilim, amma mesleğimi çok iyi bilirim. Kanlı savaşlarda fazlasıyla tecrübe edindim. Bana yardım et, muvaffak olamayız. Arkadaşların vazgeçmelerini temin edelim,

demişti. Müzakere sırasında Yörük Ali Efe'nin son bir 'mülâhazası' albayın imdadına yetişti. Yörük, Aydın üzerine taarruzdan önce yandan ve geriden bizi tehdit edebilecek düşman kuvvetini atmak fikrini ileri sürdü ve kabul olundu. Üçyol savaşına karar verildi.

Teğmen Zekâi Kaur'un çalışmasıyla oldukça disipline edilmiş bin kişilik Yörük Ali Efe kuvvetleri, 300 kadar Gökçen Efe'nin cesur ve fedakâr çetesi ve diğer efelerin kuvvetleri birleşerek Yunanlılara hücum edeceklerdi. Savaşı idare etmek üzere Kumandan Binbaşı Hacı Şükrü Bey ve Yörük Ali Efe yola gitti. 26 Ağustos 1919'da yüksek bir cesaret ve azim ile taarruz başladı. Yalnız arazi dağlık olduğu için obüs toplarımız çalışamıyordu.

Üçyol hücumu başlayınca düşmanın asıl cepheden Aydın'dan mukabil bir taarruza geçmesi ihtimali düşünülerek Albay Şefik Bey Köşk'te kumanda mevkiinde kaldı. Demirci Mehmet Efe ve ben de onun yanında idik.

Üçyol savaşı nasıl hazırlanmıştı. Ne şekilde yapılmıştı? Bizzat ilgililerden dinlediklerimi, bu konuda yapılmış ciddi etüdlerin de yardımı ile vak'ayı şu suretle özetliyebilirim:

Fata baskınından sonra Gökçen Efe'nin kuvvetleri Karaçamur'da istirahat halinde idi. Karargâhtaki çadırların ve ailelerin korunması için Hacı Halil Ağa'nın kardeşi Mustafa Ağa'nın kumandasında bir müfreze Karaçamur'da bırakılarak bütün kuvvetler Mendeküme köyüne geldi. Burada Denizli havalisi ve Tavas ilçesi gönüllülerinden eski yedek subayı Mümtaz Bey'in kumandasında 200 kişilik bir kuvvet bulunuyordu.[9]

Baş efelerle subaylar bir araya gelerek, yapılacak taarruz görüşüldü. Alınan karar gereğince şu suretle hareket edilecekti: Cepheye gelen meşhur efelerden Keleş ve Dıkanç Efe'lerle gönüllüler ve asker arasından yirmi kişi seçilerek Mendeküme'den eski yedeksubay Hüseyin Bey'in kumandası altında hizmete gireceklerdi, bunlar ölümü peşin olarak kabul eden fedailerdi. Yunanlıların takviye edilmiş mevkilerine yaklaşıp pusu kuracaklar, iki taraftan ateş başladığı zaman hemen taarruza geçerek istihkâm haline getirilmiş Yunanlıların bulunduğu yeri ele geçireceklerdi. Kurulan cephenin ortasında Hacı Halil Ağa ve arkadaşları, sol tarafta Gökçen Efe ve kuvvetleri, aynı sırada Mümtaz Bey'in müfrezesi vardı. Bunların dışındaki gönüllüler ise cephenin sağ tarafına geçmişlerdi.

Taarruz ertesi günü şafak sökerken Ödemiş'in Çayırlı Köyünden gelen bir efe ve Dıkanç Efe ateş işareti vereceklerdi. Fakat bu iki efe üzerlerine aldıkları görevi yerine getirmedi.

Yunanlılardan da ses çıkmıyordu. Hacı Halil Ağa'nın kumanda ettiği kuvvetten ilk ateş açıldı. Çünkü vakit gelmiş, geçmişti. Taarruz hareketi ertesi güne bırakılmış olsa düşmanın en yakınına kadar sokulmuş fedailerin geri çekilmeleri mümkün olamayacak, hayatları tehlikeye düşecekti. Bu durum karşısında Gökçen Efe ve Hacı Alil Ağa ve subaylar derhal savaşa başlamak kararını vermişlerdi. İstihkâm içindeki Yunanlılar sayı ve ateş kudreti bakımından, söylemeye hacet yoktur ki, fazlasıyle üstündü.

Savaş, sabahtan akşam, karanlık basıncaya kadar devam etti; Yunanlılar sökülüp atılamadı.

Bir aralık Hacı Halil Ağa birkaç arkadaşı ile esir ediliyordu. Gökçen'in mahir manevrası, yüksek cesareti sayesinde bu tehlike atlatıldı. Pusudaki gönüllülerden eski jandarma süvarisi, Tire'nin Küp Mahallesi'nden Ahmet Efendi şahit oldu. Eski yedeksubay Hüseyin Bey ve Tire'nin Küçük Kemer Deresi'nden Kel Ağa'nın oğlu Çakır Efe yaralandı.

Bu sırada, savaşın devam ettiği süre içinde Mendeküme köylüleri feda-

kârlık gösterdi. Erkekleri elde silah, balta olduğu halde savaş saflarında yer alıyorlardı. Kadınları da tıpkı Aydın baskınında olduğu gibi (Cilt 6, s. 161) savaş yerinde su, ekmek ve cephane dağıtıyorlardı. Aynı zamanda savaştan bunalmış mücahitlere, manevi kuvvetlerini artırmak için, "Kardaşlarım, yiğitlerim korkmayın, bizim imanımız var, yurdumuzu kurtaracağız, düşmanın kurşunundan Allah sizi korur..." diye sesleniyorlardı. Fedakâr Türk kadınları, kolay çıkılamayacak sarp yerlerdeki mücahitlere sırtlarında erzak ve cephane yetiştiriyorlardı.

Fakat eldeki maddi kuvvet çok noksandı. Yunanlıların çeşitli çapta toplarına karşı, mermisi sayılı bir iki topla karşı koymak, düşmanı, tahkim edilmiş yerlerinden çıkarmak çok zordu. Bunun üzerine durumu kendi aralarında görüşmek için yüz kişiyi aşan bir toplantı yapıldı. Toplantıda aldıkları kararı Köşk'teki karargâha bildirmek üzere Gökçen, Hacı Halil, Çamlıcalı Hüseyin yola çıkarıldı. Verilen karar gereğince Aydın cephesi geçici olarak müdafaa halinde bırakılıp (az önce yazmıştım) iki top ve kuvvetlerin çoğu Binbaşı Hacı Şükrü Bey ve Yörük Ali Efe'nin kumandasında Üçyol'a sevk ve nakledildi. Toplar da Hacı Halil Ağa ve iki subay idaresinde Üçyol'a getirildi. Derhal taarruza geçmek emri verildi.

Toplar, Binbaşı Hacı Şükrü Bey'in nezareti altında gereken yerlere yerleştirildi. Cephe ise ortada Hacı Halil Ağa'nın kumandası altında Tire gönüllüleri, sağ kolda Yörük Ali ve Gökçen Efe'lerin kuvvetleri ve çeşitli yerlerden gelen zeybekler ile sol kolda Mümtaz Bey ve Akça köyünden Halil İbrahim Efendi arasındaki gönüllü erlerden kurulmuş oluyordu. Yunanlılar 'istihkâm' içinde, millî kuvvetler ise yalçın kayalar arasında sipere girmişlerdi. Güneş tamamiyle doğmadan önce taarruz başladı. Yunanlılar sıkı surette kendilerini savunuyorlardı. Millî kuvvetin topları ateşe başlamıştı. Fakat bir türlü hedefi bulamıyordu. Çünkü attıkları mermiler kullanılan topun mermisinden değildi.

Topun esas mermisinden ancak iki tane kalmıştı. Binbaşı Hacı Şükrü bunların da kullanılması emrini verdi. Biri düşman topunun tam ağzına isabet etti. Yunanlılar Kuva-yi Milliye topçularının bu başarısını görünce ateşlerini bu noktaya teksif eyledi. Burası mermi yağmuru altında kaldı. Kumandan topu tahripten korumak için yerini değiştirdi, ayn zamanda bir hileye başvurdu. Mesela, barut tüfengini başka yerde ateşliyor, o anda da düşman dumanın çıktığı yeri hedef olarak topa tutuyordu.

Savaş bütün gün devam etti. Güneş gurup ediyordu. Düşman da yerini koruyordu. Yörük Ali kuvvetleri oldukça ağır zayiat vermişti. Diğer kuvvetlerin de şehitleri vardı. Gökçen Efe de bütün takımıyle Mendüküme'ye çekilmişti. Yüksek cesaretle başlanan Üçyol savaşı bu suretle başarıya ulaşamadı.

GÖKÇEN HÜSEYİN EFE VE ARKADAŞLARI TİRE VE ÖDEMİŞ ÇEVRESİNDE SAVAŞA DEVAM EDİYORLAR, BUNALAN YUNANLILARDA MUKABİL SIKI HAREKET

Daha Kahrat köyünden beri efelerle beraber yaşadığım günlerin aziz hatırası içinde, Tire, Ödemiş ve Bayındır ilçelerinin birer bölümünü içine alan Küçük Menderes havzasındaki, her biri birer kahramanlığın şahlanmış örneği olan millî cidâli, vuruşmayı anlatmakta devam edeceğim:

Molla Mehmet oğlu Mehmet Ağa'nın Tire'den (daha önce yazdığım gibi) kaçması, Fata baskını, karakol ve cephaneliğin yakılması, Yunanlılar, özellikle yerli Rumlar arasında derin bir etki yaratmıştı. Nasıl intikam alacaklarını bilmiyorlardı. Kendi halinde Türklere dahi baskı yapılıyordu. Her gelip geçen onlarca, 'çete', casus idi. Hapis ediliyor, hatta öldürülenler oluyordu. Köylü, şehirli vesikasız şehre, ovaya gidemiyordu. Tire içinde fazla kuvvetleri yoktu. İçlerinde her zaman ani bir baskın olacağı endişesi vardı. Hasılı, Gökçen Efe Yunanlıların, yerli Rumların huzurunu kaçırmıştı.

Gökçen Efe ve kızanları Mendeküme'de dinlenirken Fata'dan, Hacı Halil Ağa'nın kardeşi Mustafa Ağa'nın bir mektubu geldi. Bu mektupta, "Durmayın, hemen gelin, Fata'yı işgal ettim," deniliyordu. Bu işi başaran (daha önce yazdığım) Üçyol savaşına katılmayıp Çamurdere karargâhını korumak görevini üzerine alan bir küçük millî kuvvetti. Gökçen Efe bu haberi alır almaz, arkadaşlarına "hazır olun!" emrini verdi ve hemen Fata'ya vardı.

Yunanlılar bu vaka üzerine harekete geçti, üç koldan Fata'yı çember içine almaya başladılar. Maksatları Efe'yi ölü veya diri yakalamak, kuvvetlerini imha etmekti. Yunanlılar planlarının başarıya ulaşacağından emindi. Bu emniyetle, "Gökçen esir edilmiştir," haberi, her tarafa yayıldı. Tire Rumları bu mutlu (!) olayı büyük törenler ve kilise çanları ile kutladı. Halbuki Efe de Fata içinde ihtiyat tedbirleri almayı ihmal etmemişti. Gözcüleri Tire yönünden düşmanın gelmekte olduğunu haber verince hemen bunların üzerine atıldı. Aradan kısa bir süre geçmişti. Ödemiş'ten gelen bir düşman taburu da savaşa katıldı. Yunanlılar Fata'yı her taraftan sarmışlardı. Efe bunların karşısında küçük bir kuvvet bıraktı. Büyük kısmı teşkil eden diğerlerine Peşrefli Boğazı'nı gösterdi. Düşman karşısındakiler de birbirini kollayarak çekildi. Kayıpları, şehitleri olmadan hepsi selâmete erişmiş oldu. Bu sıra, Üçyol'dan bir Yunan taburu da Fata savaşına katılmak için geliyordu. İyi bir tesadüf, Fata'da millî kuvvetlere yardım için elli arkadaşıyla harekete geçen Çamlıcalı Hüseyin Efe, Fata'dan akseden silah seslerinden durumu anladı. Kurduğu pusuya düşmanı düşürdü. Başlayan müsademe yüzünden dağ yolu açık kalmıştı.

Gökçen Efe boş durmuyordu. Karaçamur merkezinde birkaç gün isti-

rahatten sonra yeni kararlar aldı. Eli altındaki kuvveti üç bölüme ayırdı. Birinci müfrezenin kumandanlığını Hacı Ali Ağa'nın kardeşi Fata'nın ikinci fatihi Mustafa Ağa'ya, ikincisinin kumandanlığı çok güvendiği ve sevdiğini bildiğim yiğit adam Sartlı Halil Efe'ye, üçüncüsünün kumandanlığını da Kara Hüseyin Efe'ye verdi. Gökçen Efe, bu zekâ ve cesaret sembolü kahraman adam, arkadaşlarına şunları söyledi:

Dağa çıkmazdan önce verdiğimiz sözü, ettiğimiz yemini unutmayalım. Fata yandı, diye sıkılmayınız. Fata gibi köylerimiz, Tire gibi şehirlerimiz yanabilir. Bunlar vatan uğrunda çalışmamıza engel olamaz. Aksine, düşmanı kovmak için gayretimizi artırır. Durmayacağız. Ölürsek şehit, yaşarsak gazi oluruz. Yapacağınız vazife şimdilik şudur: Tire'den Fata'ya düşman erzak getirecektir. Kızılçeşmesi (Tire'ye yarım saat mesafededir) civarına ayrı ayrı pusu kurunuz. Ele geçireceğiniz erzak ve hayvanları Karaçamur'a getiriniz, Hüseyin Efe de Arıtepe'deki Yunan karakolunu basacaktır. Allah selâmet versin arkadaşlar...

Bu direktif yerine getirildi. Yunanlıların geri emniyeti devamlı surette hırpalanıyordu. Gökçen'in durmadan dinlenmeden gösterdiği faaliyetten Yunanlılar sıkılıyor, hiddetleri artıyordu. Tire vatanseverleri de, onların üzüntüsü ölçüsünde, halden sevin duyuyorlardı.

GÖKÇEN EFE'YE GELEN NASİHAT HEYETİ

Nihayet Gökçen'in Tire'ye hücum edeceği rivayetleri, yerli Rumların heyecana kapılmalarına sebep oldu. Memleket kaygısından ziyade ve önce, sadece kendi rahatlarını ve menfaatlerini düşünen malûm zümreye de bu endişe sirayet etmişti. (6, Cilt, s. 79'da bahis konusu ettiğim) Tire Müftüsü, bu defa da sahnede görüldü.

Müftü Adanalızâde Hacı Mehmet Efendi'ye Tire'de bulunan Yunan İşgal Kuvvetleri Kumandanı'nın 'emniyet ve itimadı' vardı. Hacı Mehmet Efendi kumandanı ziyaret ederek, "Gökçen Efe'ye Tire'yi basmak gibi bir teşebbüsten vazgeçmesi için bir heyet-i nâsiha (nasihat edici)" gönderilmesine müsaade buyurulmasını rica etti.[10] Ricası kabul olunduğundan içinde, Hoca Sunullah Efendi ve Ayvaz oğlu Mehmet Bey de bulunan bir heyet kuruldu. Nasihat heyetinin Sunullah Efendi'yi aralarına almalarının sebebi, iki tarafa karşı muvazene sağlamak içindi. Yunanlılar, heyetten ancak iki üç kişiye itimat ediyorlardı. Sunullah Efendi'ye ise güvenleri yoktu, kendileri için tehlikeli addediyorlardı. Fakat ona da Gökçen Efe inanıyordu.

Bu arada, yukarıda adı geçen Ispartalı Hacı Hafız Süleyman Efendi de bu heyetten faydalanarak, Kuva-yi Milliye namına gizlice toplanmış parayı Gökçen Efe'ye Karaçamur'da kendi eliyle teslim edecekti.

'Heyet-i nâsiha' Yunanlıların işgali altındaki bölgeden çıkıp Kuva-yi Milliye'nin hâkim olduğu yerlere ayak basınca karşılamaya gelen efeler tarafından Gökçen'in bulunduğu Karaçamur'a götürüldü. Heyet bir gün, bir gece Karaçamur'da kaldı. Heyetin gelişinin gerçek sebebi, Tire şehrine baskın yapmaktan Efe'yi vazgeçirmekti. Gerekçe olarak da, "Baskın ile Tire geri alınmış olsa bile Yunanlılar fazla kuvvetle gelir tekrar işgal ederler bu arada çoluk çocuk ayaklar altında ezilir. Buna meydan verilmemelidir," diyorlardı. Gökçen Efe bu teklifi veya nasihatı kabul etti mi, öğrenemedim. Yukarıda kızanlarına söylediği demecinden ve bundan sonraki teşebbüs ve hareketlerinden, heyetin böyle bozguncu telkinlerine değer vermediği anlaşılmaktadır. Yalnız, heyetle, belki de heyetten düşmana karşı koyma taraflısı olanlarla Kuva-yi Milliye'nin hal ve geleceği ve Tire ile daimi temas, haberleşme ve yardım şekilleri tespit edildi, Sunullah Efendi'nin[11] değerli öğütleri dinlendi.

YUNANLILARIN HÜCUMLARI

Heyet, Tire'ye döndükten onbeş gün sonra Yunanlılar, artık Gökçen meselesine tam bir son vermek amacıyla harekete geçti. Yeni kuvvetlerden, topu, mitralyözü, makineli tüfengi ile bir piyade alayı hazırlamışlardı. Sunullah ve vatansever arkadaşlarından emlak memuru Ahmet Necip Efendiler yeni durumu bir mektupla Gökçen Efe'ye bildirdi, mektup, "Kemerdere yoluyla Gökçen'in karargâhı Karaçamur'a taarruz edileceği, Sarı Kâhya çeşmesindeki millî kuvvetler üzerine de düşmanın Fata yoluyla yürümekte olduğu," mealinde idi. Gökçen hemen tertibatını aldı, emirlerini verdi. Yunanlıların esas kuvvetleri yukarı Kemerdere yönünden geleceğine göre kuvvetlerini Karaçamur'dan Ovacık'a sevketti. Gereken yerlerde pusu kuran elli küsûr zeybekten ibaret bir kuvvet heyecanla düşmanı gözlüyordu.

Şafaktan sonra düşman Kemerdere köyünün üstünden görünmeye başladı. Yunanlıların bir kısmı köye girdi, buradan Molla Veli oğlu Ali Efendi'nin kayınbabası Hacı, Topçuoğlu Mehmet, Kadir oğlu Ahmet Ağalarla köy hocasını kılavuz aldı. Bu durumda pusu üzerine geldi. Tam istenilen mesafe içine girdiklerinde umumi ateş işareti olan Gökçen Efe'nin elindeki tabanca patladı ve birden ateş başladı. Bu suretle pusuya düşürülen Yunanlıların hepsi yerlere serilmişti. Bunu karşılıklı müsademe takip etti. Silah seslerini işiten Yunan topçuları da ateş açtı, top mermileri Gökçen'in sağına, soluna düşüyordu. Buna rağmen Efe fütursuzca her tarafa yetişiyor, savaşçıların manevi kuvvetlerini artırıyordu.

Karşılıklı ateş bu suretle öğleye kadar devam etti. Yunanlıların fazla sayıda ölüleri vardı. Fakat Yunan topçusu hedefini bulmuştu. Mücahitler

kesif mermi ateşi altında kalıyorlardı. Ben bütün müsademelerde şu gerçeği görmüştüm. Düşmanın topçu ateşi mukabelesiz kaldığı zaman harbin devamına imkân bulunamıyordu. En cesur, pervasız, insanlar bile ya savaş meydanından uzaklaşmak zorunda kalıyor veya ümitsizlik içinde beyhude yere telef oluyorlardı. Burada da topumuz yoktu. Elbette bu sonuç, bu ruh haleti kendini gösterecekti.

Top mermisinden ölümler başladı. Çeriközü köyünden Çataloğlu ile Büyük Kemerderesi'nden bir efenin, Fata'dan Ramazan oğlu Mustafa Ağa'nın ve nihayet herkesin ümit bağladığı Gökçen'in fedakâr başkızanı, benim de mert bir insan olduğu için sevdiğim, takdir ettiğim Sartlı Halil Efe'nin de can verdiği görüldü. Yunanlıların büyük kuvvetlerle başladığı çevirme hareketi de ilerliyordu. Durumun fenalığını anlayan Gökçen Efe Hacı Halil Ağa'ya seslendi, "Esir gidiyoruz, çekilmek zamanı geldi," dedi. Geride Ovacık civarında toplantı yerini söyleyerek yeni emrini verdi.

SARI KAYA ÇEŞMESİ CEPHESİ NE OLMUŞTU?

Yunanlıların, üstün kuvvetlerine metanetle karşı konuluyordu. Yunanlılar iki defa bozguna uğramışlar, fakat her defasında kendilerini toplamışlardı. Cephenin durumu, yakınlarında bulunan Musaoğlu Hüseyin Efe'ye bildirildi, kumandası altındaki kuvvetle savaşa katılması istenildi, buna rağmen imdada gelmedi. Savaşçıların düşüncesi olarak kaydediyorum: Eğer bu efe yapılan daveti kabul etmiş olsa idi, çarpışmanın neticesi daha başka türlü olurdu. Akşamın alacakaranlığında müsademe devam ederken bir süvari Gökçen'in emrini getirdi, Efe:

"Kızanlar çekilsin, düşman bizi bozdu. Esir olmak ihtimali vardır, dikkat," diyordu. İlgililerin bana anlattıklarına göre, "Yunanlılar, burada efelerin şiddetli müdafaasından ürkerek gece yarısı çekilmeye başlamışlar, yollarda rastgeldikleri malları, hayvanları toplamaya, yağmaya koyulmuşlardı."

Bizimkiler de, sabah olunca Mendeküme yolunu tutmuşlardır. Şimdiye kadar galip durumda bulunan Gökçen ve arkadaşları bu son bozgundan çok üzülmüşlerdi.

Herkes birbirine "intikam intikam!" diyordu. Bütün düşünceler bu noktada toplanmıştı.

YENİ HAZIRLIK, ÖDEMİŞ'E BASKIN ARZUSU

Bu olaydan sonra Gökçen Efe Köşk'e geldi. Yeni mücadele hazırlıkları için, eksiklerini tamamladı. Bozdağ'da, Gölcük'te ayrı merkezde çalışan

Poslu Mestan Efe, Mürselli İsmail Efe[12] ve diğer millî kuvvetlerin başları ile buluştu. Yunanlıların işgal hattı üzerinde, Üzümlü Deresindeki cephede bir toplantı yapıldı. Buradaki kuvvet sekizyüzün üstünde idi. Gökçen arkadaşlarına maksadını açıkladı, elbirliği ile çalışılmasını, Ödemiş'e bir baskın yapılarak Yunanlılardan intikam alınmasını ileri sürdü ve teklifi kabul olundu; fakat Aydın cephesini idare edenler tarafından reddedildi. Efeler de buna üzülmekle beraber ses çıkarmadı. (Ben bu sırada Aydın cephesinden ayrılmış; Balıkesir'de toplanan millî kongrece Akhisar Cephesi Millî Alay Kumandanlığı'na seçilmiştim.)

Bu red keyfiyetinin gerçek sebebi hakkında burada kesin bir şey söylenemezse de bu sıra Aydın Merkez Heyeti ve bu yüzden cephenin idaresi (aşağıda görülecektir) İngilizlerle beraber hareket eden İstanbul Hükümeti'nin nüfuzu altına düşmüştü. Böyle bir hareket istenilmiyordu. Ancak, Gökçen Efe'yi elde bulundurmak, oyalamak da lâzımdı. 57. Tümen Kumandanı Köyceğiz limanından getirttiği iki mayını Hıfzı Bey adında bir istihkâm subayı ile Efe'ye gönderdi. Bu subay Torbalı, Ödemiş şimendifer hattı üzerinde önemli sayılan iki köprüyü tahrip edecekti. Uçurulacak köprüler seçildi:

1- Hacı İlyas köyü (şimdiki adı İlkkurşun) civarındaki Toyranlı köprüsü,

2- Çıplak İstasyonu civarındaki Uladı köprüsü.

KÜÇÜK MENDERES ÜZERİNDEKİ BÜYÜK KÖPRÜLER ATILIYOR

İstihkâm subayını korumak için ayrılan kuvvetlerin başında Gökçen'in kızanı, altıncı cilt, s. 21-24'teki yazılardan tanıdığımız İlyas Çavuş ve Mürselli İsmail Efe kuvvetlerinden bir subay emrinde Bayındırlı gönüllüler ile bunların yanında, Bayındır eski Belediye Başkanı Kara Ali, Tahsildar Ali Efendi, Kutrabeci Hoca, Falaka'dan Tahir ve İbrahim Ağalar bulunuyorlardı. Mayınların Tire, Ödemiş, Bayındır halkını şaşırtan büyük gürültü ile infilakı, köprü, ray ve telgraf hatlarının havaya uçurulması gibi tahribat, maddi etki ve faydasından ziyade, yaralı gönüllerde ferahlık yaratmıştı (22 Ekim 1919).

ÖDEMİŞ BASKININDA KARAR, GÖLCÜK'TEKİ EFELERLE ANLAŞMA, FAKAT

Gökçen Efe, Yunanlılara karşı yapılan her hareketten memnundu. Ancak onun kesin arzusu vardı. Düşman bir an önce "memleketimizden defolup gitmelidir," o:

Hiçbir şeyden çekinmiyorum, ayaklarımdaki romatizmalar, kışın beni çok rahatsız eder. Tam manasıyla gücümü kullanıp çalışmama engel olmasından korkuyorum,

diyordu ve sabırsızlanıyordu. Bir defa daha Gölcük'te bulunan bizim İsmail Efe'yi ziyaret etti. Efe'nin kardeşi Ali Efe'yi aldı, Bozdağ'da Poslu Mestan Efe'nin yanına gitti. Buradan da temsilci olarak yanına verilen tanınmış birkaç efe ile Çaylı'da Keleş Efe'nin karargâhına vardı. Yunanlılara hücum ve özellikle Ödemiş'e baskın meselesini görüştü.

İsmail, Poslu Mestan ve diğer efelerin kuvvetleri Aydın cephesine bağlı değildi. Müstakil sayılırlarsa da Alaşehir, Salihli millî heyetleriyle irtibatları vardı. Buradaki millî kuvvetler Yunanlıların, Ödemiş-Bozdağ-Alaşehir yönünden yapacakları herhangi bir hareket karşısında Salihli'de kuruluş halinde bulunan millî kuvvetleri korumak, Yunanlıların yapacakları taarruzlara karşı koymak ve aynı zamanda düşmanın Kasaba ve Manisa'daki kuvvetleri de Ödemiş, Aydın bölgesinde bulunan gruplarından birisine başarılı akınlar yapmakla görevli idi.

Gökçen Hüseyin Efe bütün bu görüştükleri ile anlaştı, sıra yine Aydın'ın muvafakatini elde etmeye gelmişti. Balyanbolu'dan Nazilli yolunu tuttu. Buradaki bütün söz sahibi efelerle görüştü. Tümen Kumandanı Albay Şefik Aker'in müsaadesini ısrarla istedi. Muvafakat cevabı alamadı. Tam kendi cephesine dönmek için hazırlanırken Yunanlıların Üzülmez Deresi'ne karşı hücuma geçtikleri haberi geldi. Haberi veren İsmail ve Poslu Mestan Efe'lerdi. Bu çok fena bir tesadüftü. Efe'nin kuvvetlerini teslim ettiği İlyas Çavuş hastalanmıştı. Kumandan mevkiine geçen de tecrübesiz bir efe idi. Gökçen'in aldığı habere göre Gölcük ve Bozdağ karargâhlarından imdat kuvveti gönderilmişti ama Yunanlılar da ilerliyorlardı. Ele geçirdikleri köyleri yakıp yıkıyorlardı, rast geldikleri Türkleri öldürüyorlardı.

Gökçen merak ve heyecan içinde hemen yola çıktı. Akşam üzeri Kaymakçı'ya geldi. Kızanlarının bir kısmını burada buldu. Bunlardan durum hakkında bilgi edindi. Diğer kısmını teşkil eden bütün kuvvetlere yeni emir gönderdi. Bunlar da geceleyin düşman karşısından çekilip Kel Dağı yönüne doğru yol almaya başlamışlardı. Yunanlılar, efelerin geri çekildiklerini görünce cephenin çöktüğünü sanmışlar, fazla ihtiyata lüzum görmeden silah omuzda ilerlemeye başlamışlardı. Yunanlıların arkadan pervasızca kurşun menziline kadar geldiklerini gören efeler de, Gökçen'in talimatına uyarak gizlendikleri yerlerden, çalılar arasından şiddetli bir yaylım ateşi açmışlardı.

Yunanlılar neye uğradıklarını bilememişlerdi; hayli kayıpları oldu. Yunanlılar geri çekilmek zorunda kaldı. Bu sonuçtan herkes memnundu, yorgunluğunu unutmuştu. Dağdan dağa geçerek bütün kuvvetler Göl-

cük'e geldi. Bir gece istirahatten sonra Birgi üzerinden Kaymakçı'ya varıldı. Gökçen kızanlarını ayrı ayrı okşuyor, zaferlerini kutluyordu. Bu sırada Hacı Halil Ağa da Nazilli'den getirdiği silah ve cephane ile arkadaşlarına katılmıştı. Bu vakadan üç dört gün sonra Yunanlıların Ödemiş'ten Adagide ve Üçyol cephesine askerî malzeme götürecekleri haber alındı. Yolları üzerinde zeybek usulü bir pusu kuruldu. Kısa süren ateşten düşman darmadağın oldu. Bol sayıda mühimmat, erzak ve hayvan ile bir de esir ele geçirildi.

GÖKÇEN EFE'NİN KAHRAMANCA ŞEHİT OLUŞU, EFE NE SURETLE TAKDİR OLUNUYORDU?

13.11.1335 (1919) günü Gökçen Efe hasta idi. Fakat o, buna önem vermiyor, kumandayı elden bırakmıyordu. Efe'nin rahatsızlığını haber alan Yunanlıların 16.11.1919 tarihinde taarruzları başladı. Gökçen Efe'nin bulunduğu siperin önünde küçük bir tepe vardı. Yunanlılar burasını sarıp Efe'yi elde etmek istiyorlardı. Top ateşi himayesi altında Yunan askerleri ileri karakollarımıza hücum etti. Gökçen Efe de buna karşı tertibatını aldı, emirler verdi. Savaş bütün şiddeti ile devam ediyordu. Durum her yarım saatte bir yatakta bulunan Gökçen Efe'ye bildiriliyordu.

Gökçen Efe düşmanın gittikçe şiddet ve kesafet peyda eden taarruzuna karşı koymaya çalışan arkadaşlarını yakından görmek istedi. Bakırlı Efe kendine emanet edilen en önemli mevkii bırakıp gitmişti. Yunanlılar açık kalan bu yerden içeri girerek çevirme hareketini tamamlamak fırsatını bulmuşlardı.

Vakit öğle... Gökçen Efe boş kalan Boğaz'a varır varmaz yedi sekiz kişiden ibaret Yunan askerleri ile karşılaştı. Hemen tabancasına sarıldı, ateş etti, hepsini yere serdi; yeniden tertibat almak üzere geri dönünce yaralı askerlerden birisi silahını kullandı, Efe'yi arkasından vurdu.[13]

Memleketin kurtuluşu için feragatle çalışan mert ve kahraman Gökçen Hüseyin Efe şehit oldu ve Allahın rahmetine kavuştu.

Gökçen'in ölümü büyük üzüntü yaratmıştı. Hayatı, maceraları daha o zaman halkın ağzında ve basında efsaneleşmişti. 12 Aralık 1919 tarihli *Tasvir-i Efkâr* gazetesi şu haberi veriyordu.

Ödemiş harbi tafsilatını getiren şifrede, düşman alayları Kaymakçı tepesine hücum etmiş, kahraman Gökçen kırk fedaisi ile tam 11 saat çakmak çalmış, "Kormayın kızanlar, bunların silahı size işlemez" diye yattığı yerden doğrulduğu anda hayatla rabıtasını kesen ve ifna eden mermi, alnında kızıl bir delik açmış ve hepsi o kadar...

Gökçen'in menakibi:

İzmir tarihinin matem bayrakları arasına karışan Gökçen, Çakırcalı'nın akrabasından ve Tire kazasının Fata nahiyesindendi. İstiman ederek şehre inmiş, aldığı tütün mahsulüne kanaat eder, (kendi halinde yaşar) Ödemiş işgalinden bir müddet sonra istila altında kalmış; kendisini yakından tanıyan biri hikâye ediyordu:*

"Bir gün Yunan zabitleri Gökçen'e Fata'ya davet ettiler... Gümüşlü tüfengini alarak tek başına gitti; 'Efem sana bir zarar etmesin bunlar,' dedik:

'Haydi ülen... serçeden korkan darı ekmez,' dedi. Gece yarısı karanlıklara karıştı. Bir de işittik Gökçen yeni yoldan zeybekliğe çıkmış!..

Sordum, 'Neden, acaba?'

Onun sebebi arayon, hindi (şimdi) söyleyin sana, rahmetli Efem Yunanlıların içine... bir de ne bakarsın, kurmuş rakı masasına, cennetlik rakıdan hoşlanmazdı, hani... Akşamlar hayır olsun demiş... Ayağa kalkmışlar, rakı sunmuşlar... İçmem deyince gülmüşler ona... içlerinden biri Efe'nin önüne, sar bakalım bizim tütünden diye bir kese atmış. Efe 'neye güliyon' diye sormuş; zabit, onu sorma, Aydın'da bir kızın kadife ceketini kestim, bu kumaşı ... cevabında bulunmuş.

Burada, hikâyeyi anlatan koca adam hıçkırmaya başladı. Anlat kardeşim, dedim: 'Gari neresini anlatayın, kestiği kızın mintanından yapdırmış işte...

– Efe ne yapmış?

– Ne yapacak kardaşlık? Ülen kızı çevirdiğinizde size ne deyödu diye sormuş. Yunanlı kahkahalanmış da 'intikamımı size komazlar dedi,' cevabını vermiş. Kese sahibi oracakta kanlar içinde kalmış, Efem de ortadan kaybolmuş, işte bu sebep oldu onun dağa çıkmasına..."[14]

Şimdi Tahir Bey (okurlarımın tanıdığı Özerk) anlatıyordu:

Yalnız kırk dört kişi ile Fata'da mahsur kalan kahraman, bir Yunan taburuna 300 telafat verdiriyordu. Hele bir Halili vardı ki onu bu baskında kaybettiğine pek hayıflanmıştı. "Halilimi aldırdım" diye bir çocuk gibi ağlamıştı.

Gökçen Efe bu muhasaradan nasıl kurtulmuş? Bu bir hârikadır. Yirmi dört saatlik bir muhasaradan sonra düşman hattını yaran Efe, yıldırım gibi Hacı İlyas (köyü) üzerinde gürlemiş, istasyondaki muhasım kuvvetini de imha eylemiştir.

Halbuki Yunanlılar kendisini hâlâ Fata'da arıyorlarmış... Hacı İlyas köprüsünü atışını mı, Bayındır'la Torbalı arasındaki Uladı köprüsünü berhavâ ettiğini mi, hangi birini anlatayım size... Aydın'dan Tire'ye giden taburları, hep istila altında bulunan bölgede vuruyor, dağıtıyordu. Bu büyük adamın bir âdeti de vardı; o her baskında: "Dayanın gahbe (kahpe) Yunanlılar! buna Gökçen baskını derler" narasıyla ateşe atılırdı.

Şimdi de eski zeybeklerden Mehmet Kara Efe'den bahsedeceğim: Kara Erkek daha Ödemiş'de bulunduğumuz ilk zamanda Mürselli İsmail Efe yoluyla bize söz vermiş, 'Kuva-yi Milliyeci' olmuştu. Ödemiş, Aydın cephelerinde çalışmış, Konya, Anzavur isyanlarının bastırılmasında hizmeti görülmüş, sonuna kadar gayeye sadık kalmıştır. Hayatta olan Efe ile dostluğumuz bugün dahi devam etmektedir. Kara Erkek, hacı olmak için Mekke'ye gitmiş, bu satırları yazdığım zamandan kısa bir süre önce, oradan gönderdiği güzel bir kartta, Kâbe-i Muazzama'da benim için de dua ettiğini bildirmiştir. Şimdi bu eski zeybek göğsünde kırmızı şeritli 'İs-

* Mahallî şive gözetilerek yazılmış, aynen alınmıştır. / C. B.

tiklal Madalyası' ile her gün beş vakit namazını ayrı ayrı camilerde kılmakta, hayatını ibadetle geçirmektedir. İşte bu Hacı Mehmet Kara Erkek rahmetli Gökçen'in şahadeti hakkında bana şunları anlattı:

"Kaymakçı-Kuruca Ova arasında Almunlar tepesinde Yunan, istihkâm kazmış, mevzileşmişti. Aramızdaki çarpışmada ölenin hesabını bilmiyorum. Bir gece Yunan hazırlanıp baskın yaptı. Her taraftan silah sesleri geliyordu. Daha önceden hasta olan Gökçen Efe biraz tedaviden sonra iyileşir gibi olmuştu. 'Hemen atımı getirin,' dedi. 'Gökçen sen gitme' dedilerse de dinlemedi: 'Ben gitmeyince olmaz' deyip atına bindi. Almun tepesinde Yunan askeri ile yirmi metre mesafede karşı karşıya geldik. Atından inerek diz çöktü, ateşe başladı. Yedi sekiz düşmanı devirdi. Ayağa kakınca bir makineli tüfenk (mitralyöz) kurşununa hedef oldu. Kolundan tutup yüz metre kadar götürdük. Orada ruhunu teslim etti. Yunanlılar Gökçen Efe'yi karşılarında görünce silahlarını bırakıp kaçarlardı. Yerli Rumlar, Efe'nin şehit olduğunu işitince büyük şenlikler yapmışlardı."

Bence, rahmetlinin ölümüne ait bilgi arasında en doğrusu bu olsa gerektir. Kahrat köyünde Fadime Kadın'ın evinde konuştuğumuz zaman Efe, Edib Bey'den (Sarı Efe) mitralyöz hakkında bilgi edinmeye çalışır, en tehlikeli silahın bu olduğunu söylerdi. Demek ki hayatı, zavallının, bununla sona erecekmiş...

Tümen Kumandanı Albay Şefik Aker de Genelkurmay Başkanlığı'na umumi rapor mahiyetinde, hatıra da diyebileceğimiz, *57. Tümen ve Aydın Millî Cidâli* adı altında kaleme aldığı değerli eserinde Gökçen Hüseyin Efe'ye önemli yer ayırmıştır. Efe'nin savaşlarından, baskınlarından takdirle bahsetmiştir. Mesela:

Gökçen müfrezesinin efradı aldıkları terbiye icabı, ancak vuracağına inandığı hedeflere soğukkanlılıkla ateş ettiğinden, bu sayede hem lüzumsuz ve boş yere cephane ziyan edilmemiş, hem de verdikleri telefat ve yaralı yüzünden Yunanlılar daha ziyade ilerleyememiş ve Gökçen müfrezesini yerinden oynatamamıştır. Yunanlıların bir alaydan ibaret olsa bile, hafif ve ağır makineli tüfenklerle mücehnez en az bin kişiden mürekkep olan kuvveti karşısında kahramanca ve saatlerce döğüşen bu elli ve nihayet altmış kişiden ibaret yiğit Türkler de iyi tesettür etmelerine (gizlenmelerine) rağmen şehit ve yaralı veriyordu. Yaraları, silah kullanmasına mani olmayan yaralılar ateşe devam ediyordu,

dedikten sonra sözünü şu suretle tamamlamıştır:

Gökçen Efe'nin ebedi ziyaından çok mütessir olmuştuk. Gökçen Efe Türk vasıflarını taşıyan şuurlu, cesur, çok vatansever bir Türk yiğitiydi.

Onun bende derin izler bırakan şu vasıflarını zikretmeden geçemeyeceğim. O, Yunanlılarla ne şan ve şeref için ve ne de herhangi bir menfaat için çarpışmıştı. Sırf, Türk vatanı, Türk şerefi için çarpışmıştı. Onun, bütün sözleri, ruhu ve emelleri bunun etrafında dönerdi. O, iki tarafa ayrılmış gibi duran zeybek partilerinin hiçbirisine taraftarlık göstermemiş, her iki tarafla hoş ve tarafsız geçinmişti. Şahsi

dedikoduları kulağına sokmaz, hiç kimsenin arkasından atıp tutmaz, söyleceği varsa yüzüne karşı söyler, temiz hareketiyle subayların saygısını, sevgisini kazanmıştır. Aklî ve haklı mütalâa ve tavsiyeleri kabul eder, maiyetini halkın hukukuna tecavüzü şiddetle meneder, kendisinin yüksek izzeti nefsine ve şerefine herkesten nasıl saygı beklerse kendisi de herkesin şerefine, izzeti nefsine saygı beslerdi. Bütün gençliğini zeybeklikte, çarpışmalarda geçirmiş olduğundan küçük cenklerde (gerilla savaşlarında) baskınlarda mahirdi.

Üzerine gelen düşman, ne kadar çok olursa olsun telaşa kapılmaz, metin bir azim ve iman ile en çok yapılabilecek işi şuurlu bir cür'etle yapmaktan çekinmez bir yaradılışta idi.

Aydın havalisi millî savaşında Gökçen Efe bilâistisna herkesin sevgisini kazanmış bir kahramandı. Onun vatanî kahramanlığına şükran olmak üzere Fata nahiyesine Gökçen adının verildiği malûmdur. Cumhuriyet Hükümetimizin bu yerinde kararına bu kitap (kendi eseri) şükranlarını sunar.

Şehit Gökçen Efe'nin yetim olan küçük oğlu ile kızını bugün İktisat Vekili olan ve Gökçen'in de bir mürşidi olan İzmir Saylâvı (milletvekili) Bay Celâl'in himaye ettiğini ve onları mekteplerde okutmakta olduğunu da derin şükranlarımızla işittik.

Bu sözlere ilave edecek kelime bulmak zordur. Gökçen Hüseyin Efe Küçük ve Büyük Menderes bölgeleri Kuva-yi Milliyesinin parlak bir yıldızı idi. Allah rahmet eylesin.

Gökçen Efe'nin kızanları:

1- Sartlı Halil Efe (Ovacık savaşında şehit olmuştur)
2- Küçük Ali (Kovuca Ovalı)
3- Balabanlı'dan Kara Hüseyin
4- Kemerderesi'nden Ali Efe
5- Kemerderesi'nden Veli Efe
6- İlyas Çavuş (Erenler tepesinde şehit olmuştur)
7- Kahrat'dan Hüseyincik Efe
8- Deşteban Hasan Paşa
9- Eskici Mehmet Efe

Yakın dostları:

Molla Mehmetoğlu Mehmet Ağa (savaşlara girmiştir).

Hacı Mehmet (Çakırcalı Mehmet Efe'yi yataklık yapmıştır).

Gökçen Efe şehit olduktan sonra kuvvetlerinin başına, mert ve fedakâr arkadaşı, "Hacı Emmim" diye saygı gösterdiği Hacı Halil Ağa geçti. Büyük Millet Meclisi Hükümetinin muntazam orduları kurulup millî kuvvetlerin, çetelerin kaldırılması karar alınıncaya kadar çalıştı.

BÖLÜM 6

MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN GÖRÜŞLERİ, ERZURUM KONGRESİ'NDE KARARLAŞTIRILAN TEMEL UMDELER, SIVAS KONGRESİ'NE DOĞRU, İSTANBUL'DAKİ HÜKÜMETİN İNGİLİZLERLE EL ELE DÜŞMANLIĞI, ENTRİKALAR, KARŞILIKLI MÜCADELE BAŞLIYOR

Bu sıralarda, Erzurum'da bulunan Mustafa Kemal Paşa'dan yükselen sesler, umduklarını bulan memleket aydınlarının kalbinde, ferahlatıcı akisler yaratıyordu. 27 Temmuz 1919 tarihinde, Vilâyat-ı Şarkiye ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti yolu ile toplanan Erzurum Kongresi Paşa'nın başkanlığında çalışmalarına başlamıştı. Burada Atatürk'ün ileri sürdüğü ana fikirlerden biri, "Başlamış olan millî mücadelenin, mahallî (bölgesel) kalmayıp bütün memleketi içine alması," diğeri de, "Millî iradenin hâkim kılınmasıydı." Bu suretle ilk defa kongre kararı ile millî iradeden bahsolunuyordu ve

Kuva-yi milliye'ye âmil irade-i milliye'yi hâkim kılmak esastır,[1]

deniliyordu. Ayrıca:

Meclis-i Millî'nin derhal içtimaını ve hükümeti murakabe etmesini temin için çalışılacaktır,[2]

sözü ortaya atılıyordu. "Manda ve himayenin kabul olunamayacağı" umumi kararları arasında yer almış bulunuyordu.

Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'da Vahdeddin'e ve onun politikasını

yürütmekte olan Sadrazam Tevfik Paşa'ya rağmen 18 Teşrin-i Sânî (Kasım) 1919 tarihli *Vakit* gazetesinde bir beyanatı çıkmıştı (*Ben de Yazdım*, Cilt 5, s. 14, görünüz). Bunda Paşa, İstanbul Meclisi'nin kapatılmamasını istiyor:

Her halde millet ve memleketimizin pek muhtaç olduğu sulhu kararlaştıracak hükümetin halihazırdaki Mebusan Meclisi'ne istinat etmesi kat'i bir zaruret teşkil etmektedir,

diyordu. *Vakit* gazetesinde çıkan bu ilk beyanatı ile Erzurum Kongresi kararları arasında büyük fark vardı. İstanbul'daki sözlerinde, Mebusan Meclisi, meşruti idarenin devamını gösterdiği halde bu sonuncuda "millî meclis" deniliyordu ve millî iradenin hakîmiyeti öne sürülüyordu. Sultan Vahdeddin ile Sadrazamı Damad Ferit Paşa bu ileri düşünce ve hareketin manasını elbette anlamışlardı. Bu mesele bu kadarla da kalmıyordu. Mustafa Kemal Paşa, Erzurum Kongresi'nden sonra, millî davayı bütün prensipleriyle daha umumi, daha geniş surette tespit ederek halka duyurmak ve ona göre, açıktan mücadeleye girişmek gayesiyle Sivas vilayeti merkezinde Sivas Kongresi'ni toplamaya karar verdi.[3]

Mustafa Kemal Paşa, ilk teşebbüs ve hareket olarak Sivas Valisi Reşit Paşa'ya, 'Üçüncü Ordu Müfettişi Yaver-i Şehriyârî Mirliva M. Kemal' imzasıyla bir mektup gönderdi. Bu mektupta özel olarak şöyle deniliyordu:

Yalnız mitingler vesaire gibi gösteriler, büyük gayeleri hiç bir vakitte kurtaramaz ve ancak sine-yi milletten bilfiil doğan müşterek kudrete istinat ederse rehakâr (kurtarıcı) olur. Fakat şüphe götürmeyen bir hakikattır ki bu acı safhayı bu kadar mühlik şekilde hazırlayan en müessir âmil, maalesef payitahtımızdaki (İstanbul'daki) muhalif cereyanlar ve Anadolu'nun saf ve mukaddes millî emirlerini zararlı bir şekilde infirade (ayrılmaya, tek kalmaya) sevk ile dağıtmanın mücazâtını* vatanımız aleyhinde ve pek mebzul surette görmekteyiz. Binaenaleyh İstanbul'un işbu muhalif cereyanları artık Anadolu'ya ve âmâl ve hayat-ı milliye'ye hakîm değil, tâbi olmak mecburiyet-i vataniyesindedir.

Melfuf (ilişik) arîzamda** tasvir olunan vaziyet bugün seri (çabuk) ve umumi bir kongrenin toplanmasını icap ettirmektedir. Davet her tarafa yapılmıştır. Bu millî ve hayati mesele için zât-ı devletleri gibi vatanperver ve sahib-ül kelâm mütefekkirine teveccüh eden fedakârlık bilhassa pek büyüktür.

Bu millî gaye elde edilinceye kadar acizleri Anadolu'dan ve sine-yi milletten ayrılamayacağımı ve bu noktada nihayete kadar bir ferd-i millet gibi çalışacağımı millete karşı mukaddesatım namına söz verdim, hiç bir kuvvet bu azm-i milliye mani olamayacaktır.[4]

Görülüyor ki bu davranış, ortaya atılan prensip halindeki sözler, Osmanlı idaresine karşı açıktan savaş ilanı demekti.

---

* Mücazat: Bir suç ve kabahate karşı ceza verme anlamındadır. / C. B.

** Arîza: Büyükten küçüğü yazılan yazı. / Y. N.

Mustafa Kemal Paşa'nın yine 'Üçüncü Ordu Müfettişi Fahri Yaver-i Hazret-i Şehriyârî Mirliva M. Kemal' imzasıyla Amasya'dan yayınladığı 22 Haziran 1919 tarihli davetnameyi (çağrıyı) okurlarıma aynen sunmak istiyorum. Çağrı tam metni ile aynen şöyledir:

1- Vatanın temâmiyeti, milletin istiklali tehlikededir. Hükümet-i merkeziyemiz İtilâf Devletleri'nin tesir ve murakabesi altında mahsur (kuşatılmış) bulunduğundan deruhte ettiği mesuliyetin icabatını ifa edememektedir. Bu hal milletimizi mâdum* tanıttırıyor. Milletin istiklalini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır. Milletin hal ve za'fını derpiş etmek ve sadâ-yı hukukunu cihana işittirmek için her türlü tesir ve murakabeden âzâde bir heyet-i milliyeninin vücudu elzemdir. Bunun için bilmuhabere (haberleşme ile) her taraftan vâkî olan teklif ve arzuyi millî üzerine Anadolu'nun bilveche en emin mahallî olan Sivas'da millî kongrenin serian inikadı takarrür etmiştir. Bunun için tekmil vilâyat-ı Osmaniye'nin her livasından ve fırka (parti) ihtilâfatı (anlaşmazlıkları) nazarı dikkate alınmaksızın muktedir ve milletin itimadına mazhar üç kadar zatın sür'at-i mümküne ile yetişmek üzere hemen yola çıkarılması icap etmektedir. Her ihtimale karşı bunun millî bir sır halinde tutularak dağdağaya mahal verilmemesi ve lüzum görülen mahallerde seyahatin mütenekkiren icrası lâzımdır.

2- Şark vilayetleri namına 10 Temmuz'da Erzurum'da inikadı (toplanması) mukarrer kongre için vilâyat-ı mezkûrenin (adı geçen vilayetlerin) Müdafaa-i Hukuk-i milliye ve Redd-i İlhak cemiyetlerinden müntehap âzâlar zaten Erzurum'a müteveccihen yola çıkarılmışlardı. O vakite kadar vilayet-i sairemizin (diğer vilayetlerimizin) murahhaslar da Sivas'a vasıl olabileceklerinden Erzurum Kongresi'nin âzâsı da tensip edeceği zamanda içtima-i umumiyeye dahil olmak üzere Sivas'a hareket edecektir.

3- İşbu mevada göre murahhaslarn Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyetleri ve belediye riyasetleri ve suver-i sâire ile intihabı ile tahrikleri hakkında delâlet-i aliyye-i vatanperverîlerini ve isimleri ile zaman- ı hareketlerinin telgrafla iş'arını istirham eylerim.

Üçüncü Ordu Müfettişi
Fahri Yaver-i Hazret-i Şehriyârî
Mirliva M. Kemal

Bu şuurlu kurtuluş hareketinin başlaması İstanbul'a aksedince hükümetle beraber İtilâf Devletleri temsilcileri üzerindeki etkisi kuvvetli olmuştu. Amiral Galthorpe, 2 Temmuz 1919 tarihinde Harbiye Nezareti'nden Mustafa Kemal Paşa ile Konya'da bulunan Cemal Paşa'nın 'azil' edilmelerini istemiş; "bu talebin dayandığı gerekçeyi Lord Curzon'a da verdim," hitabıyla başlayan raporunda şu şekilde izah eylemiştir:

Sivas ve Konya vilayetlerinde eşkiyalardan silahlı mukavemet kuvvetleri teşkiline başlanıldığı, müttefiklerin menfaatlerine aykırı hareketlerde bulunmak gayesiyle ciddi bir faaliyet mevcut olduğu alınan raporlardan anlaşılmıştır.

* Mâdum: Yok olan, mevcut olmayan anlamındadır. / C. B.

آماسیه دن
٢٢ ٦ ٣٣٥

عدد
١٩٤

Mustafa Kemal Paşa'nın Amasya'dan yayınladığı
22 Haziran 1919 tarihli davetnamesi.

Bu hareket İttihat ve Terakki ajanları tarafından idare edilmektedir. Halka ve ilgililere Osmanlı Hükümetinden ayrı olarak çalışması ilan ve tavsiye olunmaktadır. Bütün bunların başlıca teşvikçileri Sivas'ta Mustafa Kemal, Konya'da Cemal Paşa'lardır.[5]

Onlara göre, memleket içinden aldıkları haberlerden öğrendikleri "çirkin hadiselerin" yakıcı ve vahim tesirleri kayıtsız, şartsız paşaların derhal İstanbul'a çağrılmalarını lüzumlu kılmakta imiş... Fakat kendi çıkarlarına göre iki paşayı işten uzaklaştırmakla meselenin hallolunabileceğini de kabul etmiyorlardı.

Sadrazam Damad Ferit Paşa İngiliz Yüksek Komiserliği'ne mensup Mr. Bohler ile yaptığı bir görüşmede Sultan Vahdeddin tahtından çekildiği, Damad da sadaretten istifa ettiği takdirde işlerin daha da karışacağı, kendileri için müsait bir sulh yapılmasının zorlaşacağı bahis konusu olmuştur. Bunun üzerine Mr. Bohler'in Lord Curzon'a da bildirilen Amiral Galthorpe'a verdiği uzun raporunda şu sözlere rastlanmaktadır:

Bugünkü hükümet hüsnüniyet sahibi (tabiî İngilizlere göre böyledir) ve kanaatımca müttefiklerin tam manası ile lehinde olan ve Türk İmparatorluğu için müttefiklere ümit bağlamaktan başka çare bulunmadığını anlayan bir hükümettir.

Bununla beraber, emirlerini vilayetlere tanıtacak bir kuvveti yoktur. Ve içinde sadık olmayan unsurlar da bulunmaktadır. Bu hükümetin sadece müttefiklerin kararlı gayreti ile iktidarda kalabileceği muhakkaktır. Yunanlıların İzmir'i işgalleri sırasında esef verici hadiseler olmasa idi, (İngiliz diplomatı Türklerin millî haysiyet ve istiklallerine bağlılıklarını unutuyor) bu hareketin sonuçları iyi ve tamamiyle tatmin edici olacaktı. Bütün Türk halkını İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin safına geçiren bu hadiseler olmasa idi, cemiyet sür'atle yıkılacaktı.

İngiliz diplomatı, Damad Ferit Paşa'nın kendisine rakip gördüğü, mesela Müşir Ahmed İzzet Paşa, Çürüksulu Mahmut Paşa gibi kimseleri İttihatçı farzederek bunlardan kabine kurulup kurulmaması hususu mütalâa olunduktan sonra sözlerine şöyle devam etmektedir:

Yukarıda izah ettiğim durum bana, Mr. Balfour'un 9 Kasım'da yazmış olduğu özel mektubunda verdiği direktifin 8. paragrafını hatırlatmaktadır.[6] O tarihte mütarekenin bu kadar uzatılmasının mümkün olmayacağı anlaşılıyordu. Fakat hadisenin ters dönmesi, dokuz ay önce düşündüğümüz durumla bizi tekrar karşı karşıya getirmiştir. İttihatçılarla varılacak şartlar, esasında iyi niyetli (tabiî İngilizlere göre) dost olanlarla varacağımız şartlardan daha güçlü olmasına rağmen, daha tatmin edici olacaktır.

Mr. Bohler ek raporunda şunları da anlatmaktadır:

Sadrazam bu sabah beni görmeye geldi. Durumun sür'atle fenalaştığını söyledi. İttihat ve Terakki Cemiyeti tekrar 'imha edilmesi zor başlarını kaldırmaya' başlamıştır. Kabine üyeleri istifa etmeleri için devamlı tehdit mektupları almaktadır.

Mustafa Kemal'in, Rauf Bey'in, Şakir Bey adındaki bir subayın ve İzmit yakınlarında bulunan adını unuttuğu bir eşkiya (!) reisinin (Yahya Kaptan olacak) tevkifi hususunda emir göndermesi için beş gün uğraştktan sonra ancak dün akşam bir karar alabildiğini söyledi. Kendisine olan muhalefet şahsına düşman olduğuna inandığı Harbiye Nâzırı'ndan geliyordu. (İbret! Bunu anlatan Osmanlı İmparatorluğu'nun Sadrazamı, yani bütün işlerden birinci derecede sorumlu başvekildir. Anlattığı şahıs da, memleketi istila eden düşmanın ikinci sınıf'tan temsilcisidir).

Damat Ferit Paşa, bu hareketin başında İzzet Paşa'nın, Ahmet Rıza'nın ve Mahmut Çürüksulu'nun bulunduğunu ve Veliahtı kendi tuzaklarına düşürdüklerini söyledikten sonra Tevfik Paşa'nın yanında durumun kötülüğünden Sultan Vahdedin'e, istifasını teklif ettiğini anlamıştır. Sultan, Tevfik Paşa'dan kabineyi kurup kurmayacağını sormuş, o da bunun faydasız olacağını, çünkü bugünkü hükümet gibi kurulabileceğini, bunun ise uzun ömürlü olmayacağını söylemiş. Sultan da, İzzet Paşa'ya kabineyi kurduramayacağını, kesin olarak beyan etmiş, son iki sene içinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden çok zarar gördüğü için, onlar vekaletlere getiremeyeceğini, bunu yapmaktan ise tahtından feragati üstün gördüğünü söylemiştir.

Sadrazam, ayrıca Sultanın kendisi ile Tevfik Paşa'dan başkasının hükümet kurmasını istemediğini anlatmış, durumun bu kadar ciddi olmasının sebebini yukarıdaki olaylara bağlamış ve Sultan Vahdeddin'in kendisine, Fransız ve İngiliz Yüksek Komiserlerine gitmesini emrettiğini, fakat Fransızlardan bir yardım gelmeyeceği cevabını verdiğini, hükümette bulunduğu müddetçe İngilizlerden hükümeti için yardım ve tavsiye istediğini söylemiş; şimdi her zamankinden ziyade, Allaha ve Büyük Britanya'ya güvendiğini tekrarlamıştır.

DAMAD FERİT PAŞA, İNGİLİZLERDEN PADİŞAHIN VE KENDİSİNİN ŞAHSİ EMNİYETLERİ İÇİN TEMİNAT DİLENİYOR

Konuşmanın sonunu ve vardığı sonucu Mr. Bohler'in yazılarından aynen aşağıya alıyorum. Büyük Türk dünyasının en önemli bir parçası olan Osmanlı İmparatorluğu'nun son Padişahı ve onun, kanı kadar kafası da karışık Sadrazamı ile beraber ne kadar küçüldüklerini, nasıl şerefsiz bir seviyeye indiklerini göreceğiz. İngiliz diplomatı şöyle diyor:

Vezir-i âzam,* Büyük Britanya'nın bu şartlar altında Sultan'ın şahsi emniyetini teminat altına alıp alınamayacağını benden sordu. Kendi 'aciz şahsı' için de aynı şeyin yapılıp yapılmayacağını anlamak istedi.

Kendisine mühim bir sual sorduğunu, bunun Londra'ya bildirilmesi lâzım geldiğini, fakat Londra'dan cevap almazdan önce böyle hadise vukubulduğu takdirde Yüksek Komiserliğin, kendi akıbetleri hakkında yakın bir ilgi göstereceğine emin olduğumu ve bu ilgiyi, iş başına gelecek her hükümete bildireceğini söyledim.

Şahsını teminat altına almak mecburiyetinde olduğumuz hususundaki şahsi fikirlerimi söyleyecek kadar ileri gitmedim.

---

* Vezir-i âzam: Avrupalıların kullandıkları "grand vizir" mukabili; büyük vezir anlamında, sadrazamın diğer bir adıdır. / C. B.

YİNE İTTİHATÇILAR, BİR YORUM, KUVA-Yİ MİLLİYE VE İZMİR İTTİHATÇILARI

Mr. Bohler bu yüz kızartıcı talebi yukarıdaki şekilde anlattıktan sonra düşüncesini şu suretle özetlemekte ve tavsiyesini de yapmaktadır:

Bir İttihat ve Terakki Cemiyeti hükümetinin iş başına gelmesinin hiç de arzu edilemeyeceği fikrinde olduğumu kat'iyetle ifade etmek isterim. Böyle bir hareketi durdurmak için kesin tedbir almamız icap edeceğe benziyor. Yapacağımız uyarma, kâfi gelmediği takdirde, İzzet'i (Müşir Ahmed İzzet Paşa'yı) ve belki de kendisi ile birlikte çalışan bir iki kişiyi tevkif ve sürmek icap ettiği takdirde buna şimdiden hazır olmanız lâzımdır. Bana (Mr. Bohler'e) gelen malûmata göre Sultan ve Sadrazam, mütareke şartlarını uygulamakta ve bunlara riayette en büyük gayreti göstermektedir. Şu halde, bu şahsiyetlerin tam bir hürmet görmeleri, hiçbir tecavüze uğramamaları ve tehlikeye maruz kalmamaları için, gereken tedbirleri almanın Majeste İngiliz Hükümetinin görüşüne uyacağı ve münasip olacağı kanısındayım.[7]

Bu arada Haron Amstrong'a atfen, *Daily Telegraph* gazetesinde İttihatçılar hakkında gerçek yönü ile realiteye uygun bir yazı çıkmıştır.[8]
Bu yazı ile Avrupa kamuoyu, özellikle Paris'teki Barış Konferansı kararları aleyhine de harekete geçildiğini anlatmak suretiyle tahrik edilmek istenilmiştir. İngiliz yazarı diyor ki:

Daha evvel de Türkler, geniş ve birbirlerine zıt unsurlarla dolu memleketlerinde bir 'millet' vücuda getirmek istemişlerdi. 1908'de Abdülhamid'in istibdadını yıkan Genç Türkler -ki onlara biz medeniyeti memleketlerinde tatbik etmek isteyen insanlar manasına, Jön Türkler demiştik- imparatorluğu Türkleştirmeye başladılar. Bunlardan bazıları ile tanıştım. İdealist insanlar olduklarına hiç şüphe yoktu. Fakat sayıca az idiler. Ümmet mefkûresine (idealine) bağlı olmanın büyük müessesesi olan hilafetle her zaman karşı karşıya geliyorlardı. Ne kadar gariptir ki, İzmir dağlarında ilk önce mücadeleye kalkanlar, karşılarında Padişah'ın damadı ve onun arkasında Padişah'ın şahsını buldular.

Bana (yazara) İzmir'de İttihat ve Terakki'nin İzmir teşkilâtını idare edenlerin, oradaki mukavemet taraftarı askerî şahsiyetlerle bir oyununu anlattılar: Bu, siviller, askerî makamlardan bütün yardımı görmekle beraber, başlayan hareketin bir (millî hadise) olduğunu Müttefik Devletler'e anlatmak için ordularının yardımını muvaffakiyetle saklamışlar, askerî mevzileri de ellerinden almışlardı. Bu maharetli manevra sayesinde, Padişah'ın damadının hükümeti, işgal sahasına komşu olan yerlerdeki sivil ve askerî memurlara emirler veriyor, mukavemete asla teşebbüs edilmemesini istiyordu. Resmî olan bu zatlar da kendilerine verilen emirleri yerine getirmeye çalışıyor, veya öyle görünüyordu.

Yunan istilasını durdurmak için Türklerin karşısına dikilen engellerin büyüklüğüne rağmen halk, yanı başında bazı insanlar buldu ki bunlar maddi zorlukları yenecek kudrette kimselerdi, halk bunlara inanıyordu. Türkler bu ana kadar ihtiyatla hareket ediyorlardı. Müttefiklere karşı duygularını onlara itaat etmemek su-

retiyle gösteriyorlardı. Mukavemet teşebbüsleri dağınık ve mevzii idi. Fakat bu mukavemeti kuran piyoniyeler biliyorlardı ki bir gün gelecek yine kendi sinelerinden bir adam çıkararak dağınık teşebbüsleri birleştirecek ve millî mukavemet böylelikle fiilen kurulmuş olacaktır. Nitekim öyle oldu.

Bu sırada biz Kuva-yi milliyecilerin, ittihatçı olsun veya olmasın, elimizde silahımızla düşman karşısında bulunurken, İstanbul'daki salon politikacılarının makam ve mevki hırsı ile birbirlerine girdiklerinden haberimiz bile yoktu. Memleketin bu kadar tehlikeli anında, şahsi rekabet içinde birbirlerinin boğazını sıkarak düşmandan emniyet dilenecek adamların bulunabileceği hatırımıza dahi gelmiyordu. Hükümetten istediğimiz bu beklediğimiz, sadece, bize düşman olmaması ve düşman karşısındaki bizleri, arkadan vurmak teşebbüsünde bulunmaması idi. Ben şahsen yukarıda adları yazılı paşaları ittihatçı olarak tanımıyordum. Bunların iç politikadaki düşünceleri, Damad Ferit Paşa'nınkinden bizlere husumet ve Kuva-yi milliye aleyhtarlığı bakımından biraz farklı olmakla beraber, dış politikanın ana hatlarında hükümet ve Vahdeddin ile birlik halinde idi. İleride olayları anlatırken bu gerçek meydana çıkacak, Atatürk'ün, millî mücadelenin temel prensibi olan 'Misak-ı Millî'nin' çizdiği sınırlar içinde tam hürriyet ve istiklal siyasetini hazmedemedikleri görülecektir. Sultan Vahdeddin ve Damad Ferit Paşa Kabinesi de İngilizlerle elele Kuva-yi Milliye'yi yok etmek, Mustafa Kemal Paşa'nın ortaya attığı millî gayeyi söndürmek için ellerinden gelen fenalığı yapmakta devam edeceklerdir.

SADRAZAMIN BEYANLARI, MİLLÎ HAREKET SAMAN ALEVİ İMİŞ

Sadrazam Damad Ferit Paşa, *Le Temps* adındaki Fransız gazetesi İstanbul muhabirine bir beyanda bulunmuştur. Muhabirin, "Mustafa Kemal hareketinin mahiyeti nedir?" sorusuna karşı verdiği cevapta:

Bu hareket, askerî bir mahiyeti haiz değildir, millete de dayanmamaktadır, savaş sırasında subay olan ve herhangi bir sanata girmek için Anadolu'ya dağılmış bulunan birtakım gençler bir hareket yaratmak üzere teşviklerde bulunuyorlar. Fakat bu bir saman alevi gibidir; alevler de söndürülmüştür,

demiştir. Paşa sözlerine devam ederek:

Şunu da söylemek lâzımdır ki bugün Anadolu hareketini kuvvetlendirmek için büyük miktarda para sarf edilmektedir. (Hemen söylemeliyim ki bunun aslı yoktur) bu para için, savaş sırasında ne kadar büyük servetler topladığını bildiğiniz İttihat ve Terakki'nin meş'um (!) eli vardır.

Bununla beraber her taraftan aldığımız telgrafnameler, ahâlinin sadakatini bildirmektedir. Ahâli 'merkez hükümetini' tanımakta, hükümetin emrine itaat etmekte, hanedana, hükümete sadık bulunmaktadır.

Tabiî bu durum ancak Konya'dan ileridedir. Oradan beride, İzmir cihetinde birtakım çeteler vardır. Fakat İzmir'de Yunan İşgal Sahasını Hudutlandırma Komisyonu işe başladığı zamandan beri vaziyet iyileşmektedir.[9] Yakında her şey tabiî haline avdet edecektir.

Bu uyuşturucu açıklamaya mukabil Mustafa Kemal Paşa aleyhinde, kendilerine göre şiddetli tedbirler alınıyor, Paşa görevinden uzaklaştırılmak isteniliyordu.

İÇİŞLERİ BAKANI ŞİDDET TAVSİYE EDİYOR, DEMİRCİ'NİN, HACI ŞÜKRÜ'NÜN YAKALANMASINI EMREDİYOR

Dahiliye Nezareti (İçişleri Bakanlığı) yayınladığı bir genelgede:

Üçüncü Ordu Müfettişliği'nde iken askerlikten istifa eden Mustafa Kemal Paşa ile eski Bahriye Nâzırı Rauf Bey'in Erzurum taraflarında 'millî kongre' namıyla kanuna aykırı toplantılar yapmaya teşebbüs ettikleri, Nazilli civarında Demirci Efe ve 'Teşkilât-ı Milliye' Kumandanı Hacı Şükrü müstear (takma) adı ile iki şahsın da tahrikler ve teşviklerde bulundukları anlaşılması üzerine bunlar hemen yakalanarak gönderilmeli, ve böylece 'çete teşkilâtı' ile kanuna aykırı toplantılara vesaireye meyden verilmemelidir. Bu gibi hallere cür'et edenler Örfî Harp Divanı'na verilmelidir,[10]

deniliyordu.

MAHÛD İZMİR VALİSİ DE SAHNEDE, ŞİDDETLE 'TEDİB'DEN BAHSEDİYOR, SİLAHLAR BIRAKILMALI, "HÜKÜMET DAHA İYİ TAKDİR EDER," DİYOR

İzmir'in mahûd [bilinen] valisi İzzet Bey de, vilayetine bağlı mutasarrıf ve kaymakamlara çektiği telgrafıyla sahnede görülmüştür. O da telgrafında:

Yunanlıların muvakkaten (!) işgal ettikleri bölgenin hudutlandırılması ve ahvalin düzenlenmesi için General Milen'in başkanlığında şehrimize bir İngiliz askerî heyeti gelmiştir. Bu heyetin görevini selâmetle yapabilmesi için evvel emirde işgal bölgesi dışında 'Teşkilât-ı Milliye' adı altında toplanan kuvvetlerin, yani çetelerin dağıtılması gerektir. Ya hamiyet saikasiyle yahut menfaat sebebi ile toplanmış olan bu çetelerin hareketleri her ne şekilde olursa olsun siyasi menfaatimize tamamiyle aykırıdır, şüphesiz ki, hükümet, çetelerden ziyade memleketin menfaatini takdir eder. Şu halde, isteyerek veya zorla bu çetelere katılmış olan biçare

ahâli bilmelidir ki işbu hareketlerinin sonucu hüsrandır. Hükümetin siyasetini ihlâlden başka bir şeye yaramamaktadır.

Devletin kaderinin tayin edilmek üzere bulunduğu şu mühim anda sivil ve asker bütün memurlarımızın gayet basiretli hareket etmesi ve bu karmakarışık hale son verilmesi lâzımdır. Bu tavsiyelerin hilâfında hareket, memleket için aynı hiyanet ve cinayettir. Buna cür'et edenlerin, her kim olursa olsun derhal yakalanarak şiddetle tedipleri kararlaştırılmıştır. Bâbıâlî'den ve Harbiye Nezareti'nden telakki ettiğim emirler dahi işbu beyanlarımı teyit etmektedir.

İSTANBUL HÜKÜMETİ BENİMLE DE MEŞGUL, YAKALANMAKLIĞIM İÇİN KESİN EMİR YAYINLIYOR

Bu sırada İngilizler Kuva-yi Milliye'yi bir 'Jön Türk-İttihatçı' hareketi olarak kabul ediyorlardı. Damad Ferit Paşa Hükümeti de parti ihtirası yüzünden hasmını tamamen yok etmek için bu millî hareketi böyle gösteriyor, aleyhlerinde düşmanla işbirliği yapıyordu.

Düşmanlık, bir siyasi topluluğu suçlandırmaktan ileri giderek belli şahısları da içine almıştı. Bunlardan birisi de, Ege bölgesinde ben idim.

Kuva-yi Milliye'yi teşkilâtlandırmak ve hizmetinde bulunmak suretiyle Mondros Mütarekesi'nin 7. maddesinin[11] uygulanmasına "fiilen mani" olmak suçlariyle ithal olunuyordum. Buna ait vesikayı aynen okurlarıma sunuyorum.

34. Kolordu Kumandanlığı'na;

29 Haziran 335
İstanbul

Dahiliye Nezaret-i Celîlesi'nden (İçişleri Bakanlığı'ndan) makam-ı sadaret-i uzmaya (Başbakanlığa) vâki müracaatta İttihat ve Terakki reislerinden bazılarının, halkı mütareke ahkâmı neticelerine karşı tahrik ettikleri bildirilmekte ve bu zararlı faaliyete mani olunması için askerî ve mülki makamların müştereken (beraber) hareket etmesinin temini istirham olunmakta ve bu arada İttihat ve Terakki İzmir Kâtib-i Mes'ulü Celâl Bey'le beraberindekilerin mıntıkanızda (bölgenizde) bir taraftan İttihat ve Terakki teşkilâtını ihya ederek, (Aslı yoktur. Sadece vatanı kurtarmak için elimizde silahımızla çalışmakta idik.) değer taraftan halkı, mütarekenin 7. maddesinin tatbikatına (uygulanmasına) fiilen mani olmaya teşvik edip teşkilâtlandırdıkları bildirilmekte, mumaileyhimanın (adı geçenlerin) tevkifleri için harekete geçen jandarma ve polis kuvvetlerine askerî makamların da azami müzaharetinin (en büyük yardımın) temin edilmesi talep edilmektedir.

Makam-ı sadaret-i uzmaca tecviz edilen (caiz görülen) işbu husus kemâl-i ehemmiyetle (büyük önemle) tebliğ olunur.

Harbiye Nazırı Namına
Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi
Cevat

14. Kolordu Kumandanı muhterem Yusuf İzzet Paşa, yukarıda okuduğunuz emri, hatıralarına aynen kaydettikten sonra şu mütalâada bulunmaktadır:

Celâl Bey'in filhakika 57. Tümen mıntıkasında faaliyette bulunduğunu, Fırka Kumandanı Mehmet Şefik Bey'den aldığım malûmattan öğrenmiştim. Fakat hiçbir kumandan, bilhassa 17. Kolordu Kumandanı Ali Nâdir Paşa'nın elim macerasından sonra[12] millî mevcudiyetimizin muhafazası için meydana atılmış vatanperverleri teslim etmek gibi mesleki ve ahlaki redaette (kötülükte) bulunmadı.

14. Kolordu Kumandanı, Damad Ferit Paşa Hükümeti'nin bu emrini bildiren Harbiye Nezareti'ne Yusuf İzzet Paşa protesto mahiyetinde şu hamiyet ve insanlık dersini verdi:

Mütareke hükümlerinin uygulanmasına dayanan tedbirler arasında adları geçen bazı şahısların tutuklu olarak İstanbul'a gönderilmeleri hakkında 'emr-i sâmi'nin –ki Padişah'tan sonra en yüksek makam sahibi olan sadrazamın emirlerine denilirdi– yerine getirilmesi mümkün değildir. Mümkün olsa da memleketin menfaati ve millî haysiyet ile telif olunamaz.

Bu kişiler arasında yakalanıp gönderilmesi, özellikle, ısrarla emir ve talep edilen Celâl Bey, İzmir'in işgalinden sonra geçen elemli vak'alara karşı 'millî kıyamı' (karşı koymayı) düzenleyip temsil etmekten başka bir fiilin, işin sahibi değildir.

Kendisinin tevkifi ise bütün vatanseverleri ayaklanmaya ve hükümete yönelen taşkınlığa karşılıklığa sebep olabilir. Askerî makamların, halkın haysiyet ve namusunu koruma yolunda giriştiği meşru harekete yardım etmemek hususunda, hükümetin tekrarlanan emirlerine tâbi olmak görevi arasında ise de, milletin tabiî haklarını müdafaa yolunda giriştiği meşru harekete istikamet veren, yol gösteren, vatanseverlikleri ve faziletleri bilinen kimselerin tutuklanmasının, maddi ve manevi sorumluluğunu üstlerine almanın mümkün olmadığını da arzetmek isterim.[13]

BÖLÜM 7

İNGİLTERE BAŞVEKİLİ LLOYD GEORGE'UN HİNDİSTAN'DAN GETİRTTİĞİ CASUS PAPAZ BİZİM CEPHEDE VE PEŞİMİZDE

1919 Ağustosu'nun sonlarına doğru Hoca Esat (İleri) Efendi cepheye geldi. Çok önemli bir sır tevdi edecekmiş gibi sessizce yanıma sokuldu. Yukarıda kaydettiğim İstanbul seyahatinde edindiği intibaları anlattıktan sonra, Çine kasabasında yeni bir sürpizle karşılaştığını söyledi. Bu son sözleri, yarınımızda geçen bir hadise; bir entrika başlangıcı olduğu için diğerlerinden daha çok üzerinde durulmaya değer mahiyette idi. Hoca Esat Efendi, İngiliz gizli teşkilâtının insanları birbirine katmakta çok mahir bir elemanının, içimize sokulduğunu, Aydın'dan kaçan dertli vatandaşlarımıza yardım bahanesiyle Çine'ye yerleştiğini, endişeli bir lisan ile fısıldadı. Hoca şöyle diyordu:[1]

15 Ağustos 1919 tarihinde, İstanbul dönüşünümüzden bir hafta sonra, miralay (albay) rütbesinde Emiling adında bir İngiliz subayı, Çine'ye geldi, "Halimize acıdıklarını, bize yardım için geldiklerini," söyledi. Bana ismimi sordu, söyledim:

– Esat.

– İstanbul'a gidip gelen Esat Hoca'sınız, değil mi?

– Evet.

– İngilizler Türkleri sever, bir heyet gelecektir. Size acıyacaktır, dedikten sonra Galip Hoca nerede? diye sordu.

– Onun yeri belli değildir. Her tarafı gezmektedir.

Buna da şöyle cevap verdim:

O, İzmir'den çıkıp gelirken misafir olduğu bir evde yüz yirmi yaşında bir ihtiyar, ölüm döşeğinde yatmakta, vatanının işgaline ağlamakta imiş. Celâl Bey'e bir yeşil sarık sarmış, bir cüppe giydirmiş, bir de silah vermiş, haydi oğlum senin

adın düşmana galip gelinceye kadar 'Galip Hoca' olsun diye vasiyet etmiş ve bir saat sonra vefat etmiştir. Onun için Celâl Bey, Galip Hoca namiyle meydana çıkmıştır. Emiling düşündü, başını salladı.

Benim böyle denildiği gibi bir sözüm, hatta düşüncem yoktu. Altıncı cildimizde (s. 83) Galip Hoca takma adını niçin ve nasıl bir zaruretle aldığımı yazmıştım. Hoca böyle şeyleri manalandırmayı severdi. Nitekim hatıralarında şöyle demektedir:

Pek sevgili vatanımız için türlü türlü kıyafetlere girip yalan da söyleyip, düşmanın hainâne emellerine sed çekmek de icap ediyor, Emiling'e bu suretle tasvir-i hal ettim.[2]

Anlaşılıyor ki, usta İngiliz casusu, kıyafet ve isim değiştirerek benim buralarda hizmette bulunduğumu haber almış, peşime takılmıştı. Kuva-yi Milliye'yi kendisi gibi düşünenlerle birlikte içinden uyararak dağıtmaya çalışacak, hiç olmazsa Doğu Anadolu'da faaliyet gösteren Mustafa Kemal Paşa ile birleşmemize engel olmak yolunu tutacak ve hazırlayacaktı; tabiî İngilizler için de siyasi sempati yaratmaya çalışacaktı.

Sayın Hoca Esat İleri'nin el yazısıyla yazılı hatıra defterinden bir parçanın fotokopisi.

Albay rütbesinde ordu papazı olduğunu söyleyen Emiling, Çine'ye gelmişti. Burada toplanmış Aydınlıların ihtiyaçları ile meşgul olmak istedi. Tümen kumandanını ziyaret etti. Açıkta kalan halkın acıklı durumundan ızdırap duyduğunu, yapılacak yardımın derecesini anlamak için geldiğini söyledi. Fakat dayanamayarak konuşmanın akımını siyasi sahaya çevirdi. Büyük bir meseleyi müjdeliyormuş gibi bir tavır takındı. Kumandana:

Onbeş güne kadar Aydın livasını Selçuk ilçesine kadar Yunanlıların tahliye edeceklerini, yerine İngiliz, Fransız askerlerinin geleceğini, bugün için Bergama'nın da (burada da Kuva-yi Milliye faaliyeti başlamıştı) boşaltılacağını,

anlattı. Halbuki söylediklerinin aslı yoktu. Bu konuşma sırasında İngiliz ajanı papaz, Nazilli ile Denizli'ye kadar gitmek, oralarda açıkta kalanlarla yardım etmek istediğini söyeldi, buralarda emniyet olup olmadığını sordu, "gidebilirsiniz" denildi. Yalnız halkın millî duygularına dokunacak sözlerden sakınması tavsiye olundu.

İngiliz ajanı ayrıldıktan sonra tümen kumandanını, Çine'de bulunan İtalyan kuvvetlerine bağlı bir subay ziyaret etti; İngiliz albayı için;

İtalyanları istememek ve yerine İngilizleri istemek için ahâliyi kandırmaya geldi. Fakat, teşekkür olunur, ahâliden kendisine yüz veren olmadı,

dedi. İtalyanlarla, müttefikleri diğer devletlerin, bizim 'yorganın başında' rekabet halinde oldukları açıkca görülüyordu.

Emiling, Çine'ye geldiği zaman 'Heyet-i Milliye' ile de görülmüştü. O sıra –Yunanlılar müstesna– yabancı bir devlet memuru görüldü mü, hemen herkes ona, uğradığı haksızlığı anlatmaktan, derdini duyurmaktan fayda umuyordu. Halk, böyle bir ruh haleti içine düşmüştü. Heyet-i Milliye de İngilizle bu espri dahilinde konuşmuştu. Papaz kendilerine şu suali yöneltmişti:

İngilizlerle Fransızlar Aydın livasını* işgal ederlerse dağılan ahâli yurtlarına dönerler mi?

Aldığı cevap şu olmuştur:

İngiliz ve Fransızlar millî kuvvetlerimizin Selçuk'ta cephe almalarına müsaade derler mi?

Bu soruyu Emiling, "Müsaade etmeyeceklerini sanırım," sözleri ile cevaplandırmıştır. Bunun üzerine kendisine, "Yunanlılar İzmir'den çıkıncaya kadar emniyetimiz yok, gidemeyiz" denilmiştir.

* Liva, il ile ilçe arasında bir makam ve yerdi, mutasarrıflık da denirdi. / C. B.

Söke'de, Kuşadası'nda aynı sorular, aynı cevaplar tekrarlanmıştır. Ancak Sökeli Hacı Halil Paşa oğlu Hüseyin Bey'e bir İngiliz yüzbaşısı:

Ahâlinin imzaları altında İngiliz himayesini, yani mandasını isteriz şeklinde bir 'matbata' vermez misiniz?

demiş, o da, "Hayır!" cevabını vermiştir ki bu isteğin Emiling'den geldiğine şüphe yoktur. Ordu Papazı Albay Emiling, propagandasına devam ederken 57. Tümen Kumandanı'na, 'Heyet-i Temsiliye' namına, yani Sivas'da bulunan Mustafa Kemal Paşa'dan 17. Kolordu Kumandanlığı yoluyla bir şifre geldi. Bu şifrede, "Türkiye'de hayli zamandan beri bulunmuş bir İngiliz Muhibleri Cemiyeti'nin Anadolu'da ifsadatda* bulundukları," yazılı idi.[3]

İNGİLİZ MUHİBLERİ CEMİYETİ NASIL KURULDU? PAPAZ FREW KİMDİ?

Şu halde bu fesatçı papaz kimdi? Şimdi de bunları anlatacağım:

Yukarıda yazmıştım, casus papazı, Türkiye'ye Lloyd George göndermişti. Siyasi sebebi, çok hazindir. İngiliz Başvekili Lloyd George, daha gençliğinden beri Gladeston'un şahsi, bize karşı körü körüne düşmanlık politikasının etkisi altında kalmış mutaassıp bir politikacı idi. Türkleri sevmiyordu. Birinci Dünya Savaşı'na Almanlarla beraber girişimizi de, bu girişin sebepleri ne olursa olsun, bir türlü hazmedemiyordu. Hint Müslümanlarının bize gösterdikleri ilgi ve muhabbetten, memleketimiz lehindeki ısrarlı teşebbüslerinden ürküyor, hiddetleniyordu. Türkiye'yi parçalayarak zayıf ve hiçbir suretle kımıldayamayacak mutlak ve devamlı bir acz içinde bulundurmayı kurmuştu. Bu emeline erişmek için her çareye başvurmaktan çekinmiyordu. Elinde önemli sayılan iki vasıta vardı: Dış münasebetlerde Yunan Başvekili Venizelos,[4] diğeri de Hint hizmetinde çalıştırılan casus papaz Frew'du. Ordu Papazı Albay Emiling denilen kişi, bu adamdı.

Yeraltı çalışmaları, entrika, tezvir gibi işlerde uzman olduğu için Hindistan'dan Türkiye'ye getirilmişti. Lloyd George'un Türkiye'ye dikte edeceği antlaşmaların kolaylıkla kabul edilebilmesi için ona, ortam hazırlaması görevini de verdiği söylenmekte idi. Şu halde ağır şartlarla hazırlanan antlaşmalar aleyhinde bulunanlar zorlanacak, tazyik olunacak zulüm ve iftiraya uğrayacaklardı. Gerekirse, Lloyd George'un politikasına karşı gelenler, özellikle Kuva-yi Milliye, gizli ve aşikâr teşkilâtla tenkil edilecekti. İleride maceralarını okuyacağımız inzibat kuvvetleri, Anzavur hareketi Askerî Nigehban cemiyeti gibi kurullar, Damad Ferid Hü-

* Malûm, 'ifsadat', fesattan gelir. / C. B.

kümeti ile papaz Frew'un ve takımının müşterek düşünce ve kararlarının mahsulü idi. Bu işleri, Büyük Britanya'nın vakarlı diplomatları, Majeste Kral namına 'accredité' elçileri yapamazdı. İngiliz kamuoyu, Lloyd George'un hatırı için böyle kirli işlere müsamaha göstermezdi.

Papaz Frew mütarekeden hemen sonra işe başladı, emrine bazı özel memurlar ve ajanlar, gerektiği kadar yardımcı ve bir hayli 'tahsisat' verildiği işitildi. Bu heyet, bazılarına göre 'heyet-i tezviriye' hemen mütarekeden sonra faaliyete geçmişti. Yarattıkları olaylar yukarıdaki sözlerin doğruluğunu gösterdi.

İlk önce, Sadrazam Damad Ferit Paşa ile eşi Mediha Sultan'ın oğlu Prens Sami elde edilmişti. Az sonra anlatacağım, 'İngiliz Muhibleri Cemiyeti' de bunların marifeti ve eseri idi. Sultan Vahdeddin'in, damadına ve yeğeni Prens Sami'nin sadakat ve fedakârlığına sonsuz güveni vardı. Bunlar yoluyla:

Padişah da Sadrazamdan sonra Papaz Frew'un mutazzım (büyüklük satan, kibirli) pençesine girdi.[5]

Eski nâzırlardan (vekillerden) Ahmet Reşit Bey, hatıratında Sultan Vahdeddin ile bir görüşmesini anlattıktan sonra sözlerine şu suretle son vermiş:

Maruzatıma (Sultana söylediklerine) karşı Frew'un ve avânesinin telkini ile Padişah'a her gün türlü yalanlar söyleyen eniştesi Ferit Paşa'nın ve ona zahîr olan hemşiresi Sultan'ın telkinleri ve teyitleri, nezd-i şâhânede nisbet kabul etmez bir kuvveti haizdi,

demiştir ki bununla düşman pençesinin kudreti anlaşılmaktadır.

İNGİLİZ MUHİBLERİ CEMİYETİ'NİN MAKSADI VE KURULUŞU, ATATÜRK'ÜN GÖRÜŞÜ

İngiliz Muhibleri Cemiyeti, Lloyd George'un Türkiye hakkındaki düşüncesini yerine getirmek için bir alet olarak kurulmuştu. Açık, gizli iki yönü vardı. Yukarıda verdiğim bilgi gizli kısmının özetini teşkil eder.

Açık olarak ilan edilen programda maksatları şu suretle ifade olunuyordu:

1- İdaresi altında milyonlarca İslam nüfusu bulunan İngiltere büyük devleti ile hilâfet ve saltanatı câmi' olan Osmanlı Devleti arasında eskiden beri mevcut olan dostluk bağlarının sağlamlaştırılması vesilesinin elde edilmesi için merkezi İstanbul'da olmak üzere İngiliz Muhibleri Cemiyeti teşkil edilmiştir.

2- Bu gayeye erişebilmek için cemiyet, iki milletin müşterek menfaatlerini telif edecek sebeplere başvuracaktır.

3- Medeni milletlerin alelhusus (özellikle) İngiliz kavm-i necibinin ilmî, edebi, içtimai, iktisadi ilerlemesinden Osmanlıları faydalandıracak ve Osmanlıları da İngilizlere ve diğer medeni milletlere tanıtacak neşriyat ve tesisata hizmet eyleyecektir.

4- Beşeriyetin müşfik dostu, gerçek medeniyetin samimi hâdimi ve Osmanlıların hayırhâhı olan bilcümle kavimlerin Osmanlılar hakkındaki malûmatını tevsi ve Osmanlıları yakından tanımlamaktan yahut garezkârâne ilkaattan ileri gelen zehapları (zan), izahat ve delilleri ile tashih için icap eden teşebbüslerde bulunacaktır.

5- Cemiyetin maksadını tasvip edenler cemiyete dahil olabilirler.[6]

CEMİYETE NASIL ÜYE TOPLANDI?

İngiltere Elçiliği Baştercümanı Mr. Ryan harekete geçti. Hürriyet ve İtilâf Partisi genel merkezine başvurdu, parti reisi Sadık Bey'le görüştü, maksadı anlattı. Bu zat bilindiği gibi açıktan İngiliz himayesini (mandasını) talep ediyor, propagandasını yapıyordu. Bu sırada eski Şûra-yı Devlet (danıştay) üyelerinden Sait Molla partide hayli nüfuz sahibi idi. Hemen ortaya atıldı. Bu kârlı işten kendi hesabına fayda sağlamak istedi. İngilizler de kendisini tanıyorlardı. İngiliz haberalma dairesinde çalışıyordu. Molla, "İstediğiniz işi arzunuza göre ben yaparım," dedi.

Cemiyetin kuruluşundan önce İstanbul'da İngilizlere muhib (dost) olarak kaç kişinin cemiyete üye olacağının bilinmesi lâzım geliyordu. Sait Molla'ya, "Siz yardımı bu suretle yapacaksınız, para için sıkıntı çekmeyiniz. Bize (İngilizlere), dost cemiyet kurulmasını arzu eden kimselerin adresi ve imzalarını taşıyan bir 'mazbata' temin ediniz," denildi. O da bu işi üzerine aldı. *Alemdar* gazetesi sahipleriyle el ele verdi. Bu gazete Vahdeddin ve Damad Ferit'e olduğu kadar İngilizlere de sıkı sıkıya bağlıydı. Bağlılığını millî harekete ve onu idare edenlere karşı şiddetli yazıları ile gösteriyordu. İmzalanacak mazbatada şu satırlar vardı:

> Aşağıda imzası bulunan bizler, adalet ve insanlığın hamisi İngilizlere muhib (dost) olduğumuzu imzamızla tevsik ve (İngiliz Muhibleri Cemiyeti) namıyla bir cemiyet teşkiline karar verdiğimizi beyan eyleriz.

Bir hafta sonra mazbatalar Mr. Ryan'a sunulduğu zaman o ve yanında İngiliz gizli servisinin seçkin siması General Didds hayretler içinde kaldı. Mazbatalardaki bilinen ve bilinmeyen, yani gerçek ve uydurma imzaların sayısı elli bini aşmıştı.

İngiliz Muhibleri Cemiyeti için bir 'hüviyet varakası' yapılmıştı. Bu ve-

sikaların baş tarafının sağında Türk, solunda İngiliz bayrağı vardı. Rengi açık kırmızı idi. Cemiyetin mühüründen başka üstünde, sahibinin fotoğrafı ile Sait Molla'nın imzası bulunuyordu.

Bu vesika sahipleri adeta imtiyazlı bir sınıf olmuştu. Vesikalar, kavgalarda polise, vergi işlerinde tahsildara karşı kullanılabiliyordu.[7]

İngiliz gazeteleri bu konuda şu haberi veriyorlardı:

İstanbul halkı, İstanbul'un İngiliz himaye veya idaresi altında kalmasını isteyenler, bu maksat için bir cemiyet teşkil ettiler. Binlerce imzalı mazbatalarla her gün elçiliğe müracaat vâki olmaktadır.

Atatürk de büyük nutkunda, İngiliz Muhibleri Cemiyeti'ne yer ayırmıştır. Aynen naklediyorum:

İstanbul'da mühim addolunucak teşkilâtlardan biri İngiliz Muhibleri Cemiyeti idi. İsimden, İngilizlere muhib olanların teşkil ettiği bir cemiyet anlaşılmasın!.. Bence, bu cemiyeti teşkil edenler, kendi şahıslarını ve menâfi-i şahsiyelerini sevenler ve şahısları ile menfaatlerinin masuniyeti çaresini Lloyd George Hükümeti marifetiyle İngiliz himayesini teminde arayanlardı. İngiltere devletinin, kul halinde, bir Osmanlı devletini muhafaza ve himaye etmek emelinde olup olmayacağını bir defa mülâhaza edip etmedikler cây-ı teemmüldür.

Bu cemiyete intisap edenlerin başında Osmanlı Padişahı ve halife-i rûy-i zemin ünvanını taşıyan Vahdeddin, Damad Ferit Paşa, Dahiliye Nezareti'ni işgal eden Ali Kemal, Adil ve Mehmet Ali Beyler ve Sait Molla bulunuyordu. Cemiyette İngiliz milletine mensup bazı sergüzeştciler de vardı.

Mesela; Rahip Frew gibi... Muamelat ve icraattan anlaşıldığına göre, Cemiyetin reisi Frew'du. Bu cemiyetin iki cephesi ve mahiyet vardı. Biri alenî cephesi ve medeni teşebbüsatla, İngiliz himayesini talep ve temine matuf mahiyeti idi. Diğeri hefi ciheti idi. Asıl faaliyet bu cihette idi. Memleket dahilinde teşkilât yaparak isyan ve ihtilal çıkarmak, şuur-ı milliyeyi felce uğratmak, ecnebi müdahalesini teshil etmek gibi hainane teşebbüsat, cemiyetin bu hafî (gizli) kolu tarafından idare edilmekte idi.

Sait Molla'nın cemiyetin alenî teşebbüsatında olduğu gibi hafî cihetinde de ondan daha ziyade rolü olduğu görülecektir. Bu cemiyet hakkında söylediklerim, sırası geldikçe vereceğim izahat ve icabında irae edeceğim (göstereceğim) vesaikle daha vazıh anlaşılacaktır.[8]

İngiliz Muhibleri Cemiyeti'nin başında bulunanlar ve onun iç ve dış yönünü idare eden şahıslar şunlardı:

İngilizlerden:
İngiltere Elçiliği Baştercümanı Mr. Ryan
Haberalma ve siyasi ve idare işlerde çalıştırılan;
General Didds.
Papaz Frew

Bizimkilerden:
Sultan Vahdeddin
Sadrazam Damad Ferit Paşa
Vekillerden:
Ali Kemal,
Adil ve Mehmet Ali Beyler,
Sait Molla (Eski Danıştay Üyesi)
Hoca Vasfi Efendi, Senatör (Ayân'dan)
Sadettin Bey.

Anlaşılıyor ki bunlardan Papaz Frew cemiyetin ruhu demekti. Sait Molla da "Üstad" dediği papazın, ihtiras dolu hareketleri ile yardımcısı, her işe yarayan kirli aleti idi.

Bunların içli dışlı nasıl çalıştıklarını gösteren canlı denilebilecek kadar kuvvetli bir vesikayı burada okurlarıma sunmaktan kendimi alamadım. Vesika dediğimiz mektup, daha sonra 13 Mart 1336'de (1920) İstanbul'da Osmanlı Mebusan Meclisi'nde bir konuşmam münasebeti ile[9] Sait Molla tarafından Papaz Frew'a verilen 'jurnallardan' biridir ve aynen şöyledir:

Aziz Üstad

Dün Meclis-i Mebusan'da vâki olan münakaşat ve beyanat, size arzettiğim hususatı teyit etmedi mi? Kabul ve tasdik etmek mantıki bir zarurettir ki Meclis-i Mebusan'da Mustafa Kemal Paşa'nın mensupları vardır. Bunların faaliyette bulunması, Anadolu'da tasavvurlarımızın kuvveden fiile iysaline (ulaştırmaya) üreti kat'iyede mani teşkil eder.

Dersaadet'te (İstanbul'da) çetecilerin mümessillerine hakk-ı hayat verilmemelidir.

Dünkü mecliste hükümeti 'acz' ile itham eden ve çetecilerin harekâtını millî kıyam mahiyetinde göstermeye çalışan Saruhan (Manisa) Mebusu Mahmut Celâl Bey, İttihat ve Terakki'nin serâmedânındadır. İzmir ve havalisinde çete hareketini bu adam tanzim ve teçhiz etmiştir. Bu gibi kimselerin mebusluk sıfatı munzam olarak meclis kürsüsünde Mustafa Kemal'e kalben zahîr olan matbuat vasıtasıyla bizzat makarr-ı hilâfette icrâ-i faaliyetine müsamaha gösterilirse, Anadolu'da çetecileri tenkil için başvurduğumuz bütün çareler neticepezîr olamaz (sonuçlanamaz).

Mahmut Celâl Bey, Yunan nüfuz sahasına terk edilmesi karargîr olan İzmir, Saruhan, Aydın, havalisindeki çeteleri teşkil, teçhiz ve idare edenlerin başında olarak mutlak serbesti içinde mesaisine (çalışmasına) devam ediyor. Haddizatında müteferrik olduğu tahmin edilen bu hadiseler arasında ahenk müşahade etmekteyim. İstikbal için hiç de ümitbahş olmayan bu mesainin menbaından tasfiyesi şart olduğu kanaatindeyim. Ferit Paşa'nın da kanaatinin bu merkezde olduğu malûmunuzdur.

Aziz Üstad, bu komitecilerin hepsinin, Osmanlı hududu dışında ve İngiliz idaresindeki malûm adaların birinde toplandırılması bahsindeki kararın tatbiki zamanı çoktan gelmiştir, kanaatindeyim. Bu netice Dersaadet'de, idarenin daha kat'i olarak İngiliz kontrolu altına vaz'ı (konulması) için de mantıki sebep teşkil edebilir.

Malûm isimler arasında bu adamın ve Meclis-i Mebusan'daki beyanatını teyit ve tasdik eden diğerlerinin de ithalini bilhassa şayanı tavsiye bulurum. Ali Kemal'in vaziyetindeki tebeddüle (değişikliğe) nazarı dikkatinizi celbederim. Son mülâkatımızda bu hususta zât-ı şâhânenin malûm zevata emir vereceğini vaad buyurmuştunuz. Hürmetlerimi takdim ederim.[10]

SULTAN VAHDEDDİN İLE DAMADI FERİT PAŞA'NIN İNGİLİZLERE MÜRACAATLARI, MUSTAFA KEMAL'İN VE ARKADAŞLARININ TENKİLİ, MEMLEKETİN İNGİLİZLERİN HİMAYESİNE TERKİ İSTENİLİYOR, BU KONUDA GİZLİ ANLAŞMA TEKLİFİ

Memleket içinde bu çeşit 'fesat ocağı' kurulurken devletin yabancı himayesine, bırakılması için teşebbüsler de oluyordu. Sadrazam Damad Ferit Paşa İngiliz Yüksek Komiserleri ile görüşerek bu hususu temin ve aynı zamanda Mustafa Kemal Paşa'yı tenkil edecek, Kuva-yi Milliye'yi söndürecekti.

Ferit Paşa, İstanbul'da 1919 Eylülü ortalarında Amiral Sir J. de Robeck'i ziyaret etti. Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının artan hareketini uzun, uzun anlattı:

Bunun Ankara, Sivas ve Erzurum vilayetlerinde tahmini olarak sayısı 500 kişiyi bulan nisbetle küçük bir subay grubu tarafından hazırlandığını, Türk hükümeti ile müttefik devletlere aynı derecede düşmanlık gösterdiklerini ve bir aralık Sultan Vahdeddin'e sadık oldukları halde şimdi farklı bir durum takındıklarını,

söyledi.

Bunları ezmek için, ya bir Türk ordusu gönderilmesine müttefiklerin müsaade etmelerini, yahut da önemli stratejik noktaları işgal maksadı ile İtilâf Devletleri kuvvetlerinin işe el koymalarını,

istedi.[11] Yine bu günlerde İstanbul'da Amiral Webb ile görüştü.

Mütarekenin belli olmayan bir zaman için geri bırakıldığından şikayetle bu sürenin kısaltılması için Büyük Britanya ile gizlice münferit (ayrı) bir anlaşmaya varılmasını teklif etti. Türkiye'yi 'feth' edenin Britanya, Türkiye'de en fazla menfaati bulunan yine Büyük Britanya olduğunu söyledi. Bu hususun kanaatine uygun bulunduğu, Türk menfaatlerinin de mutlak surette başka herhangi bir devlete değil, yalnız ve yalnız Büyük Britanya'ya bağlı olduğunu sözlerine ilave etti. Ferit Paşa, İran ile yapılan anlaşmayı[12] ileri sürerek en büyük arzusunun hangi şartlar altında olursa olsun Türkiye ile Büyük Britanya'yı buna benzer 'bir vasıta' ile birleştirmek olduğunu anlattı.

Bu görüşmeyi Lord Curzon'a nakleden Amiral Webb'in sözleri arasında şöyle acı bir gerçeğe dokunulmaktadır:

Müttefikler tam (barış) metninin hazırlanmasında bir anlaşmaya varmak için müşkülat çekseler dahi Türkiye'ye yükletilecek şartların dikte mahiyetinden başka bir şey olmayacağı hususundaki kanaatimi Ferit Paşa'ya açıklamaktan çekindim.

Bilindiği gibi bu acı gerçek, ileride öne sürülecek ve imza olunacak Sevr anlaşmasıdır.

Amiral, Sadrazam'a verdiği cevapta ise açık konuşmuş:

Müttefiklerimizden ayrı münferit (tek) bir antlaşma yapamayız. Türk Hükümeti ile münferit olarak herhangi bir görüşmeye girişildiğini duydukları takdirde müttefiklerimize karşı müşkül duruma düşeriz. Misal olarak gösterilen İran antlaşması zararsız (!) ve makul (!) olmasına rağmen Avrupa'da bir hayli tenkit konusu olmuştur. Bu bakımdan teklifin bir kısmı ile bütün taraflar için bahsedilen faydaları takdir etmekle beraber diğer taraftan pek fazla mahzurları olması muvacehesinde teklifini geri almasını,

tavsiye etmiştir. Görülüyor ki, diğer müttefik devletleri kıskandıracak kadar ileri ve fazla iyi olduğu için Büyük Britanya Devleti'nin dahi birden kabule cesaret edemediği bir teklifi Osmanlı Devleti'nin temsil eden Padişah ve onun Damadı olan Sadrazamı ileri sürüyordu. Bu teklif, Sultan Vahdeddin ile Sadrazam Ferit Paşa tarafından Türkçe kaleme alınmış ve acele tercüme edilerek gizlice İngilizlere verilmiştir.[13]

Anlatmakta olduğum münferit (tek) gizli anlaşma hakkında bizim arşivlerde vesika bulmak bugüne kadar mümkün olamamıştır. İngilizlerin de bu konuda okuduklarımızdan daha ileri bilgi verdiklerini göremedim. Yalnız 1925 yılında *Chicago Tribune* gazetesinin İstanbul özel muhabiri, "Damad Ferit'in Bir İhanet Vesikası" başlığı altında, gazetesine aşağıdaki yazıyı göndermiştir.

Bu yazıda, İngilizlerin dediği gibi, mesele teklif halinde kalmayıp iki tarafça imzalandığı söylenmektedir ki bunu da sadece bir rivayet olarak kaydediyorum:

Türk millî hareketi sırasında tarihi bir rol oynamış olan bir vesika elde ettim. Bu vesika. İngiltere ile Sultan Vahdeddin'in mümessili olan Sadrazam Damad arasında akdedilen gizli bir antlaşmadır. Bu antlaşma ile Damad Ferit, Osmanlı İmparatorluğu'nu İngiltere'ye satmıştır. Buna mukabil İngiltere Vahdeddin'in hâkimiyetini temin etmeyi deruhte etmiştir.

İstanbul 12 Eylül 1919

İngiltere tarafından imza etmek yetkisi bulunan Mister Churchill, M. Nonlan ve Mr. Krestep ile (bu iki delegenin adları eski Türk harfleri ile yazılmış olduğundan doğruluğu temin olunamaz.) Osmanlı İmparatorluğu namına imza etmek yetkisini haiz olan Sadrazam Damad Ferit Paşa arasında aşağıdaki maddeler tesbit edilmiştir:

Madde 1 – Büyük Britanya Hükümeti, İngiliz mandası altında olarak Türkiye'nin istiklalini ve bütünlüğünü taahhüt eder.

Madde 2 – İstanbul hilâfet ve saltanat merkezi olacak ve Boğazlar İngiliz murakabesi altında bulunacaktır.

Madde 3 – Türkiye, müstakil bir Kürdistan'ın (antlaşmanın aslı olduğu takdirde bunun Ermenistan olması lâzım gelir) teşkiline muhalefet etmeyecektir.

Madde 4 – Irak ile Suriye'de İngiliz hâkimiyetini tesis etmek hususunda Türkiye, Büyük Britanya'ya yardım etmeyi ve bilumum Müslüman memleketlerinde hilâfet nüfuzunu İngiltere lehine kullanmayı taahhüt eder.

Madde 5 – Sultanlar hükümetini lağvetmek maksadı ile başgösterecek herhangi millî hareketi bastırmak üzere İngiltere, Türkiye dahilinde silahlı kuvvetler vücude getirecektir.

Madde 6 – Türkiye, Mısır ile Kıbrıs üzerindeki bütün taleplerinden feragat eder.

Madde 7 – İngiliz Hükümeti Türk davasına müzaharet [yardım] etmeyi taahhüt eder.

Madde 8 – Barış şartlarının tespitinden sonra, Sultan, İngiliz Hükümeti ile antlaşma yapacaktır.

İşbu itilâfhane yarı resmî ve kat'i surette gizli mahiyette olup iki nüsha olarak akd ve imza edilerek, İstanbul'da cereyan eden müzakerelere iştirak eden murahhaslar arasında teati edilmiştir.[14]

Papaz Frew'un ve casuslarının, Sultan Vahdeddin'i etkileri altında bulundurduklarından, Damad Ferit Paşa'yı maksatlarına uydurduklarından –söylemesi acıdır ama– maateessüf şüphe edilemez.

İngiliz Muhibleri Cemiyeti ileri gelenlerinden, yukarıda kendisinden bahsettiğim, Sait Molla, Frew'a gönderdiği, "Aziz Dostum" diye başlayan mektubunun bir fıkrasında (aynen) şunları yazmaktadır:

Dün akşam Adil Bey'le (İngiliz Muhibleri Cemiyeti Genel Kurul Üyesi, içişleri bakanlarından) birlikte Damad Ferit Paşa Hazretleri'ni ziyaret ettim. Biraz daha sabır ve intizar buyurmaları lüzumunu tarafınızdan kendilerine tebliğ ettim. Müşarünileyh hazretleri, cevaben size teşekkür etmekle beraber Kuva-yi Milliye'nin Anadolu'da tamamen kök saldığını ve mukabil bir hareket neticesi olarak rüesâyi mel'ûnânesi tepelenmedikçe, kendilerinin mevki-i iktidara gelemeyerek, **zât-ı şâhânenin de tasvibine iktiran eden mukavele ahkâmının" konferansda müdafaasına imkân olmadığını** vesaire...

yazmaktadır. Zât-ı şâhânenin tasvibine iktiran eden ve kendisinden başkasının konferansda müdafaa edemeyeceği diğer bir antlaşma ne olabilir? Damad'ın kendisi ile Padişah Vahdeddin tarafından hazırlanan ve İngiliz amiraline sunulan tekliften başka ayrı bir mukavele yapılmış olabilir mi, olamaz mı, üzerinde durulmaya değer konudur sanırım.

Atatürk büyük nutkunda Rahip Frew ile onun adamı Sait Molla'ya önemli bir yer ayırmış, Sait Molla'nın 11 mektubunu aynen neşretmiştir.

Mektupların nasıl ele geçirildiğini şöyle açıklayarak demiştir ki:

Efendiler, bu mektupların suretlerinin alındığını hisseden Sait Molla'nın Türkçe İstanbul gazetesinin 8 Teşrinisani (Kasım) 1919 tarihli nüshasında mezkûr mektuplardan bahisle uzun ve şedid'ül-lisan bir tekzip neşretmiş olmasına rağmen hakikat, gayri kabil-i inkârdır.

Bu mektupların suretleri, Sait Molla'nın evinden ve mektupların müsveddelerinin yazılı bulunduğu bir defterden aynen istinsah olunmuştur. Bundan sarfınazar mektupların muhteviyatı, memlekette zuhur eden ahval ve hadisat ile ve taayyün eden bazı eşhas ile tetabuku tam ifade etmektedir.

Bizim bahsimizle ilgili olan, çeşitli ve önemli meselelere de temas edilen 1 numaralı mektubun tamamı belgeler bölümümüzde alınmıştır. (No. 15)

PAPAZ FREW İLE BERABER CEPHEMİZİ İNGİLİZ CASUSLARI, İSTANBUL HÜKÜMETİNİN ADAMLARI SARMAYA BAŞLADI

Köşk'teyiz, yeni sabah olmuştu. Teğmen Şefik ve Aydınlı Ferit Bey'lerle karşı karşıya oturmuş, konuşuyorduk. Demirci Efe'nin kızanlarından üç kişi yanımıza gledi. Selam verdikten sonra içlerinden biri bana:

Ben Nazilli'den geliyorum. Bu gece bir İngiliz subayı kasabaya geldi. Onunla acele görüşmek lâzım geliyormuş... Seni istiyorlar şimdi yola çıkacağız,

dedi. İngiliz subayı, müzakere, acele davet ve yolculuk... Bu sırada bir İngiliz subayının Kuva-yi Milliyecilerin haklı davalarını duyurmak için tek yoldu. Fırsattan faydalanmalı, dertlerimizi, isteklerimizi anlatmalı, gelen adam lehimize kazanılmalıydı.

Bu saf bir düşünce idi. Gelenler ancak istihbaratta bulunmak, haber almak, için geliyorlardı. Sadece kendi çıkarlarına göre hareket eden casuslardı.

Hemen atlarımıza atladık, harekete geçerken Aydınlı Ferit Bey'in sesini işittim, "Ben de geliyorum" diyordu. Biraz ilerlemiştik, arkaya baktım arkadaşımızın bize yetişmek için atını zorladığını gördüm, Efelere bekliyelim dedim. Aldığım cevap garipti:

Adam sen de... Efemiz seni bize teslim etti. Ötesi bizi ilgilendirmez.

Demekten ibaret oldu ve atlarını, hızlandırmak için kamçılamaya başladılar. Bu hava içinde Nazilli'de doğruca Ali Haydar Bey'in (tüccar Mustafa Nazlı'nı babası) evine geldik. Ali Haydar Bey'i ve ailesini eskiden beri tanırdım. İttihatçı idiler, cepheden Nazilli'ye geldikçe ki ekseriyetle hafta başlarında olurdu, evlerinde kalır, yıkanır, çamaşır değiştirirdim.

Beni doğruca bir odaya aldılar. Gördüm ki heyet tamam, beni beklemektedirler. Odada, şimdi isimlerini hatırlayamadığım Nazillili iki zatla ev sahibi Ali Haydar Bey, Akhisar'daki İngiliz askerî kontrol subayı ve tercümanı İzmirli Doktor Hüsnü Bey'in[15] oğlu Hamit Bey bulunuyordu.

İngiliz subayı beni hayretle baştan aşağı süzdü. İhtimal ki kıyafetimi yadırgamıştı. Fakat hazır olanların ayakta selamladıklarını görür görmez o da aynı surette davrandı. Herhalde dikkat ve itibar edilen bir kişi olduğumu anlamış olacaktı. Sordu:

– Siz kumandan mısınız?

– Hayır, kumandanım cephede görevi başındadır. Sizin buraya kadar geldiğinizi haber aldı. Arzunuzu öğrenmek için beni gönderdi. Sizi dinlemek istiyorum. Teşriinizin sebebi nedir?

Cevabımdan canı sıkılır gibi oldu. Cephe kumandanı ile karşı karşıya gelip ondan malûmat almak hevesinde olduğu anlaşılıyordu.

Nihayet karşımdaki:

– Cephenizi görmek, esas kuvvetiniz hakkında fikir edinmek isterdim,

– Kumandanım namına size kesin cevap vermek yetkim dahilinde değildir. Fakat bu sorunuzu hemen cevaplandırabilirim. Memleketimizi istilaya kalkmış bir düşman ile harp veya devamlı surette müsademe halinde karşı karşıyayız. Hangi milletten olursa olsun bizim bu durumumuzda olanlar yabancı herhangi bir şahsa böyle bir konuda bilgi verilebilir mi? Verirse, bunun manası ne olur?

Cevabım, İngiliz subayının hoşuna gitmedi, ısrar da edemedi, sözünü de geri almadı.

Başka yerlerdeki kuvvetler hakkında bir fikir edinmiştim. Burada da aynı sonucu elde etmek istemiştim,

dedi. Gülerek;

O halde, bir fikir edinmeniz için size yardım edebilirim. Bölgemizde, silahı olan ve silahlandırılan ne kadar Türk varsa bunlar bizim kuvvetimizi teşkil etmektedir,

dedim. İkinci soruya geçti:

Millî denilen bu hareketin, İttihat ve Terakki Komitesi'nin bir teşviki eseri olduğu ve onlar tarafından idare edildiği söylenmektedir. Ne dersiniz?

Bu soru üzerine yanımdakilerde gayri ihtiyari bir değişiklik oldu. Benim İttihatçı olduğumu biliyorlardı. Hepsinin nazarları benim üzerimde toplandı ve tabiî vereceğim cevabı merak ediyorlardı:

Millî Hareket dediğimiz topluluğun içinde bulunanlar millî hürriyet ve istiklallerini korumak isteyen duygulu ve vatanperver insanlardır. Bu camia içinde bulunanlar arasında parti farkı, sınıf farkı gözeten yoktur. Milletimizin, dediğim duygu içinde olan her ferdi silaha sarılmaktadır. Allaha şükür ederek söyleyebilirim, bütün Türkler bu gaye uğrunda birleşmişlerdir. Silahlı mukavemetimizin karşı koymamızın sebebini, şunun bunun teşvikinde aramak büyük hata olur. Bunun gerçek sebebi Paris Barış Konferansı'nın, ilan edilen insani prensiplere rağmen Yunanlıları üzerimize saldırtmasında aramalısınız,

dedikten sonra gözümün önündeki Yunanlıların bilinen yakıcı, yıkıcı ve ne pahasına olursa olsun memleketimizde yerleşme politikalarını anlattım. Raha, rahat dinlediği Yunanlılar aleyhindeki sözlerimi fırsat bilerek sordu:

Anlıyorum. Yunanlılar memleketinizde istenmiyor. Bunlardan başkasını, mesela İngilizleri kabul etmez misiniz?

Bu soru üzerine sabır ettim, kendisine hakaret etmedim. Fakat sertleştim. Ağır bir tonla dedim di:

Sizin gibi bir centilmenin, bizim gibi hürriyet ve istiklalleri uğruna her fedakârlığı göze almış şerefli insanlara karşı böyle bir sözü ağzına alıp söyleyebilmesine ancak esef edilir. Biz esir olmak mı istiyoruz ki bize daha güzel renkli efendiden bahsediyorsunuz?

Toplantı burada sona erdi. 'Haberalma' subayının konuşma iştihası kesilmişti. Konuşma İngilizce ve tercüman yoluyla oluyordu. Bir bahsin sonunda aralarında münakaşayı andıran bir hal oldu. Ya İngiliz tercümeyi noksan buluyordu, ya, tercüman konuyu tekrarlayarak görevini tam yapdığını iddia ediyordu. Ben araya girdim. Fikrimi, Fransızca çok kısa bir surette anlattım. Her ikisi de tatmin olunmuştu.

Ayağa kalkıp tam ayrılacağımız zaman, subay, veda için elini uzattı. Bizzat kendisi Fransızca sordu:

– Siz kurmay mısınız?
– Hayır! Halktan gönüllü, sade (simple) bir vatandaş...

Bu son konuşmayı kaydedişimin sebebi vardır. Çünkü ileride bir mesele olacaktır.[16]

GÖRÜŞMENİN ARAMIZDA YARATTIĞI YANKILAR, DEMİRCİ EFE'YE SİYASİ TELKİNLERİM, İNGİLİZ, İTALYAN POLİTİKASI HAKKINDA ANLAŞMA, İTALYANLARI DAVET VESİKASI

Nazilli'de kalmadım, hemen Köşk'e döndüm. Böyle yapmamalıydım, orada kalıp söz sahibi olanlarla görüşmeli, subaya verdiğim cevapların doğruluğunu onlara da kabul ettirmeli, hiç olmazsa kendilerini aydınlatmalıydım. Bundan başka şahıslarına önem vermediğim yolunda yanlış bir düşünce içine düşebilirlerdi. Halbuki böyle bir fikrim yoktu.

Karargâhta Demirci Efe'ye görüşmemi anlatıyordum: İngiliz subayının cepheyi görmek, kuvvetlerimiz hakkında fikir edinmek istemesine karşı, "Bunlara ancak kumandanım cevap verebilir" dediğimi söylediğim zaman, buna pek keyiflendi:

Ülen... o Yunan dostu gavurun cephede işi ne? İyi etmişsin!

dedi. Yunanlılar yerine İngilizlerin gelmesi meselesi üzerinde fazla durdum. Efe'ye İngilizlerin memleketimiz hakkındaki politikalarını uzun uzun, bir masal gibi anlattım. Asıl büyük tehlikenin burada olduğunu bir defa yakamızı onlara kaptırırsak uşak olmaktan kendimizi kurtaramayacağımızı söyledim. Halbuki biz büyük ve haysiyetli bir milletiz. Yurdumuzda efendi, ağa olarak kalmalıyız nazariyesini yürüttüm.

Efe'nin 'damarlarındaki asil kanı' kaynadı, gözle parladı;

İçimizde böyle düşünmeyenler var ama sen haklısın... Ben de senin fikrindeyim. Düşman, düşmandır. Adı, cinsi ne olursa olsun fark etmez,

dedi. Efe ile bu konuda anlaşmıştık. O, sözü kendiliğinden İtalyan işgaline getirdi. İtalyanlarla bölgemizde iç içe idik. İşimize karışmıyorlardı. Fakat memleketimizi işgal etmişlerdi.

– Bunun sonu ne olacak?
– Bunun sonunun ne olacağını Efe, şimdi sen söyledin: "Düşman, düşmandır" dedin... Bu da diğerler gibi memleketimize yerleşmek için gelmiştir. İtalyanlar, zor kullanmıyor, zulüm etmiyor, gönlümüzü avlamaya çalışıyor. Bu halleri ile onları sinsi ve daha tehlikeli düşman telâkki etmez misin?

dedim. İtalyanlar da İzmir'e göz koymuşlardı. Özellikle Muğla ve Antalya bölgelerini ele geçirmeyi gaye edinmişlerdi, bunları anlattım.

Garip bir tesadüftür ki 29 Temmuz 1919 tarihinde Paris Barış Konferansı sırasında Yunan Başvekili Venizelos ile İtalya Hariciye Nâzırı Tittoni arasında gizli anlaşma imzalanmış, tabiî sonradan öğreniyoruz, 'Müttefikler arası yüksek konseyi' bu Tittoni-Venizelos anlaşması gereğince

Anadolu'daki işgal bölgeleri için çizilen sınırları, –geçici bir hal sureti olarak– kabul etmiştir. Yunanistan ile İtalya arasında imzalanan anlaşmanın ana hatları şunlardı:

İki memleketi, müşterek menfaatlerini korumak maksadı ile Balkan Yarımadasıyla Doğu Akdeniz'deki durumları, sağlam ve istikrarlı bir dostluğa ve işbirliğine sevk etmektedir. Bu işbirliği, Batı memleketleri ile Sırbistan aleyhine yöneltilmiş değildir.

İtalya, Yunanistan'ın Kuzey Epir, Doğu ve Batı Trakya'daki iddialarını destekleyecek ve Rodos hariç[17] Oniki Ada'yı tamamen Yunanistan'a bırakacaktır. Buna karşılık Yunanistan, Aydın, Denizli ve Menteşe'deki (Muğla) isteklerinden vazgeçecektir. İtalya aynı zamanda Yunanistan'ın Anadolu'da Marmara Denizi'ne kadar uzanan bölgelerdeki bütün diğer isteklerini destekleyecektir.

Bu suretle Yunanlılar Ege için besledikleri asırlık gayelerinden, daha önemli buldukları Marmara ve Adalar Denizi bölgesindeki kazançları namına kısmen fedakârlık ediyorlardı; İtalyanlar da rahatça elde etmek istedikleri yerlere sahip olacaklardı.[18]

İşte böyle bir durumda memleketimizin güzel, bereketli ve büyük bir kısmına yerleşen İtalyanlar sessizce, varlıklarını biz Türklere hazmettirmeye çalışıyorlardı.

Demirci Efe de söz arasında buna dokunmuştu. Memleketin ileri gelenlerinden bazılarının, Yunanlılardan kurtulmak için İtalyanları kasabalarına davet etmek temayülünde olduklarını söylemiş, fikrimi öğrenmek istemişti. Neticede böyle bir hareket vukuunda önlenmesine karar vermiştik. Kuşadası'nda İtalya devleti kuva-yi işgaliye kumandanlığı cânib-i âlîsine (yüksek katına) hitabıyla İtalyanlara gönderilmek istenen bir dilekçede şöyle deniliyordu:

Kasabamız, önemli köylerin pazar yeri ve ticaret merkezi olması, geçen yıl Aydın ve havalisi ahâlisinin Yunan vahşet ve mezaliminden havfen (korkarak) mal ve canımız tehlike altında bulunması, sulh konferansı kararı ile Menderes nehri güney kıyısının İtalya devletinin işgal kuvvetlerine terk edilmiş olması münasebeti ile himaye ve muhafaza için bir bölük İtalyan askeri kasabamıza gönderilmiş ve bu suretle bütün ahâlinin emniyet ve selâmeti temin olunmuştu.

Bu defa ise Yunanlılar tecavüz ve taarruzlarını daha ziyade şiddetle genişletmiş olmalarından hayatımız ve malımız bir kat daha tehlike altında bulunmaktadır. Öteden beri İtalya büyük devletinin himaye ve muavenetine mazhar olamadığımızdan geçmişte olduğu gibi kasabamızda bir İtalyan askerî müfrezesinin bulundurulmasını ve her suretle himayenize mazhar olmaklığımızı arzu ve kabul ediyoruz. Lütfen işbu dileğimizin sür'atle yerine getirilmesini istirham eyleriz.[19]

34 İmza, mühür, imam ve muhtar mühürleri
ve belediyenin tasdik mührü.

Kuşadası'ndaki İtalya devleti Kuva-yi İşgaliye Kumandanlığına gönderilmek istenen dilekçenin fotokopisi.

İNGİLİZLERE TEMAYÜL, 'MISIR'DA İDARELERİNİ GÖRDÜM' DİYENLER, İNGİLİZ MANDASI PROPAGANDASI, TARİHİ ADAM OLMAK VE AHLAK

Konuşmamız sırasında, mukavemet cephesinin kuruluşunda ittihatçıların rolü olup olmadığının sorulduğunu Demirci'ye söylememiştim. Ve söylememekle hata etmiştim. Esasen zeybek töresine göre hüviyeti gizli olan adam kendileri için tehlikeli sayılırdı. Herhalde durumumu siyasi hasımlarım günün birinde bir koz olarak aleyhimde kullanacaklardı. Zaten hükümet benim için, "Mütareke hükümlerini bozuyor, halkı ayaklandırıyor, yakalayın, bana gönderin" deyip duruyordu.

Ben onlardan önce hiç olmazsa Efe'ye gerçeği anlatmalı idim. Çünkü cephenin nasıl kurulduğunu o herkesten iyi biliyordu; ve bunda benim rolümün samimiyetinden, memleket aşkı ile hizmetten başka bir şey olmadığını görüyor ve anlıyordu. Bunu Gökçen Efe ile ilk temasımda yapmıştım. Kahraman adam şahsıma, koruyucu melek gibi kanat germişti.

Ertesi günü Hacı Süleyman Efendi cepheye geldi. Görüşmenin kendine akseden şeklinden memnun görünmüyordu. O akşam misafir ve ikram ettiği İngiliz subayı da aldığı cevaplardan tatmin olunmuş değildi. Halbuki onca, bu böyle olmamalıydı. Bana dedi ki:

> Ben Hicaz'a giderken Mısır'da İngiliz idaresini gördüm. Fevkalâde idi. İnsanlara 'müşfik' muamele ediyorlardı. Hem siz, subay ile fasih (kaideye uygun) Fransızca konuşmuşsunuz. Bu nasıl olurdu?

Bu kadar kısa konuşma veya ihtar bana çok şey anlatmıştı. Yukarıda yazmıştım, Fransızca konuşma dediği, anlaşılamayan bir meseleyi beş on kelime ile izahtan ibaretti. Hacı Efendi bu sözleri ile İngiliz subayının benim gerçek hüviyetimi anlamış olmasından endişe ediyordu. Mısır'da İngiliz idaresinin övülmesi ise pek dikkatimi çekmişti. Damad Ferit Hükümetinin, Hürriyet ve İtilâf Partisi'nin ve bizzat İngilizlerin Büyük Britanya lehine yaptıkları propagandanın etkisini andırıyordu.

Hacı, Hoca Süleyman Efendi medresede okumuş din adamı idi, Nazilli'de geniş mal ve mülk sahibi olmakla da hatırı sayılır bir zattı. Meşrutiyetin ilanında mebus seçilmişti O zaman hemen bütün mebuslar Meşrutiyeti Abdülhamid'den geri alan İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girmişlerdi. O da bunlar arasında idi. Süleyman Efendi ikinci dönem seçiminde mebus olmadı, ya seçilemedi veya kendisi istemedi. Siyasi görüşüne gelince, sıkı bir partici olmamakla beraber muhalif eğilimli idi. Hürriyet ve İtilâf Partisi'ni tutar görünürdü. Daha çok muhitini bu partinin adamları teşkil etmekte idi. Mesela Yunanlıları Aydın'a davet eden heyet içinde bulunan eski İtilâfçı mebus İlhami Bey bunlardan birisiydi.[19] Bütün

bunlara rağmen benim cephede bulunmamdan, Demirci ile işbirliği yapmamdan memnun ve müsterih olduğunu söylerdi. Aramızda görüşme vasıtası Aydınlı Ferit Bey (Esen) idi. Bir gün Ferit Bey hocadan bana bir 'mintan' getirdi. Bu hediyesini kabul etmekliğim için Ferit Bey'in bana ısrarda bulunmasını sıkı sıkıya tenbih etmiş, "Ne yapalım? Bu adamın parası olmadığı halde hiçbir yerden para almıyor, hatta harçlık bile kabul etmiyor," demişti. Gerçek olan bu idi. Kuva-yi Milliye teşkilâtından hiçbir suretle para almadım. Yalnız karavanadan, erlerle beraber, karnımı doyururdum. Zaten para ile yemek istesem bile çok zaman bu imkânı bulamayacak mevkide idim. Hoca Süleyman Efendi ve kendisi gibi birkaç eşraf Demirci ile senli benli görüşürlerdi. Süleyman Efendi, Efe'ye "Mehmet" diye hitap ederdi. Fakat hepsi Efe'den korkar, çekinirlerdi. Şikâyetlerini, hoşa gitmeyecek dileklerini benim söylememi isterlerdi. Mesela: Efe'nin kızanlarından bir veya birkaçı bunlardan para istemiş, fena halde ürkmüşler, Efe ile Nazilli'ye geldiğimiz zaman ayrı bir yerde bana dertlerini dökmüşler, bunu Efe'ye ancak sen anlatır, önleyebilirsin, demişlerdi.

Dediklerini yaptım ve yapardım. Efe'ye inkılâp ve ihtilal kahramanlarından bahseder, misaller gösterirdim. Dikkatle dinlerdi. Dedim ki:

Sen de tarihi bir adam olacaksın. Efe, tuttuğun iyi yol seni bu bahtiyarlığa ulaştıracaktır. Ancak, tarih senin hizmetlerinden bahsederken, yanında çirkin şeyler olmamalıdır.

Efe hemen sormuştu:

– Ne gibi çirkin şeyler?
– Öyle ya, yanınızdaki adamlarınızdan birkaçı, bazılarından para almak istiyorlarmış, böyle şeyler olmamalıdır.

Bu konuşmamız Nazilli demiryolu istasyonunda oluyordu. Biraz ileride karşımızda sekiz, on silahlı muhafızı vardı. Efe, asabileşmişti, onlara seslendi, "Buraya gelin!" emrini verdi.

Bakın arkadaşlar, biz artık dağda eşkiya değiliz. Tarihi adam olduk. Kimsenin parasına, malına, haksız yere canına göz dikmek yok! Aksini yapanların (belinden eksik olmayan legant tabancasını göstererek) bunu beyinlerinde patlatırım,

dedi. Efe, bu, "Tarihi adam olduk, namuslu çalışacağız" sözünü kendiliğinden her yerde tekrar ederdi. Ahlak ve disipline de riayeti vardı.

Bir gün Köşk'de Efe ile karşı karşıya konuşuyorduk. Adamlarından biri geldi, Efe'nin kulağına birşeyler fısıldadı. Hemen ayağa kalktı, "Haydi hoca siperlere gideceğiz," dedi. Siperlerimiz de aşağı yukarı bir kilomet-

re ileride idi. Beş altı serseri kadını, genç efelerden bazıları yanlarına almışlar, keyif ediyorlarmış. Kadınları görünce Efe çileden çıktı. Bana soruyordu:

– Bunlar kahbe mi, kahbe mi?
– Kimbilir?

Efe'nin gözü birşey görmüyordu. Kadınların yalvarmasına bakılmadı, zavallılar bayılıncaya kadar dayak yerdi.

Şurası gerçektir ki, Efe kendine göre nizam ve intizam etsisinde kudret sahibi idi. Efeyi kendilerinin de söylemeye cesaret edemedikleri şeylerde dahi manevi etki altında tutabildiğimi gördüklerinden, Hacı Süleyman Efendi ve arkadaşları pek memnundu. Ancak Akhisar'dan gelen İngiliz kontrol subayı ile bilinen görüşmeden sonra siyasi düşünce bakımından durum değişti. Tam bu sırada İstanbul; Erzurum, Sivas ve Ege'deki millî harekete karşı taarruza geçmişti. Nazilli'ye, Çine'ye ve bölgemize papaz Frew'dan başka yerli propagandacılarını, güvendiği adamlarını gönderiyordu. Bunlar da yeni kurulan millî heyetlere sızmak, içinde yer almak istiyorlardı. Nazilli heyetinden bazıları bunların etkisi altına düşmüştü.

Yunanlıları milletimiz küçük görüyordu. İzmir işgaliyle beraber tecavüz ve zulüm başlayınca kendilerine karşı şiddetli bir nefret uyanmıştı. Arayı bulmanın imkânı kalmamıştı. Pek küçük istisnasıyla, Yunanlılarla beraber yaşamak isteyen yoktu. Özellikle Kuva-yi Milliye bölgesinde böyle bir düşünceyi açıklamak büyük bir tehlikeyi göze almak demekti.

Yunanlıların gösterdiği şiddet karşısında İtalyanlardan himaye bekleyenler vardı. Fakat bu, yerli bir merkezden idare edilen propagandanın mahsulü değildi. Yangına karşı sigorta kabilinden zaruret saydıkları belli sayıda bir hareketti.

Amerikan mandacılığı bize kadar gelmemişti. İstanbul'da en yüksek seviyede bazı aydınlar arasında çerçevelenmiş kalmıştı. Bazı büyük vilayetler merkezine aksettiği zaman da propagandacıların sözleri –mesela Balıkesir'de olduğu gibi– boğazlarına tıkılmıştı. İlerisi için başımızın en büyük belası İngiliz işgali ve himayesi meselesi idi.

Bu mesele, Sultan Vahdeddin'i kullanarak, hükümet Hürriyet ve İtilâf Partisi merkezi teşkilâtı ile İngiliz Muhibleri Cemiyeti tarafından ele alınmış, alttan alta, fırsat buldukları takdirde açıktan açığa propaganda ediliyordu. En çok rağbeti de bazı zenginler ile herşeye rağmen sadece rahatını düşünen egoist insanlar arasında bulunuyordu. İngiliz Muhibleri Cemiyeti ise İngilizlerden fazla gayret içinde idi.

Damad Ferid Hükümetinde vekil, Hürriyet ve İtilâf Partisi'nin seçkin elemanı, İngiliz Muhibleri Cemiyeti kurucularından meşhur Yazar Ali

Kemal Bey 7 Ağustos 1919 tarihli *Sabah* gazetesinin baş sütununda, "Türkiye ve Mandaterlik" başlığı altında şunları yazıyordu: (Ali Kemal Bey, İttihat ve Terakki politikasına hücum ettikten, İngilizlerin aleyhimizdeki tedbir ve hareketlerini mazur göstermeye çalıştıktan sonra),

Biz bu müthiş yangından bir şey koparabilmek, hiç olmazsa millî birliğimizi temin eylemek için İngiltere'ye istinat etmemiz, İngiliz mandetarliğini talep eylememiz elemdir. Zira bu müşkül dakikalarımızda, on seneden beri geçirdiğimiz elîm ve fecî tecrübelerden sonra bu dûrbinliği (uzak görüşlüğü) gösteremez isek emin olmalıyız ki, bu harpten koca bir devlet yerine hâneberduş (serseri) bir aşiret, bir hanlık halinde çıkabileceğiz ve devletimizin, vatanımızın, milletimizin inkısam-ı muhakkakına (kesin olarak bölünmesine, parçalanmasına) şahit olacağız.

Türkiye'yi bugünkü vaziyet-i müthişesinden en az bir zararla kurtarabilecek bir devlet varsa ancak İngiltere olabilir, fakat İngiltere'nin bu fedakârlığı ihtiyar etmesi için Türkiye'nin o sakin (yanlış) yollara bir daha düşmeyeceğine, o türedilerin bir daha atlarını oynatmak için bu topraklarda müsait bir zemin bulamayacaklarına kani olmaları lâzımdır.

Binaenaleyh, bu kanaati onlara telkin etmek, Türklerin fimabaad (bundan sonra) o serserlerin (!) tahrikâtına kapılarak felâket ve musibetlerimizi hazırlayan o mahut sergüzeştlere atılmayacaklarına inandırmak için idari umurumuzun tensik ve ıslâhını İngilizlere tevdi eylemeleri, tâbir-i âherle (başka deyimle) mahdut bir zaman için İngilizlerin siyasi değil, fakat idare vilayetlerini (!) kabul eylemekle mümkündür.

Bu sayede İngilizler zabıtamızı, adliyemizi, maliyemizi, nafıamızı tensik edecekler ve Türkler de endişe-i ferdâdan (geleceğin kaygısından), azade kalarak fıtrî ve irsî meziyetlerini, kabiliyetlerini inkişaf ettirmeye muvaffak olacaklardır.

İşte bu ve buna benzer yazılar, kendilerini tutanlara bir direktifti ve biz karşımızdaki düşmandan ziyade iç bünyemizde bunlara uyanlarla mücadele halinde idik. En büyük zorluk da bu noktada toplanıyordu.

BÖLÜM 8

MİLLÎ HEYETLER KURULUYOR, ZOR ŞARTLAR ALTINDA, HÜKÜMET MEN'E ÇALIŞIYOR, HEYET İÇİNE SIZANLAR, BUNLARA KARŞI KOYANLAR, MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN HİMAYE VE TEŞVİKLERİ, KUVA-YI MİLLİYE İDARESİ DÜZENLENİYOR, BU ARADA TEMEL GAYE BAKIMINDAN ZAAFLAR, ATATÜRK'ÜN BİR SÖZÜ: "SİZ ÖLDÜRDÜNÜZ, BİZİMKİLER BÖYLE OLDU."

Yukarıda bir vesile ile cephe gerisinde, sırf cephenin ihtiyaçlarıyla meşgul olmak üzere yeni heyetler kurulmasından ve bu heyetlerin sayılarının çoğaltılması lüzumu üzerinde durduğumuzdan bahsetmiştim.

Heyetlerin fikir ve işbirliğini sağlamak için bir 'kongre'nin toplanması kararlaştırılmıştı. İlçemizdeki millî heyetler kongreye ikişer delege göndereceklerdi. Fakat hükümetin baskısı ve buna muhalif olan parti ve şahısların alacakları düşmanca tavr-u hareket yüzünden bu kongrenin toplanabilmesi güç bir mesele idi. Kongreyi toplamak isteyenlerin bir dayanak noktası olması gerekiyordu.

Elimizde Gökçen Hüseyin Efe'nin, Demirci Mehmet Efe'nin, bir dereceye kadar Yörük Ali Efe'nin ve arkadaşlarının pervasız kudretlerine başvurmaktan başka müeyyide yoktu. O sırada hâkim olan ruh haletine göre ne gibi şartlar altında millî kongrenin toplandığını gösterdiği için aşağıdaki satırları dostum Ispartalı Hafız İbrahim Bey'in hatıra defterinden aynen alıyorum, Hafız Bey diyor ki:

Bir gün çarşıda Bezirganzâde Hacı Hafız İbrahim Efendi'nin dükkanında oturuyordum. Demirci Mehmet Efe'nin bir telgrafını 'çok mahrem' olarak getirdiler. Nazilli'de toplanacak kongreye iki murahhasın (delegenin) gönderilmesi isteniliyordu. Hacı Hafız Efendi'nin Nazilli ile ticari alâkası vardı, gitmesini rica ettim, mazereti olduğundan gidemedi!

Fakat birlikte 'istişare' ettik, müderris, eski Müftü Hacı Hüsnü Efendi'yi kararlaştırdık. Medresesinde aşağı odada kendisini mahrem olarak ziyaret ettik ve hakikatı açtık, tereddütsüz kabul ettiğine memnun olduk. Yanına (Kuva-yi Milliye'ye) ilk iltihak eden fedakâr gençlerimizden Uşkurcuzâde Ali Efendi'yi verdik, yol masraflarını da Hacı Hafız ile ikimiz ödedik. Bunlar, Senirkent'e gidiyorlarmış gibi yaparak gizlice yola çıktılar. Nazilli'deki kongreye, civardan gelen murahhaslarla birlikte iştirak ettiler. (Temmuz 1335-1919).

Nazilli, kongre için en münasip ve en emin bir yerdi. Çünkü cepheye yakındı ve ilçenin kaymakamı muhalif olmasına ve İstanbul Hükümeti'nin adamı olmasına rağmen ses çıkaramayacak derecede Kuva-yi Milliye'nin baskısı altında idi. Yalnız hadiseyi, diğer bazı valilerin ve idare amirlerinin yaptığı gibi –gizlice– İstanbul'a 'jurnal' edebilirdi. İlk Nazilli kongresi, para toplanması ve cephenin iaşe, lojistik işleri, gönüllülerin sevki gibi hususlarla meşgul olmak üzere millî bir 'heyet-i merkeziye' seçti ve dağıldı.[1]

Kongre toplantı halinde iken İngiliz Muhibleri Cemiyeti'nin ve Hürriyet ve İtilâf Partisi mensuplarının propagandalarını, İstanbul Hükümeti'nin açıktan aldığı tecavüz ve taarruz tedbirlerini düşünerek Demirci Efe'ye ve Hacı Şükrü Bey'e telkinde bulunmak zaruretini duymuştum. Kongre üyelerinin cepheyi ziyaretleri bizimle yakından temasları, bizim de onların düşünce ve tedbirlerini bilmemiz lâzım gelir, demiştim. Bunun üzerine Demirci Efe'nin davetlisi olarak Köşk'e gelmelerine ve kendilerine verilecek öğle yemeğinde benim umumi bir konuşma yapmama karar verildi. Ben bu karar alındıktan sonra, dışarı çıkmıştım. Bu sırada, Demirci, Hacı Şükrü Bey'e benim için, "Galip Hoca konuşsun, iyi ama, o, bir şey imiş (İttihatçı demek istiyor) ondan bahsetmesin..." demiş.

Yemekte kongre delegelerinin çoğu hazır bulundu. Hacı Hüsnü Efendi hoca ile ilk defa burada karşı karşıya gelmiştik.[2] Yemekten sonra söz aldım.

Papaz Frew'un propagandalarını ve onu esas alan hükümetin siyasi hareketine kapalı bir cevap mahiyetinde bir uyarma konuşması yaptım. Amacımızın tam millî bir istiklal olduğunu anlattım. Yabancı devletlerin ve içimize sokulan propagandacıların tevsilâtına önem vermelerini anlattım.

Manda ve himaye gibi laflara kapılıp düşmanların boyunduruğunda boyun uzatmayacağımızı, kurtuluşumuzun silahımıza, maddi ve manevi şekilde kuvvetli olmamıza bağlı bulunduğunu söyledim. İçinde bulunduğumuz talihsiz durumun etkisi altında sözlerim gözyaşları ile karşılandı. Adeta yeni bir 'mukavemet mîsâkının' [sözleşmesinin] töreni yapılmış oldu.

Yalnız bir kişi, başı sarıklı, hafif sakallı, iyice giyinmiş genç bir molla karşıma geçti, yanındakilere soruyordu, "Bu kim? Bu kimdir, yahu?..." diye çırpınıyordu. O sırada benim kim olduğumu söyleyen çıkmadı. Fakat az sonra ben onun ne olduğunu öğrenecektim: Kongre delegesi değildi, kendiliğinden delegeler arasında sokulmuştu. Asıl Çal delegeleri Tevfik ve Derviş Bey'lerdi.[3] Daha sonra da kim olduğu anlaşılacaktı. Çal ilçesinin Orta köyünden, Damad Ferit Hükümeti'nin Şeyhislamı Mustafa Sabri Hoca'nın talebesi Müftüzâde Emin Efendi, ki Kuva-yi Milliye'yi içinden çökertmeye memur edilmişti. Hiç olmazsa Sivas Kongresi'ni toplayan Mustafa Kemal Paşa ile birleşmemizi önlemeye çalışacaktı.

Benim bu havalide bulunduğum ve çalıştığım bundan sonra İstanbul Hükümeti'nin fazlasıyla dikkatini çekmişti. Konuşmam bu bakımdan hata olmuştu. Fakat ne yapabilirdi? Nazilli'de bulunup bu fena akımı önlemeye çalışmak gerekiyordu, halbuki bu sırada cepheden de ayrılmaklığım doğru görülmüyordu. Ortalık, İngilizler de dahil aleyhte propagandaya adeta açık bulunuyordu.

Bu ilk Nazilli kongresinden sonra Alaşehir'de, iki defa Balıkesir'de[4] ve tekrar Nazilli'de daha geniş ölçüde iki kongre daha toplanmıştır. İstanbul Hükümeti bunlara da karşı idi. Toplantıların istenilmemesinin sebebi malûmdur: Hükümet, Yunanlılara karşı durulmasından memnun olmamakla beraber, Mustafa Kemal Paşa ile birleşileceğinden ürküyordu. Çünkü o, idare sistemine hücum ediyor, iktidarda bulunanların şahsi ehliyetsizliklerini de öne sürüyordu.

Ayrıca kendisi şuurlu bir surette en kuvvetli akımları yaratmakla beraber mahallî gayretlerle meydana gelen cereyanları takdir ve teşvik ediyor, himayesi ve idaresi altına almak yolunu tutmuş bulunuyordu.

Nitekim Alaşehir Kongresi başkanlığına Erzurum'dan gönderdiği bir telgrafla, "Alaşehir'deki toplantının, bütün Doğu vilayetleri halkı üzerinde pek samimi bir etki yarattığını," söylüyor, "Esasen İzmir için kalbi kan ağlayan Doğu halkı bu teşebbüse bütün ruh ve mevcudiyetiyle müzahirdir,' diyordu.[5]

Ali Kemal Bey'in yerine İçişleri Bakanlığı'na gelen Adil Bey de selefinden geri kalmayarak, sinsi sinsi, toplantıları, millî hareketleri ve elemanlarını ortadan kaldırmaya uğraşıyordu.[6]

Damad Ferit Paşa Hükümeti İçişleri Bakanı'na cevap mahiyetinde olarak Balıkesir Kongresi'nin kararlarında, aşağıdaki maddelere rastlanıyordu:

Madde 4 – Kongrenin maksat ve gayesi, istihlâs-ı vatandır (vatanı kurtarmak). Her ne suretle olursa olsun siyasetle iştigali nefretle reddeder.

Madde 7 – Yunana karşı harekât devam ettiği müddetçe millî seferberlik umumi olup herkes hizmet-i vataniye ile mükelleftir.

Sultan Vahdeddin'e çektikleri telgrafta ise:

Büyük hakanımızın hep iclâl ve necabetine bir timsal-i nevin olan tahtıgâh-ı saltanatı etrafında müttehiden tolanarak kudsî vatanımızın halâsını temin için bir millî kongre halinde içtima ettik,

deniliyordu. Alaşehir Kongresi namına Padişaha çekilen telgrafta da:

Kongrenin gaye-i âmâli, Yunan askerlerinden tecavüzlerinin men'i ve vilayetimizden çıkarılmaları maksad-ı vatanperverânesine mâtuf olup, mezâlim ve şenayii vakıa tesiratından (etkilerinden) mütevellit şiddet ve zaruret neticesinde ihtiyar olunan bir müdafaa-yı vataniyeden ibaret...

kaydı vardı. Balıkesir Kongresi'nin aldığı bir kararı ile Akhisar millî Alay Kumandanlığını üzerine aldıktan sonra Nazilli'de ikinci olarak toplanan kongrede şöyle bir karar verildiği anlışılmaktadır:

Heyet-i Milliyenin siyasi görevleri, hükümeit-i hazıranın âmâl ve maksadına uygun olarak vilayetimizde bulunan Yunanlıları tard ve tedîbine [edeplendirilmesine] münhasırdır.

23 Eylül 1919 tarihli kongrede alınan kararlar arasında da aşağıda yazılı karakterde fikirlere rastlanmaktadır:

Madde 4 – Cemiyetimizin maksat ve gayesi, Yunanlıların tard ve teb'îdine [kovulmasına] münhasır bulunduğundan, Yunanlıların memleketimizden çekilirken alınacak siyasi tedbirleri heyet-i merkeziye ve mücahit reisleri toplantısı ile ittihaz olunacaktır.

Siyasi encümenin mazbatasında umumi heyete şöyle bir tavsiye vardır:

Sivas Kongresi'nin son günlerde ittihat ve kabinenin hukuk ve amal-i Milliyeyi muhafaza iktidarında bulunmadığından hemen tebdilini nâtık olan kararlarını ve karar-ı vakiin infazına değin hükümetin kat'i alâkayı mutazammın tekliflerini uzun boylu tetkik ettik. Husus-ı mezkûr hakkında halen lâzım gelen malûmatı haiz olamadığımızdan ve meselenin derkâr olan ehemmiyetine binaen şimdilik karar almak için hiçbir teklifte bulunamayacağımız heyet-i umumiyenin nazar-ı tasvibine arz olunur.

Heyet-i Umumiyenin kararı:

Madde 7 – Sivas Kongresi mukarreratına atfen Karahisar ve Alaşehir Kuva-yi Milliyesi Kumandanlığı tarafından vukubulan tebligata nazaran teklif-i vâkide red veya kabülü mutazammın olmamak ve kongrenin maksad-ı teşekkülü ile gayesi ve esbab-ı mucibesi hükümleri bildirilmek suretiyle heyet-i milliyeyi tenvir etmek talebini havi olmak üzere Nazilli heyet-i merkeziyemizce bir telgraf yazılmak sureti kabul edilmiştir.

Maksat ve gayelerinin, "Yunanlıların tard ve teb'îdine münhasır olduğunu," söyleyen kongrenin siyasi encümeni, dikkati çeken aşağıdaki kararı almış ve 'kemal-i ehemmiyetle' talep eylemiştir. Karar şudur:

Alaşehir Kongresi'nin hal-i içtimada bulunduğu zamanki vaziyet-i siyasiye ile hazırdaki vaziyet arasında şâyân-ı nazar bir tebeddül (değişiklik) görmediğimizden, düşman tarafından mecbur edilmedikçe, cephece taarruza geçilmemesini, yalnız müdafaa ile iktifa olunmasını kemali ehemmiyetle talep eyleriz.

Bütün bu okuduklarımız bize şunları anlatmaktadır ki Yunanlılara karşı koymakta –az istisnasıyla– herkes mutabık görünmekte, ancak Erzurum ve Sivas Kongreleri kararlarına ve Mustafa Kemal Paşa'nın derin bir görüşle çizdiği gelecek harekâta intibak etmek hususunda zorluklara uğranmakta veya İstanbul Hükümetinin sıkı propagandası ve aleyhte bulunması yüzünden o gayeden uzak kalındığı anlaşılmaktadır.

Bunun nedenleri ve böyle bir sonuca varmak için muhaliflerin tutumları bundan sonraki seri yazımızda görülecektir.

Yunanlılara karşı mukavemete gelince: Hücuma kalkamayarak, müdafaa halinde kalmamızı, esas bakımından Yunanlılar, İngilizler ve İstanbul Hükümeti de istiyorlardı. Bunun için sıkı demarşları olmuştu. General Milen'in düşüncesi ve teklifi gibi şimdiye kadar istila edilen yerler, strateji bakımından hücumları güçleştirecek derecede genişletilerek sınırlandıktan sonra, Yunanlıların durumu düzelecek ve istikrar vücuda gelecekti. Kongrelerde toplanan vatanseverlerin arasına sızan hükümet taraflısı bazı şahısların bilerek veya bilmeyerek alınmasına sebep oldukları kararlar, buna yaramış oluyordu.

MİLEN HATTI NASIL TESPİT EDİLMEK İSTENİLDİ, SEBEP VE SAİKLERİ, YUNANİSTAN İÇİN TEHLİKELER

Yunanlıların İzmir'e ayak bastıktan sonra Yunanistan için tehlike ve güçlüklerin ortaya çıkması gecikmemişti. Yunan resmî makam ve kaynaklarına göre, işgal sırasında İzmir'de başgösteren karışıklıklar hemen yatıştırılmış ve Yunan işgaline geçen bütün bölgelerde nizam ve asayiş sağlanmıştır!

Bu bölgelerde yaşayan Müslümanlar, yine Yunanlılara göre, mukadderata boyun eğerek (!) Yunan idaresinden memnun (!) görünüyorlarmış... Hatta işgal bölgelerine civar olan bazı köy ve kasaba halkının, o sırada kurulmaya ve ortalığı kasıp kavurmaya (!) başlayan sivil çetecilere karşı kasaba ve köylerinin Yunan ordusu tarafından himayesini (!) istemek için müracaatta bulundukları görülmüştü. Bir yandan sivil halk çete sa-

vaşı için yer yer teşkilâtlanmaya başladığı gibi, henüz terhis edilmemiş olan ordu birliklerinin müdafaa maksadı ile yeni baştan organize edilerek harekete geçirildiği tespit edilmişti. Böylece Yunan işgal kuvvetleri için tehlike ve güçlükler gözükmeye başlamıştı. Bunun üzerine Venizelos 1919 yılının Haziran sonuna doğru Müttefikler Yüksek Konseyi'ye aşağıdaki tezkereyi sunmak ve Yunan ordularının Anadolu'da karşılaştıkları güçlükleri kendilerine bildirmek zorunda kaldı:

Barış Konferansı Başkanı Sayın Clémanceau'ya

Muhterem Başkan,

Müttefikler arası yüksek konseyin, Anadolu'da İzmir bölgesinde Yunan ordusuna tevdi ettiği işgalin şartları belli olmuştur. Bu şartlara göre işgal bölgesi sınırı olarak güneyde İzmir-Aydın şimendifer yolu, güneydoğuda Aydın, Nazilli, kuzeydoğuda Manisa, Kasaba, kuzeyde ise Ayvalık, Bergama kasabaları tespit edilmiştir.

Bu suretle tayin ve tespit edilmiş işgal sınırları, Türk kuvvetleri tarafından Yunan ordusunun işgali altındaki bölgelere karşı organize edilmekte olan askerî kuvvetlerin saldırışına mani olmak ve bu bölgeleri tesirli ve nihai olarak himaye ve müdafaa edebilmesi için Yunan ordusunun elinde bulundurması zaruri stratejik mevkilere yerleşmelerine imkân vermemektedir.

Öte yandan Osmanlı Hükümeti, Mütareke'den doğan vecibelerini unutarak memleketin çeşitli bölgelerinde dağınık halde askerî birlikleri kuvvetlerinin toplanmasına ve büyük çapta harekâta girişilmesinin önüne geçilmesi için kuzeyden, doğudan ve güneyden İzmir istikametine giden önemli nakil noktalarının Yunan ordusu tarafından işgal edilmesi kaçınılmaz bir zaruret olarak belirtmektedir.

Bu nakil noktalarını himaye için de dar bir toprak şeridi de dahil olduğu halde Edremit, Balıkesir, Akhisar, Salihli, Nazilli (Menderes nehri boyunca) geçen bir kavis olarak tayin edilmekte ve Bandırma'nın denizden işgali hususunda yüksek konseyin Yunan ordularına müsaade vermesi gerekmektedir.

Bununla beraber, İstanbul'daki Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkumandanı'nın, Anadolu'daki Türk askerî kuvvetlerini serbest bırakmak suretiyle Mondros mütareke şartlarını ihlal ettiğinden Osmanlı Hükümeti'nin dikkat nazarlarını çekmesi ve bundan sonra vâki olacak bu gibi hallerden Osmanlı Hükümeti'nin sorumlu tutulacağını ihtar eylemesi zaruri bir hareket olarak belirmektedir.[7]

Yunan Başbakanı Venizelos

Venizelos'un takriri, müttefikler arası yüksek konseyce incelenmiş, fakat kabul edilmemiştir. Ancak Yunan işgal bölgelerinin civarındaki şimendiferler müttefikler arası kontrole tâbi tutulmasına ve Mondros Mütarekesi'nin yirminci maddesi hükümlerine göre Türk ordusunun askerî teçhizlerinin depolara kapatılıp mühürlenmesi için bir komisyonun görevlendirilmesine karar verilmiştir.

Gerçekten, Türkiye'nin bazı bölgelerinde Almanlar tarafından terk edilmiş savaş malzemesi, müttefikler arası bir komisyonun nezareti al-

tında depolara konulmuş ve depoların kapıları mühürlenmiş ve Türk makamlarının muhafazasına bırakılmış ise de çok geçmeden kapılardaki mühürlere tecavüz edilmeden depolar boşaltılmıştı.

Düşmanlar hesabına müsait olmayan bu gelişmeler üzerine Yunanistan, çok zor bir durum karşısında kalmıştı. Teşkilâtlanmakta olan Türk askerî kuvvetlerini yok etmekten aciz bir hale düştüğü gibi Anadolu'dan çekilmeyecek bir durumda bulunduğundan ister istemez işgal kuvvetlerinin emniyetini sağlamak maksadı ile onları tedricî bir surette takviye etmeye karar vermiş, bu suretle işgalden ancak yedi ay sonra Anadolu'daki Yunan işgal kuvvetleri sayısı bir tümenden beşe çıkmıştır. Aralarında bir ağır topçu alayı ve bir süvari alayı bulunan Yunan işgal kuvvetlerinin mevcudu 2.400 subay olmak üzere 60.000'e varmıştır.[8]

İşte 1919 yılının sonuna doğru Yunanistan'ın bütçesi ile bütün hayatiyetini felce uğratacak siyasi ve askerî durumu bu merkezde bulunuyordu.

YUNAN BAŞKUMANDANI PARASKEVOPULOS'UN ALDIĞI TEDBİRLER, MİLEN HATTI MESELESİ

Yunan ordusu Başkumandanı Paraskevopulos, Ege'de Yunan ordusunun İzmir ve çevresindeki kısımlarının âtıl, boş durması ihtimali üzerine hem az kuvvetle gayeyi sağlamak, hem de devletin bütçesini fazla yükten kurtarmak amacıyla Yunan ordusunun işgali altında bulunan üsler vücuda getirmeyi kararlaştırmış ve teşebbüse geçmişti. Yunan Başkumandanı:

> İşgali sağlamlaştırmak maksadı ile üsler vücuda getirmek, o bölgenin devamlı surette el altında bulundurulması için yapılması gereken basit bir görevdir. Karaya asker çıkaran orduların ilk işi, sağlam ve taarruz edilmesi mümkün olmayan bir üs kurmaktır. Ciddiyet ve ehemmiyeti kimsenin inkâr edemeyeceği askerî ve siyasi sebepler, böyle metin bir üssün kurulmasını İzmir için daha ziyade zorunlu kılmaktadır,

diyordu ve nerelerde kurulması gerektiğini söylüyordu.

Bu teşebbüs devam ederken, 1919 Ağustos ayının ilk haftasında Paris Barış Konferansı tarafından Batı Anadolu'nun durumu incelendi ve İtilâf Devletleri ile (Yunanistan dahil) Türk millî kuvvetleri arasında bir sınır çizilmesi ve bu görevin Kuzey Anadolu İtilâf İşgal Kuvvetleri Kumandanı Mareşal Milen'e verilmesi kararlaştırıldı. Bu maksatla İzmir'e gelip karargâhını kuran mareşal, Yunan Orduları Başkumandanlığı'na aşağıdaki 10 Ağustos 1919 tarihli emri verdi:

Paris Barış Konferansı'ndan almış olduğum talimat dahilinde Batı Asya'daki askerî durumu incelemek, İtilâf ve Türk kuvvetleri arasında bir sınır çizilmesi maksadı ile subaylardan kurulu bir heyet tayin ettiğimi arz eylerim.

Bu heyetin, başkanlığını General Hambrug'a verdim. Albay Tgyear Anderson'un reisliği altında İzmir'de bir karargâh vücuda getirdim.

Subaylarıma, görevlerini yapmaları sırasında müzaharet edilmesini ve kendileri ile işbirliğinde bulunacak olan subaylarınızın bir an önce tayinin rica eylerim.

Bununla beraber, sınırların çizilmesinin kolaylaştırılması ve mevzi müsademe ve kan dökülmesine mani olmak maksadı ile tarafımdan müsaade edilmeden bugün işgaliniz altında bulunan sınırlardan ileri geçmemenizi rica ederim.[9]

Mareşal Milen

İşte bu teşebbüs ve kararın sonucu olarak bir 'Milen Hattı' meselesi ortaya çıkacak, hem Yunanlıların işgal bölgesi genişleyecek, hem de Yunanlılar önemli stratejik mevkileri tutmuş olacaklarından daha emniyetli bir durum kazanmış olacaklardı.

Bu konu kamuoyunu, özellikle işgal bölgelerindeki halkı şiddetle meşgul etmeye başladı. İstanbul Hükümeti ve onun yardakçıları buna taraftarlık ediyorlardı.

Sivas'da Mustafa Kemal Paşa, samimi Kuva-yi Milliyeciler ve silahlı kısmı, ordunun yalnız memleketi düşünen hamiyetli erkânı büyük endişe içinde aleyhtarlık gösteriyorlardı. İleride yapılacak antlaşma ile (Sevr gibi) buralarının elden çıkacağının ilk ve kuvvetli bir işareti sayıyorlardı. Milen de verilen kararların uygulanmasında ısrar edecek, melese İstanbul Mebusan Meclisi'ne kadar aksedecek, buradaki bir konuşmam başlı başına siyasi bir meselemiz halini alacaktır. İleride bütün bu safhaları anlatacağım.

İÇ BÜNYEMİZDE İNTİZAM VE İLERLEME, AYNI ZAMANDA DÜŞMANLARIN ENTRİKALARI

Bu sırada cephede askerce bir disiplin ve hatta eğitim ilerliyordu. Her geçen gün bu bakımdan bizim için iyiliğe doğru iyi bir adım oluyordu. Gençler, Kuva-yi Milliye saflarında bulunmaktan ve bu sıfatla halka görünmekten gurur duyuyorlardı. Kadınlarımız, Türk anaları her silahlı kafilenin, düşmana karşı yöneldiğini görünce alkışlıyor, "Haydi arslanlarım, yolunuz açık olsun" duaları ile onlara destek oluyordu. Aksi istikamette, düşmanın bulunduğu yerden geri dönenlere –bunlara izinli olsa da– menfi gösteride bulunuyor; "Nereye gidiyorsunuz? Bizim namusumuzu, memleketimizin şerefini kime emanet ettiniz?" diye söyleniyorlardı. Bu asil duygu umumileşmişti.

Fakat İstanbul Hükümeti'nin adamları, iki yüzlü olan bazı idare amirleri, 'İngiliz Muhibleri' ve onlar gibi düşünen belli sayıdaki sefil ruhlu insanlar, iç huzuru, manevi birliği bozuyordu. Asıl mücadele güçlüğü bunlara karşı olanındaydı. Yine, 1919 Ağustos ayı içinde idi. Köşk'te cephe dönüşü sıcaktan bunalmış, yorgunluktan takatsız bir halde incir ağaçlarının gölgesinde dinleniyordum. Galiba bir müddet kendimden geçmiştim. Efe'nin adamlarından üç zeybeğin, "Hoca, hoca!" diye seslenmelerinden uyandım... Bana, "Epi oldu arıyoruz. Efe acele seni bekliyor," diyorlardı. Hep beraber Köşk'e geldik. Efe adeta halk mahkemesi mahiyetinde bir divan kurmuştu. Etrafındaki kalabalık insanlar vardı. Karşısında jandarma subayı kıyafetinde birini, kendi usulünde sorguya çekmişti. Bu adam Aydın Jandarma Taburu kâtibi imiş, orta yaşlı, uzun boylu zayıfça, saçlarına beyaz düşmüş bir kişi... Bizim sınırı geçince erlerimiz yakalamış, karargâha, efeye getirmişler... Rahat, rahat Efe'nin sorgusuna cevap veriyordu.

Efe, bir tomar kâğıdı bana uzattı, "Bak içinde neler var'" dedi. Kendisi sorgusuna devam etti. 'Evrak' denilen şeyler, Aydın Rum Metropoliti'nin, bizim bölgede oturan Müslüman vatandaşlara gönderdiği mektuplardı. Umumiyetle kendilerini Aydın'a davet ediyordu, Yunan adaletinden bahsediyordu, ben elimdeki bir yığın evrakı birer, birer okuyor, diğer taraftan da Efe'nin sorduğu suallere kulak veriyordum:

- Demek, Aydın'da kalan Türklere iyi muamele ediyorlar, öyle mi?
- Evet Efe öyle...
- Hiç kötülük etmemişler mi?
- Etmemişler Efe, etmeyecekler de... Metrepolit Efendi teminat veriyor...
- Ya öyle mi? Bu kâğıtları ne diye aldın getirdin?
- Aydınlıların geri dönmeleri için...
- Hım... orada gavur askeri var mı?
- Var Efe... çok asker var, bütün tepeleri, geçit yerlerini tutuyorlar...

Bunun üzerine sert bir ses kulağıma aksetti:

Ülen kahbe dinli, sen Türk müsün? Yoksa Yunan zabiti misin?

Akabinde de acı bir tabanca sesi... Başımı kaldırdım, o tarafa baktım... Talihsiz adam, cansız yere serilmişti. Efe de ayakta emir veriyordu, "Bu adamı şu ağaca asın..." diyordu.

Orada cılız bir ağaç vardı; kaderinde 'darağacı' olmak varmış! Arkasından üç adam daha getirildi. Bunlar da ayrı çingene kıyafetinde bizim sınırı geçerken efelerin eline düşmüşlerdi. Yapacakları iş, bundan önce yapılmak istenilenin aynı idi. Para karşılığında Yunanlılara hizmeti kabul ettiklerini söylüyorlardı. Efe de onları söyletmek için olacak, sakin sakin dinliyordu. Bu sükûnet içinde konuşma sırasında çingenelerin gözleri

asılı adama ilişti. Zavallılar, hemen korkudan titremeye, kendilerini böyle feci akıbete sevk edenlere küfür etmeye başladı. Efe de,

Öyle ise sizi de bunun yanına göndereyim, ahirette hesaplaşırsınız,

dedi. Bundan sonra, düşman lehine hangi kara bahtlı ağızını açar, harekete geçebilirdi.

Bu sırada Kuva-yi Milliye hayatını, arkadaşlığımızı daima muhabbetle kaydettiğim Hamit Şevket İnce de, millî mücadeleye ait bir görev ile Denizli'ye gidiyormuş, beni görmek için Köşk'e kadar gelmişlerdi. Bu manzara karşısında Hamit'in hukuk nosyonu harekete geldi, bir 'harp divanı' kurulmasını hatırlattı. Arkadaşımın hakkı vardı. Ben de aynı ihtiyacı bu vak'a dolayısıyla duymuştum. Nitekim sonra bu noksan telafî edildi.

Ertesi günü cepheye iki haber geldi. Birisi doğrudan doğruya köylerdendi.

Bir İngiliz subayı aramızda geziyor, Aydın'dan ayrılan göçmenlerle temas ediyor,

deniliyordu. Diğeri de Nazilli heyetindendi, Dalama köyüne bir İngiliz heyeti gelecektir. Benim kendileriyle görüşmekliğim isteniliyordu.

İNGİLİZ SUBAYININ GÖÇMENLERLE TEMASA GEÇMEK İSTEMESİ, BİR HANIMIN CEVABI: 'SİZ MEDENİYET ZÜPPELERİ, SOYGUNCULARSINIZ'

Hemen yola çıktık. Efe'nin ayırdığı sekiz on kadar zeybek muhafızlar refakatimde idi. Dalama köyünün asırlık ağaçları altında, büyük çoğunluğunu Aydınlı hanımların teşkil ettiği küme küme büyük bir insan topluluğu vardı. Daha önce bunlara telkinde bulunulmuştu.

"Aydın'a dönünüz" diyenler olursa reddedeceklerdi. Yukarıda az önce anlattığım vak'adan sezmiştik ki Yunan mezâlimini tahkik için geleceği söylenen milletlerarası heyetin Aydın'ı boşalmış görmemesi için Yunanlılar çare arıyorlardı.

Biz felâketli vatandaşlarımızla konuşurken, uzun boylu, levent yapılı yakışıklı bir İngiliz subayı, hatırımda yanlış kalmamışsa bir yüzbaşı, çıkageldi. Bu gelen Aydın'ın İngiliz mümessili Atkinson veya bu sırada Çine'ye yerleşmiş olan, okurlarımın tanıdığı, sinsi fakat korkunç casus Frew'un maiyetinden bir yüzbaşı idi. İşte bu subay biz silahlıları görmemezlikten geldi. Hanımların içine daldı, hatır sordu:

Nasılsınız hanımlar?

Cevap yerine bir ağızdan bir ses, feryat koptu:

Gitmeyiz, gitmeyeceğiz. O kâfir orada iken...

Adam şaşırdı. Sarardı, kaldı. Bu arada, hâlâ gözlerimin önündedir. İyi giyinmiş, güzel bir seccade üzerinde oturan genç bir hanım ayağa kalktı:

Efendi, efendi bana bak!

diye haykırdı ve şunları söyledi:

Yunanlılar mahallemizi ateşe verdikleri zaman, (seccadesini göstererek) işte yalnız bunu alarak, ancak üzerimdeki elbise ile kaçıp kurtuldum. Kaçamayacak kadar yaşlı annem, babam ne oldular? hâlâ bilmiyorum. Aydın'a mı döneceğim. Asla... Namusumun kefili kim olacaktır? Bizim millî felâketimizle, buraya kadar gelip alay mı ediyorsunuz?

Sizi, bize yanlış tanıtmışlar... Siz medeni insan değilsiniz? Kendi çıkarınıza hizmet eden medeniyet züppesi soyguncularsınız. Yalan söylüyorsunuz; size karşı duranlar çetecilermiş, yok bilmem ne imiş... Biz şu dakikada o kahraman vatandaşlarımın verdikleri, verebildikleri bir lokma ekmekle yaşıyoruz. Yeter bu kadarı bana... haydi defol buradan.[10]

Bu beklenmedik ateşli sözler üzerine yabancı subayı kadınlarımızın linç edeceğinden değil, muhafızlarımın kendisini öldüreceğinden korktum. Nitekim hepsinin gözleri parlamıştı. Yanımdaki birisi tüfeğini subayın üzerine doğru çevirmişti.

Hemen elimi uzattım, tüfeğini havaya kaldırdım, mani oldum. Fakat yiğit arkadaşımın, hiddetini üzerime çektim: Bu hareketimden dolayı bana hışımla baktı:

Zaten ne çektikse hep senin gibi okumuş diye başımıza geçenlerin yüzünden çektik

diye, ayrılıp gitti. Bizi de Dalama köyü içinde bir eve götürdüler. Burada küçük rütbeli iki İngiliz subayını, intizar halinde bulduk. Bunlardan biri General Hambrug'un yaveri, diğeri de arkadaşı olduğunu söyledi. Öğrenmek istedikleri bazı meseleler bulunduğunu ifade etti.

Oda içinde onlar karşımda, aramızda genişce bir tahta masa, muhafızlarım ellerinde silahları ile arkamda, herkes tahta iskemleler üstünde mevkilerini aldı. Ev sahibi misafirlerine karpuz ikram etti. Ortada çekirdeklerini koyacak ayrı bir kap yoktu. Ben çekirdekleri masa üzerindeki bir kâğıda koyuyordum. İngilizler ne aynı surette hareket ediyorlardı. Fakat Efeler yedikleri karpuzun çekirdeklerini avuçlar içinde biriktirip İngilizlerin ayaklarına doğru yere atıyorlardı. Bu onlara karşı iltizamî saygısızlıktı. Yapmamalarını söyledim, gülerek:

O, O... bizim hoca, buraya gelince kibarlaştı...

dediler, bu da az önce arkadaşlarının İngiliz subayına çevirdiği silahın patlamasını önlediğimden duydukları hoşnutsuzluğun açığa vurulması idi. Bu durumda 'mükâleme' başladı. Ben hâlâ Aydınlı bayanın sözlerinin etkisi altında idim. Efelerin bakışları da misafirlere karşı tabiî dostça değildi. Subayların sözlerinden anladım ki biri generalinin gelecek seyahati veya ziyareti hakkında bir fikir edinmek, diğeri de fırsattan faydalanarak, daha önce anlattığım Aksihar'daki İngiliz kontrol subayı gibi malûmat toplamak istiyordu. Aşağı yukarı, o da aynı sualleri soruyordu. Cevaplarım da önce söylediklerimin, biraz daha şiddetli tekrarı oluyordu.

Soruları arasında yine 'İttihat ve Terakki Komitesi'nin' tahriki, milleti ayaklandırmaya çalışması iddiası yer alıyordu. Anlaşılıyordu ki İngilizler adi bir kompleksin içine düşmüşler, Jön Türklere karşı özel bir fikir ve husumet besliyorlardı.[11]

Bu defa fazla olarak, "Silahlı mücadeleden vazgeçmez misiniz? Barış Konferansı'nın hakemliğini kabul etmez misiniz?" diyorlardı.

Bunun altında aşağıda anlatacağımız 'Milen Hattı' meselesi yattığı seziliyordu. Bu konuda ne düşündüğümüzü öğreneceklerdi.

Durumumuzun pazarlığa müsait olmadığını, hiçbir devletin himayesine muhtaç olmadığımız gibi siyasetlerine de âlet olamayacağımızı 'millî hudutlarımız' içinde tam istiklal ve millî hürriyet isteğimizi bunlara da tekrarladım ve ilave ettim, "Gördükleri silahlı hareketin tam manası ile 'millî kıyam' olduğunu, içimizde sınıf farkı, parti farkı gözetilmediğini, bütün Türklerin mücadeleye katıldıklarını, ölünceye kadar mücadele edeceğimizi," söyledim.

Kumandanınız general cenapları da gelmek istiyorlarsa, kendilerinin bileceği bir iştir, gelip esas fikrimizi öğrenmiş olurlar. Buna müsaade edilir,

dedim. 'Mükâlememizin' özeti bundan ibaretti.

'Mükâleme' sonucundan memnun görünen muhafızlarımla akşam karanlığında yola çıktık. Köşk'e yaklaştığımızda atlarını kamçıladılar, öne geçtiler, benden önce karargâha varıp gördüklerini, işittiklerini Efe'ye anlatacaklardı, belki de Efe'lerinden böyle direktif almışlardı. Efe ile karşılaştığımda, bu tahminimin doğru olduğunu anladım. Efe'ye İngilizlerle konuştuğumu millî haklarımız verilmezse ölünceye kadar savaşa devam edeceğiz, dediğimi anlattığım zaman, "Evet, öyle söylemişsin," dedi. Sözümü kestim, anladım ki herşeyi öğrenmişti ve işittiklerinden memnundu. Fakat son zamanlarda heyet-i merkeziyeye kadar sokulan İstanbul Hükümeti ajanlarının istedikleri olmuyordu. İçten içe aleyhte propaganda devam ediyordu. Müsbet ile menfi kadar aramızda düşünce farkı vardı.

BÖLÜM 9

GENERAL HAMBRUG'UN YAVERİ İLE DALAMA'DA GÖRÜŞME, İNGİLİZ SİYASİ CAZİBESİNE TUTULANLAR ÜZERİNDE YARATTIĞI ETKI

Aradan hayli zaman geçti. Cephede ve Nazilli'de bir telaştır, aldı yürüdü. 'Bir İngiliz generali geliyormuş, olsa olsa bu İzmir'in Yunanlılardan tahliyesi veya İngiltere devletinin önemli bir teklifini hamil olabilir,' sözleri ortalığı sardı. Zaten Nazilli'de belli ve propagandacı bir klik öyle hava yaratıyor, için için propaganda ediyor; bizi ancak İngilizler kurtarabilir ve onlar da bunu temin için hazırdır, demek istiyorlardı. Nihayet General Hambrug'un bir heyetle Dalama'ya geldiği anlaşıldı. Meseleyi daha zamanında, resmî mahiyette etraflıca tespit etmiş olduğu için sözü Tümen Kumandanı Albay Şefik Aker'e bırakıyorum:

Üçyol savaşı devam ediyordu. 27 Ağustos 1919 tarihinde İngiliz Generali Hambrug'un Köşk civarında ve Menderes nehrinin güneyinde bulunan Dalama köyüne geleceği ve Kuva-yi Milliye Kumandanı ile temas etmek istediği malûmatını Tümen karargâhından gelen kâğıttan haber aldım.

Yunanlılarla kan dökülmesine sebep olan âmilleri ve buna meydan vermeyecek tedbirleri tetkik etmek üzere General Milen tarafından bir heyetin, işgal bölgesine gönderildiği hakkında bazı haberler şayi olduğu gibi, Harbiye Nezareti'nden de bununla ilgili bazı yazılar gelmişti. Gelecek generalin, bahsolunan heyetin başında bir general olacağını ve Aydın'la havalisini olsun Yunanlılara tahliye ettirecek kanaatleri toplayabileceğini tahmin ve ümit ettik.[1] Ve bu kanaatleri kendisine telkin edecek sebepleri arkadaşımız Galip Hoca (Celâl Bayar) ile düşündük; neticede Celâl Bayar reisliğinde Kuşadası Heyet-i Milliye Reisi Mahmut

Esat (Bozkurt) ve Nazilli Heyet-i Milliyesinden iki zattan kurulu bir heyetin general heyeti ile temas etmesine karar verdik.

Mahmut Esat Bey'i davet ettik. Nazilli'den iki zatın Köşk'e gönderilmesini yazdım. Ertesi sabah General Hambrug, Dalama köyüne gelmiş bulunacaktı. Fakat gece oldu, henüz Nazilli'den gelecek zatlar gelmedi. Mahmut Esat Bey'in de daha gelmesine imkân yoktu. Sabahleyin Dalama'da bulunması rica edilmişti.

Bir gün evvel Demirci Mehmet Efe Nazilli'ye gitmişti. Kendisi gitmiş değil, davet edilmiş olduğu sonraları anlaşıldı. Demirci Efe'ye mahsus iki zatın gönderilmesini te'kîden* yazdım. 27 Ağustos 1919 sabah oldu. Nazilli'den bir cevap alamadım. Meğer gece yarısı veya daha sonra Nazlili'den üç zat trenle Köşk'e gelmişler ve bize görünmeden Dalama köyüne gitmişler.

Celâl Bey'e söyledim. Ve kendisinin de gitmesini rica ettim. Celâl Bey cevaben, "Kâzım Nuri Bey'in Demirci Efe tarafından gece buradaki kuvveti başındaki vekiline verdiği telgrafla tevkif edildiğini[2] ve binaenaleyh meseleye bir fesat karışmış olduğunu ve kendisinin bu vaziyet karşısında Dalama'ya gidemeyeceğini söyledi. Hakikaten, Kâzım Nuri Bey'in tevkif edildiğini anladım.

Kâzım Nuri Bey, Umurlulu ve eski Aydın mebusu idi. Millî mücadeleye katılmak için gelmişti.

İngiliz generali, Kuva-yi Milliye Kumandanı ile temas etmek istediği için onunla benim (kumandının) temasım muvafık değildi.

Dalama'ya Celâl Bey'in gitmesini ve Kâzım Nuri Bey'e ait meselenin düzeltileceğini söyledimse de bilâhare anladığım ve sırası geldiğinde anlatacağım sebepten dolayı Celâl Bey haklı olarak mazeret beyanında ısrar etti.

Nazilli'den Dalama köyüne giden heyetin kasden, daha doğrusu Aydın Kuva-yi Milliyemizin çok kıymetli münevveri olan Celâl Bey ve Saraçoğlu Şükrü Bey'in hatta hiçbirimizin general ile temasımızı istemedikleri için, gece bizi haberdar etmeden gittiklerindeki gizli maksat bizce henüz meçhul idi.

Dalama köyüne gidecek heyetin, itimat bakımından, General Hambrug ile yalnız başlarına temas etmelerine taraftar değildim. Bu satırları yazarken o zamanki hissiyatımı da zikretmek mecburiyetindeyim. O heyetin İngiliz generaline Mücadele-i Milliye aleyhtarlığını izhar etmeleri ihtimalâtı zihnimi kurcalıyordu. Her şeyden sarfınazar İngiliz generaliyle Kuva-yi Milliye namına mülâkat yapacak içlerinde kudret sahibi bir kimse yoktu. Köşk'te kendilerini davet eden, benimle görüşmeksizin Damala köyüne giden heyet hakkında haklı olarak şüpheye düştük. Tam bu sırada Üçyol savaşından Hacı Şükrü Bey avdet etti. Hacı Şükrü Bey'e kullanacağı lisan ve millî metâlip hakkında bir direktif vererek alelacele Dalama köyüne gönderdim. Nazilli'den gelmiş olan heyete Kuva-yi Milliye Kumandanı sıfatı ile iltihak etti.

General, köye 27 Ağustos 1919'da gelmiş ve bizimkilerle görüşmüştür. Heyet, Çine'ye uğrayarak avdet etmiştir. Hacı Şükrü Bey Köşk'e avdet etti. Nazilli'den gelen heyet, yine beni görmeden Nazilli'ye döndü.

Hacı Şükrü Bey'in verdiği izahat Nazilli'den gelen heyet hakkında beslediğimiz şüphenin boşuna olmadığını gösterdi. Hacı Şükre Bey cep defterini çıkararak pek mühim manidar gördüğü takriben şu cümleyi kaydetmiş: "Bila-kayd ü şart

* Te'kîd: Üsteleme, bir iş için önceden yazılan bir yazıyı tekrarlama. / Y. N.

İngiliz işgaline muvafakat ederiz." (!) bu cümleyi Nazilli'den gelen heyet namına başlarındaki zat söylemiş... General bunu ehemmiyetli telâkki etmiş; "İngiliz işgalini mi, himayesini mi? isteriz, dediklerini hatırlamıyorum. Bu iki kelimeden hangisinin sarf edildiğini Hacı Şükrü Bey'in defteri daha iyi bilir." Fakat, ben (Tümen Kumandanı) Nazilli heyetinin bu cümleyi, ihtimal ki Yunan işgali yerine İngilizlerin muvakkaten işgal etmesini terviç ettiklerini, hüsnü niyetle söylemiş olmalarını kabul ederim.

Heyet bu hatada bulunduğu gibi Hacı Şükrü Bey de askerî bir hatada bulunmuş. Generalin ertesi gün tekrar Köşk'e (cephe karargâhının bulunduğu noktaya) gelmek ve Hacı Şükrü Bey'le tekrar görüşmeler ve generalin kendi vazifesine ait tetkiklerini yapmak[3] istediği hakkındaki teklifini kabul etmek nezaketinde bulunmuş, General Hambrug da geldiği Aydın'a dönmüştür. Generalin ertesi günü Köşk'e geleceğinden temas mecburiyetinde kalmamak ve Tümen karargâhında işlerimi görmek ve Dalama Köyü mülâkatının İngilizler üzerinde ne gibi intiba yarattığını, mümkünse İtalyanlardan anlamaya çalışmak için Çine'ye gitmeye karar verdim. Ve Hacı Şükrü Bey'le; generalin geldiğinde takip edeceği hatt-ı hareket hakkında müdâvele-i efkâr ettikten sonra ve generalin cepheyi görmek istediği takdirde münasip mazeretlerle menedilmesi lüzumunu tembih ederek Çine'ye hareket ettim.

GENERAL HAMBRUG'UN KÖŞK'TE MARUZ KALDIĞI HADİSE VE TEHLİKE

Hambrug bir düşman generali olduğu halde Köşk'e (cepheye) gelmesine Hacı Şükrü Bey'in muvafakat etmiş olması 'hainane' bir maksada matuf olduğunu ileri sürerek Hacı Şükrü Bey aleyhinde Nazilli'de bulunmakta olan Demirci Efe'ye telkinat-ı muzirrada bulunmuşlar, bu tahrikâta kapılan Demirci Efe generalin geleceği gün Köşk'teki zeybek kuvvetinin başına Yaşar isimndeki arkadaşını hususi talimatla göndermiş, Yaşar ile Hacı Şükrü Bey arasında çirkin bir münakaşa çıkmış. Yaşar, Hacı Şükrü Bey'i, generali davet ettiği için hıyanetle itham edici sözlerde bulunur ve tehdit eder, Hacı Şükrü Bey kendi ikametgâhını terk ederek topçu kumandanının ikametgâhına çekilir, müteakiben General Hambrug maiyeti ile beraber Köşk'e gelmiş.

Evet Köşk'e gelmişlerdi. Burada dinlenmeden sınıra ve siperlerimizin olduğu yere doğru ilerlemek istiyorlardı. Albay Şefik Aker'in dediği gibi Yaşar'la birkaç arkadaşı bunları önlemeye çalışıyordu. General ilkin ehemmiyet vermedi, cesaretle ilerlemek istedi. Fakat Yaşar'ın ve arkadaşlarının şakası yoktu. Daima ellerinde baston gibi taşıdıkları gümüş kaplı mavzerlerinin namlusunu generala doğru uzattı, emniyet kanadını çevirdi.

Bu anda herkes halecân [titreme] ve heyecana kapıldı. Maiyeti de koştu, generali durdurdu. Avdetleri sırasında ben de Yaşar'ın yanına gelmiştim. Hambrug, hiddetli hiddetli:

Bir İngiliz generaline silah yönetmenin, ateş etmek istemenin insana neye mal olacağını bilmez misin?

dedi. Yaşar'ın cevabı daha kuvvetli olmuştu:

Sen de zeybekleri bilmezsin, biz kendi devletimizi tanımadık, tanımıyoruz, sizinkini hiç tanımayız!..

Bu münakaşa biter bitmez Demirci Efe'nin vagonu istasyona girdi, maiyeti ile Efe Nazilli'den geliyordu. Sakin ve saygılı bir hal ile İngilizleri aldı. Onlara alaturka kahve ikram etti, îzazda bulundu. Zeki adam gönüllerini almak yolunu tuttu. General kendisine verilen 'sözden' bahsetti. Efe:

Kuva-yi Milliye Kumandanı benim, yabancılara cepheyi göstermek askerî usullere aykırıdır. Siz bunu benden daha iyi takdir edecek mevkidesiniz,

yollu konuştu. Sükûnet avdet etmişti. Nazilli'ye gitmek için ayağa kalktıkları sırada heyet içinde bulunan bir binbaşı, eğer yanılmıyorsam adı Henri idi, bizim tek lokomotifimizi görünce şimendiferle Aydın'a gidelim diye tutturdu. Maksatları, Köşk ile Aydın arasındaki güzergâhı görmek olacaktı. Bu defa da ben söze karıştım, "Raylar sökülmüştür, köprüler de sağlam değildir," dedim. Binbaşı, beni baştan ayağa kadar süzdü, elimde silahım olmadığı için galiba yumuşak buldu:

İngiliz malını nasıl tahrip edebilirsiniz?

dedi ve cevabını aldı:

Merak etmeyin binbaşı efendi, bedeli birkaç misli fazlasıyla ödenmiştir. Raylar da Türk toprakları üzerindedir.

Bu hava içinde, asık suratla vedalaşıldı. İngilizler gittikten sonra Demirci Mehmet Efe bana, generale cepheyi görmeye müsaade ettiği için Hacı Şükrü Bey'den şikâyet etti. Hacı Şükrü Bey'in yaptığı doğru olmamakla beraber, Sayın Albay Şefik Aker'in dediği gibi Demirci Efe'nin, arkadaşımızın aleyhinde adamakıllı 'doldurulduğu' anlaşılıyordu.

Geceyi Nazilli'de geçirerek İngiliz misyonunu, Kuva-yi Milliye içinde söz sahibi olmaya çalışan belli sayıdaki İngiliz muhibleri tatmin etmeye, İstanbul'dan aldıkları direktifleri yerine getirmeye uğraşacaklarına şüphe yoktu. Silahlı kuvvetler müstesna, umumi manada, heyet- i merkeziye İstanbul'un, dolayısıyla İngiliz politikasının nüfuzu altına düşmüştü.

7.
Hususi

EKONOMİ BAKANI CELAL BEY EFENDİYE

kendimin sekiz nufuse malikaile reisi olmaklıgım hasebile sermayem ve san at sahibi bulunmadıgımdan iaşemi ta minden acız bir halde kaldıgımdan sıgınarak şu uhuvvetnamemi taktim ve şeref uyandırmakla dilegim şuki :

izmir ve aydın havalisine yonanlıların işgali sırasında kuvvei milliye teşki latını iştirak edup bidayetten nihayete kadar butun cebhalerde bulundugum gil i aydının omurlu ve köşk nahiyelerinde zat alinizle beraber bulundugumuzu ve o eanalarda ben demirci mehmet efenin vekalatini ifa eden arnavut yaşarım——

kendimi bildirmekten ve taciz etmekten gaye ve emelim ise nazillide inşa edil mekte olan mensucat fabrıkasında bekci ve yahut amele başı gibi işlerde bulma rak iaşemi mehma imkan medar olmak üzere tayin ve tensip olnacek nesne ile - idare etmek için tavassutu alilerinizle şimdiki duşunce ve yoksuzlugumdan kur tulmak ve ayni zamanda bir işle meşgul olmaklıgım yo' unun icabı rei alilerini zi terkle sonsuz saygılarımla sunar ve yalvarırım 4/I/936

nazillinin turan mahallesinde rum elli

arnavut yaşar

Tarihin bir cilvesi: Yaşar'ın 1936 yılında bana gönderdiği bir mektup.

YUNANLILARA TAARRUZ ETMEMEK İÇİN GENERAL MİLEN'İN TEHDİTLERİ

Batı Anadolu İtilâf Devletleri Başkumandanı İngiliz Mareşalı Milen, İstanbul'da Harbiye Nezaretine ve İtalyan Generali Boncivani yoluyla doğrudan doğruya bize, yani 57. Tümen'e ve Kuva-yi Milliye'ye tehdit savuruyordu. 16 Ağustus 1919 tarihi ile Harbiye Nezareti'ne gönderdiği ve oradan 57. Tümen'e tebliğ edilen yazıda:

> Müttefik kıtalarına yapılan taarruzlara derhal son verilmeli... Şayet Osmanlı kıtaları ve çeteleri tahrik ve gazebe getirecek hallerde devam edecek olursa Yunan ordusunun Osmanlı kıtalarına karşı harekete geçmesini ve Yunan kuvvetlerinin asayişi korumak maksadı ile fenni harbe daha uygun ileri mevzileri elde etmeleri için emir vermek zorunda kalacağına... ilâh

General Milen'e atfen Harbiye Nezareti'nden Tümene gelen emirde de:

Milen'den alınan ikinci tezkerede Aydın civarında bulunan Osmanlı kıtaları ve Kuva-yi Milliye'nin Yunanlılar üzerinde bir taarruz hazırlığında bulundukları haber alındığı, bunun derhal önüne geçilmediği takdirde vahim sonuçlara başvurulacağı,

yazılıyordu. Yukarıda da yazmıştım. Daha önce Aydın'a hücum teşebbüsünden İstanbul Hükümetinin tazyiki ile vazgeçilmişti. Albay Şefik Aker de başarısızlığa uğranır endişesiyle buna açıktan taraftar olamıyordu. Ayrıca şahsına ait bir düşünce olarak, "İstanbul Hükümetini, İtilâf Devletleri'ne karşı zor duruma düşürürüz, bunu yapmamalıyız," diyordu. Bizim için bu son fikrin değeri yoktu. Önemli olan hareketsiz kalmamaktı. Onun için de, hiç olmazsa düşmanın kapatamayacağı dağ ve cenah yolu ve geçitlerinden düşmanın işgali altındaki bölgelere sızarak ve gerilere düşerek Yunanlılara baskınlar yapmak, nakliye kuvvetlerini vurmak, gerilla savaşı yapmak, hasılı, düşmanı yormak ve usandırmak fikrinde idik. Rahmetli Gökçen Hüseyin Efe, arzusuyla bu görevi üzerine almıştı. Günün şartlarına uyarak bu tarzda devamı düşünüyorduk. Tümen ile de mutabıktık. Halbuki Mareşal Milen cenapları Yunanlıları her bakımdan, siyasi, askerî, mali düşüncelerle korumak istiyordu. Hareketsiz kalmamız için Kuva-yi Milliye'yi ve sözü dinlenmeyen İstanbul hükümetini zorluyordu. Son tedbir olarak da yukarıda yazdığım gibi başımıza 'Milen Hattı' çıkarılmıştı.

Mareşal Milen tarafından ilgililere yayınlanan genelgede:

Paris Barış Konferansı'nın talimatına uyarak ve konferansın son kararına 'talîkan' [bağlı kalarak] Aydın vilayetinde Yunan kuvvetleri ile Türk kuvvetleri ve silahlı çeteler arasında aşağıdaki şekilde sınırlandırılan 'hudut hattını' tespit eyledim.[4]

Bu karar gereğince bütün Osmanlı askerleri ile silahlı çeteleri, tespit olunan sınırdan üç bin metre mesafeye çekileceklerdir.

Yukarıdaki talimatın uygulanacağı tarih 12.12.1919'dur.

Bölge içinde sivil ahâlinin silah taşımasına müsaade edilecektir. İtilâf askeri yukarıdaki bölgeyi işgal eyledikleri zaman (bu Aydın cephesiyle ilgilidir) bütün Türk askerleri ile çetelerin Bademiye, Umurlu hattının üç bin metre doğusundaki sahaya çekilmeleri için gereken tertipleri behemahal yapacaksınız. İşgal tarihi daha sonra size bildirilecektir. Türk ahâlinin iadesi keyfiyeti ileride gözönünde bulundurulacaktır. Aydın vilayetindeki izacata* son vermek maksadıyla bu talimatın ilgililere tebliğini talep ederim.

Nazilli Heyet-i Milliyesi de Mareşal Milen'in bu kararına karşı bir protesto telgrafı çekmişti. Bu telgrafta, yukarıda işaret ettiğim gibi içimize sokulmuş İngiliz eğilimli bazı şahısların, Kuva-yi Milliye'nin çetin prensibine belli hatlarda tesir ettiğini gösteren şu satırlara rastlanmaktadır:

*İzaç, malûm, 'rahatsız etme, can sıkma' anlamındadır. Demek kumandan cenapları vatanlarını milli hürriyetlerini kurtarmak isteyenlerden rahatsızlık duyuyormuş! / C. B.

İtilâf Devletleri'ne karşı hiç bir husumet fikri beslemiyoruz. Bunu bütün hareketimizle ispat ettik. İngilizlerin adil icraatına, şimdilik Aydın vilayetinin Yunanlılardan temizlenmesine intizaren, taarruzdan sarfınazar edeceğiz.

Eğer başka İngilizler olduğu halde İtilâf Devletleri Yunanlıları bütün Aydın vilayetinden çıkartacak olursa biz teşekkür ederek derhal köylerimize döneriz. Yunanlılar Aydın ve İzmir'den çekildiği takdirde eğer İtilâf Devletleri lüzum görürse bu vilayete sulh akdine kadar İngiliz kıtaları ikame edilebilirler.[5]

Damad Ferit Paşa Hükümeti, Milen Hattını memnunlukla kabul ediyor, bir çatışma olmaması için Kuva-yi Milliye ile Yunanlılar arasına İtilâf Devletleri kuvvetlerinin girmesini istiyordu. Ancak Kuva-yi Milliye'nin esas ruhu ile çalışan teşkilâtı ve Kuva-yi Milliye ile beraber hareket eden ordu ise reddediyor, bu kararın uygulanmasına engel olmaya hazırlanıyordu.

Daha sonra Damad Ferit Paşa Hükümeti'nin gelen, halefi Ali Rıza Paşa Kabinesi de İtilâf Devletleri'nin baskısı altında bocalıyordu. Milen tecavüzünü arttırmış, doğrudan doğruya Harbiye Nâzırı Cemal Paşa'ya –yukarıda okuduğumuz gibi– Tümen kumandanlarına emirler veriyordu.

Bu sırada İstanbul Mebusan Meclisi kürsüsünde[6] Saruhan (Manisa) mebusu sıfatı ile yaptığım uzun konuşmamda bu konuya ait aşağıdaki sözleri söyledim: (13 Mart 1920).

Yunan işgal Kumandanı İzmir'e ilk ayak bastığı zaman, diyordu ki, "İşgalimiz muvakkat ve ancak İzmir ve civarına şâmildir." Benim, 'İzmir ve civarına şâmil' kelimesinden anladığım mana, İzmir ve civarındaki birkaç köyden ibarettir.

Eğer (Yunanlıların) karşılarına silahlı bir kuvvet (Kuva-yi Milliye) çıkmamış olsa idi, sırf milletin sinesinden nebeân eden o kuvvet, o zalimlerin, o cebîn zalimlerin karşısına dikilmemiş olsa idi, Yunanlılar işgal sahasını bir taraftan Eğridir'e, diğer taraftan Bandırma'ya kadar temdit edeceklerdi. (Yunanlıların mezalimini anlattıktan sonra) bu facialar, mutlak sükûtla karşılaştığı gibi, bu yetmiyormuş gibi bir de zulümlerini devam ettirmek için, Yunanı kolundan tuttular ve ileri doğru yürütmeye başladılar, o da Efendiler, General Milen'in koludur. Bu kol, Türk millî vicdanını tazyik için oynuyor.

Milen adı verilen nazarî bir hat, vatanın bir kısmını düşman işgaline terk ederek öylesine tertip ve tanzim edilmiştir ki sırf şeref ve millî istiklalini müdafaa için canını dişine takarak çalışan bir avuç kahramanı aciz bırakmak için, binlerce masum halkın sefaletine, mahvına sebep oluyor.

Efendiler, şimdi sizlerin huzurunuzda, hükümetten ve milletten şedit tedbirler alınmasını rica ediyorum; ve diyorum: Ancak o zaman, oradaki bedbaht Türkler, masum insanlar, namusunu, ırzını, istiklalini korumak cehdinde olanlar için bir ümit ve teselli temin etmiş oluruz. Aksi takdirde bizim de, evet efendiler, bizim de bir 'hiç' olduğumuz anlaşılacaktır.

Atatürk de büyük nutkunda bu konuya önemli bir yer ayırmıştır.[7] Anlaşılıyor ki bu meseleye daha yüksekten bakmıştır, diyor ki:

Efendiler, bu vesikalardan anlaşılması lâzım gelen en mühim ve en manidar nokta bence kabinenin müşterek takrire İtilâf Devletleri komiserlerinin dermeyan ettikleri noktalara kemal-i tevazu'la ve büyük nezaketle cevap verilirken bu cihet asla kaale alınmıyor, o da efendiler, Mr. George Milen'in doğrudan doğruya Osmanlı Devleti'nin Harbiye Nâzırı'na emir ve talimat vermekte olmasıdır. Bu hal, ne teşkilât-ı milliyeye karşı izzet-i nefis meselesi çıkaran Harbiye Nâzırı'nın ve ne de Osmanlı Devleti'nin istiklalini temin etmek mesuliyetini deruhte etmiş olan Kabinenin izzet-i nefsi ve haysiyetine dokunuyor. Bu halin, kendilerinin haysiyetini ve devletin istiklalini çoktan rahnedar eylemiş olduğunu fark etmek istemiyorlar. Hiç olmazsa protesto etmiyorlar. Hiç olmazsa bu tasallut ve tecavüz-i istiklal-şikene (istiklali kıran tecavüze) vasıta olamayız diye feryada cesaret edemiyorlar.

İşte bu suretle 'Milen Hattı' meselesi günün ön planda gelen hadisesi olmuştu.

HER TARAFTAN MADDİ VE MANEVİ TEHDİT VE HÜCUMA UĞRUYORDUK, İÇİMİZDE TAHRİK VE ANLAŞAMAMAZLIK VARDI

Cephede silahlı faaliyet durmuş gibi idi. Özellikle, Gökçen Efe'nin şehit düşmesinden ve Üçyol savaşından sonra ortalığı bir rehavet kaplamıştı. İki taraftan da ateş kesilmişti.

Karşımızdakiler de bunu istiyorlardı. Hatta böyle olması için bizi zorluyorlardı.

Ancak iç bünyemizde başlayan yeni bir fitne ve fesat ateşinin dumanları gözlerimizi yaşartacak hal alıyordu. Papaz Frew'un, Hürriyet ve İtilâf Partisi propagandacılarının ve bir kelime ile, İngilizlerle 'ortak' Sultan Vahdeddin Hükümeti'nin tahrikleri, açıktan tehditleri alıp yürümüştü.

Ağustos ayı içinde, Aydın ovasının bunaltıcı sıcakları içinde ter dökerken bu sıkıntılı durumu da düşünmek gerekiyordu. Ama nasıl ve kim ile görüşüp düşüncemi söyleyebilirdim? Tümen Kumandanı Albay Şefik Aker'in İstanbul Hükümeti'nden şahsım aleyhinde aldığı emirler vardı. Buna rağmen bana karşı tutumu muhabbetli, dostça idi. Ancak, cepheye seyrek geliyordu. Halbuki olaylar birbirini izleyerek kasafet peyda ediyor, acele bir mahiyet alıyordu. Güven ve açılma bakımından bana en yakını Binbaşı Hacı Şükrü Bey'di. Fakat onu da ifrat ve tefritten ayırarak muvazene halinde tutmak kolay değildi.

Demirci Efe'ye gelince; Ona, hükümete dokunur bir söz söylememek yolunu tutmuştum. Aksi hareket, İttihatçılığım öne sürülerek çok kötü tefsire ve huzursuzluğa yol açardı. Yalnız, umumi prensipler içinde, Kuva-yi Milliye'nin başarısı için ona müsbet yolda iyi kalple yardımcı oluyordum. Ama böyle kapalı kutu halinde kalamazdım.

Nihayet, yanında, en çok güvendiği, hatta biraz da pervasızlığından çekindiği Sökeli Ali Efe olduğu halde Demirci;

Gel bakalım hoca, şöyle yanımıza... biraz konuşalım,

dedi. Anladım. Görüşmeye başladıkları bahsi benimle müzakere ederek bitirmek istiyorlardı. Demirci sordu:

Bir Mustafa Kemal Paşa varmış, Sivas'ta birşeyler yapıyormuş, kongre toplayacakmış, Denizli'den de adam (delege) istiyormuş... bu nasıl iştir?

Beklediğim fırsat elime geçmişti. Mustafa Kemal Paşa hakkında adeta uzun bir konferans şeklinde bildiklerimi anlattım, zekâsını, bilgisini, çalışkanlığını övdüm. Burada Çanakkale müdafaasındaki kahramanlığını da söylemeyi ihmal etmedim. Bundan sonra sözü doğudaki siyasi faaliyete getirdim ve şöyle dedim:

O da Amasya'da, Erzurum'da çalışmaya başladı, bizim burada karşımızda nasıl Yunanlılar varsa onun da karşısında Ermeniler vardır. Bizim topraklarımız üzerinde bir Ermeni Hükümeti kurmak istemektedirler...

Demirci Efe burada sözümü kesti:

Ülen, Ermenilerin de lafı olur mu? Kaç para ederler?

Efe'nin ölçüsü, sadece Ege'deki bildiği Ermeni nüfusunun azlığı idi. Cevap verdim:

Çok Efe. Burada Yunan ve Rumlar ne ise o civarda da Ermeniler o kadar önemlidirler. Kıyasıya vuruşmaktadırlar. Kendilerine evvelce Ruslar, şimdi de İngilizler, hatta Amerikalılar yardım etmektedirler. Mustafa Kemal Paşa bunlarla, ayrıca Karadeniz kıyılarındaki Rumlarla da uğraşmaktadır. Karadenizli Rumların eskiden beri silahlı teşkilâtları, köy ve kasaba basan kuvvetli çeteleri vardır. Bu yüzden vatandaşlarımızın canı tehlikededir. Bunları da doğrudan doğruya Yunanlılar kışkırtmaktadır. Anlarsınız? Buralardaki Rumlar, ne istiyorsa onlar da aynı şeyin peşindedirler. Paşa'nın şimdi Sıvas'ta kongre toplamak istediğini işitiyoruz. Vilayetlerden delege çağırıyor, burada ne yapacağını henüz bilmiyoruz. Ama tahmin edebiliriz. Milleti, bir düşünce, bir gaye etrafında toplayıp elbirliği ile düşmana karşı koymaktır. Şimdi Paşa, Sıvas'a gelmekle Maraş, Ayıntap, Adana gibi güney illerimize yaklaşmıştır. Buraları Fransızlar işgal etmişlerdir. Bilmiyoruz, buralarda Kuva-yi Milliye kuruldu mu? Kurulmuş ise onlara da yardım edecektir. Kurulmamış ise vücuda getirecektir. Bizimle münasebetine gelince: İstediği delegeleri hemen göndermeliyiz, 8 kendisi ile sıkı arkadaşlık yapmalıyız, faydamız büyük olur, memleket kazanır. Bak Kumandan Şefik Bey'le anlaşarak

çalışıyoruz. Ne oluyor? İaşemiz için bütün ambarların kapıları açıktır. Askerî depolardan istediğimiz kadar silah ve cephane alabiliriz.

İstanbul'daki asker müstesna, Anadolu'daki ordu, ambarları, depoları, cephanelikleri ile Mustafa Kemal Paşa'nın emrine girmektedir. Biz de onun gibi, o da bizim gibi düşünüyor, memleketi düşmandan kurtarmak... Efe, sen içinde bulunduğun gayretle çalışır, onunla elele verirsek Allahın izni ile çok iyi olur. Hasılı, bir kazanır, kuvvetli oluruz.

Bu konuşma sırasında sayımız artmıştı. Başta gelen namlı efelerden bazıları da ayakta konuşulanları dinliyorlardı. Sözüm biter bitmez, Sökeli Ali Efe, elindeki 33'lü tesbihini salladı:

Aşkolsun Hoca!.. doğru söylüyorsun... böyle olmalı!..

diye haykırdı ve ilk reyini kullandı. Efe de başında gelincik tarlasını andıran oyalarla süslü fesini çıkardı. İçindeki beyaz takkesini ustra ile kazınmış, saçsız başına yerleştirdi. Bir an düşündü:

Tamam, böyle yapmalıyız,

dedi. Ayakta duran efelerden birine seslendi:

Şurada heybe içinde üç gazete var, onları getir... Hoca okusun!

emrini verdi. Bunlar, *Tasvîr-i Efkâr* gazetesiydi. 23 Temmuz 1919 tarihli nüshasında *Takvim-i Vekayi*'den (devletin resmî gazetesidir) naklen Sadrazam Damad Ferit Paşa'nın bir demeci vardı. Mealen şöyle deniliyordu:

Mukarrerat-ı milleti tayin ve tesbit etmek üzere doğuda münasip bir mahalde millî bir kongre toplanacağından bahisle illerce üç delegenin, seçilerek Ankara'ya gönderilmesi, Karahisar Tümen Kumandanlığınca... yayınlanmıştır.

Kongreye gönderilecek delegelerin ve yol parasının ne suretle ödeneceği ilgililer arasında münakaşa konusu olmaktadır.

Paris Konferansı'nda bulunduğum altı hafta içinde Anadolu'nun içine düştüğü kararsızlık ve karışıklık büyük teessüfe sebep olmuştur.

Hepimizin itaatla mükellef olduğumuz Kanun-ı Esâsî hükmünce İstanbul şehri, 'saltanat-ı seniyyenin pâyitahtıdır' (başkentidir) teşrif heyetin zât-ı akdes-i hümayûnları (Padişah) marifetiyle açılması lâzımdır. Kanun-ı Esâsî'ye ve padişahımızın arzu ve irade-i şâhânelerine vatanın yüksek menfaatlerine aykırı bu hareketin men'i icap eder.

Delegelere yol parası verilip verilmeyeceğine gelince; Esasında Meşrutiyet ve Meşrutiyete aykırı böyle bir hareketin kolaylaştırılması değil, men'i gerekir.

deniliyordu. Gazetenin 31 Temmuz 1919 tarihli olanında da "Tatbikat Emri" başlığı altında aşağıdaki yazılar vardı:

Dahiliye Nezareti, Üçüncü Ordu Müfettişliği'nden istifa eden Mirliva (Tuğgeneral) Mustafa Kemal Paşa ile eski Bahriye Nâzırı Rauf Bey'in Erzurum cihetlerinde kongre topladıklarından yakalanarak muhafaza altında İstanbul'a gönderilmeleri için vilayetlerin mülkî memurlarına şiddetli emirler vermiştir.
Dahiliye Nezareti bundan başka (Nazilli) cihetlerinde Kuva-yi Milliye teşkilâtı yapan Demirci Efe ile teşkilât-ı milliye kumandanlığında bulunan Hacı Bey'in de muhafaza altında İstanbul'a götürülmelerini ve çete teşkilâtı ile beraber toplantıların men'ini emir eylemiştir.

Gazetenin 3 Ağustos 1919 tarihli nüshasında Mustafa Kemal Paşa ve rüfekası hakkında, "Dahiliye Nâzırının Beyanatı" başlığı altında şu malûmat veriliyordu:

Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey, taşrada asayişi bozan tahriklerde bulunuyor, çeteler teşkil ediyor, hükümet içinde hükümet yapmak istiyor, hükümetin şifresini kullanarak halkı içtimaa davet ediyorlar.
Memlekette, bir hükümet var olduğu ispat edilecek, kimsenin, memleketin mukadderatıyla oynamasına müsaade olunmayacaktır. Bunun için hükümet her vasıtaya müracaata karar vermiştir.
İzmir'de çete teşkil edenlere gelince: Bunlar halkı iğfal ediyorlar. Hükümet bu çeteleri dağıtmak ve çete teşkil edenleri tutup tecziye etmek için elinden geleni yapacak, icap ederse askerî kuvvete dahi müracaat edecektir.

Sadrazamın telgrafına önem veren olmadı. Dinleyenler, işittiklerinin esas manasını kavrayacak seviyede insanlar değillerdi.
Damad Ferit Paşa, Kanun-ı Esâsî'ye (Anayasaya) aykırı hareketten bahsederken kendisinin suçüstü durumunda olduğunun farkında değilmiş gibi davranıyordu. Arada meclisin feshinden uzun zaman geçtiği halde Kanun-ı Esâsî'deki, 'Meclis üç ayda yeniden toplanmak üzere fesholunur' kaydını unutmuş görünüyordu. Umumi şartların yeni bir seçim yapılmasına müsait olmadığı da iddia edilemezdi. Nitekim birkaç ay sonra, Mustafa Kemal Paşa'nın zoru ile seçim yapılacak ve meclis İstanbul'da toplanacaktı. Demirci Efe, alenî surette kendileriyle ilgili kısmı üzerinde durmak istemedi. Yalnız ben ortaya umumi bir sual attım:

– Arkadaşlar, sizler için söyledikleri doğru mudur?
– Ne söyliyon sen? Hepsi kuyruklu yalan!..
–O halde Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları için söylenenler doğru olabilir mi?
– Geç Hoca geç... bu İstanbul'dakilerin ne biçim herif oldukları anlaşıldı gârı.

Demirci, beni yalnız gördü. Dahiliye Nâzırı Adil Bey'in beyanatını toplantıdan sonra beraber incelemek istiyordu.
Zeybeklerin haber alma kurulları vardır. Buna çok önem verirler. Dağda bulundukları zaman şehirlerde geçen olayları, özellikle kendileriyle

ilgili olanları, 'yatak' denilen adamları yoluyla şehirlilerden fazla öğrenmek imkânını bulurlar. Daha ilk günlerinden beri Denizli Hükümetine karşı Demirci'de bir güvensizlik ve çekingenlik hissolunuyordu. İstanbul Dahiliye Nâzırı'nın beyanatını bu yönden mütalâa ediyordu.

Dahiliye Nâzırı Adil Bey'in:

İzmir'de çete teşkil edenler halkı iğfal ediyorlar. Hükümet bu çeteleri dağıtmak ve çete teşkil edenleri tutup cezalandırmak için elinden geleni yapacak, gerekirse askerî kuvvete dahi başvuracaktır,

sözleri Efe'nin zihnini kurcalıyor olmalıydı. Halbuki maddi bakımdan Dahiliye Nâzırı'nın sözleri 'kurusıkı' bir tehditten başka bir şey değildi.

"Efe," dedim:

Üzerimize gönderecek askerleri yoktur. Olsa bile askerle karşı karşıya geldiğimiz zaman bizim tarafa geçeceklerinden şüphe etmiyorum. Yalnız başıma size bunu temin edeceğimi söyleyebilirim. Ordu, -küçük istisnasıyla- memleketini sever ve bizimle beraberdir.

Aleyhimizdeki mahallî kuvvetlere gelince: İster valiler, ister birtakım soysuz şahıslar olsun; bunların değerini sen daha iyi takdir edersin... Bize bir şey yapabilirler mi? Bizim davamız için, şahıslarımız için bir tehlike teşkil eder mi?'

Aldığım cevap, "Tehlike yoktur. Ama bir yerden kuşkulanmaktayım, tutumlarını beğenmiyorum," demekten ibaret oldu. Ben anlamıştım. Burası Denizli hükümeti idi. Yakın gelecek gerçeği gösterecekti.

BÂBIÂLÎ'DEN HACI ŞÜKRÜ BEY'E GÖNDERİLEN BİR MEKTUP

Binbaşı Hacı Şükrü Bey'in gerçek hüviyeti malûm olmuştu ve adı basına geçerek yayılmıştı. Benimle arası çok iyiydi, tam arkadaş idik. Meşrutiyet inkılâbının o zamanki subaylara aşıladığı fikirleri tamamen benimsemişti. Devrimci veya ihtilalci olarak ileri hareketlerden, bu vasıfla adının anılmasından hoşlanırdı. Ancak bunların dayanağı olan maddi ve manevi kuvvet ölçüsü zayıftı. Bazı hallerde tutumu ile günün şartları icabı bir sonuca, başarı ile varmaktan ziyade kendisini aşırı harekete, ifrat ve tefrite kaptırırdı. Ama söz de dinlemez değildi. Bir gün bana, "Celâl" dedi:

Aydın, Muğla, Denizli, Burdur ve Isparta vilayetlerinde çalışıyoruz. Kısmen Antalya'yı da bu bölge içine alabiliriz. Buralardaki valiler, kaymakamlar şöyle imiş, böyle imiş diye düşünüp duruyoruz; işimize gelmeyenleri takım halinde kovarız. Buralarını millî heyetlerle idare ederiz.

Demirci Mehmet Efe'yi de kendince hazırladığına inanmış olacak ki, "O da taraftar görünüyor," dedi.Hacı, bunu iyi niyetle söylüyordu. Böyle yaptığımız takdirde Kuva-yi Milliye'nin daha süratle kuvvetleneceğini hesap ediyordu; ancak, böyle bir hareketin yaratacağı reaksiyonu düşünmüyordu bile. Bir gün de Albay Şefir Aker'e,

Bu sefer, Aydın'ı zapteder etmez cumhuriyet ilan edeceğim,[9]

demiş. Muhterem albay, o sırada İstanbul Hükümetini İtilâf Devletleri'ne karşı zor durumda bırakmayalım diye Millî Mücadele hareketlerinde muvazaa ve formül arayan bir zattı. Anlaşılıyor ki böyle bir lafın şaka yoluyla da ağza alınmasına razı değildi. Hacı Şükrü Bey'in 'cumhuriyet ilanı' sözü Kuva-yi Milliye'ye mal edilerek muhaliflerimizin diline düşmüştü. Kuva-yi Milliye'ye gönlü ile yardımcı olan bazı müftüleri endişeye sevk etmişti. Halbuki böyle bir düşünce, Atatürk'ün dediği ve yaptığı gibi:

Mukaddes bir sır olarak zamanı gelinceye kadar kalpte saklanırdı.

BÂBIÂLÎ'NİN TELAŞI, MEKTUP GÖNDERMESİ, 'CUMHURİYET İLANI' SÖZÜNÜN ORAYA KADAR AKSETMİŞ OLMASINDAN İLERİ GELMİŞ OLSA GEREKİR

Binbaşı Hacı Şükrü Bey, Hicaz Valiliği'nden emekli Ahmet Nedim Bey'in oğlu idi. Nedim Bey bu sırada İstanbul'da 'Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye' Cemiyeti'nin reisi idi.

Bu cemiyet, İtilâf Devletleri'nce kurulması kararlaştırılan Ermenistan'a verilmesi düşünülen doğu vilayetlerimizin Türk topluluğundan ayrılamayacağı iddiasıyla Millî haklarımızı korumak için çalışmakta idi.

Nedim Bey Bâbıâlî'ye davet edildi. Bizzat Nazilli'ye gidip bütün nüfuzunu kullanarak oğlunu İstanbul'a getirmesi için sıkıştırılmıştı. Halbuki yaşlı olan bu zatın böyle bir yolculuğa sıhhati müsait değildi. İtizâr etti [özür diledi], tazyik gördü, nihayet Bâbıâlî'nin resmî kâğıdı üzerine yazılan bir mektubu imzaladı, kendilerine bıraktı. Nedim Bey mektubu, reis olduğu cemiyete zarar gelmemesi için istemeyerek imzaladı. Fakat mektubun Bâbıâlî'nin resmî kâğıdı üzerine yazılmasından teselli duydu. Çünkü oğlu, bu başlığı gördüğü zaman nasıl bir zor ve baskı karşısında mektubu imzaladığını anlayacak, bildiğini yapacaktı.[10]

Köşk'te yalnızdım, Demirci Efe, Hacı Şükrü Bey yoktu. Denizli Hükümeti'nden bir haber geldi. İstanbul'dan Kuva-yi Milliye'ye bir mektup geliyor, mektubu getiren Dinar'dan ayrıldı. Yakında cepheye gelecektir, deniliyordu.

Bu haberde, mektubu getireni reddetmeyiniz, kabul ediniz temennisi vardı. Haberi işitenleri bir merak sardı. Ne olabilir? İyilik mi, kötülük mü? İstanbul'dan iyilik beklenmez, fakat kötülük de mektupla bildirilmez. Nihayet sivil giyinmiş, iri yarı, pos bıyıklı, şivesi bozuk bir saray kapıcısı veya bir jandarma eskisi bir adam çıkageldi. Getirdiği mektubu ben aldım. Resmî ve sıkı sıkı kapalı bir zarf, Hacı Şükrü Bey'in adresine yazılmış. Az sonra Demirci geldi. Hacı Şükrü ortada yoktu. Zannederim Üçyol taraflarında idi. Zarfı açtık. Yarı resmî bir üslup ile Nedim Bey'in, oğluna mektubunda özetle:

Padişaha karşı isyankâr bir harekette bulunmaktan vazgeçmesi ,

tavsiye olunuyordu. Mektubun benim üzerimde etkisi, Bâbıâlî bize karşı elinde ne kuvvet varsa, hepsini kullanmak yoluna gitmiştir, bizi vurmak, içimizden oymak istiyor, demekten ibaret oldu.

BÖLÜM 10

JANDARMA UMUM KUMANDANI ALİ KEMAL PAŞA'NIN AYDIN KUVA-Yİ MİLLİYESİ'Nİ ORTADAN KALDIRMAK, HİÇ OLMAZSA SIVAS'DA MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN MİLLÎ HAREKETİYLE BİRLEŞMEMİZİ ÖNLEMEK MAKSADIYLA DENİZLİ'YE, ORADAN NAZİLLİ'YE GELİŞİ VE HAPSEDİLİŞİ

1919 yılı Ağustos ayı yarısını tamamlamış yirmisine doğru ilerlediği bir sırada idi. Gün batmış, akşamın karanlığı incir bahçelerini kaplamıştı. İçimde bir hüzün vardı. Bu belki yalnızlıktan, çoktan beri hiçbir haber alamadığım ailemin, çocuklarımın muhtemel sıkıntılarını hatırlamış olmamdan ileri geliyordu. Aydın ovasının bunaltıcı sıcağının yerini alan hafif gece serinliğinde, içimdeki kederimle başbaşa kalmak için ihtiyar bir ağacın kütüğü üzerine oturmuş düşünüyordum. Kulağıma hafif bir makine sesi geldi. Dikkat ettim; bir mum ışığı altında çalışan bizim Kuva-yi Milliye'nin telgrafçısı İsmail Hakkı, telgraf makinesini işletiyordu.

Aydın'ı Yunanlılar ikinci defa işgal ettikleri zaman bir telgraf makinesini sırtlamış millî kuvvetlerin peşinden geliyor, konak yerlerinde bize hizmet ediyordu. Köşk karargâhımızda kimsenin farkına varamayacağı bir yere makinesini yerleştirmiş, kendisine mahsus maharetiyle merkezle ilçeler arasındaki resmî telgraflardan, Kuva-yi Milliye'yi ilgilendirenleri alıp (istersek, 'çalıp' da diyebiliriz) bize veriyordu.

Genç telgrafçı, beni görünce, 'bak neler oluyor' der gibi garip bir tavırla elindeki telgrafı bana uzattı, "Okuyunuz," dedi.

Telgraf gerçekten önemli idi. Tavas Heyet-i Milliyesinden 'Denizli'de Umum Jandarma Kumandanı Ali Kemal Paşa Hazretlerine' çekiliyordu.

Telgrafın altında Ali Rıza imzası vardı. O zamanki ilçe kaymakamı aynı adı taşıyordu. Telgrafta: Livaya teşriflerinden memnuniyet duyulduğu kaydedildikten sonra Kuva-yi Milliye'nin hürmet ve tazimlerinin Zât-ı Hazret-i Pâdişâhî'ye arzına delâletleri 'heyet-i milliye' namına istirham olunuyordu. Bu Kuva-yi Milliye'yi ve millî hareketi boğmak isteyen Sultan Vahdeddin'e kulluk ve bağlılık telgrafı idi.

İsmail Hakkı Bey'in[1] yüzüne baktım, dedi ki:

Aynı mealde aynı kelimelerle livanın bazı ilçelerinden de Jandarma Umum Kumandanı'na telgraflar geçti.

Bu sözü dikkatimi artırdı. Meselenin önemini anlamıştım. Denizli mutasarrıfının, kaymakamları ve maiyeti üzerinde otoritesi vardı. O istemese bu ve buna benzer gösteride bulunamazdı.

Jandarma Umum Kumandanı Paşa'nın daha Mütareke'nin ilanından beri benim ve arkadaşlarımın peşinde dolaştığını, Vahdeddin'in ve Damad Ferit Hükümeti'nin adamı olduğunu biliyordum. Ödemiş'e bizi yakalamak veya yakalatmak için geldiği zamanı, arkadaşım Edib'in sözlerini hatırladım (Cilt, 6, s. 8). İstanbul Hükümeti ricalinin devam eden şiddetli beyanları sinema şeridi gibi gözümün önünden geçti. Demirci Efe'nin Denizli Hükümetinden kuşkulu olmasını manalandırmak istedim. Nihayet önemli bir dönüm noktasına geldiğimizi anlamakta gecikmedim. Fakat karşı tedbir ne olabilirdi? Buna kendimce bir hüküm vermeye vakit kalmadan, karanlıkları yaran yedi, sekiz kişinin karşıma çıktığını gördüm. Bunlar, başta Demirci Efe olduğu halde mutemet kızanları idi. Hepsi de tam takım korkunç kıyafetler içinde tepeden tırnağa kadar silahlanmışlardı. Ayrı bir yönden Binbaşı Hacı Şükrü Bey de geldi, benim oturduğum kütükte yer aldı. Hepsi hemen müsademeye girişecekmişiz gibi hazırlıklı ve heyecanlıydı. Anlaşılıyordu ki, İsmail, telgrafın kopyasını Efe'ye ve binbaşıya ulaştırmıştı. Efe doğrudan doğruya bana seslendi:

– Hoca, telgrafı okudun mu?
– Okudum Efe...
– Ne yapacağız! söyle...

Ben cevap vermeden önce Hacı Şükre Bey atıldı:

Efe, öldürmeliyiz bu züppe paşayı...

Efe, bu teklife karşılık sert bir çıkış yaptı:

Dur be yahu!... ben deli, sen zırdeli... şu adam söylesin de doğruyu öğrenelim,

dedi. Ben, ömrüm boyunca 'ferdi öldürmelere, suikastlere' taraftar ol-

mamışımdır. Sonra da bunun reaksiyonu olur, altından kalkması zor bir durum da yaratabilirdi.
"Efe" dedim:

Öldürmek kolaydır, ama doğru değildir. Ancak serbest bırakmak da zararlıdır.

Böyle bir hareketle, yani Paşa'yı 'nezaretimiz altında bulundurmakla' İstanbul Hükümeti'nin ve muhitimizde ona taraf tutanların elanını kırmış olacağımızı düşünüyordum. Efe ikinci bir sual sordu.

Bu herif müstebit midir? (tekrarladı) Müstebit midir?

Efeler, müstebit kelimesini bildiğimizden daha ileri, daha şumullü manada kullanıyorlardı.

Öyledir Efe,

dedim. Karar verilmişti. Zeybek usulüne göre Jandarma Umum Kumandanı Paşa tutuklanacaktı.
Efe, "Yaz öyle ise" der demez, bizim İsmail kalem ve kâğıdı yetiştirdi. Efe dikte ediyordu,

5000 tüfenk, 15000 sandık cephane, 1000 bomba, 4 makineli tüfenk, bir kudretli cebel takımı, bin atım cephanesiyle beraber teslim edecek, bu olmadığı halde tutuklu kalacak...

Böyle bir hareket zeybeklerin dağa kaldırdıkları zenginlerden istedikleri, 'fidye-i necat',* kurtuluş parasının bir benzeriydi. Ancak, tutuklu paşanın bu kadar silahı bulup verebilmesi veya onun için başkaları tarafından verilmesi mümkün değildi; fakat böyle bir sırada bunun, münakaşası da faydasızdı. Benim için o anda hükümetle beraber paşanın nüfuzunu kırmak lâzımdı. O da olmuştu, sesimi çıkarmadım.
Efe yanındakilerle hemen Nazilli'ye gitti. Umum Jandarma Kumandanı'nı, güvendiği kızanlarının muhafazası altında, orada hapsetti.
Demirci Mehmet Efe Nazilli dönüşünde Ali Kemal Paşa'nın nasıl tutuklandığını keyifli, keyifli anlatıyordu. En çok dikkatini çeken paşanın kendisine uzattığı sigarayı Efe daha almadan, kibriti ateşleyip yakmak istemesi olmuş... Efe bana şöyle diyordu:

Bu nasıl paşa? Ben otur demeden karşımda ayakta bekledi.

Anlaşılıyordu ki Umum Jandarma Kumandanı, heyecanından olacak, itidalini kaybetmişti.

* Bir adamın kendisini kurtarmak için ödediği para anlamındadır. / C. B.

ALİ KEMAL PAŞA, NEDEN GELMİŞTİ, KİME GÜVENİYORDU, TUTUKLANDIĞI SIRADA NASIL DAVRANMIŞTI?

Evet, Ali Kemal Paşa, Denizli'ye oradan Nazilli'ye neden gelmişti? Denizli Jandarma Tabur Kumandanı İstanbul'da Jandarma Umum Kumandanlığı'na, Kemal Paşa'nın Nazilli'ye gelişinden tam bir ay önce (16 Temmuz 1919 tarihinde) bir rapor göndermişti. Bu raporun muhtevası şifre ile Harbiye Nezareti'nden 57. Tümene bildirilmişti. Denizli Jandarma Kumandanı raporunda özetle şunları söylüyordu:

Mevcut silahların milletin malı olduğundan bahisle ... (bir kelime okunamamıştır) Kuva-yi milliyesi jandarma deppoyunu açarak tüfenk ve cephaneleri almıştır. Tavas Kuva-yi Milliyesi dahi deppoydaki silahları ve cephaneyi aynı maksatla almak istiyor.

Demirci Efe Sarayköyü'ne gönderdiği bir mektupta beşbin lira ile 150 çuval un (Kuva-yi Milliye için) bir haftaya kadar gönderilmezse gelip fazlasıyla alacağını bildirmiştir. Belli olan vakit geçer de Demirci Mehmet Efe dediklerini yaparsa kendisine karşı koyarak muvaffak olacak kuvvetimiz yoktur. Galeyan umumileşmektedir. Mevcut jandarmanın Kuva-yi Milliye'ye iltihak etmeleri bait (uzak) değildir. Ahâliden katiyen muavenet olamayacağı şöyle dursun, esasen meselede intikam saikasiyle 'bir takımlarının' parmağı olduğu istidlâl olunuyor. Maksatları bu suretle bir fenalık çıkarmak, hükümeti müşkül bir mevkide bırakmak, bu fenalığa sebep olarak hükümeti göstermek, ilerisi için kurtulmak ve bu suretle kendilerinin aleyhinde bulunanlardan intikam almakla beraber gözlerini yıldırmaktır. Hal böyle devam eder ve gözleri karşısında mühimce bir kuvvet görmeyecek olursa halen başgöstermiş olan anarşi az zamanda önüne geçilmeyecek bir raddeye geleceği mutlak ve muhakkaktır. Bunun için civar taburlardan kuvvet gönderilmesine emir veya iki tabur nizamiyenin hemen yollanılmasına delâlet buyurulması arzolunur. Bu bapta mutasarrıflık makamınca dahi Dahiliye Nezareti'ne müracaat edilmiştir.[2]

Mutasarrıf, Çal ilçesinde halktan toplanacak silahlarla aynı muhitin çocuklarından bir millî kuvvet vücuda getirilmesi için kendi iddialarına göre emir vermiş işe başlatmıştı. Bu kuvvet yine onlara göre Köşk'teki Kuva-yi Milliye'den ayrı olacaktı ve bizim cephe çöktüğü takdirde Efe'lerin kötülüklerini, 'soygunculuklarını' önleyecek; hezimetten sonra yeni bir cephenin kurulmasına hizmet edecekti.[3] Çal ilçesinde böyle bir kuvveti toplamak ciddi surette müsademe edebilecek bir hale getirmek, inanılması güç bir işti. Burada Demirci'nin ve Yörük Ali'nin nüfuzları hâkimdi. Çal nesi varsa hepsini cepheye göndermek vatanseverliğini göstermişti. Böyle olmasa da, dedikleri gibi olsa, bunun manasını anlamak zordu. Cephenin çökmesini beklemekten ise onun kuvvet halinde kalmasına elbirliğiyle çalışmak, iç bünyesinde istenilmeyen bir hal var ise

onun da samimiyetle düzeltilmesine çalışmak esas dava için daha faydalı bir hareket olmaz mıydı? Nitekim biz bütün gayretlerimizi müsbet bir yolda harcıyor, muvaffak da oluyorduk; her geçen günümüz bir gün öncesine göre daha iyi oluyordu.

TÜMEN KUMANDANI, TUTUKLU PAŞA İLE GÖRÜŞÜYOR, ONUN DA SÖYLEDİKLERİ

Tümen Kumandanı Albay Şefik Aker, Jandarma Umum Kumandanı Kemal Paşa'nın tutuklandığını, Binbaşı Hacı Şükrü Bey'in kendisine gönderdiği mektuptan öğrenmişti. Albay şahsi görüşü olarak hadiseyi şöyle anlatmaktadır:

İkinci Ordu Müfettişliği yoluyla aldığım 3.8.1919 tarihli Harbiye Nezareti'nin şifreli emrinde, "Yunanlıların yaptıkları zulümleri tahkik için Barış Konferansı'ndan milletlerarası bir heyet yakında geleceğinden, işgal altında bulunan yerlerin tamamiyle tahliyesi için devamlı surette teşebbüslerde bulunulduğundan bizim taraftan hiçbir suretle harekete geçilmesi caiz değildir. (Aksi hareket) Devletin yüksek menfaatlerini bozacak derece kötü tefsire uğrar" denildikten sonra, "yakında Umum Jandarma Kumandanı o bölgeye gidecek ve jandarma kadrolarını tamamlayacaktır," deniliyordu.

Jandarma Umum Kumandanı'nın gelişine ait bilgim bundan ibaretti.

Umum İtilâf Kuvvetleri Kumandanı Milen, Yunan işgal işlerini İtilâf Devletleri'nin işi telâkki ederek İstanbul Hükümetini Yunanlılar lehine tazyik ve tehdide başlamıştı. Bu durum karşısında hükümet resmî mahiyette mi Yunan işgaline karşı kuvvet kullanacaktı? Yunan işgaline karşı mukavemet ve mücadele etmek ancak millî şekilde başarı kazanabilirdi. Bu kanaatimi ısrarla muhafaza ettiğimden bütün yazdığım cevaplar mücadele-i milliyenin ve mukavemetin devamını temin ve merkezî hükümete bunu kabul ettirmek mahiyetinde idi.

Fakat Dahiliye Nezareti'nin, suretlerini gördüğüm birçok emirleri Kuva-yi Milliye ileri gelenleri aleyhinde pek şiddetli lisanı ihtiva ediyordu. Bu arada Demirci Mehmet Efe'nin ve Hacı Şükrü Bey'in takma isimlerle faaliyette bulunduklarından yakalanmaları için emir verildiği gazete sütunlarında yer bulduğu halde (Dahiliye Nezareti'nin en önemli icra rüknü) Jandarma Umum Kumandanı'nın Nazilli'ye kadar gelişi iyi niyetle hamlolunamazdı. Bu sebeple Nazilli'de misafir edilmesi beni memmun etti. Kuva-yi Milliye'nin kuruluş ve mücadelesindeki saf ve temiz maksadı ancak bu olayla İstanbul'a kabul ettirebileceğimizi tahmin ettim.

Hacı Şükrü Bey'in mektubunu alır almaz Köşk'e ve oradan geniş bilgi aldıktan sonra Nazilli'ye geldim. Nöbetçilerle muhafaza altına alınan konağa girdim. Paşa, Nazilli heyet-i umumiyesinden birkaç zat ile sofada oturmuşlar, konuşuyorlardı. İ... Bey de [4] aralarında vardı. Zannederim, Balıkesir Jandarma Mıntıka Müfettişi de[5] Umum Kumandan ile beraber misafirdi.

Kemal Paşa'ya, İstanbul Hükümeti'nin Kuva-yi Milliye aleyhinde bulunması-

nın hiç muvafık olmadığını ve İtilâf Devletleri'nin askerî durumu dolayısıyla açıktan yardım yapamazsa da el altından muavenet etmesi lâzım geleceğini, kendisinin de benim yazdıklarımı teyit ederek bir rapor yazmasını rica ettim. Paşa birçok müsveddeler gösterdi. İstanbul'a yazdığı şifreleri okudu. Kuva-yi Milliye'ye yardım edilmesi lüzumunu İstanbul'a bildirdiğini söyledi. Fakat İstanbul Hükümeti ricalinden şikâyet etti.

Bâbıâlî'nin Kuva-yi Milliye aleyhinde resmî ve resmî olmayan yazılardan yanlış telâkkilere düştüğünü ve kendisinin burada alıkonmasından fayda olmayacağını söyleyerek İstanbul'a geri gönderilmesini istedi.

Ben (albay) İstanbul Hükümeti'ni Kuva-yi Milliye aleyhtarlığından vazgeçirebilmek için paşanın hapis edilmesini fırsat bilerek aşağıdaki şifreyi Harbiye Nezareti'ne orada yazdım ve kendisine okudum. Paşa'nın da beni teyit eder bir rapor yazmasını rica ettim. O da vâdetti.

Albay Şefik Aker'in Harbiye Nezareti'ne yazdığı şifre telgrafa[6] Harbiye Nâzırı Süleyman Şefik Paşa'nın verdiği cevabı hep beraber okuyalım. Aradaki görüş ve düşünce farkını görmüş olacağız.

Telgrafnamenizi şimdi aldım. Kuva-yi Milliye'nin esas maksat ve gayesini bildiğimi bilirsiniz. Bu yolda şimdiye kadar geçen muhabere ve muamelelere henüz ıttıla peyda edemedim. Fakat ... (bir kelime okunamamıştır) mukaddes bir vazifenin bazılarınca suiistimale uğradığını ve şahsi ihtirasa kurban edildiğini teessüfle anlamakta gecikmedim. Hepimizin kalbi, değil İzmir'in, vatanın bir zerresi için titrer ve titriyor.

Rumlar durmayıp aleyhimize propaganda yapıyor. Müslüman vatandaşlarımızı zalim gösteriyor. Müdafaa-i vatan kahramanlarımızın gerilerinde riza-i hamiyete bürünmüş şerirler yağmagerliğe girişiyor. Asayişi ihlal ile düşmanın meramını terviç ediyor. Ahâli namına bunların şerrinden merkez-i saltanata feryatnameler yağdırıyor.

Demirci Efe ve Hacı Şükrü Bey'e namıma söyleyiniz. Nefislerini değil din ve devletin menfaatini (bir veya iki kelime halledilememiştir) hakikat bin bilirim (gerçeği gören) zimamdarân-i umur da (işleri idare edenler) anlamış ve fikir birliğine varmışlardır. ... (yarım satır kadar şifre halledilememiştir) kellesini koltuğuna almayan din yolunda bahis hakkını haiz değildir.

Şimdi bizim taraftan en küçük bir taarruz İzmir'i değil, devleti tehlikeye kor. Siyasi ahval-i umumiye lehimizdedir. (!) Kimse duymadan gelmek mümkün ise Şükrü'ye söyle, buraya gelsin, beni görsün, derdini anlatsın... İsterse Demirci de refakat edebilir. Şeref ve namusum üzerine söz veriyorum. Namusum altında ve emniyettedirler. Hülâsa, emr-ü talimat gereğince sükûnun muhafazası ve şekavetin men'i katiyen matluptur.

Bu emri dinlemeyenlerin ilelebet lanet ve ergeç şiddetli cezaya dûçar olacaklarının icap edenlere tebliği...

Albay Şefik Aker ne kadar masum bir düşünce ile telgrafı çekmişti? Aldığı cevap da, beklediğinin tamamen aksine idi. Zaten İstanbul'dakilerden başka türlüsünü beklemek büyük bir saflık olurdu.

Harbiye Nâzırı, tutuklu Jandarma Umum Kumandanı'ndan hiç bahsetmiyordu. Fakat Dahiliye Nâzırı Adil Bey emrindeki idare amirlerini devamlı surette sıkıştırıyordu, kumandanın kurtarılmasını ısrarla istiyordu. Onlar da şahısları için tehlikenin ve ikbalin bir arada ayaklarına kadar geldiğini görüyorlardı. Ya yıkılacaklardı, ya da yükseleceklerdi. Bizim karşımızdakiler bu sonuncusunu elde etmek için çırpınıyorlardı.

DENİZLİ MUTASARRIFI SAHNEDE, SON GAYRETİYLE HER TARAFA BAŞVURUYORDU, BU ARADA BENİ DE TEHDİT EDİYORDU

22 Ağustos 1919 günüydü. Cepheden gelmiş, öğle sıcağını Köşk Şimendifer İstasyonu'nda, ağaçların altında geçiriyordum. Demirci Efe de arkadaşları ile istirahate çekilmişti. Nazilli'den şimendiferimiz geldi. İçinden iyi giyinmiş, biri sivil diğeri albay rütbesinde, efendiden iki kişi çıktı. Orada gezinen efelere Demirci'yi sorduklarını işittim. Efe'nin bulunduğu yeri gösterdiler. Yanımdan geçtikleri halde beni görmemezlikten geldiklerinin farkına vardım. Asker olan Albay Tevfik Bey'di. Kendilerini İzmir'den tanıyordum. Faik Bey'le de o ana kadar karşı karşıya gelmemiştik. Şahıslarını yeni görüyordum. Meraklı efeler, gelip bunların kim olduklarını söylediler.

Zeybeklerin yaygın haberalma şebekeleri vardı. Kendileri ile ilgili herşeyi zamanında işitirlerdi. Demirci, Faik Bey'i sevmezdi, ona güveni yoktu. Çünkü her hareketinden haber alıyordu. Kendisini kabul edip görüşeceğini sanmıyordum. Nitekim öyle oldu. Aradan kısa bir süre geçer geçmez suratı asık kaşları çatık küskün bir halde yalnız geldi. O da ağaçlar altında bir yere ilişti. Şimendiferin dönüş saatini beklemeye başladı. Kendisi ile kimse ilgilenmiyordu.

Şimendifer, tam hareket zamanında kalktı. Yanımdan geçerken birden bana döndü ve durdu. Ayağa kalktım, selamlaşmadan titrek ve asabi bir eda ile:

Bütün bu işler hep senin başının altından çıkıyor. Kemal Paşa'yı bırakdırmazsan ben sana gösteririm. Başına neler gelir?

dedi, beni açıktan tehdit etti. Hiç sesimi çıkarmadım. Evet onu korumak için sesimi çıkarmadım. Eğer zaaf gösterip yüksek sesle münakaşaya girişse idim, kendilerine düşman bildikleri mutasarrıfı Demirci'ye sormadan istasyondaki efeler –onların deyimiyle– orada 'temizlerlerdi'. Hiç olmazsa döverler, hakaret ederlerdi. O günün havası bu idi. O da fazla konuşmadı, şimendifere bindi, Denizli'ye değil, Nazilli'ye yani kendi-

sine bağlı olmayan ilçeye gitti. Malûm arkadaşları ile buluştu.

Böyle hareketim, mutasarrıfı serbest bırakışım doğru mudur, değil midir? İhtilal işleri ile uğraşmış olanlardan;

"Hayır, bu tecavüzdü, ilerideki başarı için araya girenlerin elanını kırmak lâzımdı," diyenler bulunur. Böyle düşünenler belki çok haklıdır. Fakat ben, hatıra yazanların pek çoğunun yaptığı gibi yalnız kendimin kudretli tarafını göstermek, 'her şeyde ben, ben' demek niyetinde değilim. Sonucu ne olursa olsun yalnız hata veya sevap realiteleri tespit etmek suretiyle, bizden sonrakilerin muhakemelerine gerçeği sunmak istemekteyim. Hadise aynen yazdığım gibi geçmişti.

DEMİRCİ MEHMET EFE NAZİLLİ'YE ÇAĞRILIYOR, KÂZIM NURİ BEY'İN VE DİĞER ARKADAŞLARIN GELİŞİ

Normal işlerimizle meşgul idik. Demirci beni gördü.

Nazilli'den çağırıyorlar, hocayı getirme yalnız gel diyorlar, gidiyorum. Gelince sana olup bitenleri anlatırım

dedi. Vedalaştık. Köşk cephesinde yalnız kalmıştım. Aydınlı Kâzım Nuri Bey'in, Karahit köyüne geldiğini haber aldım. Kâzım Nuri Bey bu bölgenin seçkin kültürlü gençlerindendi. İttihat ve Terakki Partisi adayı olarak Aydın'dan mebus seçilmişti. İzmir İl Meclisi'nde üye idi. Topçuoğlu Nazmi Bey gibi birkaç arkadaşı ile incir müstahsilleri satış kooperatifini kurmuşlar, muntazam surette idare ediyorlardı. O zaman kooperatif mefhumunu kavramış, hatta adını işitmiş insanlara az rastlanırdı. Her iktisadi kurulun başarısının krediye dayandığını bildikleri için, ayrıca kooperatifin bu ihtiyacını sağlayacak bir mali müessese de vücuda getirmişlerdi. Bu kurul yalnız bu bölge için değil, bütün Türkiye için örnek olacak mahiyette idi. Birinci Dünya Savaşı devam ettiği sırada birçok müstahsili (üreticiyi) bünyesinde toplayan bu millî kurula, sırf bu karakterinden dolayı İzmir Valisi Rahmi Bey, haklı olarak müzaharette bulunmuştu.

Kâzım Nuri, yukarıda işaret ettiğim gibi bizim partiden mebus olmuştu. Fakat politikacılığı yok denecek kadar zayıftı. Kendisini iktisadi işlere, ziraat ve ticarete vermiş, tanınmış bir şahsiyet olmuştu. Bu yüzden siyasi hasımları olduğunu, şahsını kıskananlar bulunduğunu bilirdim. Kâzım Bey'le mütarekeden beri görüşmemiştik. Avrupa dönüşü İstanbul'dan, İzmir'den geçerek Karahit'e akrabalarının yanına misafir gelmişti. İçimde, birden kendisinden malûmat almak, ziyaretinde bulunmak hevesi uyandı. Akşam üzeri yola çıktım. Kaldığı evde Kâzım Nuri Bey'le beraber Mahmut Esat Bey'i (Bozkurt), bizim İzmir İttihat ve Terakki Ticaret Okulu Müdürü (sonraları Birinci Millet Meclisi âzâsı Enver

Bey'i (Tekand) buldum. Bu sonuncular da Kuşadası'ndan gelmişlerdi.

Hepsinin temiz duygu ile cepheye geldiklerine şüphe yoktu. Memleket müdafaası, daha şuurlu bir surette bunlardan faydalanacak, kuvvet bulacaktı. Fakat İstanbul Hükümeti'nin politikasını tutan Hürriyet ve İtilâfcıların, İngiliz Muhibleri Cemiyeti'nin telkinine uyanların düşmanlık ile karışık ihtiras ve fitne kazanları kaynıyordu, "Kâzım Nuri muazzam paralarla İsviçre'den gelmiş, buradaki İttihatçılar da bir arada toplanıyorlar. Cephede, iş başında sayıları çoğalıyor, maksatları İttihat ve Terakki iktidarı hesabına Vahdeddin Hükümetini devirmektir," demeye başlamışlardı. Halbuki hiçbirimizde ne para vardı, ne de böyle bir düşünce... Kâzım Nuri, İsviçre'den yalnız bir dürbünle dönmüştü. Bana gösterdi:

"Çok iyi bir hediye seçmişsin, böyle kuvvetli bir dürbüne ihtiyacımız vardı," dediğim zaman, "Efe'ye vereceğim," demişti ve hepsi bu kadardı.

Gece, vakit ilerliyordu. Odamıza efe bozuntusu silahlı bir adam girdi. Yanında kendisi gibi birisi vardı. Bunlar özel surette gönderilmişti. Daha oturur oturmaz, Kâzım Nuri'ye ve yeni gelen arkadaşlara bakarak:

> Biz, Efe'nin zindancıyız, elimize kimse geçmesin, merhametimiz yoktur,

diye tutturdular. Bu yersiz sözlerini daha bitirmemişlerdi. Demirci'nin en kuvvetli adamı, şekavet arkadaşı Sökeli Ali Efe geldi. Kendisi sakin ve terbiyeli bir durumda idi. Böyle olmasına rağmen gelişini manalı bulmuştum. Ali Efe'nin böyle ziyaretler mutadı değildi. Kendimi zaptedemedim, "Efe takip mi olunuyoruz? Bu yakışır mı?" dedim. Çok atılgan, hırçın ve pervasız adam, yine terbiyesini ve sükûnetini muhafaza etti.

> Hoca, seni aramıştım. Buraya geldiğini söylediler, ben de varayım şunları göreyim dedim, geldim,

cevabını verdi. Fakat, ben etrafımızda bir entrikanın çevrilmekte olduğunu anlamıştım. Oradakilere veda ederek gece, geç vakit Köşk'e döndüm.

Bundan kaç gün sonra idi, gününü tayin edemiyorum. Demirci Efe, Nazilli'den Köşk'e döndü. Benim bulunduğum yere kadar geldi. Çok saygılı idi. Eskisinden daha fazla muhabbetle, "Hoca, bizimle beraber çalışmak için İlhami Bey buraya gelecektir. Sen de ona göre davranırsın, olur mu?"[7] Buna verecek cevabım yoktu. Durumun nasıl tecelli edeceğini beklemek istedim. Nazilli'de Mehmet Bey'e rastladım. Demirci Efe'nin kardeşi de olduğu halde yanında sekiz, on kadar silahlı vardı. Bu zat, ağadan sayılırdı, vaktiyle İttihatçı idi. Kendisine güvenim vardı. Efe'den şahıslarına bir fenalık gelmemesi için benden yardım isteyenler arasında bu da vardı. Bana tok bir sesle, "Celâl Bey, buradan İstanbul'a bir hareket ordusu götürmek mi istiyorsun?" dedi. Pirlebey köyünün ağası Mehmet Bey belki 'Hareket Ordusunun' adını işitmişti; fakat onun mahiyetini kavramasına imkân yoktu. Şu halde o da şişirilmişti. Bu konuşmadan

sonra Denizli'den bir haber geldi:

Liva polis komiseri Nazilli'ye gelecek, sizinle görüşecek ve hemen dönecek, Nazilli'de bulunmanız rica olunur.

Komiser, Ödemişli Hamdi Bey, Faik Öztrak'ın deyimiyle 'koyu İttihatçı' sayılıyordu. Geldi, başı önde, donuk bir hali vardı. İçinden gelmediği bir şeyi başkalarının zoruyla yapan bir adamın huzursuzluğu içinde idi. 'Koyu İttihatçı' polis komiseri tamamen değişmişti. Şimdi o 'emir kulu' bir polisti. Sanki beni Aydın'da gören Hamdi Bey, o Hamdi Bey değildi (6. Cilt, s. 168-170, görünüz). Bana, "Burada bulunmanızda, hayatınız için tehlike vardır," dedi. Sordum, "Bu sizin fikriniz midir? yoksa..." Sözümü bitirmemi beklemedi, cevap verdi, "Beni mutasarrıf bey gönderdi." Bu kadarı herşeyi anlamama kâfi gelmişti. Zaten İzmir'den çıktığım günden beri bir arkadaşım da Azrail aleyhisselamdı. O kadar yakınımda idi ki kaç defa nefesini yüzümde, alnımda hissetmiştim. Fakat bana kıyamamıştı. Kesin cevap verdim:

Yapacağım bir şey yoktur. Tuttuğum yolda yürüyeceğim.

Hamdi Bey, kimseye görünmek istemiyordu, hemen ayrıldı, kaybolup gitti. Bu sırada Jandarma Umum Kumandanı Ali Kemal Paşa serbest bırakılmıştı. Kâzım Nuri Bey de tutuklanmıştı.

Muhterem celâl bey kardeşimize :

Hâmili veraka dokuzun Mehmet efe dayım olup hızmetleri zâtınızca mâlümdur. Derdine derman olacak zâtınızdan mâdâ kimsemiz yoktur. Halli için çalışacağından eminiz. arkadaşların cümlesi selâm ederler. 16/ 3/937

Nazillide :

Demirci Mehmet efe.

M. Demirci

Demirci Efe'nin gönderdiği mektuplardan birinin fotokopisi

BÖLÜM 11

SARAYKÖY'DE HACİM MUHİTTİN BEY VE EŞME MÜFTÜSÜ HACI NAZİF EFENDİ İLE BULUŞMA, BUNLARIN ANLATTIKLARI, ÇEVRİLEN ENTRİKALAR, VEDA TELGRAFLARI

Nazilli'de bulunduğum birkaç gün içinde Denizli'den haber haber üzerine mutlaka Sarayköy'de Hacim Muhittin Bey Çarıklı) ve Eşme Müftüsü Hacı Nazif Efendi ile buluşmam ve görüşmem ısrarla isteniliyordu.

Şimendiferle 5 Eylül 1919 sabahı Sarayköy istasyonuna gittim. Her iki dostumu intizar halinde buldum. Beni görünce o kadar sevindiler ki, şaşırdım. Teşekkürle kaydetmeliyim ki gösterdikleri sevinçte şahsıma karşı besledikleri sevginin etkisi büyüktü. Hacim Bey, vaktiyle Çeşme Kaymakamlığı'ndan İzmir Polis Müdürlüğü'ne getirilmişti. Dost olmuştuk. Müftü Efendi iyi bir İttihatçı idi. Onlara göre mutlak bir ölümden kurtulmuş veya kurtarılmış oluyordum. Moralleri fena bozulmuştu. Az sonra okuyacağınız sebeplerle Hacim Muhittin (Çarıklı) bu muhitten hemen uzaklaşmak istiyordu. Bunlar da Denizli'de malûm şahısların telkinleri altında kalmışlardı. Bana kısmen anlattıklarını da içine alan Hacim Çarıklı'nın bu konuya ait hatıra defterine kaydettikleri hadiseleri, oradan alıp okurlarıma sunuyorum:[1]

31 Ağustos 1919 günü Denizli'ye geldik. Akşam Küçükağazâde Ali Bey'in bağına davetli idik, hayli eğlendik. Sonra, gece yarısında Kemal Paşa geldi, saat üçe kadar eğlenmemiz devam etti. Paşa yine birçok vaitlerde bulundu. Ve sekiz on gün sonra avdet ederek bizimle beraber çalışacağını söyledi.

İlhami Bey'le biraz hasbihal ettik. Umum Jandarma Kumandanı'nın kurtarılmasında bizim kongre kararına atfen yazdığımız mektubun çok tesiri olmuş...

Yazılan mektup:

Nazilli Heyet-i Merkeziyesine,
Efendim, Heyet-i merkeziyenin mesaisini yakından görmek ve gördükleri hakkında 'maruzatta' bulunmak üzere taraf-ı Hazret-i Pâdişâhîden memur buyurulan Umum Jandarma Kumandanı Kemal Paşa Hazretleri diğer yerlerdeki tetkiklerini tamamlayarak Nazilli'ye gittiğinde oraca hareket serbestisinin takyit* kılındığına derin bir teessürle muttali olduk.
Zât-ı hazret-i hilâfetpenâhiye (halifeye) ziyadesiyle kulluğu, esaslı iman olarak oy birliğiyle kabul eden[2] büyük ve müttehit kongre, şu hareketi, millî ve yegâne gayesinin tetkikine matuf bir tahlikatın işkaline ve pek ziyade muhtaç olduğuna kanaat ettiği teveccüh-i şâhânenin zevaline badi (fena bulmasına sebep) gördüğünden hemen tashihine heyet-i aliyyelerince mâhasal-ı** himmet buyurulması temennisini birlikte izhar ve neticesine intizar etmekte bulunduğu kongre kararı ile maruzdur. 26/7/35 Kongre Reisi[3]

Hacim Çarıklı devam ediyor:

Tavaslı Oğullarından Halil Ağa ile görüştüm. Demirci Mehmet Efe'nin en itimat ettiği kendisi imiş... Efe'ye dair bir çok tafsilat verdi. Sonra Efe ile (Hacı) Deli Şükrü'nün[4] İngilizler meselesinden dolayı nasıl arası açıldığını söyledi.
Akşam İzzet Efendi'nin evinde davetli idik. Sonra alaturka saat üçe doğru Kemal Paşa, Dinar tarafına gitti. Fakat ben bu defa paşayı biraz daha müteessir ve mütereddit gördüm. Arabaya bineceği sırada Padişahımıza karşı olan sadakatımızın bizzat arzı için tavassutunu iltimas ettim ve kendileri de arzedeceklerini vaad buyurdular.
Paşa dün gece Ali Bey'in bağında Kuva-yi Milliye başkumandanlığını üzerine alması teklifimi sarhoşlukla kabul etti. Hatta eniştesi Kurmay Yarbay Mustafa Bey'in de Kurmay Başkanlığı için pek münasip olacağını ve kendisi şimdiye kadar iyice bir hizmet edemediği için bu fırsattan faydalanarak azami hizmette kusur etmeyeceğini söyledi! Sonra da Çallı Müftüzâde Emin Efendi namında birisi ile görüştük. Bu da sırf şeytanlıktan ibaret bir adam görünüyor! Bunun şeytâneti ile Kemal Paşa'nın tabı'nda Müftü Hoca ile (Müftü Hacı Nazif olacak) ittifak ettik.

Hacim Çarıklı'nın anlattıklarının en önemli kısmına geldik:

Yemekten sonra nargile içmek üzere istasyona gitmiş idik. Arkamdan Mazhar (Doktor) gelip beraberce Faik'in (Mutasarrıf Faik Öztrak) nezdine gitmekliğimiz lüzumunu söyledi ve gittik. Kemal Paşa müsahabet sırasında herşeyi söylemeye başlayarak kendisine fenalık yapanların da şimdi aynı mevkie düştüklerini ve hatta Efe, Celâl (Bayar) ile Kâzım Nuri ve Hacı Şükrü'yü idam etmek bile istemiş ise de kendisinin razı olmadığını, sonra kendisine teslime muvafakat ettiği gibi

* Kayıtlama, bağlama, kayıt ve şarta tâbi tutma anlamındadır. / C. B.
** Mahasal: Hasıl olan şey, sonuç anlamındadır. / C. B.

İstanbul'dan bir adam gönderilse, yine teslim edeceğini söylemiş; zaten paşanın avdetinden memnunen geldiği her halinden görünüyordu.[5]

Sonra Hamdi'yi (komiser) gördüm. İlhami Beyefendi, kendisine bu işlerde İttihatçılık kokusu bulunduğunu ve hatta benim kongreye vâki olan (Sıvas Kongresi, aff-ı umumi ve Padişahımıza hükümetten şikâyet) meselelerini bana delil gördüğünü ve fakat Ragıp Nureddin'e karşı memnun olduğunu söyleyerek elan benden şüphelendiklerini ve Hacı Süleyman Efendi ile arkadaşlarının gereken tedbirleri almak için acele Nazilli'ye avdet ettiklerini ve şayet ben de (Hacim) Nazilli'de aykırı bir harekette bulunursam nezaret altına aldıracağını ilave etmiş[6] ve akşam üzeri Faik'e de aynen bu beyanatı tekrar etmiş. Tahakkuk eden bir mesele var ki, o da İlhami'nin her işi eline almak istemesi ve bunun neticesinde bir nezaret (vekillik) yakalamaya çalışması! Fakat en büyük hata Celâl ile Kalem reisi Tevfik Bey'de olmuş. Çünkü onlar da Kemal Paşa'nın tevkifini terviç etmişler!.. Kemal Paşa (işin) iç yüzünü bütün vuzuhu ile anladı.

Hacı Süleyman Efendi'nin evinde kaldığı müddetçe herkesi iyice kandırdı! Hatta Demirci Mehmet Efe bile ayağına kadar gelerek arz-ı itizar etmiş ve iki saat kadar yalnız görmüşler. Dün burada da bir saat kadar İlhami Bey'le yalnız ve gizli görüşmüşler. Denizli Müftüsü (yaradılışından mert ve muhterem Ahmet Hamdi Efendi) hayret ediyor. Bakalım netice ne olacak? Bu ne kadar ahlaki sükût yarabbi! Düşman karşısında birbirimizle uğraşıyoruz.

Demirci Mehmet Efe Hazretleri, Kâzım Nuri ile Saraçoğlu Şükrü'yü tevkif edip[7] Galip Hoca'ya da (Bayar) izin! vermiş[8] ve bunları da İlhami Bey ve Kemal Paşa yaptırmış... İlhami Bey'in fikrine göre işi ittihatçıların eline bırakmakla memleketi Yunan'a terk etmek arasında hiç fark yok imiş...[9] Bunu Faik'e de sarahaten ifade etmiş, hatta şimdiye kadar Yunanlılara taarruz edilmemesi de İttihat gayretkeşliğinden başka birşey değilmiş! Çünkü taarruz neticesinde galip veya mağlup, her iki halde kuvvetler dağılıp elde birşey kalmaz ve binaenaleyh İttihatçılar istifa edemezmiş.[10] Bu cephe kâmilen İttihatçılar elinde bulunduğundan temizlemek farz imiş, biz, vatani olan bu meselede fırkacılığı (particiliği) merdud (kovulmuş) görüp elbirliğiyle çalışmak istedikçe herifler bizi zorla sevk ediyorlar, adeta icbar ediyorlar. Aman Yarabbi, aman Allahım! biz ne vakit hakikatı anlayıp da kardeşler gibi vatanımızın taalisine çalışacağız?

TAVASLI HALİL AĞA'NIN ANLATTIĞI ÖNEMLİ OLAYLAR

Gerçeğin anlaşılması için bir görüşmemi anlatacağım. Bu görüşme Tavaslı Oğullarından Halil Ağa ile aramda geçmiştir.[11] O zaman aldığım notları aynen aşağıya kaydediyorum:

Tavaslı Halil Ağa bugün öğleden evvel evime geldi. Sohbet sırasında kendisini söyletmek istiyordum. Nihayet siyasi mevzua girdi, dedi ki:

Jandarma Umum Kumandanı Kemal Paşa Nazilli'de hapis olunduğu zaman Denizli Mutasarrıfı Faik Bey büyük telaşa düşmüştü. Çünkü İstanbul kendisini sıkıştırıyordu. Beni telgraf, telgraf üstüne Tavas'ta Kaymakam Ali Rıza Bey vasıtasıyla

aradılar, Efe'nin elinden paşayı (Ali Kemal Paşa) kurtarmaklığımı rica ettiler.

Denizli Mutasarrıfı bu işte aciz kalmıştı. Efe kendisini görüşmek için kabul etmiyordu. Nazilli'ye vardım, hapis olan paşa ile görüştüm. Paşa, 'On gündür burada kapalı bir evde oturuyorum, çıldıracağım. Sen Efe'nin babası imişsin, benim de babam ol, beni Allah aşkına kurtar', niyazında bulundu. Efe'yi Nazilli'ye çağırdık, görüştük. Paşa kurtuldu.

Ben, Jandarma Umum Kumandanı Kemal Paşa ile anlaştıktan sonra Demirci Efe'nin Paşa'ya benim için, "İstersen gözünün önünde Galip hoca'yı kurşuna dizeyim, istersen elini, kolunu bağlayıp sana teslim edeyim. Padişah babama götür, teslim et," dediğini işitmiş idim. Ne dersin, doğru mudur? diye sordum. Cevap:

Doğru olabilir!

Halil Ağa'ya kendisini sorguya çekiyorum hissini vermemek için sözü burada kestim. Fakat o, kendiliğinden anlatmaya başladı:

Kâzım Nuri Bey'i ölümden ben kurtardım. Yine telgraf, telgraf üstüne, Kaymakam Ali Rıza Bey vasıtasıyla Mutasarrıf Faik Bey beni çağırıyordu. Bu defaki telaşı Sıvas'taki Mustafa Kemal Paşa'nın gözüne girmek içindi. (Not: Bu sırada Ferit Paşa Hükümeti devrilmiş, nüfuz Mustafa Kemal Paşa'nın eline geçmişti.) 'Aman, Kâzım Nuri idam edilecekmiş, kurtaralım,' diyordu.

Yine Nazilli'ye, Efe'nin yanına gittim. İdam sehpasının hazırlanmakta olduğunu gördüm. Efe de maksadını gizlemedi, "Keyif için bir adamı asacağım," dedi. Karahisar Fırka (tümen) Kumandanı Ömer Lütfi Bey, Efe'ye, sen kim oluyorsun da böyle adam hapis ediyorsun? demiş... Efe'nin hiddetinin ve hemen harekete geçmesinin sebebi, bu telgraftı.

Efe'ye dedim, adam asmanın da usulü, erkânı vardır. Suçlular sabahleyin güneş doğarken idam edilirler! Sen bu işi böyle yap, yarın sabaha bırak, dedim, kabul etti. Gece evinde Efe ile uzun boylu konuştum, kandırdım. Efe de ben bu adamı şimdi salıverirsem bu telgraftan ürktüm de, yaptım derler 15 gün daha hapiste bekledikten sonra salıveririm, mütalâasında bulundu ve öyle yaptı.

Sordum: "Kâzım Nuri için hapis edildi Halil Ağa?"

Kâzım Nuri'nin hapsine sebep İtilâfçı İlhami Bey'dir. Bu adam İstanbul'dan geldikten sonra[12] Nazillililere ve Efe'ye sokulmaya çalıştı. Muvaffak da oldu. İşte bu adam, "Kâzım Nuri Bey İzmir'de Vali Rahmi Bey'le vagon dalaveresi yapmıştır, milyonlar kazanmıştır, hapis edersek su gibi elinden yüzbin lira alırsın," demişti. Efe de bu yüzbin liranın hayaliyle harekete geçmişti.

Halil Ağa'ya son bir sual sordum: "Ağa, Hacı Süleyman Efendi nasıl bir adamdı?

Efendim o, saf bir adamdı. İlk önce kimle konuşursa onun peşinden giderdi, kendinin adamı değildi.

JANDARMA UMUM KUMANDANI'NIN EGE'YE GÖNDERİLİŞİNİN GERÇEK SEBEBİ, KENDİ AĞZINDAN, MUSTAFA KEMAL ALEYHİNDE

Bu sırada Çal Kaymakamı olan Fazlı Güleç (sonraları, mebus ve vali) bana yazıp gönderdiği uzun hatıralarında Jandarma Umum Kumandanı olayına da temas etmiştir. Fazlı Güleç (aynen) şunları söylemektedir:

Çal Müftüsü İzzet Efendi ile Çal'ın Ortaköyü'nden (adı yukarıda çeşitli sebeplerle geçen) Emin Efendi de o sırada Nazilli'ye gitmişlerdi. Yolda Kemal Paşa, kendisi ile beraber gelen bu efendilere demiş ki: "Nazilli'yi gördükten sonra bu işlerin başında saf bir Efe bulunduğuna inandım. Ben Nazilli hareketini, bir halk hareketi olarak gördüm. İttihat ve Terakki'nin tesiri bu işte büyük rol oynamaktan çok, bunda millî gayretin müessir olduğuna kaniim. İttihatçılar bu işin başında Demirci'yi ve Yörük Ali'yi kendi gayeleri hesabına elde etmeğe çalışmaktadırlar![13] fakat bu saf efelerin padişaha isyan edeceklerini tahmin edemem.

İşin en fenası Sıvas'da başlayan harekettir. O hareket daha çok padişahın şahsına müteveccihtir (yöneltilmiştir). Ona uymayınız. Fakat Yunanlıların daha fazla ilerlememesi için karşı duran efelere yardım etmeniz, ona nazaran daha ehvendir. (Herhalde bu 'daha ehvendir' sözü okurlarımın dikkatini çekmiştir).

Denizli'de de bir İttihat ve Terakki taassubu gördüm. Orasının da Sıvas'a uyduğu ve kongre murahhaslarını (delegelerini) yola çıkarmak üzere olduğunu veya çıkaracağını duydum. Bunlardan hazer ediniz ve halkı tenvir ediniz.

Fazlı Güleç bu bilgiyi verdikten sonra sözlerine şunları eklemektedir:

Bu konuşmadan sonra Çal müftüsünün zihnini bir cumhuriyet tesisi korkusu kaplamıştı. Ondan daima endişe ediyordu. Müftü Efendi bu işin Müslümanlar arasında fesat yaratmasından korkuyordu. Ben de o zamanlar Cumhuriyet idaresinin bizim halk tarafından kavranmasında zorluk olacağını ve böyle bir idarenin bizi ikiye bölerek dahili kavgalara yol açacağını düşünüyordum.

ÇERKEZ AHMET FEVZİ PAŞA DAHA AÇIK KONUŞUYOR, DOĞRUDAN DOĞRUYA SIVAS'IN VE MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN ALEYHİNDE

Az önce Tavaslı Halil Ağa ile görüşmemi anlatmıştım. Aynı zaman ve saatte Ağa bana şunları da söylemişti. Önemi bakımından daha üstün ve daha açık bir telkin ve tezvirdi... Halil Ağa şöyle diyordu:

Bir gün yine Demirci Mehmet Efe'den bir telgraf aldım. Nazilli'ye çabuk gel, yine bir paşa bela olacak başıma diyordu. Efe'nin yanına vardım, vakayı anlattı: "Burdur yönünden bir paşa geliyor, benim ile konuşmak istiyormuş, sen yanımda

olmalısın," dedi. Bu yeni paşanın gelişini bekledik. (Halil Ağa, paşanın ismini hatırlamak için hayli düşündü. Bu İstanbul Merkez Kumandanı Çerkez Ahmet Fevzi Paşa'dır.[14])

Ertesi günü Efe'yi ziyaret etti. Efe'nin yanında ben ve diğeri ... (Halil Ağa bu efenin adını söyledi, fakat ben zaptedemedim) bulunuyorduk. Paşa, "Efe'ye yalnız konuşmak istiyorum," dedi. Efe cevap verdi, "Biri babam diğeri kardeşim, benim bunlardan saklı işim yoktur. Yalnızız demektir. Ne söyleyecekseniz söyleyiniz," dedi. Paşa, söze başladı:

"Padişahımızın selamları vardır. Yunanlılara karşı tecavüz etmeyiniz. Onlar size hücum ederse yalnız mukabele ediniz. Zât-ı şâhâne milletin kırıldığını istemiyor. Sizin gibi bu işlerle uğraşır görünen Anadolu'da bir de Mustafa Kemal Paşa vardır, Enver Paşa'nın eşidir. İkisini bir teraziye koyunuz bir tarafa ağmaz, denktir. Ancak Mustafa Kemal, Enver'i sevmez, kıskanır. Mustafa Kemal iyi adam değildir! Maksadı da başkadır ve kötüdür," dedikten sonra Efe'ye Mustafa Kemal Paşa aleyhinde uzun boylu telkinlerde bulundu. 'Çerkez Paşası' yanımızdan ayrıldıktan sonra, "Efe bu işin altından nasıl kalkacağız bilmem? Biri gelir Mustafa Kemal Paşa'yı metheder, bir başkası gelir zemmeder, ben de şaşırdım," dedi. Hakikat şudur: Efe'ye Mustafa Kemal Paşa'yı ilk siz ısındırdınız, sonra Refet Paşa.

(Benden bir süre sonra Ankara'dan buraya Refet Paşa gelmiştir.)

AKHİSAR CEPHESİ MİLLÎ ALAY KUMANDANLIĞINI ELE ALMAM İSTENİLİYOR, DAYANDIĞI SEBEPLER

Yukarıdan beri anlattığım bütün bu bilgi öğrenildikten sonra Hacim Çarıklı ile Eşme Müftüsü Hacı Nazif Efendi'nin telaşa düşmelerinin gerçek manası kendiliğinden anlaşılmış oluyor. Hareketlerinde samimi olan bu dostlarımın basit düşüncelerinden tertipçiler faydalanmak istemişlerdi. Araya Padişah ve koca bir Osmanlı Hükümeti'nin nüfuzu girmişti. Efe'lere özellikle Demirci Mehmet Efe'ye karşı normal zamanların idari düşüncesiyle, korku ile karışık güvensizlik uyanmıştı. Bu iki dost diğerlerinin belli maksatlarla tertip ve tezvirlerine rağmen içten gelen bir koruma arzusu ile kendilerince tehlikeli durumdan beni kurtarmak istiyorlardı.

Halbuki ben, onların anlattıkları oyunu daha başlangıcında idrak ederek tehlike dedikleri şeyin içine bilerek girmiş, efelerle işbirliği yapmış, bazı tehlikeleri de atlatarak muvaffak olmuştum. Gerçekleri anlamakta özel bir istidat sahibi olan efelerin bana fenalık etmeyeceklerinden emindim. Bu konu üzerine aramızda münakaşa derecesine varan bir görüşme oldu. Nihayet Hacim Çarıklı müdafaa ettiği tezini değiştirdi. Benim Akhisar cephesi için lâzım olduğum iddiasını ileri sürdü.

Bu iddiaya göre, Akhisar 'Mıntıka Kumandanı' İzmir Merkez Kumandanlığı'ndan tanıdığımız Binbaşı Konyalı Hüsnü Bey (sonraları milletvekili) ile Akhisar Millî Alay Kumandanı İzmirli Yüzbaşı (Küçük) Ethem

Bey ve heyet-i milliyeden Akhisarlı İsmail Efendi ve Reşat Bey (sonraları milletvekili) aralarında 'müthiş ve hem de halli zor anlaşmazlık' başgöstermiş, Reşat Bey'le Hüsnü Bey birbirlerine silah çekmişler, Reşat Bey, Akhisar'ı terk ederek İstanbul'a gitmiş,Yüzbaşı Küçük Ethem Bey ile Mıntıka Kumandanı Binbaşı Hüsnü Bey'in, bu iki askerin aralarındaki itilâf had şekilde devam ediyormuş, Çerkez Reşit Bey'le (Çerkez Ethem'in ağabeyisi) mahiyetini anlayamadığım 'poyrazlılar meselesinden' araları açıkmış; Çerkes Reşit Bey bir 'tehdit' mektubu göndermiş... Netice: Ben Akhisar'a gidip bu işe el koymazsam buradaki Kuva-yi Milliye'nin dağılması ihtimali varmış, bundan dolayı Akhisar Cephesi Millî Alay Kumandanlığına seçilmekliğim Balıkesir Kongresince ön görülmüş... Ben Akhisar'a varmadan bu karar bana tebliğ edildi. Şu halde yeni bir Kuva-yi Milliye görevine ısrarla davet olunuyordum. Ve sebebi de önemliydi...

Bu uzun konuşmamın sonunda, Efe'ye bir veda telgrafı göndererek Akhisar Cephesi Millî Kumandanlığı'nı üzerime almak için Aydın cephesinden ayrılmaya karar verdim.

Efe'ye yazdığım veda telgrafında özetle şöyle diyordum:

Eski arkadaşlarımdan Hacim Bey'le görüşmek üzere Sarayköy'e geldiğim ve arada geçen hadiseleri öğrendiğim zaman, yine vatana hizmet etmiş olmak için buradan ayrılmaktan başka çare düşünemedim.

Allahüazimüşşan da bilir, siz de şahitsiniz, bu millet muharebesinde ben hiçbir partiyi ne zem ne de methettim. Siz beni olduğum gibi tanımadınız. Bundan sonra ailemi, din, devlet ve milletime ne kadar sadakatle hizmet ettiğimi rasgeldiğiniz Bursalı ve İzmirlilere sorunuz, o zaman eminim ki şimdiki muhabbetiniz artacaktır. Tuttuğunuz hak yolunda sonuna kadar devam ederek vatanı selâmete çıkarmanızı ve tarihte şanlı bir adam sıfatı ile görünmenizi temenni ederim.

Bu uzun konuşma ve anlaşmadan sonra Hacim Çarıklı, Boldan yoluyla kendi bölgesine, biz de Müftü Hacı Nazif Efendi ile Eşme'ye gidecektik. Veda sırasında Hacim Çarıklı bana, 'Seyit Ahmet Efendi' diyordu, Müftü ile aralarında, bu isimle anılmamı kararlaştırmışlar.... Maksatları da yeni başlayan şartlar içinde muhtemel tehlikeye karşı 'Galip Hoca'yı korumaktı.

Telgrafımı Efe'ye getirdikleri zaman yanında bulunan Aydınlı Telgrafçıoğlu Ferit Esin, Efe'nin reaksiyonunu bana şu şekilde anlatmıştır:

Efe telgrafı alınca bana (Esin'e) uzattı, okuttu, dikkatle dinledi. Sonunda böyle olmamalıydı, o benim kuvvetimdi. Onunla konuştuktan sonra rahat eder, çalışma zevkin artardı, dedi ve telgrafla nerede olduğunuzu öğrenerek cepheye çağırılmanızı istedi.

BÖLÜM 12

MUSTAFA KEMAL PAŞA DURUMA HÂKİM OLMASAYDI NELER OLURDU?

Burada olup bitenler sırasında Sıvas'a yerleşen Mustafa Kemal Paşa'nın kudreti, şuurlu hareketi bütün muhalefetlere rağmen memleketin her tarafına yayılıyordu. Sıvas Kongresi'nin İstanbul Hükümetine karşı aldığı rüptür (münasebeti kesme) kararının başarı ile uygulanması ve bunun neticesi olarak Damad Ferit Paşa Kabinesi'nin devrilmesi[1], Nazilli Heyet-i Milliyesi'nin başına geçenlerin de gözünü açmştı. Şimdi de bunlar daha kuvvetli gördüklerini, efendileri olarak kabul edecekler, kusurlarını affettireceklerdi. Bu maksatla Hacı Süleyman Efendi ve Çerkez Yusuf Bey ile Kâzım Nuri Bey'den kurulu bir heyetin Sıvas'a gönderilmesi kararlaştırıldı. Kâzım Nuri Bey bilindiği gibi Sıvas'takilerin iltiması üzerine serbest bırakılmış, ölümden kurtulmuştu. Onu da yanlarına almalarının özel bir manası vardı. Heyet yola çıktı. Yalnız Kâzım Nuri Bey bilmediğimiz bir sebeple Eskişehir'de arkadaşlarından ayrıldı, İstanbul'a gitti.

İşleri, dış yüzünden görüp mütalâa edenlerden bazıları derler ki Mustafa Kemal Paşa'nın beşyüz kişilik bir kuvveti yok iken bizim Aydın cephesinde beşbin oranında silahlı kuvvetimiz vardı. Bu, sayı bakımından doğrudur. Hatta yüksek sayıdaki kuvvetimiz intizam altına alınmaya, askerî eğitime tâbi tutulmaya da başlanmıştır. Milletimizin fedakârlığından, vatanseverliğinden doğan bu millî kuvvetin toplanmasında, düşmana karşı koymasında, benim de bu uğurda çalışanlardan eksik olmayan hizmet payım vardı.

Bu sıfatla iddia edebilirim ki o büyük adamın memleket çapında tutu-

mu, umumi görüş ve ilhamı, millî kuvvetleri kendi mihveride toplama gayret ve mahareti olmasa idi; düşmanların ve saltanat idaresinin entrikaları yüzünden bizler ve bizim gibiler erir giderdik. Şimdiye kadar yazdıklarım da bu gerçeği göstermektedir.

ALBAY ŞEFİK AKER'İN, *57. TÜMEN VE AYDIN MİLLÎ CİDÂLİ* ADLI KİTABINDAKİ YAZILARINDAN MAHKEMEYE BAŞVURAN DENİZLİ MUTASARRIFI FAİK ÖZTRAK'IN YARGI SIRASINDA BENİ İLGİLENDİREN SÖZLERİ VE ARALARINDAKİ MÜNAKAŞA, TARİH BAKIMINDAN ÖNEMLİ OLAYLARIN İZAHI

Albay Şefik Aker, *57. Tümen ve Aydın Millî Cidâli* adlı eserini bastırıp umumun faydasına sunduğu 1937 yılında, eski Denizli Mutasarrıfı ve Tekirdağı Milletvekili Faik Öztrak, yazarın aleyhine mahkemeye başvurmuştur. Dava açılmasının başlıca sebebi, az önceleri yazdığım gibi, Denizli Jandarma Kumandanı'nın, İstanbul Umum Jandarma Kumandanlığı'na müracaatla Kuva-yi Milliye aleyhine kuvvet istemesinin ve bu müracaatı mutasarrıfın da desteklediğinin eserde yazılmasıdır. Albay'ın beraatı ile sonuçlanan yargı sarısında şahsımı da ilgilendiren safhalar olmuştur. Bunları da tarihe maletmek istedim. Memleketimizi elimizden almak için gelen düşmanlara karşı mukavemet fikir ve hareketi ne gibi zorluklarla karşılanmıştır, bütün psikolojisiyle anlaşılmış olacaktır.

İtiraf edeyim ki ben kendimi ilgilendiren bu yazıları, hayli süre sonra okuduğum zaman hayretler içinde kalmıştım. Cephede düşman karşısında, içinde bulunduğum tehlikeli ve çok ağır hayat şartlarına rağmen şehirlerden uzak bulunmayı tercih etmiştim. Denizli'de, Nazilli'de, bir ucu İstanbul'a kadar uzanan resmî makam ve siyasi kurullarda haberim olmadan beni hedef tutan, çevreleyen dedikodu, hırs ve menfaat hareketlerinin ne kadar şumullü ve köklü olduğunu bilmiyordum.

Esasen bunları öğrenmeye ne durumum müsaitti, ne de niyetim vardı. Bu sırada sadece düşman kuvvetleri karşısında, düşman ile uğraşmak istiyordum. İşte bu halin, gıyabımda geçen hayat hikâyesini, hakkında taraf tutanların söz ve iddialarını kendilerinden aynen nakletmek suretiyle anlatacağım: Denizli Mutasarrıfı Faik Bey (Öztrak) diyor ki,[2] (*57. Tümen ve Aydın Millî Cidâli,* Cilt 2, sayfa 212-217'de):

Celâl Bayar ile Saraçoğlu Şükrü'nün Demirci Efe'nin yanından uzaklaştırılmalarını mevzuubahis ederek[3] bunun mesuliyetini Nazilil Hürriyet İtilaf mensuplarına atfetmekle beraber ifadelerini dağıtarak ve sözlerine ibham vererek bunda da bana (Faik Öztrak'a) hisse ayrılmıştır. 215 ve 216. sahifeler de bunu göstermektedir. Şefik'in bu ithamı beni hem efkâr-ı umumiyenin hem de bu arkadaşlarımın nefret ve husumetine maruz bırakmak kasdinden ileri gelmektedir. Demir-

ci Mehmet gibi cahil bir adamı böyle arkadaşlar aleyhine tahrik etmek benim mevkiimde bulunan bir adamın yapacağı hatalardan değildir.

"Eserde Celâl Bayar ve Saraçoğlu Şükrü gibi münevverlerden Aydın kuvve-i milliyesinin mahrum bırakılmasına sebebiyet verdiklerinden bahsedilmiş olduğu halde Faik Bey'in onların, Demirci Efe'nin yanından uzaklaştırılmalarını... şeklinde hâkim huzurunda göstermesi, herhalde zuhul eseri olmasa gerektir." Ş. A.

Böyle bir hareket niçin yapılır? Ya bu zatlarla aramızdaki şahsi husumet olduğu için yahut bu arkadaşların İttihatçı olmasına karşı benim de onlara aleyhdar yani Hürriyet ve İtilâf Partisi'ne mensup bulunduğum için. Bu arkadaşları o zamana kadar hiç görmemiş olduğum için aramızda husumet tasavvur edilemez. Parti itilâfı da farzedilemez. Çünkü benim Hürriyet ve İtilâf Partisi'yle hiçbir alâkam ve o partiye bir teveccühüm yoktur. Davetlerini mükerreren vesarahaten reddettim. Fakat İttihat ve Terakki'den hayli mühim vazifeler almıştım. İstanbul Hükümeti'nin İttihat ve Terakki mensuplarının İstanbul Dîvân-ı Harbi'ne sevkleri hakkında verdiği mükerrer kat'i ve zalimane emirleri infaz etmemekte ısrar etmiş ve bu uğurda memuriyetimin ve belki hürriyetimin tehlikeye girmesine razı olmuştum. Denizli mebusları Yusuf ve Necip Ali bunun şahitleridirler. Bütün İttihatçıları hükümetin zulmünden cesurane bir surette korurken ve Celâl Bayar'ı mıntıkama gelip gidişinde rahatız etmemişken kendisinin ve Saraçoğlu Şükrü'nün fırkacılık (particilik) hissiyle Demirci Mehmet'in yanından uzaklaşmaları için (kiralık cepheden) müessir olmama nasıl imân verilebilir?

Bu bahsi biraz tenvir isterim. Millî mücadelenin aleyhdarları bu hareketi İttihat ve Terakki hareketi olmakla lekelemek (!) ve bu yoldaki propaganda ile onu akamete uğratmak isterler idi.

"İttihatçılık isnadını yapanlar ve İttihatçı diye o sözleri Aydın Milli mücadelesinden uzaklaştırmaya sebep olan o maruf hadisenin müsebbipleri aleyhinde tam bir itiraf." Ş. A.

Celâl Bayar'ın Demirci Mehmet yanında bulunduğu meydana çıkınca, bunu fırsat bilerek bu propagandaya germi verdiler. Ve bazı zatlar bana müracaatla şikâyette bulundular, "kıymet vermeyin, ve âlet olmayın bilakis onların tesirlerini izaleye çalışın, bir zatın İttihat ve Terakki'ye mensup olması onu vatan müdafaası hakkından mahrum edemez. Biz herkesin hizmetinden istifade etmek isteriz ve kimseden müstagni değiliz," dedim, gittiler. Fakat dedikodu durmadı. Devam etti, şiddetlendi. O günler bizim en müşkül günlerimiz idi. Aydın'ı ikinci defa kaybetmiş idik. Kuvvetleriz dağılmış, cepheye gönderdiğimiz efrat mütemadiyen kaçıyordu. Zapt u rabt tesis edilemiyordu. Demirci Mehmet vaziyete hâkim, kimlerin tesiriyle neler yapacağı meçhul vaziyet herhalde tehlikeli idi.

"Bu tehlike; Kuva-yi Milliye'nin Demirci Mehmet Efe vasıtasıyla mücadele aleyhdarlarını dahi ölüm tehdidi ile mücadele mükellefiyetine tâbi tutmuş olmasından başka birşey değildi." Ş. A.

Fırka (Tümen) Kumandanı Şefik'ten hiçbir fayda olamazdı çünkü o fırkasını bir türlü tensik ve takviye edemez, vaziyetin icap ettiği tedbirleri düşünmez, üzerine mesuliyet almaz ve hadisat kendisini nereye götürürse gider bir halde idi.

"Şefik'in haydi binbir kusuru olsun. Fakat o tarihlerde Denizli'nin üç makamından aynı tarihlerde, yukarı makamlardan asayiş için veya başka birşey için gizlice kuvvet istenilmesi acaba –o havalinin en yüksek rütbeli bir kumandanı sıfatıyla– Şefik'ten niçin gizli tutulmuş idi. Ve asayişi bozan âmil, ve bozulmuş gösterilen asayişin mahiyeti: Kuva-yi Milliye namına halktan para, mal ve can istenilmesinden başka ne idi, ve Denizli'nin bu teşebbüsleri Şefik'ten niçin gizli tutuluyor idi?" Ş.A.

İşte bu şartlar içinde çabalamakta iken Celâl Bayar vesilesiyle İttihat ve Terakki aleyhinde propaganda ilerlettirildi ve bana yine müracaat edildi.

"Bu sahifeye geçen Faik Bey'in ifadelerine karşı şu sualleri sormamak mümkün değildir.

a- Bu propagandalar Denizli ve Nazilli'den başka vilayetlerde de var mıydı, yok muydu? Yok idiyse Denizli'de neden var idi? Eğer var idiyse o vilayetlerin valilerine (livalar ki altı liva mücadeleye bağlı idi) neden müracaat vâki olmamış? Eğer vâki olmuşsa o valiler neden Faik Bey'in gösterdiği alâka ve gayreti göstermesin? Bahusus cephede askerî ve millî kumandanlar var idi. Neden onlar vasıtasıyla bir tedbir kullanmamış da doğrudan doğruya mahrem yapmış? Bu sualler, Faik Bey'in bu işte istisnai ve fazla bir alâka ve gayret göstermesinden başka bir sebep ve hikmet olduğunda şüphe bırakmaz mı? Hakikat şu idi ki; İttihatçılık propagandası Denizli beldesiyle Nazilli beldesinin kendi muhitlerinde Hürriyet İtilâf mümesilleri tarafından doğuyordu.

b- Halbuki; bizim bildiğimiz; Umum Jandarma Kumandanı'nı tahliye ettirmek için bizzat Faik Bey'in kendisi Celâl Bey'i Köşk'te tehdit etmiş idi, bunu neden ifadelerine sokmuyor? Bu tahliye işinde onun bizzat alâka göstermesinin sebebi ne idi? Mevkuf, Denizli livası hududu dahilinde değildi ki; bir hükümet reisi sıfatıyla kendisini alâkadar tutsun." Ş. A.

Celâl Bayar'ın cephede bulunmasından ürküyorlardı. Bu propaganda öyle bir hale geldikçe bu yüzden cephenin inhilâlinden korktuk (!) bu hali o zamanki Topçu Kumandanı, şimdi emekli Albay İsmail Hakkı da iyi bilir. İşte bu sebepler altında Celâl Bayar'a Komiser Hamdi Bey'le bir haber gönderdim ve arzettiğim sebeplerden dolayı fedakârlık ederek bir müddet için oradan ayrılmasını lüzumlu gördüğümü bildirdim ve şayet gideceği emin bir yer yoksa bana gelsin kendisine yer bulurum dedim. Komiser Hamdi Bey de koyu bir İttihatçı idi. Gitti görüştü ve bana şu haberi getirdi: "Beni buraya kabul ettiler. Şimdi durup dururken ayrılmam muvafık değildir. Bir sebep bulup ayrılırım."

(Doğru değildir, Faik Bey'in hatırında yanlış kalmış. C. B.)

"Komiser Hamdi'nin Celâl Bey'le görüşüp görüşmediğini bilmiyorum. Bildiğim bir hakikat varsa ki, Faik Bey bu hakikati gizliyor. Faik Bey Köşk'te, "Ali Kemal Paşa'yı tahliye ettirmezsen pişman olursun," diye tehdit ediyor ve müteakiben Nazilli'ye gidip orada iki üç gün kalıyor, buradaki Hürriyet ve İtilâfçı olan heyet-i milliye müteneffizleriyle ve İlhami ile müzakereler yapıyor. Demirci Efe'yi Köşk'ten çağırıyorlar, ona "Aydın ve Havalisi Umum Kuvayi Milliye Kumandanlığı" ünvanını vererek avlıyorlar ve iğfal ediyorlar. İşte eserimde kısmen gizli tuttuğum Faik hakkındaki imaî sözlerimin esası budur. Faik'in imayı benimsemiş olması gayet tabiîdir ve bir itiraftır. Ali Kemal Paşa'nın mektubu da Faik'in bu hareketini gösteriyor." Ş.A.

İşte Şefik'in Celâl Bayar ve Saraçoğlu Şükrü'ye müteallik olarak bana yaptığı isnadın esası budur. Şefik kasten bu hadiseyi tahrif ederek beni bu iki arkadaş aleyhinde Demirci Mehmet yanında kiralı tezvirat ve tesiratta bulunmakla itham ediyor. Ben böyle namüsşikenâne hareketten kendini kirletenlerden değilim. Böyle münevver arkadaşlar aleyhinde Demirci Mehmet gibi cahil ve şekavetten yeni gelmiş bir adam yanında tezviratta bulunmayı hatırıma bile getiremem. Ancak ben kendimi cereyana kaptırıp hadiselerin götüreceği yere gitmeye ve bu yüzden vatanı tehlikeye koymaya mezun değildim. İcraata müessir olmak zararların önüne geçmek vazifemdi. Bu teşebbüsü onun için yani cephede bir fenalık zuhuruna ve belki cephenin inhilâline mani olmak için hüsnüniyetle yaptım.

Emin arkadaşları mahrem olarak doğrudan doğruya Bayar'a gönderdim. Bunda onun şahsını vikaye kasdi de vardı. Vukuat çok haklı olduğumu gösterdi. Bu bir tezvir ve hıyanet değil belki bir tedbir idi. Aynı zamanda bir vefakârlık ve fedakârlık idi. Hükümetin şiddetle takip ettiğini daima saklamayı üzerime alıyorum. İşte Şefik bu temiz hareketi lekelemek istiyor. Ben kendi livamdaki menfî propagandayı karşılayacak tedbir alıyordum. Ama bana bağlı olmayan Nazilli'deki dedikodulara karşı lüzumu kadar müessir olamıyordum.

İşte bu sıralarda İstanbul'daki Umum Jandarma Kumandanı Ali Kemal Paşa Denizli'ye geldi. Ben kendisine millî hareketin meşruiyetini, hükümetin Kuva-yi Milliye aleyhinde bulunmasının haksızlığını ve mahzurlarını izah ettim. Sözlerime inandı. Hükümetin bu hakikatı bilmediğini ve kendisinin bildireceğini ve bunu anlar anlamaz hükümetin de millî hareketi tasvip edeceğini söyledi.

Bunun üzerine kendisine Denizli'den Dahiliye Nezareti'ne bir şifre yazdırdım. Bu şifrede millî hareketin vatan müdafaası, ırz ve can müdafaası maksadına müstenit ve tamamen meşru olduğuna inandığını bildirdi. Kendisinin bu kanaatine nezaretinde iştiraki bu yoldaki sözlerine itimat edilmesini bana, yani Denizli Mutasarrıflığı'na bildirmelerini istedi. Ve Denizli'den Nazilli'ye gitmek arzusunu gösterdi. Ben bu seyahati hoş görmedim. Çünkü Demirci Mehmet, Padişaha 'baba' der ve onu kurtarmak için mücadele ettiğini söylerdi.

Zaten o zaman bu bahane her tarafta ileri sürülüyordu. Padişahın adamı tanınan bir kimse ile Demirci Mehmet'in temasını tehlikeli görüyordum. Çünkü anlaşmaları ve o takdirde Demirci Mehmet'in silahın bize çevirmesi mümkün idi (!) bu sebeple Nazilli seyahatine mani olmak çaresini arıyordum. Ali Kemal Paşa'nın

bu sözü beni müsterih etti. Nazilli'de bir iki saat kalacağını söylüyordu. Bu kısa bir müddet mülakattan korkmadım!. Paşa gitti. Onun yazdığ şifre üzerine bana Dahiliye Vekaleti 729 numara 7 ağustos 335 (1919) trihli telgrafı yazdı. Buna cevap olarak 21 Ağustos 335'li telgrafı yazdım. İkisinin de musaddak suretleri vesikalar arasındadır. Bu telgraflar Şefik'in beni millî hareketin hükümete muhalif bir parti tarafından idare edildiği yani onun bir İttihat ve Terakki hareketi olduğu yolunda iş'arda bulunmakla itham etmekte hatasının büyüklüğünü isbat eden vesikalardandır.

"Demirci'nin Padişah'a 'baba' dediğini hatırlamıyorum, amma Nazillili ikiyüzlü hoca, Hacı Süleyman Efendi'ye 'baba' dediğini bilirim. Ancak (...) diye arkasından kafa salladığını da bilirim. Demirci Efe yurttan düşmanı atmak için millî mücadeleye iştirak etmişti." Ş.A.

Ali Kemal Paşa Nazilli'de bir iki saat kalacağını söylediği halde avdet etmedi. Denizli Ahz-i Asker Kalem Reisi Miralay Tevfik Bey, Kuva-yi Milliye karargâhına gitmiş idi, döndü. Ve bana Ali Kemal Paşa'nın Nazilli'de tevkif edildiğini ve bu tevkife kendisinin de taraftar olduğunu söyledi.

Ben bu işi beğenmedim. Ali Kemal Paşa, Demirci Mehmet ile anlaşma yolunu bulup onu bizim aleyhimize çevirebilirdi. (!)

"Faik Bey, Ahz-i Asker Kalemi Reisi Miralay Tevfik Bey ile beraber 22 Ağustos 335'de (1919) Köşk'e geldiler. O günler Ali Kemal Paşa Nazilli'de mevkuf idi. Faik Bey ve Tevfik Bey'i biz başka bir iş için çağırmıştık. Bu işten imtina ettiler (kitap bahsi 269). Onlar Kemal Paşa'nın tahliyesine çalıştılar. Hatta Celâl Bey'i, Faik Bey bugün ve bu tahliye işi için tehdit etmiş idi. Muvaffak olamadılar ve Nazilli'ye gittiler. Nazilli'deki iki, üç gün kaldılar ve oradaki Hürriyet ve İtilâfçı heyetle ve İlhami ve Ali Kemal ile görüştüler Demirci Efe'yi celbettiler. Umum Kuva-yi Milliye Kumandanlığı ünvanını vererek onu avladılar ve telkinle zehirlediler, bu sayede Kemal Paşa'yı tahliye ettirdiler. Harikat böyle iken Faik Bey ise neler söylüyor?" Ş. A.

O zaman gerek şahıslarımız gerek maksadımız ve gerek memleket mühim tehlikeye girebilir idi. Bu endişemi duyan Tevfik Bey bana hak verdi. Ve bu şüphemi kimseye hissettirmemesini rica ettim. Çünkü duyulursa o zaman iki türlü mahzur meydana gelebilirdi. Ya kendilerinden şüphe ettiğimizden dolayı Efe'ler bize küserler yahut böyle bir işe istidatları var da hatırlarına gelmiyorsa biz hatırlatmış oluruz. Bununla beraber ben Efe'lere ve bilhassa Demirci Efe'ye hiç bir zaman itimat edemedim. Ve ellerinde büyük kuvvetler bulunmasını tecviz etmedim. Bu cahil kimselerin fena telkinlere kapılarak veya itimat edilerek ya Padişah namına İstanbul Hükümetiyle yahut düşmanla anlaşmalarını veya sıkı bir harpte bozulmalarını ve memleket içine dağılıp halka musallat olmalarını mümkün gördüm. Hadiseler çok haklı olduğumu gösterdi. Ve bu endişelerimin hepsi tahakkuk etti. Birincisi Ali Kemal Paşa ile anlaşma şeklinde, ikincisi asi Ethem'le

anlaşma teşebbüsü halinde (Atatürk'ün nutku yeni tab 72) üçüncüsü de Haziran 336 (1920) muharebelerinde bozulup Sarayköy'e kadar olan mıntıkanın terki, Nazilli'nin yağması ve yakılması ve nihayet Denizli faciası şeklinde.

Ben bu tehlikelerin vukuna evvelden mani olacak tedbirler aradım. Buna en iyi çare olmak üzere bu efeleri kendi başlarına bırakmamayı vaziyete hâkim olmalarına, yer vermemeyi düşünür, Şefik'ten bunları emri altına alıp zapt u rapta bağlamasını ve kendi fırkasını tensik ve takviye ederek buna istinat ile Efelere ve zeybeklere hâkim olmasını rica ederdim. Miralay Tevfik Bey de bu hususta benimle aynı fikirde idi.

Şefik ise, "Biz mes'ul adamlarız bu hareketi idare edemeyiz Efeler gayri mesuldur. Onlar daha iyi yaparlar," (Hezeyan! yalan! / Ş. A.) diye cevap verirdi. Bu mevzu üzerinde hararetli münakaşalar oldu (!). Nihayet onun bu işi yapacağından ümidimi kesmekle beraber başka kumandan da bulamayınca kendim tedbir bulmak zaruretini hissettim. Ali Kemal Paşa'nın tevkifi beni isticale sevk etti. Çal Kaymakamı Fazlı'yı (Şimdi İzmir Valisi) çağırdım. Kendisine itimadım var idi. Onun kazası Efelerin nüfuzundan en çok masum kalmış idi. Düşündüklerimi kendisine anlattım. Ve Efelerin bir hıyaneti karşısında hem onları tedib hem de Yunanlıları tevkif için 24 saat içinde Menderes sahiline 800 silahlı indirecek surette bir teşkilât yapmasını teklif ettim.

"Elyevm merhum Mahmut Muhtar Paşa'nın zevcesi Prenses Nimetullah'ın nezdinde ve hizmetinde Ali Kemal Paşa bu sekizyüz kişilik kuvvet hakkında şöyle diyor: Aynen: 'Necip Bey Çallı vasıtasıyla tedarikine tevessül ettiği 800 silahlıdan o aralık mevkufiyetim cihetiyle malûmatım yoktur. Ancak bir kere bana: Kuva-yi Milliye'den bir zarar gördüğünüz taktirde elimizde sizi muhafaza ve hükümet-i merkeziyeyi müdafaa edecek kuvvet vardır gibi birtakım mübhem sözler söylemiş olduğunu derhatır ediyorum.' Ali Kemal Paşa o zaman için muhalif bir hükümetin Umum Jandarma Kumandanı olmakla beraber kendisi orduca namuslu ve kimseye iftira etmeyecek bir adam tanınır. Binaenaleyh Faik Bey'e matuf yukarıdaki sözler bir iftira olmasına inanılamaz. Ali Kemal Paşa yüzelliliklerden değildir." Ş. A.

Elde hazırlık bu kadar kuvvet olursa onu arttırmak mümkün idi. Çal'da Necip isminde millî harekete candan sadık kuvvetli arkadaşımız vardı. Bu zat hakiki İttihatçı ve bu cemiyetin Çal'da muhabiri idi. İstanbul'un zulmünden kendisini ve arkadaşlarını koruduğum için bana ve Fazlı'ya merbut idi. Fazlı, teklifimi kabul etti. Ve hemen işe başlamak üzere kazasına döndü. İstediğimiz silahlı teşkilâtı süratle meydana getirdiler. Ben Ali Kemal Paşa'nın tevkifinden doğacak halleri dikkat ve itina ile bekliyordum. Nihayet bu zatın serbest bırakıldığını Nazilli heyet-i merkeziyesi bildirdi. Mevkufiyeti esnasında cerayan eden halleri kendisinden anlamak için istedim. Bir telgraf yazarak Denizli'ye çağırdım, geldi.

"Ali Kemal Paşa mektubunda şöyle diyor? '...Denizli'ye azimetim ise öyle Faik Bey'in filan telgrafla daveti üzerine olmayıp zannedersem Sı-

vas Kongresi'ne henüz yeni gitmek üzere Denizli civarında bir yerde geceyi geçirmekte olan Hacim Muhittin Bey'e verdiğim sözü tutmak ve onunla mülâkat ve teşekkür etmek için idi...' Faik Bey, Ali Kemal Paşa'nın tahliye edildiği güne kadar iki üç gün Nazilli'de idi ve mükerreren paşa ile görüşmüş olduğunu ve onun tahliyesi için çalışanlar arasında bulunmuş olduğu bizce ve onun tahliyesi için çalışanlar arasında bulunmuş olduğu bizce daha o zaman tespit edilmiş idi. Ali Kemal Paşa mektubunda şöyle diyor: '...Denizli'de olduğu gibi Nazilli'de de Faik Bey benimle müteaddit mülâkatlar yapmış ve kaviyen hatırladığımıza göre serbest bırakıldığım gün görüştüğüm heyetin içinde de dahil bulunmuştur.'

"Dikkat! Faik Bey, bu hakikatlar iddialarında acaba neden ketmediyor? Çal'da 800 silahlı toplanmaya muvaffak olduğuna göre bu silahları cepheye gönderebilirdi, neden yapmamış veya yapamamış da halkın elinde bırakmış, bu silahlar hiç şüphe yok fırkanın depolarından millî mücadele için halka verilen ve cepheden kaçırılan silahlar idi. Bunları acaba ne gün için ve ne maksat için halkın elinde bıraktı. Hoş, onun 800 silahlı kuvvete sahip olduğu da bir uydurma ve hayaldir ya... Kuva-yi Milliyeci olduğunu iddia etmesine göre bu silahlar cephenin silahıdır, deyip göstermesi lâzım gelmez mi idi? Hülâsa, hep yalanlar, teviller, itiraflar ve uydurmalar..." Ş. A.

O günü Alaşehir'den Hacim Muhittin, Eşme Müftüsü Hacı Nazif yanında olduğu halde Denizli'ye gelmiş idi. Gece Ali Kemal Paşa geldi. Biz Ali Bey'in bağında idik. Onu da oraya aldık.

"Ali Bey, Faik Bey'in sıkı temas ettiği zattır. Necip Ali'nin babasıdır." Ş.A.

Ertesi sabah Paşa yanında eski Aydın Mebusu İbrahim olduğu halde daireye geldi. Kendisiyle millî mücadele etrafında konuştum ve Nazilli'de alıkonmuş olması, evvelce burada edindiği kanaati tebdile sebep olmamasını söyledim ve İstanbul'da hükümeti bu nokta etrafında da tenvir suretiyle vatanına hizmet etmesini ve hissiyata kapılarak bu vazifeyi ihmal etmemesini teklif ettim. Hükümet-i merkezinin millî harekete karşı aldığı vaziyeti şiddetle tenkit ve bunun mahzurlarını hatta tehlikelerini izah ettim. Nihayet Paşa dayanamadı, benim bütün bu sözlerime rağmen millî hareketin bir İttihat ve Terakki hareketi olduğunu anladığını ifade etti.

Galip Hoca'nın İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin sabık İzmir kâtib-i mesulü olduğunu, Hacı Şükrü Bey'in İttihatçılığı, Saraçoğlu Şükrü ve Kâzım Nuri'nin İttihatçılar tarafından külliyetli para (!) ile İsviçre'den gönderdiklerini ve kendisinin başına bu tevkif felâketini getirenlerin onlar olduğunu söyledi ve sözüne şu suretle devam etti: "Bereket versin Demirci Mehmet, zeki ve Padişah'a sadık bir adam hakikatı anladı ve bana, "Bunları senin gözünün önünde asayım," dedi. Razı olmadım. "Al, babama götür ne isterse yapsın," dedi, muvafakat etmedim ve bana fenalık edenlere fenalık etmek istemedim. Nihayet, "İstanbul'a git, babamı gör ne emrederse öyle yaparım," dedi. Ve bunların hepsini tevkif etti. Yalnız Celâl

Bey kaçmış aranıyor onu da bulup tevkif edecek.

Ben artık işi anlamıştım. Hiç tereddüt ve telaş göstermeden bu arkadaşları müdafaa ettim. Hatta Celâl Bey için muarızlarına söylediğimi Suvari Paşa'ya tekrar ettim. Yani ben Celâl Bey'i tanımam, iyi bir zat olduğunu öğrendim. Bu zatın İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kâtib-i mesullüğünü yapmış bulunması kendisini vatan müdafaası hakkından mahrum etmez. Onu millî mücadeleye iştirak ettirmemeye kimsenin hakkı yoktur. Yeter ki bu hareketi bir fırka (parti) hareketi yapmak temayülünü göstermesin, böyle bir temayül de yoktur.

Bundan sonra Paşa Denizli'yi İttihatçılıkla itham ve Sıvas Kongresi'ne murahhaslar gönderilmesini buna delil ittihaz etti. Denizli'nin Sıvas Kongresi'ne iştiraki, Nazilli muhitinde iyi karşılanmamıştı. Şu yolda cevap verdim:

"Hata ediyorsunuz Denizli'de İttihatçılık hareketi yoktur. Sıvas Kongresi'ne iştirak zaruri idi. Memleketin en kıymetli parçaları düşman tarafından işgal ediliyor. Halk hatıra, hayale gelmez zulüm ve tecavüzlere uğruyor bu hal karşısında mütemadiyen hükümete müracaatla istimdat ediyor. Bütün rica ve istirhamlar sükût ile karşılanıyor. Vatan ve milletin kurtarılması için bir şey yapılmadıktan sonra bir teessür kelimesi bile esirgeniyor. Halkın bizzat vatanlarını muhafazaya kıyamı suç sayılıyor.

"O sırada Anadolu'nun bir tarafında Mustafa Kemal çıkıyor bütün kolordular etrafında toplanıyor, memleketin bütün vesait-i harbiyesi ve zâbitleri ona bağlanıyor, burada canla başla düşmana mukavemet eden millet kendisinden yardım bekliyor. Pek tabiî olan davete icabet ediyor. Siz de olsanız böyle yaparsınız hükümet memnun olsun ki gösterdiği büyük kayıtsızlık karşısında halk kendisine karşı isyan etmiyor ona tâbi kalıyor, hükümet halktan sadakat bekliyorsa kendisi ona şunu göstersin.

"Faik Bey'in bu uydurma konuşmalarına karşı, Ali Kemal Paşa'nın; mektubunda şu cümleler vardır: 'Bu zatın sırf bugün hayalinden uydurduğu bir meseledir... Mehmet Efe'nin yahut benim büsbütün budala ve namuzsuz bir adam olduğumuzu bu zat neye istinaden tahayyül edebilir? İşte bu Faik Bey gibi zevat, böyle evham ve hayallerinden şekiller icat ederek... O günlerde mumaileyhin de birçok emsali valiler, mutasarrıflar ve kaymakamlar gibi tamamen hükümet-i merkeziye lehinde ve mütalâasında bulunduğu o vakitki dahiliye dosyaları karıştırılmak ve jandarma dairesinin raporları tetkik edilmekle tebeyyün edecek hakaikdendir. Benim mumaileyh hakkındaki şahsi fikir ve mütalâam da katiyen ve tamamen bu merkezdedir... Faik Bey o vakitler hükümet-i merkeziye taraftarı' idi..." Ş.A.

Bu konuşma uzundur hepsini hikaye tasdii mucip olur. Hülâsa olarak şunu arzedeyim ki gerek paşa ve gerek yanımdaki zat millî hareketin İttihat ve Terakki hareketi olduğuna, Denizli'nin ittihatçıların nüfuzu altında bulunduğuna yalnız Nazilli'nin kendileri için emin bulunduğuna kani olmuşlar ve düşmanı bırakıp ittihatçıları bertaraf etmek, sonradan Mustafa Kemal üzerine hareket etmek için Demirci Mehmet'den söz almışlar idi.

Uzun konuşmalardan bu kanaati aldım. Mustafa Kemal Paşa korkusu İttihat ve Terakki korkusundan kuvvetli idi. Çünkü bu büyük kumandanını saltanat aleyhinde olduğunu biliyorlardı. Her ikisinin bilerek bilmeyerek bana söyledikleri sözlerden bu fikir ve kanaatinde olduklarını tamamen anladım. Artık trenin hareket zaman gelmişti. Paşa'yı yolcu ettim. Döndüm.

"Ali Kemal Paşa'nın mektubunda şu cümleler var: (...Galip Hoca ve arkadaşları lehinde Faik Bey'in bana söylemiş olduğunu iddia ettiği sözler; yemin ederim ki baştan aşağı uydurma ve tamamen aksi mealdedir. Bunu ispat ise gayet kolaydır...)" Ş. A.

Hacim Muhittin Bey'le, Doktor Mazhar Bey'i davet ettim. Kendilerine Ali Kemal Paşa ile İbrahim Bey'den öğrendiğim şeyleri tamamen hikâye ettim. Hacim Muhittin Bey Mehmet Efe ile de (görüşmek üzere) Nazilli'ye ve Köşk'e gidecek idi. Tabiî kararı değiştirdi. Bu seyahatten vazgeçerek mıntıkasına avdete karar verdi. Ben de sür'atle avdetini münasip görüyordum. Kendisine şunları söyledim: "Görülüyor ki biz Demirci Mehmet ile çarpışacağız, gidiniz elinizden gelirse bize yardım edersiniz, gelmezse kendi vaziyetinize hâkim olunuz. Eğer yolda Celâl'e rast gelirseniz, onu alıp sizin mıntıkanıza götürünüz. Bir taraftan icap eden kaymakam arkadaşlarımdan Celâl Bey'i arayıp bulmalarını ve kendisine yardım etmelerini rica ettim."

SÖYLENMEYEN NUTUK, ATATÜRK'ÜN SÖZLERİ, GERÇEKLER

Yukarıdan beri uzun uzun anlattığım olaylardan sonra *Cumhuriyet* gazetesinin 25 Şubat 1969 tarihli nüshasında, "Menderes'in Dramı" başlığı altında Bay Şevket Süreyya Aydemir tarafından yazılan tefrikadaki bir yazı üzerinde duracağım:

Burada, özetle, "Bay Celâl Bayar'ın Redd-i İlhak Cemiyeti'ne kaydı yapıldığı halde (Yunanlılara karşı) mukavemetin faydasızlığı üzerinde ve 'mukavemet' aleyhinde bir nutuk verdiği, *Tek Adam* kitabına atfen yazılmakta, Redd-i İlhak Cemiyeti kongresinin Beyler Sokağı'ndaki toplantısına Vali Vekili ve Kumandan Nurettin Paşa'nın başkanlık ettiği" v.s. anlatılmaktadır. Bunların, özellikle 'mukavemet' aleyhtarlığı gibi ağır bir kaydın, Atatürk'ü konu olarak ele alan *Tek Adam* kitabında yer bulmasına karşı kayıtsız kalamadım. Aşağıdaki satırlarla gerçeği anlatmak, yanlışlığı düzeltmek istedim. Okurlarımdan, mazur görülmemi rica ederim.

Mondros Mütarekesi hükümlerinin uygulanmasına başlanıldığı haraketli devrede, Ocak 1919 ayı içinde Tevfik Paşa Kabinesi zamanında idi. İstanbul'dan, bir İtalyan torpidosu ile İzmir'e bir heyet gelmişti. Başlarında Cami Bey bulunuyordu. Gösterdikleri istek üzerine İzmir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nde bir toplantı yapılmıştı. Burada, İstanbul'dan getirdikleri siyasi bir formülün kabulü ile Ege namına İtilâf Devletleri

temsilcilerine bir telgrafın imzalanıp çekilmesi konuşuluyordu. Mütalâalar çoğaldı, Wilson prensiplerinden vesaireden bahis olundu. Ben de konuştum: "Yalnız istatistikler ve tarihi iddiaların davayı kazanmamıza kâfi gelmeyeceğini," söyledim. Yunanistan'ın büyük devletlerle anlaşma yolunda müzakeresi çok ilerlemiş görünüyor, hükmünü verdikten sonra davacıları dinleyen insafsız hâkimler karşısında bulunuyoruz. Kurtuluş ümidini ancak milletin silaha sarılmasında görüyorum," dedim.[3]

İstanbul'dan gelenlerin içlerindeki Arnavut politikacıların İtalyan mandasını tercih yolunda propaganda yaptıkları söyleniyordu. Bunu *Türkiye İstiklal ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi*'nin 19. cildinin 10794. sahifesinde tafsilatıyla anlatan Cemal Kutay da şöyle demektedir:

Celâl Bey'in söz istediği görüldü: Efendiler, İzmir, ırkan ve ruhen Türktür. Ebediyen de Türk olarak kalacaktır. İzmirliler hiçbir devletin himayesine muhtaç değildir. İstiklal ve hürriyetlerini dün olduğu gibi bugün de vahdet-i milliye (millî birlik) içinde muhafaza edeceklerdir. Bunun için istihkar-i hayata (hayatı hakir görmeye) karar vermiş, bunu tarih boyunca fiilen defaatle ispat etmiş bir millete manda altına girmek, ecnebi işgalini davet etmek gibi hacletâver (utandırıcı) hususların temini için ne formül düşünülür, ne de formül aranılır. İşte kaydı hayat şartıyla formülümüz budur.

Anadolu gazetesi başyazarı (sonraları mebus) Haydar Rüştü Öktem "Yunan İşgalinde Üç Aylık Hayatım" tefrikasında,[4] Yunanlıların İzmir'i işgal edeceklerinin anlaşıldığı 14 Mayıs'ı 15 Mayıs'a bağlayan gece, halkın heyecanını anlatırken benden de bahsetmekte ve şunla söylemektedir:

Kumandan Nadir Paşa, Vali İzzet Bey'in 'emirberi' gibi bir vaziyet almış ve birkaç saat evvel kendisini parkta yakalayıp yüzüne karşı, "Paşa ne yapmak lâzımsa söyleyin yapalım, bizi eli kolu bağlı düşmana mı teslim edeceksiniz?" diye hakaretle hitap eden yedeksubaylarla İzmir gençlerinden mürekkep bir gruba karşı yüzünü yerlere eğerek sükûttan başka bir cevap verememiş ve fazla olarak kışlalardaki silah ve cephanenin halk tarafından yağma edilmesi ihtimalinin önüne geçmek üzere muhafazasını da emretmişti.

Bu hal karşısında karar vermek kadar güç bir şey olamazdı. Nitekim Kâzım Paşa'nın (Özalp) tensibi ile düşmana karşı silahlı mukavemetin İzmir dışında mümkün olabileceği ve bunun için de, eli silah tutanın İzmir'i terk ederek 'Ödemiş' cihetlerine, çekilmesi icap edeceğinin rast geldiğimiz vatandaşa telkin edilmesi aramızda kararlaştırıldı. **Ödemiş'i tercih edeceğimize sebep: Celâl Bey orada idiler. Gökçen Efe ile birleşmiş, muhtemel[5] düşman işgaline karşı mukavemet için tedbirler alınması ile meşgul olmaya koyulmuş idiler. Bir ay evvel[6] Luna Park'ta beş subay ile yaptığımız toplantıda bu tedbirden malûmat almış idik.**

Yukarıda "Redd-i İlhak Cemiyeti Kongresi" denilen büyük toplantı, bizim idare ve himayemizde bulunan Millî Kütüphane'nin Beyler Sokağı'ndaki sinemasında ve yine bizim himaye ve müzaheretimizle kurulan

İzmir Müdafaa-i Hukuk-i Osmani" Cemiyeti tarafından yardımımızla tertiplenmiş; 17 Mart 1919 tarihinde müzakerelerine başlamıştır. Bu siyasi akımın milletten geldiğini göstermek için kongre reisliğine İzmir Belediye Reisi Hacı Hasan Paşa, reis yardımcılıklarına Balıkesir Belediye Reisi Hafız Mehmet Emin, Manisa Belediye Reisi Bahri, Aydın Belediye Reisi Emin, Denizli Belediye Reisi Hacı Tevfik ve Muğla Belediye Reisi Ragıp Bey'ler seçilmiştir.

İstanbul Hükümeti ve Hürriyet ve İtilâf Partisi bu haklarımızı korumak gibi tamamen millî teşebbüsü de yadırgamışlar,

"Bu çeşit faaliyet İttihatçı sistemdir, yıkılması lâzımdır," diyerek kongreye katılmamışlardır.

Redd-i İlhak Cemiyeti'ne gelince, bu isim, Redd-i İlhak Heyeti namı altında İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalinden hemen önce 14 Mayıs'ı 15 Mayıs'a bağlayan gece millî heyecandan doğmuştu.[7] Anadolu'ya, "İzmir elden gidiyor" mealinde çekilen Redd-i İlhak imzalı telgraflar bütün milleti uyarmıştır ve etkisi memleket çapında büyük olmuştur. Bu tarihi olayın müteşebbisleri vatanseverler, 15 Mayıs sabahı, işgal dolayısıyla İzmir'den ayrılmak veya gizlenmek zorunda kalmışlardır.

Ben bu sırada Kahrat'da Gökçen Efe'nin yanında idim. İşgalden önce daha Mart ayı sonlarında Efe ile sözleşmiş, silahlı mukavemet teşkilâtına başlamıştık. Harekete geçmek için hazırlanıyorduk. Kıymetli arkadaşlarım Refik ve Hamit Şevket İnce kardeşler ve Yüzbaşı Edib (Sarı Efe) Yüzbaşı Tahir Bey'ler, Mürselli İsmail Efe yolu ile subaylar, gençler ve efeler arasında teşkilâtımızı tamamlamak için faaliyet halinde idik. Bir defa daha tekrar edeyim. Mukavemet aleyhinde söylenmiş bir sözüm yoktur.

Büyük kurtarıcı 'Tek Adam' Atatürk'e minnettarım. Büyük Nutkunda beni şu suretle taltif etmişlerdir:

Aydın ve havalisinde İzmir'in işgalini müteakip asker ve ahâliden bazı vatanperveran, Yunanlılara karşı müdafaa ve ahâliyi teşvik ve müsellah millî teşkilatı tesis etmek için çalışıyordu. Bu meyanda İzmir'den tebdili nam ve kıyafet ederek o havaliye gitmiş olan Celâl Bey'in gayret ve fedakârlığı şayan-ı takdirdir.

Bu sözler benim İzmir'den başlayarak Aydın ve havalesindeki mücahedemin kesinleşmiş bilançosudur.

Esas konumuza 8. cildimizde devam edeceğim. Bekleyiniz...

BELGELER VE FOTOKOPİLER

BELGE 1

Diyarbakır Jandarma Müfettişi Albal Nuri Vural'ın, Demirci Mehmet Efe'nin yüze çıkma ve millî harekete iştiraki hadisesi hakkında Celâl Bayar'a gönderdiği 13 Mart 1342 tarihli mektubu.

Belge Sıra No: 1
Bak. 7. Cilt, s. 9.

Diyarıbekir
13 Mart 1942

Sayın Bay Celâl Bayar,

Yüksek teveccüh ve iltifatlarınızı bir defa daha belirten mektubunuzu hürmetle aldım. Hakkımda ibzâl buyurulan teveccühe arz-ı şükran eder ve kemâl-i tâzimle ellerinizden öper, sağlıklarınızı dilerim.

Yazılmakta olan kıymetle eseriniz münasebetiyle millî harekâtın ilk günlerine ait ve bilhassa Demirci Mehmet Efe'nin dağdan yüze indirilip bu harekâta iştirak ettirilmesi hakkındaki hatıralarımın arzedilmesi hususundaki yüksek emirlerinizi kemâl-i tâzimle îfâya müsareat etmeyi bir şeref ve vazife bilirim. Ancak, aradan uzun bir zamanın geçmiş olması ve bugüne kadar hayatımızı takip eden binbir çeşit hadiselerin tesiri yüzünden bir çoğunun unutulmuş olması sebebiyle efendimizin emir buyurdukları çerçeve dahilindeki tam ve müsbet bir malûmat veremeyecek olursam bunu, o zamanlar not tutacak bir halde olmadığıma veya bilinen hadiseler yüzünden pek güç şartlar altında ve adeta derbeder denecek şekilde geçirilen malûm cephe hayatına bağışlamanızı bilhassa ellerinizden öperek istirham eylerim.

Sayın Büyüğüm,

Demirci Mehmet Efe'nin yüze çıkma ve millî harekâta iştirak etme hadisesi hatırımda şöyle kalmıştır:

Yüksek malûmunuzdur ki bendeniz o sırada Nazilli J. Bölük Kumandanı idim. O sıralarda Demirci Mehmet Efe, İzmir'i Yunanlıların işgal etmesine tekaddüm eden günlerin birinde, Karacasu'yu basmış ve kasabanın zengin halkından ve hatta fakirlerinden bile hayli para gaspetmiş bulunması yüzünden hükümetçe takip ve tazyik olunmakta ve Nazilli'nin mezkûr kaza ile mücâvereti yüzünden bizim kaza jandarması da uzaktan bile olsa bu takip işleriyle alâkadar bulunmakta idi. Bir gün, ki o sırada Aydın yeni olarak Yunanlılar tarafından işgal olunmuştu ve henüz bu havalide millî hareketlerin mevcudiyetine dair tek bir emare yoktu, Demirci Mehmet Efe bendenizle görüşmek istediğini ve bulunduğu Dualar köyüne gelmem için haber göndermişti. Bu haber üzerine kendisini bu kritik zamanda hadisesiz yüze indermeye muvaffak olur ve belki de ötede beride kulaktan kulağa akseden Yunan mezalimine dair şayialara göre, günün birinde millî bir hareket ve kıyıma kendisini ikna ederim mülâhazasıyla refakatıma iki jandarma eri alarak Dualar köyüne gitmiş ve kendisiyle uzun uzun görüşmüştüm. O gün, bu mülâkatın devamı müdde-

tince hemen konuşma mevzuumuzun bütün sıklet merkezi Yunanlılara karşı millî bir hareketin yapılmasına mutlaka lüzum olduğuna ve böyle bir hareket vukuunda kendi kuvvetleriyle buna yardım ettiği veya bu hareketin başına geçtiği takdirde hem millî bir kahraman olarak tanınacağına ve hem de memlekete yapılacak böyle büyük bir hizmetten tabiatıyla hükümet tarafından af edileceğine dair sözler teşkil etmiş ve mukabeleten, bu işe atılacağını ve hazırlığını yapar yapmaz ortaya çıkacağını vadetmişti.

Yüksek malûmunuzdur ki, Yunanlılar 27 Mayıs 335 günü Aydın'ı ve 4 Haziran 335 günü de Nazilli'yi işgal etmişlerdir.

Buna mukabil, evvelce yani işgalden evvel, 57. fırka karargâhıyla Aydın'da bulunmakta ve Yunanlıların işgal hazırlık ve ilerlemelerinin haberinin gelmesinden birkaç gün önce güneye çekilmiş ve Yunan işgal kuvvetlerine yan vaziyette bulunmak için de Çine'de yerleşmişti.

Bu günlerde ve henüz Nazilli işgal edilmemişken, Çine'de bulunan 57. Fırka Kumandanı Şefik Bey'den, tümenin millî mücadeleye iştirak arzusu ve hazırlığı olup olmadığını öğrenmek için takım kumandanım Mülâzım Ömer Lütfü'yü Yeni Pazar'a göndermiş ve mumaileyhe, oradan Tümen Kumandanı Şefik Bey'le telgraf makinesiyle görüşerek emirlerini almasını emretmiştim.

15 Haziran 335'de bölük arkadaşım Ömer Lütfü ile Nazilli'yi terk edip Yeni Pazar'a geçmiş ve emirlerine intizar ettiğimizi Tümen kumandanına arzetmiştik. Bir gün sonra hazırlanmakta olan millî kuvvetlerin başına geçmek için de Yeni Pazar'dar, Kuyucak nahiye merkezine gitmiştik.

O günden itibaren şu hareketler yapılmaya başladı:

A- 16 Haziran 335 günü Çine'den başta Teğmen Zekâi, Yüzbaşı Ahmet, Teğmen Necmi Beyler ve Yörük Ali olduğu halde 50 kadar millî kuvvetle bir müfreze, Menderes'i geçerek Nazilli'nin Atça istasyonu ile Sultan Hisar arasında bulunan ve Malkoç köprüsünde muhafız olarak bulunan bir Yunan karakolu basılmış ve mürettebatı ve bu köprünün muhafızı olan Yunan askerleri tamamen imha edilmişti. Ondan sonra aynı müfreze istasyonlar arasında telgraf ve telefon tellerini kat etmek suretiyle daha bazı icraat yapmıştı.

B- 18 Haziran 335'de yine Teğmen Zekâi Bey Çine'den gönderilen Midhat Bey isminde diğer bir teğmenle birleşerek Umurlu istikametine doğru hat üzerinde telgraf direkleri tahrip edilmiş ve dinamitle köprüler dahi tahrip edilmiş ve şu suretle 19 Haziran 335 akşamına kadar Nazilli ile Aydın arasındaki tren hattında hayli mühim işler yapılmıştı.

C- Yukarda arzettiğim hareket ve icraatlardan korkmaya başlayan Aydın'daki Yunan tümen kumandanı istasyonlarda bulunan bütün ufak kıtalarını merkeze almakla beraber Nazilli'de bulunan taburu da Aydın'a çekmiş ve şu suretle Aydın'dan Nazilli'ye kadar Yunan kuvvetlerinden tek bir er kalmamıştı.

Nazilli'nin Millî Kuvvetler Tarafından İşgali

D- Yunan taburu Nazilli'den çekilince Sarayköy'de bulunan bir piyade taburu ile bir suvari bölüğünden ve birtakım zeybeklerden ve sivil kuvvetlerden ibaret olan ve iki de sahra topu bulunan Binbaşı Hakkı Bey kumandasındaki müfreze Nazilli'ye gelip işgal etmişti.

E- 20/21 Haziran 335 gecesi Teğmen Kadri Bey müfrezesi Çine'den Menderes'i geçerek bir Yunan bölüğü ile işgal edilmiş olan Erbeyli'yi sarmış ve yaptığı bu baskınla 70-80 Yunan askerini imha ederek geldiği yere çekildikleri işitilmişti.

Aydın'daki Yunan Alayının Etrafa Dağıttığı Küçük Kuvvetleri Toplaması

F- Aydın'ın kuzey ve batısındaki istasyonlarda yapılan bu millî hareket ve baskınlardan başka ötede beride kurulan pusularla da ufak Yunan kuvvetlerinin imhasına devam edilmesinden korkmaya başlayan Aydın'daki Yunan alayı etrafta bulunan bütün dağınık ve küçük kuvvetlerini Aydın'a toplamış ve Yunanlılar için umumi bir korku salgını başlamıştı.

Milli Kuvvetlerimiz Tarafından Aydın'ın istirdadı

J- Aydın'a toplanmaya başlayan Yunan alayının bu korku ve telaş anını gözden kaçırmayan tümen, millî kuvvetlerle birlikte ve iki koldan Aydın üzerine bir hamle yapmış ve üç günlük pek kanlı bir muharebeyi müteakip birçok zayiat veren Yunan alayı Karapınar istikametine ricata mecbur edilmiş ve şu suretle Aydın elimize geçmişti.

Taarruz eden kollardan biri Menderes köprüsünde toplanmış ve taarruzu oradan yapmış olan Binbaşı Hacı Şükrü Bey kuvvetleriydi. Diğer kol, Sarayköy'den Nazilli'ye ve oradan Umurlu'ya gelen ve Binbaşı Hakkı Bey kumandasında olan kuvvetti. Her iki kolda ikişer top da vardı. Ve üçüncü günü şiddetli bir sokak muharebesiyle Aydın alevler içinde işgal ve istirdat olunmuştu.

Bu hareket 26 Haziran 335'den 30 Haziran 335'e kadar devam etmişti.

Aydın'ın Tekrar Yunan Kuvvetleri Tarafından İşgali

K- Karapınar istasyon istikametine çekilen Yunan alayı aldığı bir tümenlik takviye kuvvetiyle 3 Temmuz 335 günü taarruza geçmiş ve o sırada dağılmış ve kısmen yağmaya başlamış bulunan kuvvetler toplanıp müdafaaya imkân kalmadan geriye çekilmeye başlamış ve şu suretle 4 Temmuz 335 günü Yunanlılar tekrar Aydın'ı işgal etmiştiler.

I- Kuvvetlerimizden bir kısmı Menderes köprüsü, diğeri Umurlu istikametine muharabe yaparak çekilmiş ve 6 Temmuz 335'de Yunanlılar Menderes'i geçmişlerse de bu mıntıka kendilerince İtalyanlara bırakılmış olduğu için tekrar geriye çekilmiş ve köprünün Aydın tarafındaki başında mevzi kurmuşlardı.

J- Bu sırada yani 10 Temmuz 335 günü Umurlu cephesi kurulmuş ve cephe kumandanı Binbaşı Hacı Şükrü Bey olmuştu.[1] İşte Demirci Mehmet Efe bugün 200 kadar mevcudu ile bu kuvvetlere iltihak etmiş ve bu gün de zât-ı âlînizi burada Teğmen Şefik Bey delâletiyle tanımak şerefine nail olmuştum.

Bu cephe Ödemiş'in Keles, Balyanbolu, Adagide, Aydın'ın Umurlu-Menderes, Koçarlı, Söke olmak üzere ve ismine Kuva-yi Milliye cephesi verilerek teşekkül etmiş ve bu günden itibaren de Demirci'nin faaliyeti görünmeye başlamıştı.

Sayın büyüğüm, bu uzun maruzatımla Demirci Mehmet Efe'nin geliş, yüze indiriliş ve millî kuvvetlere iltihak ediş şeklini arz ve izah edebildim sanırım...

Yalnız müsaadenizle şu hakikatı da yüksek huzurunuzda tebarüz ettirmek iste-

rim. Bendenizce millî harekâtın en şerefli günü 10 Temmuz 335'den yani yüksek şahsiyetinizin bu harekâta karışıp şeref vermenizden sonra başlamış ve o günden itibaren de sizi başlarında gören bütün mücahit arkadaşlara bir ümit ve inanç gelmişti. Siz yüksek şahsiyetinizle o günden itibaren hepimiz için gür bir iman kaynağı olmuş, aziz mevcudiyetiniz hepimizi bu ulvî vazifeye bağlamış ve mutlaka muzaffer olacağız azim ve ateşini de sizden almıştık.

Bu sebeple müsaadenizle Türk inkılâbının yarattığı muazzam ve millî tarihinin ilk ve en şerefli kahramanını, aziz Türk milletinin büyük ve şerefli evladını bir defa daha hürmetle selamlayarak maruzatıma nihayet vereceğim.

Nihayetsiz tâzimlerimle ellerinizden öper kıymetli eserinizde muvaffakiyetlerinizi, sıhhat ve saadetlerinizi bütün vüsat-i kalbimle temenni eylerim.

D.Bakır J. Müfettişi
Albay Nuri Vural

BELGE 2

22 Temmuz 1335 tarihinde
Miralay Tevfik Bey'in Harbiye Nezaretine,
57. Fırka ve Hareket-i Milliye hakkında malûmat veren şifre yazısı.

Belge Sıra No: 2
Bak. 7. Cilt, s. 10.

Denizli'den:
Gayet müstaceldir.

Harbiye Nezaret-i Celilesi'ne mevrut (gelen) şifredir

C. 19 Temmuz 35 ve 123 şifre (Aydın elyevm Yunanlıların elindedir. Kuva-yi Milliye Umurlu'da bulunuyor. Çine cihetindeki köprüde İtalyanlar vardır. Elliyedinci Fırka (tümen) Çine'dedir.

Umurlu'da Elliyedinci Topçu Alayı Kumandanı Hakkı Bey'in emrinde bir müfreze mevcut ise de kuvveti hiç mesabesindedir. Ve vaziyet üzerinde tesiri yoktur. Kuvveti ile muahharen (sonra) onlara iltihak eden eşkiya reüssasından Demirci Mehmed'in nüfuz ve tesiri altındadır.

Elliyedinci Fırka inhilâl etmiş bir haldedir. Fırkanın boşluğunu imlâ (doldurmak) için derdest ve sevk edilen binlerce firari ile gönüllülerin bir kısmı da Kuva-yi Milliye'ye iltihak ediyor. Ve bunları toplayıp tanzim edecek ümera ve zâbitân-ı askerî (büyük ve küçük rütbeli subaylar) Çine'de bulunması kıtaların yeniden teşkiline imkân bırakmıyor. Dün fırka kumandanlığı ile birinci defa olarak irtibatın tesisi üzerine telgrafla bu tarafa geçerek nevakısın (noksanların) ikmali ve kıtalarının tanzimi teklif edilmiştir.

Aydın'da bulunan kuvvet, dört top ve dört mitralyöz ile onbeş otomatik top, bin kadar efrattan mürekkeptir. Civardaki kuvvetlerin mikdarı malûm değilse de Kuva-yi Milliye önünde ilerleyemediklerine nazaran cüziyeti anlaşılıyor. Tayyarelerle keşif yapılıyor. 18 Temmuz 335'de Nazilli ve Köşk'e endaht ve makineli tüfek ateşi icra etmiştir. Nazilli'de bombadan bir kadın mecruh ve iki erkek şehit olmuştur.

Denizli'ye gelip avdet eden İngiliz binbaşısının ismi Havlenson'dur. İzmir'deki İngiliz amiralinin maiyetinde olduğunu söyledi. Kendisini ihtiyat binbaşısı olup, Rumeli'de çok bulunduğu anlaşılıyor. Güzel Türkçe biliyor. Yunanlıların buralara büyük kuvvet getiremeyeceğini ve Kuva-yi Milliye'nin seri ve muntazam bir hareketi kendilerini Aydın'dan atmaya kâfi olduğu gibi İzmir'de dahi barınamayacaklarını zaten İzmir pek ziyade karışık ve müsteid-i iştiâl (parlamaya istidatlı) bir vaziyette olduğundan yakında orada da Yunanlılara karşı bir hareket vukubulacağını ve Aydın civarındaki Kuva-yi Milliye ileri hareket edebilirse Yunanlıların İzmir'i terke mecbur olacaklarını ve Düvel-i Mütelifenin bunlara yardım etmeyeceğini söylüyor. Ve 17 Mayıs 35 tarihinde Aydın fecayiini tahkik için buraya gelip ertesi günü Nazilli'ye oradan da Çine'ye hareket eden ve Aydın tarikiyle İzmir'e gideceğini söy-

leyen Karahisar Kuva-yi Mütelife Kumandanı ve General Franchet d'Esperey mümessili Fransız Bahriye Binbaşısı dahi Yunanlıların harekâtını bütün mevcudiyetiyle takbih ve şayet İzmir fecayiinin yüzde birinin vâki olacağını Fransa bilseydi Yunan işgaline katiyen razı olamazdı sözleriyle hissiyatını izhardan sonra Kuva-yi Milliye'nin harekâtını tamamen tasvip ve bu kadar rezaleti irtikâp edenlerin başı köpek başı gibi ezilir tabiriyle kanaat-i vicdaniyesini izhar eylemiş ve bu mülâkatımı mübin mufassal bir rapor İkinci Ordu Müfettişliğine yazılmıştır. Aynı veçhile İngiliz gerek Fransız binbaşılariyle vuku bulan mülâkat raporları Denizli Mutasarrıflığı tarafından Dahiliye Nezareti'ne mufassalen yazılmıştır.

22 Temmuz 335
11. Fırka Ahz-ı Asker Reisi
Miralay
Tevfik

BELGE 3

Edirne Valisi namına Kadı Sırrı'nın,
Birinci Kolordu Kumandanlığı'na
Demirci Mehmet Efe ve Kuva-yi Milliyeciler aleyhine yazdığı yazı.

Belge Sıra No: 3
Bak. 7. Cilt, s. 16.

Edirne Vilayeti
Mektubî Kalemi (Yazı İşleri)
Umumi (Genel),
Hususi (Özel) 602

Birinci Kolordu Kumandanlığı Cânib-i Âlisine (Yüksek Katına)

Gayet müstâcel ve mahremdir.

Çete Reisi Demirci Mehmet Efe ve Aydın havalisi Kuva-yi Milliye Kumandanı Hacı Şükrü imzalarıyla bazı mahallere telgraflar yazılarak 310'dan 314 senesine kadar olan efradın (erlerin) ve mevcut ihtiyat zabitlerinin (yedeksubayların) silah altına gelmeleri lüzumu ilan edilmek istenildiği anlaşılıp mezkûr telgrafnameler tevkif ettirilmiş ise de (yukarıdaki telgraf yazıları tutulmuşsa da) mektup v.s. vesait ile bu yolda tahrikâtta bulunulması melhuz bulunması hasebiyle (mektup ve diğer haberleşme araçlarıyla kışkırtılması düşünülebileceğinden) bu gibi teşvikat ve tehdidata ahâlinin kapılmaması esbabının (bu gibi kışkırtma ve korkutmalara halkın kapılmaması) suret-i ciddiyede istikmâliyle beraber (nedenlerin ciddi şekilde tamamlanması) davete icabet etmek isteyenlerin katiyen men'i (bu çağrıya katılacakların kesin şekilde önlenilmesi) ve mürettib ve müşevvik ve müteşebbis olan eşhasın (bu gibi şeyleri tertip ve teşebbüs eden kişilerin) hemen derdest edilerek haklarında lâzım gelen muamele-i kanuniyenin icrası ehem ve elzem olduğundan (bu gibilerin hemen tutularak haklarında gerekli kanuni işlemlerin yapılması çok mühim ve pek lâzım olduğundan ve bu tasavvurât-ı mecnunâne fîlliyata inkılâb edecek olursa (bu delice düşünceler gerçekleşecek olursa) maazallahüteâlâ müdâhelât-ı fîliyeyi davetle memleketin aksam-ı bakiyesinin de istilasını ve birçok nüfus-ı İslamiyenin daha imhasını mucip (Allah esirgesin gerçekten düşmanın müdahalesini çağırması ve memleketin geri kalan kısımlarının da ele geçirilmesini ve birçok İslam nüfusun yok edilmesini gerektirir) ve binaenalâzâlin meni ile mükellef olan memurin-i mülkiye ve askeriyenin de şediden mes'uliyetlerinin müstelzim olacağından (bunun için önlemekle görevli olan asker ve idare adamlarının da şiddetle sorumluluklarını gerektireceğinden) cihet-i askeriye ile müttehiden icap eden her türlü tedabir-i şedidenin azm-i kavi ile ittihazı (askerle birlik olarak gereken her türlü ve en şiddetli tedbirlerin kuvvetli bir azimle alınması) ve bu bapta alınacak malûmatın ve ittihaz olunacak tedabirin iş'arı dahiliye

vekaletinden izhar buyurulmuş (bu yolda alınacak bilgilerle tedbirlerin İçişleri B.na bildirilmesi istenilmiş) ve keyfiyet mülhakata v.s. icap edenlere bildirilmiştir. (Bu husus ilçelere ve diğer gerekenlere yazılmıştır.) Taraf-ı âlî-i kumandanîlerinden de ittihaz-ı tedabir buyurulması mütemennadır efendim Hazretleri (Yüksek Kumandanlığınızca tedbirler alınması temenni olunur.)

26 Şevval 333, 26 Temmuz 335
İbrahim

Edirne Valisi namına
Kadı
Sırrı

BELGE 4

Mustafa Kemal Paşa'nın
İkinci Ordu Müfettişliğine,
vatanın korunması yolunda kararlı olduğunu bildiren yazısı.

Belge Sıra No: 4
Bak. 7. Cilt, s. 16.

Yıldırım Kıtaâtı (Kıtaları)
Müfettişliği Şifre Halli (Çözümü)

Pek Aceledir (ivedi)

Konya'da İkinci Ordu Müfettişliği'ne,

1- Dahiliye Nâzırı Ali Kemal Bey, Konya, Kütahya, Karasi (Balıkesir) vesair mevkide (yerlerde) kumandan ve müfettişler seferberlik yaptıklarından bahisle memurîn-i mülkiyenin (sivil idare adamlarının) kumandan ve müfettişlerin tebligatını (bildirilerini) katiyen dinlenmemeleri ve ahâliyi redde (kabul etmemeye) ikaz eylemeleri (uyarmaları) hususunda makamat-ı mülkiyeye (sivil idare makamlarına) hamiyetsizce bir tamim (genelge) gönderdiklerine burada muttali oldum (öğrendim). Nazarı dikkati celbederim ve benim de hükümetçe azledildiğim (işten atıldığım) makamat-ı mülkiyenin temas etmemesini de tamim ediyor. Halbuki bu âne kadar ne bir irade-i seniyye (Padişah'ın emri) ve ne de Sadaret (başbakanlık) yahut Harbiye Nezaret-i Celîlesi'nden azlim hakkında hiçbir emir verilmediği halde bu tarzda mevcudiyet-i milliyemiz (ulusal varlığımız) aleyhinde sakîm (kötü) propagandalara cüret gösterilmesi herhalde şâyân-ı dikkat bir zihniyetin taht-ı tesirinde (etkisi altında) cereyan ettiğini tamamiyle gösteriyor. Bugünkü ajanslar ise Dahiliye Nâzırı'nın istifasını ve Hürriyet ve İtilâfın kabine ile ilgisi kalmadığını neşrediyorlar. Herhalde vatan ve milletin tehlike-i inkisamdan (bölünme tehlikesinden) masûn kalması emrinde (korunması için) azm-i karar ve peymâne hiçbir şey mani olamayacaktır. Arz-ı keyfiyet eyliyorum efendim.

3. Ordu Müfettişi
Fahrî Yaver
Mustafa Kemal

BELGE 5

Şeyhislam Mustafa Sabri'nin,
310-313 doğumluların askere alınması hakkında
bazı kumandanların çıkardığı tebliğe karşı,
o işe karışan kumandanların azledilmesi veya
muhakeme edilmesi için Harbiye Nezareti'ne yazdığı yazı.

Belge Sıra No: 5.
Bak. 7. Cilt, s. 17.

Bâbıâlî
Sadaret-i Uzma
Mektubî Kalemi
Umumi: 343542
Hususi: 452

Harbiye Nezaret-i Aliyyesi'ne

Saadetlü Efendim Hazretleri,

310-313 doğumlulardan firari bekaya ve tecavüz-i müddet (süresini geçirmiş) vesair suretlerle memleketinde bulunanların celb ve sevkleri (toplanıp yoklanmaları) ve bunlardan gayrı tevellüdat ashabının da (diğer doğumluların) gönüllü sıfatıyla celbedilerek (toplanarak) Eşme, Kula, Salihli, Soma ve Balıkesir'e gönderilmeleri ve masarif-i seferiyelerinin (yolluklarının) iane derci suretiyle temini (bağışlarla sağlanmasına) ondördüncü ve onyedinci kolordu ve sekizinci ve onikinci fırka (tümen) kumandanlıklarından bildirilmiş olduğuna dair Kütahya Mutasarrıflığı'nın, Dahiliye Nezareti Vekâlet-i aliyyesinden tevdi edilen (gönderilen) telgrafnamesi Meclis-i Vükelâda ledel mütalâa (iyice düşünülerek) tahkikat-ı lâzıme icra olunarak nezaret-i aliyyelerinin emri alınmaksızın asker cem'i vâki ise bilâ irade-i seniyye ve bilâ tebliği hod be hod asker cem'i (Padişah iradesi olmaksızın ve bildiri yapılmaksızın kendiliğinden asker toplama) ahkâm-ı kanuniyeye muhalif ve müstelzim-i mesuliyet ahvalden olmasıyla (kanun hükümlerine aykırı ve sorumluluğu gerektirici hallerden olmasıyla) bu bapta emir verdikleri tebeyyün edecek kumandanların azli ile taht-ı muhakemeye alınmaları ve iane dercinin men'iyle mütecasirlerinin de te'dibi (bağış toplanmanın yasaklanması toplayanların cezaya çarptırılması) tezekkür kılınmış (müzakere olunmuş) ve Dahiliye Nezareti Vekalet-i aliyyesine tebligat îfâ edilmiş olmakla nezaret-i aliyyelerince de icabının icrasına (yüksek bakanlığınızca da gereğinin yapılmasına) himmet buyurulması siyakında tezkere-i hulusveri terkim kılındı efendim.
7 Şevval 337, 6 Temmuz 335.

Sadrazam Vekili
Şeyhislam Mustafa Sabri

BELGE 6

Damad Ferit Paşa tarafından
23 Haziran 1919 tarihinde Sulh Konferansı namına
Clémenceau'ya takdim edilen muhtıra metni.

Belge Sıra No: 6
Bak. 7. Cilt, s. 24.

No.: 426 ya zeyl
W.C.P. 1066

Doküman 1

Osmanlı İmparatorluğu'nun Yeni Teşkilâtıyla İlgili Muhtıra
Sulh Konferansındaki Osmanlı Delegasyonu

23 Haziran 1919

Muhterem Efendim,

Osmanlı İmparatorluğu'nun yeni teşkilâtına ait bir muhtırayı Ekselansınıza takdimde şerefyabım. Bu 17 Haziranda Yüksek Sulh Konseyi'nin toplantısında takdim edileceğinden bahsettiğim muhtıradır.

Bu mühim dokümanın hazırlanması uzun gayretlere lüzum gösterdiği için takdimindeki gecikmeden dolayı Ekselansınızdan affımı istirham ederim.

Hürmetlerimle,
Damad Ferit

Döküman 2

23 Haziran 1919

Ekselans M. Clémenceau'ya,

Müttefik Fevkalâde Murahhasları olan Ekselanslarınızla 17 Haziran'da yapılan mülâkatta arzu buyurulduğu üzere, Osmanlı Delegasyonu İmparatorluğun yeni teşkilâtı hakkında Hükümetinin nokta-i nazarlarını atide arzeyler:

Türkiye'nin Batılı devletlerle olan eski dostluğu ve siyasi ve ekonomik durumu kendisinin dostane bir bîtaraflık yolu takip etmesini amir idiyse de, bazı müessif şartlar karşısında ve millî iradesi hilâfına olarak mühlik bir harbe sürüklenmiştir.

(Bu dört sene zarfında Hıristiyanlara olduğu kadar Müslüman halka da birçok ıstıraplar veren hatalar üzerinde durmak yersiz olur.) Türkiye şanlı bir tarih ve maziye sahiptir. Sadece harp sahasında değil fikir sahasında da kuvvetini göstermiştir ve dünyadaki misillerinin en genişlerinden biri olan bir imparatorluk kurmuş olması, her şeyden evvel, Türkiye'nin çok mütebariz bir siyasi kabiliyete sahip olduğunu ispat eder. **(Osmanlı imparatorluğu, kendisinin çökmesini isteyenlerin bu mealdeki beyanlarına rağmen, Cengiz ve Timurlenk İmparatorlukları gibi bir bela ve şeamel devleti değildi.)** İmparatorluğunun siyasi teş-

kilâtı bir zamanlar muhtelif kıtalar üzerinde yaşayan ve ayrı ırk ve dinden olan ve sayıları yüz milyonu geçen bir insan topluluğunu sulh ve sükûn içinde yaşatabilecek kabiliyetteydi. Akıllı ve müsamahakâr bir idare altında, muhtelif patrikler ve camialar, geniş bir dini muhtariyet içinde bulunmuşlardır.

Türkler Avrupa medeniyetinin avantajlarını idrak ettikleri gün bir seri reformlar yapmaktan çekinmemişlerdir. Bu garplık hareketlerinin neticelerini o kadar süratle almışlardır ki çeyrek asırdan daha kısa bir zaman zarfında Türkiye Avrupa milletler ailesine dahil edilmişti. Böylelikle elde ettikleri parlak vaziyeti elan hatırlayan Türkler, Batının büyük devletlerinin yardımıyle ileri hareketlerine devam etmeyi istemektedirler.

Mazideki vekayii böylece kaydettikten sonra, Osmanlı delegasyonu bugünkü duruma tesir eden meselelere gelmekte evvelemirde, Türkiye'yi alâkadar eden meselenin üç ayrı cephesi olmasına rağmen, hal tarzına varılması cihetinden her üç cephenin de ayrılmaz bir bütün teşkil ettiğini beyan eyler.

Bu cepheler aşağıdaki şekildedir:

(a) Avrupa'da Trakya

(b) Asya'daki Türk kısımları

(c) Arabistan

Binaenaleyh, Osmanlı delegasyonu Sulh Konferansı'na âtideki mülâhazaları arzetmekle şeref duyar:

1. Trakya:

Avrupa'nın bu kısmında devamlı bir sulh temin etmek için hükümet merkezinin emniyetinin dayandığı Edirne şehrini kolayca bir taarruza maruz kalmaktan koruyacak bir hudut hattı çizmek şâyân-ı arzudur. Edirne vilayetinin kuzey ve batısında yer almış bulunan bölgeler, Türklerin büyük bir ekseriyet teşkil ettiği Batı Trakya dahil, iktisadi sebeplerle olduğu kadar Başkan Wilson'un prensiplerine de istinaden, bu vilayetin dahilinde yer almadılar. Bu mesele, Büyük Britanya ile Rusya delegeleri tarafından 1878'de Berlin'de etraflı bir şekilde tetkik edilmiştir. Mezkûr delegeler, Zeytinburnu'ndan başlayarak Karadeniz'e kadar uzanan ve Demirhanlı yolu ile Mustafa Kemal Paşa istikametinden geçen ve oradan da Kara Balkan'a giden bir hudut hattı çizmekten başka bir hal çaresi bulamamışlardır. Hudut, Köçöva'dan ve Taşoz adasının tam karşısında, Kavala'nın doğusunda Ege Denizi'ne dökülen Karasu nehrini takip edecektir.

2. Küçük Asya:

Türk toprakları, Asya'da, kuzeyde Kara Deniz doğuda, harpten evvel olduğu gibi, Türk-Rus ve Türk-İran hudutları, güneyde ise Halep'in Akdeniz'e kadar uzanan kısmının bir parçası dahil, Musul ve Diyarbakır vilayetleri ile hudutlanmıştır.

3. Tarihi ve iktisadi nokta-i nazardan Küçük Asya'ya ait bulunan, sahile yakın kaçakçılığı önlemek ve sahil emniyetini temin edebilmek maksadıyla, geniş bir muhtariyet idaresi ile Osmanlı hâkimiyeti altında kalmalıdır.

4. Ermenistan:

Erivan'da kurulmuş olan Ermenistan, Müttefik Devletler tarafından tanındığı takdirde (**Osmanlı İmparatorluğu bu yeni cumhuriyeti Osmanlı Devleti'nden ayıracak olan hudut hattını, ilerde tasvip edilmesi kaydı ile, müzakereye razı olacaktır.**) İmparatorluk Hükümeti, yeni cumhuriyette yerleşmek istiyen Erme-

nilerin bu memlekete gitmeleri hususunda elinden gelen kolaylığı gösterecektir. Türkiye'de kalmak isteyen ve Trakya'da, Kafkaslar'da vesair yerlerde dağınık bir halde bulunan Ermenilere gelince, diğer azınlıklar gibi, kültür, moral ve iktisadi sahalarda serbestçe gelişme imkânlarından faydalanacaklardır.

5. Arabistan:

Türk şehirlerinin güneyine düşen ve harpten evvel Osmanlı İmparatorluğu'nun ayrılmaz bir parçasını teşkil eden Suriye, Filistin, Hicaz, Yemen, Irak ve diğer bütün vilayetler, Majeste Sultanın hâkimiyeti altında geniş bir muhtariyet idaresine sahip olacaklardır. Mukaddes yerlere (Mekke, Medine ve Kudüs'e) Sultan tarafından mümessiller tayin edilecek ve mahdut miktarda bir muhafız kıtası bulundurulacaktır. Mukaddes yerlere her sene mukaddes kafileler (sürre) gönderilmesi usulü, Halifeliğin eski imtiyazlarından birisi olması sıfatıyla, mutad usul ve merasimle devam edecektir.

Vakıf iradlarının tevzii, mazide olduğu gibi, hiçbir engele maruz bırakılmaksızın devam etmelidir. Bu vakıflar kısmen Osmanlı Sultanları kısmen de şahıslar tarafından tesis edilmiş olup daima Halife tarafından idare edilmiştir. Bu sistem aynen devam etmelidir. Her muhtar vilayet valisi, Hicaz'ınki hariç, Sultan tarafından tayin edilecektir. Hicaz için, burası ile fazla ilgisi bulunan devletle hususi bir teşkilât hususunda bir anlaşmaya varılabilir. Bütün Arap memleketlerinde, emaret veya muhtar vilayetler topraklarında Osmanlı bayrağı dalgalanacaktır. Adalet, sultan namına icra edilecek ve paralarda Sultanın ismi, tura kullanılacaktır.

6. Mısır ve Kıbrıs:

Osmanlı Hükümeti Mısır ile Kıbrıs Adası hakkındaki siyasi statünün açıkca tebarüz ettirilmesi için münasip zamanda Britanya Hükümeti ile müzakerelere girişmeye hazırdır. Osmanlı Hükümeti, İmparatorluğun yeni teşkilâtı hakkındaki fikirlerini yukarda izah ettikten sonra mali, iktisadi ve adli meseleler hususundaki nokta-i nazarını Sulh Konferansı'na bilâhare tevdi etmek hakkını mahfuz tutar.

Öyle anlaşılıyor ki, bu teşkilât kurulur kurulmaz, müttefikler arası işgal kuvvetleri, kısa bir zaman zarfında Osmanlı topraklarından çekilecektir. İşbu keyfiyet Arabistan'ın bazı kısımlarında muvakkaten kuvvet bulundurmayı icap ettirecek bir hal bulunmadıkça, bir anlaşma ile kararlaştırılacaktır.

Türkiye'de bugünkü durumun vehametini takdir etmeyen kimse yoktur. Bununla beraber Osmanlı halkının fikirleri iyi bir şekilde tebarüz ettirilmiş bulunmaktadır. Halk, İmparatorluğun parçalanmasını veya muhtelif manda idarelerine bölünmesini kabul etmemektedir. Asırlardan beri kurulmuş olup takdis edilen Osmanlı birliğinden ayrılmak istemeyen halka, ki bunlar arasında çöl göçebelerinin bile bulunduğu, Toros ötesindeki insanlar da dahildir, hiçbir hükümet muhalefet edemez.

Vilayetlerde teşkil edilen büyük mikyastaki vatanperver komitelerin nümayişlerinden ve İstanbul'da yapılan büyük mitinglerden (bu mitinglere her fırsatta yüzbinlerce kişi iştirak etmiştir) ve her sınıf halktan hükümetin her gün aldığı telgrafların mealinden tek bir mana çıkmaktadır: Birlik ve istiklal.

Sulh Konferansı'nın adalet duygularına itimad eden Osmanlı nalkı, meşru isteklerine uyacak ve doğuda şiddetle ihtiyaç gösterilen daimi bir sulhü temin edecek münasip bir hal çaresinin bulunacağından ümitvardır.

BELGE 7

Paris Sulh Konferansı'nda
Osmanlı delegasyonun verdiği muhtıraya
Clémenceau'nun cevabını bildiren muhtıra.

Belge Sıra No: 7
Bak. Cilt, s. 28.

No: 426'ya IXX No'lu Zeyl.
W.C.P. 1044
(23.6.1919'da gözden geçirilmiştir)
(24.6.19194'da 2. defa gözden geçirilmiştir)

Türk Delegelerine Clémenceau'nun Cevabı

(Başlıca Müttefik Devletler ve onlarla işbirliği yapan Devletler Konseyi tarafından 23 Haziran 1919'da tasvib edilmiştir)

Başlıca Müttefik Devletler ve onlarla işbirliği yapan Devletler Konseyi 17 Haziran'da Ekselansınız tarafından kendilerine tevdî olunan muhtırayı büyük bir dikkatle okumuşlar ve yapılan vait mucibince aşağıdaki müşahadelerini ıttılâınıza arz etmek arzusunu izhar etmişlerdir:

(Türkiye'nin harbe girmesini intaç eden siyasi entrikalar ve bunu takip eden felâketleri zikrederken, Ekselansınız, Türk Hükümetinin o sırada işlemiş olduğu cürümleri mazur gösterecek veya hafifletecek bir izah veya gayret göstermiyorsunuz. Türkiye'nin Müttefik Devletler'le çekişmesi için bir sebep mevcut olmadığını sarahaten veya zımnen kabul etmektesiniz. Türkiye'nin Almanya'ya hizmetkâr bir âlet olarak hareket ettiğini, ve harbe hiçbir mazeret gösterilmeksizin başlanıldığını ve insafsızca idare edildiğini ve yapılan katliamların ve bile bile irtikâp edilen gaddarlıkların tarihte misline rastlanmadığını kabul ediyorsunuz.) Fakat cürümlerin Türk Hükümeti tarafından işlendiğini ve Türk halkının bu icraattan mesul olmadığını, bu cürümlerde bir dini taassup unsuru bulunmadığını, Müslümanların da Hıristiyanlar kadar bundan mutazarrır olduğunu, bu hareketin Türk ananesine tamamen aykırı bulunduğunu ve nitekim bunun tarih boyunca Türklerin muhtelif ırklara mensup tebaalarına yaptıkları muameleden de belli olduğunu, **Türk İmparatorluğu'nun bekasının dünyanın dini muvazenesi için lüzumlu olduğunu ve böylelikle, adaletin icabatına ilaveten, siyaset mülâhazalarının da, topraklarınızın harbin başlamasından evvelki şekilde bırakılmasını icap ettirdiğini iddia etmektesiniz.**

Konsey ne bu neticeyi ve ne de onu desteklemek zımnında zikredilen mülâhazaları kabul edebilir. Konsey bugünkü Türk Hükümetinin seleflerinin takip et-

miş oldukları siyaseti kökünden cerh ve takbih ettiğinden şüphe etmemektedir. Hükümetinizin bu tavrı hareketinde ahlak mülâhazalarının büyük hissesi mevcut olmasa dahi (ki hiç şüphesiz mevcuttur) memleketinizin halihazır menfaatlerine müteveccih mülâhazaların bu tavrı hareketinizdeki tesiri katidir. Milletin fertleri sıfatıyla, hükümetiniz üyeleri memleketleri için bu derece felâketli neticeler tevlid eden hareketleri takbih etmekte tamamiyle haklıdırlar. Fakat, umumi olarak denilebilir ki, **bir millet kendisini, dış politikasını ve ordularını idare eden hükümetin icraatı üzerinden takdir edilir, kezalik, tarihinin en kritik bir anında mukadderatı prensip ve merhametten tamamen mahrum oldukları gibi muvaffakiyete dahi erişemeyen kimselerin eline düşmüş olması hasebiyle, Türkiye bu doktrinin meşru seyyiatından tahlis edilmeyi de taleb edemez.**

Bununla beraber öyle görülüyor ki muhtırada ileri sürülen ve bütün toprakların iadesini tazammun eden talep, sadece, vekillerinin işlemiş olduğu hatalardan Türkiye'nin zarar görmemesi ricasına dayanmamaktadır. Bunun, daha esaslı bir sebebi vardır. Mazideki Türk idaresinin tarihine ve İslam âlemindeki duruma dayanır.

Şimdi, Konsey, lüzumsuz münakaşalara girişmek veya Ekselansınızla refakatinizdeki delegelere yersiz külfetler tahmil etmek istememektedir. Konsey, Türk halkına karşı iyi temennilerde bulunmakta ve yüksek vasıflarını takdir etmektedir. **Fakat, bu vasıflar arasında, yabancı ırkları idare etmek kapasitesi bulunduğunu teslim edemez. Bu hususta pek uzun ve mükerrer tecrübeler yapılmış ve netice hakkında en ufak bir şüphe kalmamıştır. Tarih, bize, Türklerin birçok muvaffakiyetlerinden ve muvaffakiyetsizliklerinden, fethedilen devletlerden ve hürriyete kavuşturulan milletlerden bahsetmektedir. Bunula beraber, bütün bu değişikliklerde ne Avrupa veya Asya ve ne de Afrika'da kurulmuş olan Türk idaresinin buralardaki maddi refahı azaltmadığı ve kültür seviyesini düşürmediği vâki değildir. Gene Türk idaresinin kaldırılmış olduğu hiçbir memleket yoktur ki, bunu maddi bir refah ve kültür seviyesinde yükselme takip etmesin. Ne Avrupa'daki Hıristiyanlar arasında, ne de Suriye, Arabistan ve Afrika Müslümanları arasında Türkler fethettikleri yerleri tahrip etmekten başka bir şey yapmamışlardır. Harple kazandığı yerleri sulhte geliştirmekte bir gayret ve maharet göstermemişlerdir. Bu sahalarda da kabiliyetleri olmadığı ispat olunmuştur.**

Bu olaylardan çıkan aşikâr netice şudur ki, Türkiye, hiçbir bahane ve teşvik bulunmadığı halde Müttefik Devletler'e kasten taarruz etmiş ve neticede mağlup olmuştur. Gayri mütecanis imparatorluğunun çeşitli halk tabakalarının akıbetini tayin etmek vazifesini galip devletlere yükletmiştir. Esas Müttefikler ve onlarla işbirliği yapan devletler, bu vazifeyi, bizzat bu değişik halk tabakalarının kendi arzu ve menfaatlerine uyabilecek şekilde yapmak istemektedirler. Fakat, Konsey, esefle müşahade etmektedir ki, muhtıra, bu bakımdan dini farazi rekabetlere dayanan bambaşka mülâhazalar ileri sürmektedir. Öyle görülüyor ki, Türk İmparatorluğu değişmeksizin muhafaza edilecektir. Bu hal hudutları dahilindeki Müslüman veya Hıristiyanların menfaatlerine hizmet edeceği için değil, bu şekilde muhafazasının, Türk boyunduruğunu hiç hissetmemiş olan veya boyunduruğu taşımaya mecbur bulunanlar üzerinde ne büyük bir yük teşkil ettiğini unutan insanların dinî his ve temayülleri tatmin edileceği için iltizam edilmektedir.

Fakat bundan daha haksız bir his olamaz. Harbin bütün cereyanı bu hissin esastan tamamen ârî olduğunu ispat etmiştir. Komşularını yağma için Protestan Almanya'nın, Katolik Avusturya'nın, Ortodoks Bulgaristan'ın ve Müslüman Türkiye'nin elele vermeleriyle ortaya ne şekilde bir dini mesele çıkmıştır? Bu dini taassubun neticesi olarak, Türk Hükümetinin emri (!) ile Hıristiyan Ermeniler katledilmiştir (!) fakat Ekselansınız herhangi dinî bir tarafgirliği tamamen ortadan kaldırmasa bile bunu tahfif için, aynı müddet zarfında ve aynı idare tarafından ve aynı şiddet şartları altında suçsuz Müslümanların da katliama tâbi tutulduğuna işaret ettiniz.

O halde harp esnasında hiçbir hükümetin ve hele Müttefik Devletler'in böyle bir ırkî düşmanlık güttüklerine dair hiçbir emare mevcut değildir. Bugüne kadar bu hükmü değiştirecek hiçbir şey de olmuş değildir. Herkesin fikirlerine hürmet edilmiştir, mukaddes yerler itina ile muhafaza edilmiştir. Harpten önce Müslüman olan halk ve devletler yine Müslümandır. Dine müteallik hususlarda aleyhte bir harekete girişilmediği gibi, Müttefik kontrolunun tesis edildiği yerlerde işler daha iyiye gitmiş ve ibadet şartları daha da emin hale getirilmiştir.

Şayet bize cevaben, tarihî İslam devletinin topraklarının çok küçülmesinin bütün dünyadaki Müslüman davasına zarar vereceği söylenirse, o zaman bizler, affınıza mağruren, bunun hatalı bir fikir olduğunu ifade etmek isteriz. Dünya boyunca kafası işleyen Müslümanlar için İstanbul'da icra-i saltanat eyleyen hükümetin son icraatı bir iftihar vesilesi olamaz. Yukarıda zikrettiğimiz sebepler dolayısıyla Türkler pek az kabiliyetli oldukları bir işe tevessül etmişler ve netice itibariyle muvaffakiyetsizliğe uğramışlardır. Türkleri daha münasip şartlar içinde çalışıp kabiliyetlerini göstermeye bırakırsak, memleketlerini imar ve ihya etmemeleri ve böylece bilvasıta dinlerine de hizmette bulunmamaları için bir sebep tasavvur olunabilir mi?

Yanılmıyorsak Ekselansınız ne demek istediğimizi anlayacaktır. Muhtıranızın bir noktasında memleketinzin bundan sonraki şiarının iktisadi ve kültürel sahada ilerlemek olacağını beyan ediyorsunuz. Bundan daha mühim bir değişiklik olamayacağı gibi bundan daha müsmir bir şey de beklenemez. Şayet Ekselansınız Türk ırkına böyle büyük bir gelişmeyi temin edebilirseniz biz de elimizden gelen bütün yardım ve takdiri esirgemeyeceğiz.

Clémenceau

BELGE 8

Şehzade ve Veliahd Mecid Efendi'nin Sultan Vahdeddin'e sunduğu lâyiha.

Belge Sıra No: 8
Bak. 7. Cilt, s. 30.

(ŞEHZADE VE VELİAHD MECİD EFENDİNİN SULTAN VAHDEDDİN'E SUNDUĞU AŞAĞIDAKİ LÂYİHANIN MATBU (BASILMIŞ) SURETİ ANKARA İSTİKLAL MAHKEMESİ'NİN 'TARÎKATI SELÂHİYE' DAVASI EVRAKI ARASINDADIR. LÂYİHA O ZAMANIN SİYASİ MANZARASINI GÖSTERDİĞİ KADAR EDEBİYATIMIZIN DA İFADE VE ÜSLUP BAKIMINDAN TİPİK BİR ÖRNEĞİDİR. BİR KELİMESİNE DAHİ DOKUNULMADAN AYNEN ALINMIŞTIR)

Veliahd-i Saltanat-ı Seniyye Devletlû, Necabetlû Abdülmecid Efendi Hazretleri taraf-ı âlîlerinden 15 Şevval 1337 ve 16 Temmuz 1335 (1919) tarihinde Hâk-i hây-i Şâhâneye takdim kılınan lâyıhadır.

Hâk-i Pây-i Meâli İhtiva-yı Cenâb-ı Tâcidâr-ı Azamiye

Mâruzat-ı mühimme-i bendegânemdir,

Menafi-i âliye-i memlekete müteallik fevkalâde mühim gördüğüm mesaili berveçhizir hâk-i pâyi-i meâl-i ihtivâ-yi cenâb-ı tâcıdârîlerine arz etmeği vecibe addeylerim:

Ahîren Anadolu'nun âfâkında hükümet-i merkeziyeyi tanımamak tarzında başlayan teşevvüşatın Celâlîler devrini andıran şekaavetin maazallh-ü teâlaâ netâyic-i müessife tevlîd eyleyeceği şüpheden varestedir. Keyfiyet tetkik ve tahlil edilince evvela bu halin bilhassa hükümet-i hâzıranın böyle buhran-engiz bir zamanda idare-i umura adem-i kabiliyetinden ileri geldiği ve keza esbâb-ı atiyeden tevellüd eylediği nümâyan olur.

Mütarekeden beri merkez-i saltanat-ı seniyyede ve Vilayet-i Şâhânede kulûb-i âmmeyi temin ve tatmin edecek bir idare-i fenniye ve salime tesis edilememiştir.

Umumun müstahak olduğu hak ve maadeletin tesisine ve selâmet-i memleket hukukuna hâdim icraat yerine birtakım ağraz ve ihtirasat takip olunarak halk arasına tefrika ilka ve âdây-i vatanın mahasal-ı âmâli olan şekavât ve nifak seylânı ihdas olundu.

Umur-ı idarede devam eden tezebzüb ile fırkacılığın teşeddüt eyleyen ihtirâsâtı yüzünden günden güne merkezde ve vilâyatta mütezâyid olan teşettüt-ı efkâr millet-i necibe-i Osmanîyeyi en vahim ve buhran-engiz bir zamanda vahdet-i milliye neticesinden mahrum ve müstâid-i tefessüh göstermektedir ki bunun maddi ve manevi mazarrat-ı müellimesi muhtac-ı izah değildir. İzmir ve Edirne vilâyetleriyle vilâyât-ı şarkîye gibi her dem maruz-ı tehdit olan aksâm-ı vatanda kulûb-ı ahâliyi tatmin edecek tedâbir-i saibenin ittihazı ile sarf-ı makderet olunmamakla beraber ahâlinin hukuk-ı milliyelerini muhafaza emrinde yapmak istedikleri mesâi-yi vataniyenin Hükümetce muzaharet-i münasebeden mahrum bırakılması ve bilhassa İzmir fecayiini müteakip ahâlide uyanan müdafaa-yi vatan hissiyat-ı necibe-

sinin hüsn-i idare ve tevcihine himmet olunmayarak Dahiliye Nezaretince yağmagerlik, çetecilik gibi âmâl-i hasise isnadı ile şâibedar edilmesi inkisâr-ı kulûb-ı âmmeyi bâdi olduğu gibi Sadrazam Paşanın vilâyât-ı şarkıyyede vâsi' Ermenistan muhtariyeti tesis yolundaki beyanatı dahi havali-i mezkûrece mûcib-i teessürü azîm olarak memleketlerinin âhâra terk olunacağı zehabını tevlid eylemiştir.

Bu gibi tesirat ahâliyi hükümet himmetinden kat'ı ümid ve necatı, selâmet çarelerini bizzat taharriye sevk etmiştir. Berveçhi-mâruz teessürat ve infialât-ı milliyeyi teskin ve ezhan-i ahâliyi tatmin edecek tedâbire tevessül olunmak vecaib-i kat'iyyeden iken bu emr-i mühimme hâlâ atf-ı ehemmiyet olunmamaktadır.

Sulh konferansına davet münasebetiyle umum efrad-ı millete ilka edilen ümitler bu kerre teati edilen muhtıralar mündericatının intişarı ile Avrupa'da olduğu gibi rehin-i inkisar olacağı ve infialât ve tesirat ve teessürat-ı mebcudenin tezayüd edeceği bedihidir. Ferid Paşa'nın Sulh Konferansına takdim ettiği muhtıra manası itibariyle şâyân-ı eseftir.

Bilâlüzum temas edilen harp, tehcir ve taktil meselelerinde devlet ve milletin mesuliyetini tahfif edecek delâil ihmal olunarak bütün mesuliyetin dûş-i millete tahmiline sebebiyet verilmiş ve Rumeli'nde hudud-ı şarkıyyede ve ahiren İzmir'de yüzbinlerce katil ve imha edilen nüfus-ı İslamiyenin uğradığı şenia meşkût bırakılmıştır. Bir fırkasında ise memâlik-i şâhânenin hercümerç içinde ve muhtac-ı muavenet olduğu beyan olunarak müdahalât-ı ecnebiyyeye meydan verilmiştir.

Mevzuubahis olması icabeden Toros silsilesinin cenubunda milyonlarca Türkle meskûn ve ekseriyet-i azîmesi Türk olan Adana, Halep, Diyarbekir vilayetleri ve Maraş ve Urfa vilayetleri bulunduğu halde unutulmuş ve bu gibi nice gayri muvafık ifadât ile ele geçen kıymettar fırsatlar izâa ve hatta muarızlarımıza kendileri için pek faide bahiş senetler îtâ olunmuştur.

Sulh Konferansı'nın cevabı ise baştan nihayete kadar efrad-ı milletin hayret ve intibahını davet eyleyecek bir vesikadır. Tarih-i muahedatta emsali görülmemiş tahkirât ve memlûdur ki Ferit Paşa muhtırasının kaide ve üslub-ı diplomasiye ve icabat-ı hal ve tabiata gayri muvafık şekil ve mahiyeti bu cevabı davet eylemiştir. 3 Temmuz 1335 (1919) tarihli Tan gazetesi pek vazih bir surette ahvali irae eylemektedir. Ve bu suretle de zaten hakkımızda pek cüz'i olan emniyet bu kerre tamamen zâil olmakla heyet-i murahhasamızın Dersaadet'e iadesi gibi tarihte emsali nâmesbuk bir hakarete duçar edilmesine sebep olmuştur. Hey'et-i murahhasamızın bu akıbeti üç sebepten neş'et ettiği tezahür eder:

Evvela, ekseriyet-i milletin adem-i itimadını kazandığı müteaddit telgraflar ile işâa kılınan bir kabinenin reisi olan Ferid Paşa'nın o milletin hukukunu müdafaaya selâhiyettar olamayacağı Dörtler Meclisi'nde anlaşılmıştır.

Saniyen, bugün mukasememizin tevlit eylediği Avrupa rekaabetine mürûr-ı zaman ile çareler taharri olunabilecektir. Binaenaleyh, ahval vahimdir. Bittabi devlet ve milletin muhafaza-yi şeref ve haysiyeti emrinde derhal ecvibe-i münasebe îtâ olunmak veya lüzuma göre teşebbüsat-ı lâzımede bulunmak ve bu netayic-i elîmeyi davet edenler hakkında muamele-i lâzime îfâsında tekasül edilmemek muktazîdir. Muhtıraya verilen cevap Devlet-i Osmaniye hakkında konferansca takarrür eden hutut-ı esasiyeyi ihsas eylemektedir. Türk unsurunun gayri hiçbir kavm ve unsurun idare-i Osmaniyede bırakılmaması iltizam olunduğu anlaşılmaktadır. İnkişaf-ı Osmaniye'ye tahsis edilecek muhit-i mahdut-ı hakkındaki îmâlarla tezahürat-ı mevcude pek ziyade câlib-i dikkattir.

Mesele-i Osmaniye'nin düvel-i saire menafiine taallukundan dolayı daha ziyade

muhtac-ı tetkik ve tâmik olunmasına binaen bir müddet daha teahhuru icap ettiğine dair konferansın tebliğ-i ahiri fevkalhâd şâyân-ı teemmüldür.

Amerika tarafından Ermenistan ve Dersaadet için vekâlet (manda) ile idare edebilmek üzere konferansın reyi istimzaç olunacağının hemen resmî bir mahiyette intişarı ve İtalya murahhas-ı cedidenin konferansta Asya-yı Osmaniye'deki İtalya menafiinden bahs eylemesi keyfiyeti teahhura taalluku itibariyle kemal-i ehemmiyetle tetkik ve teemmül edilecek hususat-ı mühimmedendir. Bilhassa vekâlet meselesi hukuk-ı esasiyemiz desâtir ve şerait-i hilâfete nazaran temin-i müdafaası fevkalhâd cây-i dikkat ve teemmüldür.

Konferans memâlik-i Osmaniye hakkında tetkikat-ı amika icra edeceğini dermeyan eylemekte ise de reviş-i ahvale nazaran ilan edilen prensiplere sadık kalarak hakkımız mukteza-yi hak ve muadelet tamamen tatbik edeceğine intizar olunamaz mütalâasındayım. Ancak devlet ve milletin muhafaza-i hukuku emrinde yekvücud olarak göstereceği kudret ve kabiliyet ve mümkün-ül istihsal olan gayeyi tayin hususunda ibraz eyleyeceği fetanet ve reviyyet ile mukadderatını muhafaza edeceği ümidindeyim.

Binaenaleyh, berveçhi-âti arz edilecek tedâbirin bilâ ifate-i vakit ittihazı vücubun kat'i tahtındadır. Artık menafi ve ihtirasâta mağlup veya birtakım ümidlere ferif'te olarak imrâr-ı evkat edilirse düvel-i garbîye arasında itilâf husulüne meydan bırakılmış olacak ve maazallah-i teâlâ devletin inkırazını doğrudan doğruya teshil edeceği muhakkaktır.

1- Millet ve devletin nokta-i istinadı olan makam-ı muallâ-yı hilâfet ve saltanat hiçbir fırkaya temayül göstermeyüp mevki-i bülendinde bîtarafane muvazene-i umumiyeyi muhafaza ve bu suretle yalnız muhtelif cereyan-ı efkâr ve harekât-ı umumiyeyi tevzin ve telif eylemek,

2- Bu mühim devrede irade-i milletten istiğna edilemeyeceğinden ve bilhassa bütün mesuliyeti deruhte etmek akıl ve mantığa sığmayacak derecede mühlik ve hatarnâk olmasıyla derhal intihabatın icrasına ibtidar etmek,

3- Fırka münafereti hemen külliyen bertaraf edilerek esâsat-ı siyasiye ile tenemmüv etmemiş (gelişmemiş büyümemiş) olan fırkalara iltifat buyulurak adl-i rüyet ve dirayete milletin itimadına mazhar tecrübeli ve umura vakıf rical-i devletten mürekkep bir 'temerküz' kabinesi teşkil etmek,

4- Vaziyet-i hariciye derece-i kifayede tavazzuh etmiş olmasıyla ashâb-ı iktidar ve ihtisastan ve rical-i devletten bir heyet-i meşveret teşkil ile şerait-i hâzıra dairesinde mümkün-ül husul olan gayeyi temin edecek sarih ve makul bir teklifin teminiyle efkâr-ı umumiye-i cihana arz ve bu suretle menafi-i hayatiye-i memlekete mugayir mukarreratın hudusuna takaddüm olunması,

5- Anadolu'da teşekkül eden cemiyetlerin mütalâatını tetkik edip ahvale göre menafi-i umumiyeye elverişli ve müfid olanların kabul ve icrası,

6- Ahâli arasında gittikçe ziyadeleşen münaferet-i mütekabile-i umumiyenin izalesine son derece sarf-ı makderet ederek millet-i İslamiyeyi bir kütle-i vâhide haline getirmek ve bütün cihana yek emel, yek menfaat, sahib-ül-azîm bir millet halinde görünmek.

Bu nukat- ı mühimmenin icrasında edilecek tekâsül hafazanallah felâket-i azîmeye sebep olacağını zât-ı hümayûnlarından hafî tutmak bir ihanet ve hıyanet olacağından bihasbe'l-vazife arzına cüretyâb olurum. Ol bapta...

15 Şevval 1337 (16 Temmuz 1335)

BELGE 9

Osmanlı Devleti'nin son siyasi durumu hakkında Veliahd Abdülmecid ile görüşen Amiral Webb ve Mr. Ryan'ın Lord Curzon'a gönderdikleri rapor.

Belge Sıra No: 9
Bak. 7. Cilt, s. 33.

No. 478

İstanbul'da Amiral Webb'den Lord Curzon'a
(20 Ağustos'ta alınmıştır)
No. 1417 (118409/75458/44)

İstanbul, 9 Ağustos 1919

Muhterem Lord Hazretleri,

Amiral Galthorpe'un 1353 sayı ve 31 tarih ve yine 1368 sayı ve 5 Ağustos tarihli yazıları ile ilgili olarak Fransız meslektaşım ile yaptığımız etraflı müzakerelerden sonra Veliahd ile ayrı ayrı görüşme talebinde bulunarak **(Sultan'ın İttihatçı Parti faaliyetlerine iştiraki keyfiyetinin doğurması muhtemel bulunduğu tehlikeleri işaret etmek hususunda mutabık kaldığımızı) ıttılâınıza arz ile kesb-i şeref eylerim.**

2. Prens Abdül Mecid Mr. Hohler'i görmek arzusunu izhar eylemişse de, bugünkü şartlar altında diplomatik mevkide bulunan herhangi bir şahsın kendisini görmesinin şâyân-ı arzu olmadğını düşünerek evvela Mr. Ryan'la görüşmesini bilâhare de Fransız Yüksek Komiserliğinden Mr. Ledoulx ile buluşmasını kararlaştırdık.

3. Bu suretle Mr. Ryan dün (8 Ağustos) sabah Prens ile görüşmüş olup bu konuşmalara ait gayet enteresan bir raporu leffen zât-ı âlîlerinin ıttılâına arz ediyorum.

4. Veliahd'ın sözleri ile kendisine atfen Sadrazam ile diğer kaynaklardan vâki ifadeler arasındaki büyük farkı telif etmek çok zor.

5. Hiç şüphesiz Sadrazam'ın sözlerinde **şahsi infialinin izlerini de aramak lâzım.** Halbuki Veliahd oldukça kararsız bir karaktere sahip olup en son konuşmuş olduğu şahsın tesiri altında kalmaktadır.

6. Abdül Mecid'in takriben üç ay kadar evvel göndermiş olduğu telgrafa Majeste Kralın niçin cevap vermediğinin sebeplerini izah için fırsat bulduğuma memnun oldum.

7. Amiral Galthorpe yukarda sözü geçen ikinci yazısının 4. ve 5. paragraflarında gerek kendisinin ve gerekse Fransız meslekdaşının **(İttihatçılarla irtibatları olan şahıslara karşı çok şiddetli tarzda harekete geçmelerini Sadrazam'dan talep etmek niyetinde olduğundan bahsetmektedir. Bunun neticesi olarak da Sadrazam bertaraf edilmesini arzu ettiği bazı kimselerin isimlerini bildirdi.)** Kanaatime göre bunların hapsedilmesi zor olacaktır. Zira herhangi bir suç işlememişlerdi. Fakat siyasi bakımdan şâyân-ı arzu kimseler olmadıkları ileri sürülebilirdi.

8. Aradan çok geçmeden beş veya altı kişilik olan liste muhteviyatı elli kişiyi bulmuştu. Bu arada tevkiflerin Müttefikler tarafından yapılacağına dair yanlış bir zehaba da kapılmıştı. Bu noktada tamamiyle yanılmıştı. Neticede İtalyan Hükümetinin bir itirazı olmadığı takdirde bu şahısların İtalya'yı ziyarete davet edilmesine karar kılındı.

9. Bundan on veya onbeş gün kadar evvel bir hayli tahrikat ve çalkalanma olduğu halde şu günlerde siyasi faaliyete bariz bir duralama müşahade edilmektedir. Fakat bunun tamamiyle durmuş olduğunu farzetmenin büyük bir hata olacağı kanaatindeyim.

10. Umumi mahiyeti itibariyle mutedil derecede memnuniyet bahş fakat emirlerini tatbik ettiremeyecek kadar zayıf olan bir Hükümet ile işbirliğinde bulunmak son derece müşkül. Bununla beraber kuvvetli bir Hükümet ise Müttefiklerin gaye ve menfaatleri ile mütareke şartlarının yürürlüğe konmasına kat'i surette muhalefet edecekti.

Saygılarımla,
Richard Webb

No: 478'e Birinci Ek

Prens Abdül Mecid ile Mr. Ryan Arasındaki Görüşmeler

Önceden tertip edildiği gibi bu sabah Veliahd ile görüştüm. Beni samimiyetle kabul etti ve serbestçe konuştu. Görüşmemiz iki saate yakın sürdü.

Evvela Prens'e bir sureti ekli, önceden hazırladığım ve Mr. Ledoulx'a da gönderdiğim, notun muhteviyatına uygun şekilde hitap ettim. Tabiatıyla sözlerime ilaveler yaptım ve cümlelerimi nazikane kelimelerle süsledim. Prens dikkatle dinledi ve sözümü kesmedi. Konuşmama son verirken kendi isminden de faidelenmekte olduklarını teberüz ettirince bunu derhal reddetti. **(Ne milliyetçi hareketle herhangi bir ilgisi bulunduğunu ve ne de bu hareketin başına geçmek için en ufak bir tasavvuru olduğunu söyledi.)**

Mumaileyh Saltanat idaresi altında bu kimselerin maruz kaldıkları şartları biliyorum, dedi. Abdülhamid zamanında hapse atılmışlardı. Meşrutiyet'ten sonra hürriyetlerine kavuştularsa da siyasetten uzak durmaları sağlandı. Memleketin siyasi hayatında veliahdların nüfuzu olmadığını belirterek, kanaatine göre Türkiye'nin siyasetinin Reşid Paşa ve Ali Paşa siyaseti gibi olması, yani sımsıkı İngiltere'nin yanında bulunulması gerektiğini söyledi. Mumaileyh bu görüşlerini harpten evvel birçok görüşmelerinde serbestçe izhar etmiş bulunmaktadır. Mesela Sir. G. Lowther ile olduğu gibi. Ancak Sir G. Lowther'in bu konuşmaları kayda değer bulup bulmadığını bilmemektedir. Veliahd, Sultan Abdülhamid, Reşat ve Vahdeddin hakkında da aynı lisanı kullanmıştır.

Prens, bugünkü Sultan ile münasebetlerinin kırkbeş senelik bir dostluğa istinad ettiğini ve aralarında hiç kavga olmadığını beyan eylemiştir. **(Derin surette aralarında görüş ayrılığı bulunan tek mesele Ferid Paşa mevzuu imiş.)** Bu zat hakkında Prens, son derece acı bir lisanla konuşuyordu. Sultan'ın Ferid Paşa'yı iş başında tutmakta ısrar etmesi ciddi bir hatadır. İzmir hadisesinde Ferid kendisinin kabahatli olduğunu kabul etmiş olmasına rağmen yine iş başına çağırılmıştı.

Paris'e giden delegasyonun fiyaskoya maruz kalmasını intaç eylemiş fakat tek-

rar iş başına getirilmişti. Millet kendisini istemiyordu. Asıl lâzım olan halkın itimadını haiz kuvvetli bir hükümet idi. Mesela Sultan, muhakkak bir dâhi olmamakla beraber tecrübeli bir şahıs olan İngiliz devlet adamlarını yakından tanıyan Tevfik Paşa'yı iş başına davet edebilirdi. Mesela halk tarafından hoş görülecek İzzet Paşa, Çürüksulu Mahmut Paşa veya Ahmet Rıza Bey gibi bazı şahıslarla teşrik-i mesaide bulunabilirdi.

Mumaileyh, halkın pek fazla bir şey istemediğini izah etmiştir. Halkın muazzam bir İmparatorluk değil, münhasıran Türklerle meskûn Türk milletine ait bir memleket arzu ettiğini belirtmiştir. Halbuki bunun aksine, memleketin taksiminden başka bir şey konuşulmadığını beyan etmiş ve İzmir trajedisinin milletin gözü önünde bulunduğunu söylemiştir. Prens, kısa bir zamanda Yunanlılar tarafından tahminen 20 bin kişinin katledilmiş olduğunun bir yabancı tarafından kendisine söylendiğini ifade etmiştir. Dahildeki hareket ise haince, saçma ve müthiş bir şey idi. **Fakat halk Ferid Paşa Hükümeti'nden daha iyi bir şey arzu ediyordu. Mustafa Kemal ve Rauf gibi kimselerin telkinlerine kapılıyor iseler bu da arzularına saygı gösterilmemesinden dolayı idi. Bu hareket ile veya buna ön ayak olanlarla hiçbir bağı bulunmadığı hususunda namus sözü verdi.**

Memleket dahilindeki hareket ile ilgili olarak Prens tarafından izhar edilen görüşlerin ancak aklı başında makul bir kimse tarafından dermeyan edilebilecek mahiyette olduğunu söyledim. Namus sözü vermesine lüzum yoktu. Zira kendisi hem Prens ve hem de centilmen idi. Memleketin siyasi hayatında Prenslerin durumuna gelince doğrudan doğruya bir nüfuzları olmadığı doğru idi. Fakat büyük ölçüde manevi otoritelerini kullanabilirlerdi. İşte bunun içindir ki Abdülhamid kendilerini tamamiyle bertaraf etmek istemişti. Meseleleri muhtelif yönlerden mütalâa etmek gayretleri dolayısıyla şahsen diğer Prensler arasında temayüz etmişti.

İzmir hadiselerini takiben vuku bulmuş olan şâyân-ı teessüf vak'aların inkâr edilemeyeceğini söyledim. Hadiseler ise mübalağaya ihtiyaç olmayacak kadar trajik idi. Daha önce de kendisine anlattığım gibi mukabil hareketlerle tahrik edilmişti. Her ne ise bunlar şimdi müttefikler arası bir komisyon tarafından tahkik mevzuu olacaktır. Bu tahkikatın yegâne faidesi hadiseleri hakikatin ışığı altına koymak olacaktır.

İleri sürmüş olduğu en ciddi hususu Ferid Paşa meselesinin teşkil ettiğini söyledim. Türkiye devlet adamlarına sahip olmak bakımından fakir idi. Tek şahıs Tevfik Paşa idi ve belki sadrazam olabilirdi. Üç defa denenmiş ve üçüncüsü tamamiyle başarısızlıkla neticelenmişti. İhtiyarlamış ve yıpranmış idi. Zikretmiş olduğu diğer şahısların ise dahildeki milliyetçiler ile bağları bulunduğu hususunda bana teminat verilmişti. Duruma hâkim olabilmek için Ferid Paşa'nın ciddi gayret gösterdiği müşahede edilmektedir. Sultan'ın itimadı da bunda bir hayli âmil olmakta idi. Memleket dahilinden işitmiş olduğum her şey bende hakiki vatanseverlerin yalnız barış ve sükûn arzu etmekte olduğu kanaatini uyandırmıştır. Her tarafta halkın vicdanını temsil ettiklerini iddia eden tahrikçiler mevcut idi. Bunlar bir hayli haykırmışlardır. Mustafa Kemal, muayyen bir yerden geçtiği sırada asıl halk da ayaklanmakta idi. Zira otoritenin şiddet ile elele bulunduğunu görmeye alışık idiler. Fakat Mustafa Kemal gelip geçtikten sonra tahrikçiler faaliyetlerine devam ettikleri halde asıl halk pasif durumuna avdet ediyordu.

Prens, memleketin dahilinde olan bitenler hakkında hakikaten hiçbir şey bilmediğini ve malûmat aldığı hiçbir kaynak bulunmadığını beyan etti. Yakın dost-

larından ancak birkaç kişiyi gördüğünü ve bunların da politikacı olmadıklarını söyledi. Ferid Paşa'nın kendisine karşı dürüst olmayan ve yakışıksız tavr-ı hareketinden dolayı hükümet ile münasebetinin bulunmadığını belirtti. Bir aralık arkadaş olmakla beraber bir sebepten dolayı bilâhare araları açılmış. Halbuki bu hal, Ferid iktidara gelince dürüst münasebetlerin idamesine mani teşkil etmemeli idi. Fakat Ferid'in hareket tarzı o şekilde idi ki nihayet bizzat kendisi herhangi bir teklif olduğu takdirde kabul etmemeye karar vermişti. Bu şahsi meseleler kendi görüşlerine müessir olmayacak kadar küçük şeylerdi. Bunları ise resmî haber kaynakları ile ne kadar az temasta olduğunu izah maksadıyla zikretmişti. Politikadan tamamiyle uzak bulunuyormuş. Uzakta yaşıyor, sanat ve edebiyat ile kendisini avutuyormuş. Durum hakkında görüşlerini bildirmek istediği takdirde, ki arasıra böyle olurmuş, doğrudan doğruya yalnız Sultan ile görüşüyormuş. Adı yalan yanlış şeylere karışıyor ise buna sebep kendisi değilmiş. Kendisine Çamlıca'da ikamet etmesinin çeşitli söylentilere yol açıtığını bildirmem üzerine başlıca maksadının uzakta kalmak olduğunu söyledi.

Kendisini yüksek komisyondan ayıran yegâne hususun Ferid Paşa meselesi olduğunu ve maalesef bunun da çok önemli bir keyfiyet teşkil ettiğini ifade ettim.

Bundan sonra Prens daha umumi olarak konuştu. Türkiye için yegâne siyasetin İngiltere ile birlikte hareket etmek olduğu prensibine karşı inancını bir defa daha tebarüz ettirdi. Esasen harpten önce de bu görüşte imiş. Şimdi de ayni görüşe sahip bulunuyormuş. Sultan Reşad'dan Cemal Bey'i Bağdat'a vali olarak göndermemesini rica etmiş ve Cemal'in Mısır hakkındaki saçma fikirlerini takbih eylemiş. Cemal'i, Üsküdar Mutasarrıfı ve bir dost olarak tanıyormuş. Prens heyecanla dost değil ancak bir ahbap olduğunu tasrih etmek lüzumunu hissetti. Kısaca mumaileyhin ancak Üsküdar'a layık olduğunu, Mezopotamya'da çok zararı dokunabileceğini belirtti. **(Ermeni katliamlarını durdurmak imkânlarını araştırmış olup bunu Ermeni Patriği de teyid edebilirmiş.)**

Bunlar onun görüşleri idi. İngiltere ile beraber hareket edilmeli imiş. Lord Palmerstone'un portresi duvarda asılı olup, bütün harp boyunca asılı kalmış. Bir gün Sultan olabilirdi. Fakat bu saltanatı arzu ettiği manasına alınmamalı idi. Tabiatın seyri ile bu tahakkuk edebilirdi. Sultan dahi olsa şimdiki görüşleri bâki kalacakmış. Bunları şefime anlatmamı ve onun da İngiliz Hükümetine iblağ etmesini istedi. Bugünkü durum harpten öncekine benzemiyormuş. Siyasetimizin kaprisleri, Meşrutiyet'ten sonra memlekette İngiliz sempatisi olmasına rağmen Türkiye'yi Almanya'nın kolları arasına atmış. Görüşüne göre bugün iki büyük kuvvet olarak birlikte zirveye doğru yükselmekte olan İngiltere ile Amerika kalmış. Görüş birliğimizin ne derece vahdet teşkil ettiğini bilmediğini fakat ihtilâlarımızın istikbalde halledilmesi gerektiğini söyledi. Türkiye, Amerikalılara bırakılmamalı, fakat Amerika bir dost olarak muhafaza edilmelidir.

Prens, görüşme esnasında Wilson prensipleri üzerinde de önemli durmuş fakat mandalar hakkında hiçbir görüş izhar etmemiştir. Umumi siyasete dair görüşleri hussunda herhangi bir münakaşaya girişmedim. **(Ancak Türkiye'nin Almanya'nın kolları arasına düşmesi keyfiyetinin Meşrutiyet sonrası devrinin bir neticesinden ziyade Abdülhamid'in siyasetinin gerçekleşmesi olduğunu söyledim. "Hayır. Abdülhamid bir tohum ekti fakat bu ancak ormandaki tek bir tohum idi," dedi. Ben de cevaben mumaileyhin tarlaya bir ağaç diktiğini ve zamanla yani Meşrutiyet'ten sonra bu ağacın büyüyerek bütün tarlayı gölgelen-**

dirdiği kanaatinde olduğumu söyledim.

Prens, Krala göndermiş olduğu tekgraf dolayısıyla hâdis olan durum hakkında pek o kadar acı bir lisanla konuşmadı. Diğer devlet reislerinden cevap aldığı halde İngiliz Kralından cevap alamadığı için sukut-ı hayale uğramış. Bununla beraber her memleketin kendisine göre bir hareket tarzı olduğuna dair verilen izahatı kabul etti. Şu veya bu sebepten dolayı Kral kendisine cevap vermeye imkân bulamamış. Çıkmak üzere iken Prens Lord Palmerstone'un resmini göstermek üzere beni başka bir odaya davet etti.

Prens insanda müsbet bir intiba bırakıyor. Hiç olmazsa samimi bir şekilde konuşuyor. Bir hayli zeki olduğu ve okuduğu anlaşılıyor. Maksadını mükemmelen anlatabilecek şekilde kolaylıkla Fransızca konuşuyor. Çok çabuk teessüre kapılacak derecede fazla sinirli olduğu aşikâr.

Mr. Ledoulx: 9 Ağustos Cumartesi günü için kendisi ile görüşmek tasavvurunda olduğunu bildirdi.

No. 478'e ikinci ek not:

1. Mr. Hohler şu sebeplere binaen Alteslerinin arzusunu yerine getirememiştir:

2. Altesleri, Antant devletlerinin reislerine yolladığı telgraf ile İzmir meselesinde direkt ve şahsi ilgisini izhar etmiştir. Kendilerinin malûmudur ki işbu devletlerin hükümetleri İzmir'in işgalini takip eden hadiseleri en ciddi bir şekilde tetkik etmişlerdir.

3. Konferansın son olarak vardığı karar Osmanlı Hükümetini iki bakımdan tatmin etmektedir. Bir sınırlandırma olacağı ve bunun ülke meselelerinin bilâhare bir hal çaresine bağlanmasına hiçbir engel teşkil etmeyeceği resmen bildirilmiştir.

4. Bu karar, birkaç zamandır dahilde ve hatta İstanbul'da konferansın kesin kararlarına bir mukavemet hazırlamak gayesiyle girişilen ayaklanmayı haklı kılmamaktadır. Bu sebepledir ki İngiltere ve Fransa Yüksek Komiserleri, nizamın muhafazası bakımından mahsus mesuliyetlerini müdrik bulunarak müşterek notadan sonra hükümetin dikkatini bir defa daha dahildeki ayaklanmayı bastırma lüzumu üzerine çekmek için bir de şifahi müracaatta bulunmuşlardır.

5. Yüksek Komiserler, bahsettiğim mesuliyetin mütareke şartlarından neş'et ettiğini düşünmektedirler. Buna, îfâsı mümkün yegâne yol ile yani, hükümdarın ve onun hükümetinin otoritesini destekleyerek tevessüf etmeye karar vermişlerdir.

6. Yüksek Komiserler, Alteslerinin kendi fikirlerini paylaştığına ve nizama aykırı olan veya sakinlerin hayatını tehlikeye koyacak her hareketin bu memleketin mukadderatı üzerindeki tehlikeli tesirden haberdar olduğuna emindirler. Bu, dört veya beş yıl önceki hükümetin deliliği ile temellerine kadar sarsılmış olan bir İmparatorluğun tahribinin tamamlanması demek olur.

7. Maalesef kötü kimseler Alteslerinin yüksek ismini, basit insanları bu harekete çekmek için kullanmaktadırlar. Yüksek Komiserler bu iftiraların Alteslerine ne kadar zarar verdiğini meşru hükümetin otoritesine karışmak istemeyerek ve İmparatorluk ile Hanedan ailesinin her uzvunun menfaatlerine bu kadar aykırı hareketlere ortak olmayarak bilmektedirler.

8. Cahil halk, Alteslerinin ikametinin merkezden muayyen bir uzaklıkta olması ve hal ve istikbaldeki hareketlerine dair birçok söylentilerin çıkması dolayısıyla daha da kolay bir şekilde aldatılmaktadır.

BELGE 10

3. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'nın Sıvas Valisi'ne Umumi Kongreye davet mektubu.

Belge Sıra No: 10
Bak. 7. Cilt, s. 72.

Sıvas Valisi Reşit Paşa Hazretlerine,

Vatan'ın tehlike-i inkisamını aynen gösteren safhanın suret-i icraat vicdan-ı milliyi bir emel-i halâs etrafında ve Müdafaa-i Hukuk-i Milliye ve Redd-i İlhak teşkilâtı namı altında seri bir surette toplamaya başlamıştır. Yalnız mitingler vesaire gibi tezahürat ya büyük gayeleri hiçbir vakitte kurtaramaz ve ancak sine-i milletten bilfiil doğan kudret-i müşterekeye istinad ederse rehakâr olur. Fakat şüphe götürmeyen bir hakikattir ki bu acı safhayı bu kadar mühlik şekilde ihzar eden en müessir âmil maalesef payitahtımızdaki muhalif cereyanlar ve Anadolu'nun saf ve mukaddes âmal-i milliyesini muzır bir şekilde infirada uğratan siyasi ve gayri millî propagandalardır. Kuva-yi Milliye'yi bugün için böyle yanlış yollara sevk ile dağıtmanın mücazatını vatanımız aleyhinde de pek mebzul surette görmekteyiz. Binaenaleyh İstanbul'un işbu muhalif cereyanları artık Anadolu'ya ve âmal ve hayat–ı milliyeye hâkim değil tâbi olmak mecburiyet-i vataniyesindedir. Ve payitaht düvel-i itilâfiye tarafından tahliye edilinceye kadar bu mecburiyetin mutlak olduğu kanaatindeyim ki bu hal bittabiî zât-ı devletlerince de takdir buyurulur. Melfuf arizamda tasvir olunan vaziyet bugün seri ve umumi bir millî kongrenin inikadını icap ettirmektedir. Bu davet her tarafa tamim ve îfâ kılınmıştır. Devletin inkisamı mevzubahs olduğu bir sırada İngiliz propagandası ile başveren Kürdistan istiklali gibi cereyanlar daha bilmuhabere tarafdarınını celb ve hilâfet ve saltanat etrafındaki gaye-i müşterekemize davet ve tamam-i mutabakat suretiyle lehülhamd lehimize dönmüş ve kongreye davet olunmuştur. Bu millî ve hayati mesele için zât-ı devletleri gibi vatanperver ve sahibi kelâm mütefekkirine teveccüh eden fedakârlık bilhassa pek büyüktür. Bu gayi-i selâhi millî istihsal edilinceye kadar acizleri Anadolu'dan ve sine-i milletten ayrılamayacak ve bu noktada nihayetine kadar bir ferd-i millet gibi çalışacağımı millete karşı mukaddesatım namına söz verdim ve hiçbir kuvvet ve azm-i milliye mani olamayacaktır. Bu karar-ı acizanem umum Anadolu'da resikârda bulunan mes'ul ve kıymettar umum arkadaşlarımın içtihad ve kanaat-ı müşterekesine istinad etmekte olduğunu da ilaveten arz ile ihtiramat-ı mahsuse-yi kalbiyemi teyid eylerim efendim hazretleri.

22 Haziran 335
3. Ordu Müfettişi
Yaver-i Fahri-i Hazret-i
Şehriyarî Mirliva
M. Kemal.

[illegible]

10 No'lu belgenin fotokopisinin son tarafı.

10 No'lu belgenin fotokopisinin son tarafı.

BELGE 11

Ondördüncü Kolordu Kumandanı Yusuf İzzet Paşa'nın, İstanbul Hükümeti tarafından tevkif edilmesi için emir çıkarılan Celâl Bayar ve diğer vatanperverleri tevkif edemeyeceğini Harbiye Nezaretine sebepleriyle izah eden yazısı.

Belge Sıra No: 11
Bak. 7. Cilt, s. 81.

Harbiye Nezareti'ne

Karesi, 7 Temmuz 1335

Dahiliye Nezaret-i Celîlesi'nin mülki makamata tebliğ eylediği emir, nezaret-i celilerinin vesatetiyle de tebellüğ edilmiş bulunulmaktadır.

Müttehaz mütareke ahkâmını tatbike matuf tedâbir meyanında zikredilen bazı eşhasın tevkif ve Dersaadet'e izâmına dair emr-i sâminin infazının mümkün olmadığı gibi, mümkün olsa da menafi-i memleket ve haysiyet-i milliye ile gayri kabil-i telif olacağı maruzdur.

Bu eşhas arasında derdest ve izamı bilhassa ısrarla emir ve talep edilen Celâl Bey, İzmir'in işgalini müteakip güzerân eden vekayi-i müellimeye karşı kıyam-ı milliyi tanzim ve temsil etmekten başka bir fiilin sahibi değildir. Kendisinin tevkifi ise, vatanpervereran-ı ümmeti umumen kıyama ve hükümete müteveccih tuğyan ve şûrişe sebebiyet verebilir. Makamât-ı askeriyenin, halkın haysiyet ve namusunu vikaye yolunda giriştiği harekât-ı meşruaya müzaheret etmemek hususunda hükümetin evâmir-i mükerreresine tebaiyyet vazifesi meyanında ise de, milletin hukuk-ı tabiyyesini müdafaa yolunda giriştiği harekât-ı meşrûaya istikamet veren vatanperverlik ve fazilet-i müsellem zevâtın hud-be-hud tevkifinin mes'uliyet-i maddiye ve maneviyesini tekabbül etmenin gayri mümkün olduğu da maruzdur.

Ondördüncü Kolordu Kumandanı
Yusuf İzzet

Bay Cemal Kutay'ın notudur.

Telgraf tarihi çok şâyân-ı dikkattir:

Mustafa Kemal Paşa, bir gün sonra askerlikten istifa ediyor. Saray ve Bâbıâlî, kimlerden endişe etmiş ve şahsen üzerlerinde durmuştur. Yusuf İzzet Paşa'nın, vâki bir suale cevaben, Ege'deki mukavemetin içyüzünü izah eden; Kâzım Karabekir Paşa'ya bir tekgrafı vardır. Ve Erzurum'dan vâki suale cevap teşkil eden bu telgraf'ta da Celâl Bey'den bahsedilmektedir. Zannediyorum ki, Karabekir'in bu telgrafı, Mustafa Kemal Paşa'nın ilhamıyla verilmiştir. Nutuk'taki ifadesinin mesnedi olduğu hatıra geliyor.

BELGE 12

İngiliz Muhibleri Cemiyeti'nin Beyannamesi.

Belge Sıra No: 12
Bak.: 7. Cilt, s. 87

İngiliz Muhibleri Cemiyeti'nin Beyannamesi:

İdaresi altında milyonlarca ehl-i İslam bulunan İngiltere Büyük Devleti ile Hilâfet ve Saltanat-ı seniyye arasında asırlardan beri devam etmekte olan samimi dostluğun idame ve takviyesi menafi-i İslamiyenin ehemmi olduğu halde hükümeti yedd-i gasbına geçiren serseriler (!) tarafından bu eski ananeye ve İslam menfaatlerine aykırı yanlış bir siyaset takip olunarak İngiltere devlet-i fahimesiyle kezalik eski dostumuz olan Fransa, Amerika ve İtalya (büyük hükümetleri) aleyhine Osmanlı Hükümeti'nin harbe sürüklenmesi hasebiyle burûdet (soğukluk) husulüne sebebiyet verilmesine ve arzusu hilâfına cebren harbe sevk olunan millet-i İslamiyenin eski dostları, hususen İngiliz kavm-i necibi hakkındaki muhâlâsat (iyi muamele) ve muhâdeneti (dostluğu) asla değiştirmeyip hissiyat-ı İslamiye geçmişte olduğu gibi berdevam bulunmasına binaen iki millet beynindeki meveddet ve muhâdenet-i kadimenin temin ve takviyesi ve İngiltere devlet-i fahimesinin muaveneti hayrihâhânesile (birinin veya herkesin iyiliğini isteyen) Osmanlı memleketinin temin-i vahdeti (birliğinin temini) ve hukuku gayesi ile 'İNGİLİZ MUHİBLERİ CEMİYETİ' namıyla bir cemiyet teşekkül etmiştir.

Cemiyet-i mezkûre münhasıran ihtisasat-ı milliyeyi temsile saîdir.[2]

İngiltere kavm-i necibi hakkındaki muhabbetini izhar ve cemiyetin maksadına (maksatlarına) iştirak etmek arzusunda bulunanlar cemiyete dahil olabilirler. Yalnız harb-i meş'ume ve esna-yi hàrpte irtikâp olunan fecayia sebep olanlar kabul olunmaz.

BELGE 13

**Amiral Sir J. de Robeck'in,
İstanbul'da Sadrazam ile bilhassa Mustafa Kemal'in
Anadolu'daki millî hareketlerine dair yaptıkları mülâkatı
Lord Curzon'a bildiren 12 Eylül 1919 tarihli mektubu.**

**Belge Sıra No: 13
Bak. 7. Cilt, s. 90.**

No: 510

İstanbul'da Amiral Sir J. de Robeck'den Lord Curzon'a

Nr. 1812 Tel (129080/521/44)

İstanbul, 13 Eylül 1919

Bu sabah Sadrazam ile uzun bir görüşmede bulundum. Bu görüşme sırasında mumaileyh bana durumu izah etti. Keyfiyetin Amiral Webb tarafından size doğru bir şekilde etraflı olarak bildirilmiş bulunduğunu zannediyorum.

Maamafih, Sadrazamın artan bir önem atfettiği Mustafa Kemal'in hareketlerine dair bana anlattıklarından bilhassa alâkadar oldum. Mumaileyh bu hareketin Ankara, Sıvas ve Erzurum vilayetlerinde sayısı muhtemelen 500 kişiyi bulan nisbeten küçük bir subay grubu tarafından hazırlandığını, Türk Hükümeti ile Müttefiklere aynı derecede düşmanlık gösterdiklerini ve bir aralık Sultana sadık oldukları halde şimdi farklı bir durum takındıklarını söylemiştir. Bunun için de teklif ettiği çare bunları ezmek için ya bir Türk ordusu gönderilmesine Müttefiklerin müsaade etmeleri ve yahut da önemli stratejik noktaları işgal maksadı ile bir Müttefik kuvvetin sevk edilmesi idi. Bu takdirde nisbeten çok daha az sayıda kuvvete ihtiyaç olacaktır.

Kendisine birinci şıkkın kanaatimce dahili bir harp ilanına eşit bir hareket olduğunu; ikinci şıkka gelince Müttefiklerin tamamiyle harpten bıkmış olduğunu ve artık kan dökmek arzusunda bulunmadıklarını söyledim. Türk Hükümeti'nin ve Sadrazamın ifadesine bakılacak olursa halkın büyük bir kısmının Müttefiklerin kuvvetini takdir ederek barış konferansı şartlarını kabul etmeye mütemayil olduğu görülmektedir. Halbuki Mustafa Kemal taraftarları ise vatansever olduğu kadar saçma bir hareket olan harbe devam edilmesi lehinde idiler.

Memleketini bu suretle maruz bıraktığı tehlikelerin vahametini kendisine izah ederek sabırlı olmasını rica ettim.

Sadrazam tatbik etmek istediği hareket tarzının muvaffak olması için artık çok geç olduğundan korktuğunu ifade eylemiştir. Meslekdaşlarımla ve İngiliz askerî makamları ile müzakerede bulunduktan sonra size yine malûmat arz edeceğim.

BELGE 14

Amiral Webb'in, İstanbul'da Sadrazam ile yaptığı mülâkatı ve bu arada Sadrazam'ın İngiltere ile ikili gizli bir anlaşma teklifi hakkındaki konuşmalarını ve teklif metnini Lord Curzon'a bildiren mektubu.

Belge Sıra No:14
Bak. 7. Cilt, s. 91.

İstanbul'da Amiral Webb'den Lord Curzon'a

No. 1633 (130732/521/44)

İstanbul, 8 Eylül 1919

Muhterem Lord Hazretleri,

25 Ağustos tarih 1525/M/1095 sayılı yazıma atfen zât-ı âlîlerine Mütarekenin gayri muayyen müddet uzaması keyfiyetinin Türk hükümetini maruz bıraktığı çok büyük müşküllerden dolayı Sadrazamın tekrar şikâyette bulunduğunu ve bu müddeti kısa kesmek için kendisine gözüken yegâne çarenin Büyük Britanya ile gizlice münferit bir anlaşmaya varmak olduğunu ıttılaınıza arz ile kesb-i şeref eylerim.

Kendisine derhal cevaben böyel bir fikrin bahis konusu olamayacağını, müttefiklerimizden hariç herhangi bir harekette bulunamayacağımızı bildirdim. Majesteleri hükümetinin, Türk hükümeti ile ve münferit olarak herhangi bir görüşmeye giriştiğini duydukları takdirde bunların da ne diyeceklerini kendisine sordum.

2- Mumaileyh, bu hususları nazar-ı itibare aldığını fakat fikrinin başka olduğunu söyledi. Görüşmelerin oldukça atalete uğradığını ve meseleye büyük çapta milletlerarası rekabetlerin girmediği Almanya antlaşması mevzuatında dahi büyük görüş ayrılıkları çıkmış olduğunu bildirmiştir.

Mumaileyh, iş başına geldiği tarihten beri Bâbıâlî'nin an'anevi siyasetine, ki bu muhakkak doğrudur, aykırı olarak bir devlete karşı diğeri ile anlaşma hususunu iltizam eylemediğini, fakat muharebe ile Türkiye'yi fethedenin Britanya olduğunu ve Türkiye'de en fazla menfaati bulunanın yine Büyük Britanya olduğunu söylemiştir. Nitekim 18 Ağustos tarihli nutkunda Britanya'nın ilgilendiği Türk barış şartları mevzuunda hayati İngiliz menfaatlerinin bahis konusu bulunduğunu ifade eden başvekil değil mi idi? Kanaatince bu husus kendisine gayet makul gelmiş ve Türk menfaatleri mutlak surette başka herhangi bir devlete değil, yalnız ve yalnız Büyük Britanya'ya bağlı imiş.

3- Mumaileyh, geçen 30 Mart tarihinde vâki teklife (Dışişleri Nezareti'nin 3 Nisan ve 453 sayılı yazısına bakınız) temas ile müttefiklerinin herhangi bir görüşmeyi haber aldıklarına dair bir alâmet olmadığını ileri sürmüştür.

4- Hiçbir suret ve şekilde müttefiklerin arasına huzursuzluk ve itimatsızlık sokmaya çalışmadığını veya böyle bir duruma sebebiyet verecek herhangi bir harekette bulunmak arzusunda olmadığını ve esasen her şeyden önce kendisinin böyle bir hareketi hoş karşılamayacağı, zira bunun neticesinin Türkiye için daha kötü durumlar ihdas edeceğini müdrik bulunduğunu tekrar etmiştir. Gayesi havayı temizleyerek, müttefiklerin ve bahusus Büyük Britanya'nın talepleri hakkında etraflı anlaşmaya varmaktı.

Bu suretle Türk meselesinin müzakeresine geçildiği zaman hal şekline erişilmesi sadedinde güçlüklerin büyük bir kısmı bertaraf edilmiş ve Türk delegeleri de aşağı yukarı ne gibi bir durumda bulunduklarını bilmiş olacaklardı. Mumaileyh İran ile yapılan anlaşmayı ileri sürürek en büyük arzusunun hangi şartlar altında olursa olsun Türkiye ile Büyük Britanya'yı buna benzer bir vasıta ile birleştirmek olduğunu beyan etmiştir.

5- Müttefiklerin tam metin hazırlanmasında bir anlaşmaya varmak için müşkilât çekseler dahi Türkiye'ye teşmil edilecek şartların dikte mahiyetinden başka bir şey olamayacağı hususundaki kanaatimi Ferit Paşa'ya izhar etmekten çekindim ve İran'ın harpte dostane bir tarafsızlık siyaseti takip etmiş olduğunu işaretle yetindim. Hatta bu kadar zararsız ve makul bir antlaşmanın Batı Avrupa'da bir hayli tenkit mevzuu olduğunu ve ayrı bir görüşmeye dair en ufak bir şüphenin dahi önüne geçilemeyecek olan son derece tehlikeli bir durum ihdas edebileceğini söyledim.

Bu itibarla teklifin bir kısmı ile bütün taraflar için mevzuu bahis olan avantajları takdir etmekle beraber diğer taraftan mahzurlarının pek fazla olması muvacehesinde geri alınmasını tavsiye ettim.

Saygılarımla,
Richard Webb

Gizli Anlaşma Teklifi:

Bu yazı Amiral Galthorpe'un 30 Mart 1919 tarihinde Sadrazam ile yaptığı bir konuşmayı nakletmektedir. Bu konuşma sırasında Sadrazam, "Türkiye'nin yalnız ve yalnız İngiltere'ye inkiyat edeceğini" teyit eylemiş ve Amiral Galthorpe'a Dışişleri Bakanlığı'na gönderilmek üzere Sultan ile kendisi tarafından Türkçe olarak kaleme alınan ve acele tercüme edilen bir metin tevdi etmiştir. Bu vesikada şöyle denilmektedir:

Asya'da:

Türkçe lisanını konuşan memleketler ve Anadolu ile muhtelif ırktan halklarla meskûn Arabistan, doğrudan doğruya Sultan'ın hâkimiyeti altındadır. Arap lisanını konuşan memleketlerin muhtariyeti daha geniş olacaktır. Hicaz irsî olarak 'Aon' ailesine verilecektir. (Bugünkü aile) iç işlerde tamamen bağımsız olacak, ancak dış politikasının imparatorluğun politikası ile ahengini sağlamak üzere emîrin yanına bir siyasi temsilci verilecektir. Osmanlı temsilcisinin yanında 100 kişilik bir kuvvet bulunacaktır. Medine'de de dini birliğin sembolü olmak üzere bir general kumandasında bir Türk garnizonu bulunacaktır.

İmam Yahya ve İdris (Yemen) tarafından idare edilen memleketlerde 'ante statüko' (eski durum) cari olacaktır.

Müslüman ahâlinin dini cemaat yerleri ve halife tamamen muhafaza edilmektedir. İç Asya'nın bütün muhtar memleketleri Akdeniz'den Güney Arap denizine kadar (Suriye, Mezopotamya, Irak, Hicaz, Yemen) din bakımından İstanbul'daki halifeye tâbi kalacaktır.

Bütün bu memleketlerde para bastırmak hakkı Sultan'a aittir; Cuma namazı (hutbe) halife adına kıldırılacaktır. Osmanlı bayrağı her yerde dalgalanacaktır.

İngiltere Asya ve Avrupa'daki gerek Sultan'ın hükümranlığına doğrudan doğruya tâbi kılınmış gerekse muhtariyeti haiz olup lüzumlu addedeceği mahalleri Türkiye'nin yabancılara karşı bağımsızlığını sağlamak ve dahilde huzuru temin etmek maksadı ile onbeş yıl müddetle işgal edecektir.

Ermenistan, diğer büyük devletlerle mutabakat halinde İngilterenin arzusuna göre bağımsız veya muhtar cumhuriyet şeklinde teşekkül edecektir.

(Not: Ele geçmesi ve muhafazası imkânsız Arabistan'la itibarı bir rabıta kurmak hayaliyle Türk vatanından önemli bir parça yabancılara bağışlanmak isteniliyor.)

Avrupa'da:

Karadeniz'de Samakov'e varan Emineh (Burgaz yanında) ve buradan Ege Denizi'nde de Enos'un batısı, İmparatorluğun Avrupa'daki sınırlarını teşkil edecektir. Bu dağ silsileleri bir evin duvarı gibi çerçeveledikleri Edirne vilayetinin tabiî sınırıdır.

Boğazlar:

Karadeniz ve Çanakkale Boğazlarındaki bütün tahkimat yıkılacak ve bunlar İngiltere tarafından işgal edilecektir.

(Not: Bulgarlardan yer isteniliyor. İstanbul İngilizlere bırakılıyor.)

Dahilde:

İngiltere bir dostluk nişanesi olmak üzere Osmanlı Nezaretlerinde vücutları lüzumlu olduğu yerlerde Sultanın İngiliz müsteşarları tayinine rıza gösterir.

(Not: Mısır'da da böyle idi)

Bundan maada her vilayette bir İngiliz Başkonsolosu bulunacak ve bu zat aynı zamanda vali nezdinde onbeş yıl müşavirlik yapacaktır.

Mahallî meclisler, belediye seçimleri ve parlamento seçimleri İngiliz konsolosunun nezareti altında yapılacaktır.

İngiltere gerek hükümet merkezinde ve gerek vilayetlerde maliyeyi kontrol hakkına sahiptir.

Anayasa doğudaki halkların istidat ve siyasi kabiliyetlerine uygun olarak basit bir hale getirilecektir. Bu bahiste senatoya on yıl önce bir rapor takdim etmiştim (Damad Ferit burada kendinden bahsediyor)

Meclisler bütçeye oy verecekler ve merkezî hükümete mahallî ihtiyaçları bildirecekler dir. Sultan, İmparatorluğun dış münasebetini idarede tamamen serbesttir.

(Not: Her tarafı yabancılar tarafından sarıldıktan sonra bunu hangi kuvvet ve yetki ile yapacaktır?)

(Documents on British Foreign Policy - 1913-1939)

BELGE 15

Sait Molla'nın İngilizler hesabına çalıştığını ispat eder mahiyette Papaz Frew'e yazdığı, 11.10.1919 tarihli mektup.

Belge Sıra No: 15
Bak. 7. Cilt, s. 93.

Sait Molla'nın Papaz Frew'e Yazdığı Bir Mektup

Aziz Dostum,

Verilen ikibin lirayı Adapazarı'nda Hikmet Bey'e gönderdim. Oradaki işlerimiz pek yolunda gidiyor. Birkaç gün sonra netice-yi müsmiresini elde edeceğiz. Şimdi aldığım şu malûmatı tezkeremle size tebşire müsaraat ettim. Yarın sabah bizzat gelip tafsilat vereceğim.

Kuva-yi Milliye taraftarlarının Fransa'ya fevkalâde inhımâk gösterdiklerini ve General Franchet d'Esperey'in Sıvas'a gönderdiği zabitlerin (subayların) Mustafa Kemal Paşa ile görüşerek İngiltere Hükümeti aleyhinde bazı kararlar ittihaz ettiklerini Ankara'daki (N.B.D. 285/37) adamımız suret-i mahsusada bir kurye ile gönderdiği bir mektupta bildiriyor. (D.B. qu 91/9) her ne kadar cemiyetimize dahil değilse de bu zatın Fransızlara cususluk ettiği ve sizin bu teşkilâtı ziyaret eylediğinizi işaa ve beyan eylediği kanaati bendenizde hasıl olmuştur. Bu mesele hakkında da kanaat-ı âlîlerine ve itimad-ı üstadânelerine muhalif olarak vuku bulacak beyanatımla şimdiye kadar o zat hakkında göstermiş olduğunuz itimattaki hatayı göstermiş olacağım.

Dün sabah Adil Bey'le birlikte Damad Ferit Paşa Hazretlerini ziyaret ettim. Biraz daha sabır ve intizar buyurmaları lüzümunu tarafınızdan kendilerine tebliğ ettim. Müşarünileyh hazretleri, cevaben size teşekkür etmekle beraber Kuva-yi Milliye'nin Anadolu'da tamamen kök saldığını ve mukabil bir hareket neticesi olarak ruesa-yı melûnesi tepelenmedikçe kendilerinin mevki-i iktidara gelemeyerek zât-ı şâhânenin de tasvibine iktiran eden mukavele ahkâmının konferansta müdafaasına imkân olmayacağını ve Kuva-yi Milliye'nin dağılması için İngiltere Hükümet-i fahimesi nezdinde teşebbüsat-ı şeria icra edilerek müşterek bir notanın mebusanın intibahından evvel Bâbıâlî'ye verilmesini ve çetecilerimizin Adapazarı, Karacabey ve Şile'de Rumlara karşı ika edecekleri harekât-ı tecavüziyeyi esas ittihaz ederek Kuva-yi Milliye'nin asayişi ihlâl ettiklerini ileri sürerek maksadın tesirine çalışmanızı ve İngiliz matbuatının Kuva-yi Milliye aleyhinde neşriyatta bulunmasının teminini ve suret-i mahsusada torpido ile gönderilen (E.R.K. 10/2) ye telsiz telgrafla dün görüştüğümüz mesail hakkında talimat verilmesini rica ediyor.

Bu gecen 11'de Adil Bey 'K' da sizi görecek ve Ferit Paşa'nın bazı hususi ricalarını daha tebliğ edecektir. Bedehu zât-ı şâhâne ile Mister E.R. görüşebilecektir. Refik Bey'e artık itimat etmeyiniz. Sadık Bey de bizimle çalışabilecektir. Hürmetlerimi takdim ederim.

11.X.1919
Sait

BELGE 16

Amiral Webb'in, Yunanlıların işgal ettikleri yerlerdeki halk hareketini tetkik eden bir İngiliz kontrol subayı tarafından hazırlanan raporu Lord Curzon'a bildiren 10 Eylül 1919 tarihli mektubu.

Belge Sıra No: 16
Bak. 7. Cilt, s. 95.

No. 509

İstanbul'da Amiral Webb'den Lord Curzon'a
(27 Eylül'de alınmıştır)

No. 1651 (132284/70100/44)

İstanbul, 10 Eylül 1919

Muhterem Lord Hazretleri,

Başıbozuk Türk ordusunun kuruluşu ve teşkilâtlandırılması ile ilgili olarak askerî makamlardan aldığım ve Aksihar'daki askerî kontrol memuru tarafından verilen 3 Eylül tarihli raporun bir suretini berâ-yı malûmat letfen arzetmekle kesb-i şeref eylerim.

Saygılarımla
Richarda Webb

No. 509'a Ek:

Yunanlılar tarafndan işgal edilen havali çevresinde faaliyette bulunan başıbozuk Türk ordusu ile millî hareketi doğurmuş olan memleket dahilindeki Türklerin hissiyatı hakkında umumi bir rapor.

Akhisar'daki Kontrol Subayı
Tarafından

İşbu malûmat at sırtında Akhisar'dan Nazilli'ye ve tekrar Alaşehir'e avdet sırasında tamamiyle Türk olan kaynaklardan temin edilmiştir. Kontrol subayı, hareketin sivil ve askerî bütün liderleri ile temas etmiş ve bizzat Aksihar cephesinde Türklerin müdafaa hattı olarak elde bulundurdukları mevziler gerisinde dolaşmıştır. Büyük bir şüphe ve antipati ile karşılandığı Akhisar hariç herkes tarafından müşfik muamele görmüş ve ilgililer mücadelelerinin sebeplerini, gayelerini ve başıbozuk kuvvetlerin durumlarını gayet samimi olarak izah etmişlerdir. Bu itibarla verilen malûmata itimad edilmesi caiz olabilir.

Başıbozuk Türk Ordusu

Mıntıka		Miktarı
1. Ayvalık	Balıkesir'den teşkilâtlandırılmış	Ziyaret edilmemiştir.
2. Bergama	Balıkesir'den teşkilâtlandırılmış	Yunanlılar şehirden sürüldüğü sırada 5-6000 kadar.
3. Soma	Balıkesir'den teşkilâtlandırılmış	Üç hafta önce 1200, şimdi muhtemelen 1700 kişi.
4. Akhisar	Akhisar'dan teşkilâtlandırılmış	8 dağ topu ile 4000 kişi.
5. Salihli	Alaşehir'den teşkilâtlandırılmış	4 dağ topu ile 2600 kişi.
6. Ödemiş	Alaşehir'den teşkilâtlandırılmış	2800 kişi.
7. Aydın	Nazilli'den teşkilâtlandırılmış	Miktarı bilinmeyen dağ topu ile 1800 kişi. Muhtemelen 4 veya 5 dağ topu.
8. Çınar	(Çine olması muhtemel!)	Ziyaret edilmemiştir.

Bu rakamlar zaman zaman fiilen cephelerde kullanılan kuvvetleri ihtiva eylemektedir.

İlave olarak ihtiyatlar da vardı:

Aydın cephesi : 17.000 kişi.

Alaşehir cephesi: 5.400 kişi. Beş gün içinde 8000 kişiye çıkarılabilir.

Eldeki kuvvetlerin sayısı gün geçtikçe artmaktadır ve Eylül ortalarına doğru hasat sona erdiği zaman muhtelif cephelerdeki kumandanlar kuvvetlerinin bir hayli artacağını ümit ve tahmin etmektedirler. Küçük cephelerde bu artışın bugünkü kuvvetin asgari iki buçuk mislini bulacağı sanılmaktadır.

Muhtelif Cephelerdeki Kumandanlar Şunlardır:

Ayvalık	?
Bergama	Kel Ali Bey namı ile Ali Bey
Soma	Hulusi Bey
Akhisar	Ethem Bey askerî, Bahri Bey idarî
Salihli	Reşid Bey ile kardeşi Ethem (Alaşehir'den Mustafa Bey idaresinde)
Ödemiş	Musta Bey ve Mestan Efendi (Efe) (Alaşehir'den Mustafa Bey idaresinde)
Aydın	Hacı Şükrü Bey, askerî Hacı Şükrü Efendi (Kimdir, bilinmiyor!) Hacı Süleyman Efendi.
Çınar	(?) Muntazam Türk ordusuna mensup olup İngiliz kontrol subayının Nazilli'de tanıştığı fakat ismi verilmeyen bir binbaşı.

Başı bozuk kuvvetlere ücret verilmektedir. Bir asker günde 50 ve bir subay da 100 kuruş almaktadır. Büyük sayıda başıbozuğun millî harekete katılmalarına sebep ücret olmadığı aşikârdır. Zira, bunlar bilhassa işçi sıkıntısı olduğu şu sırada amele olarak çalışsalar çok daha gündelik alabilirlerdi.

İşbirliği:

Bugüne kadar sekiz cephede de münferid olarak çarpışılmakta ve aralarında askerî bir işbirliği bulunmamakta idi. Hatta telefonla dahi birbirleriyle irtibatları yoktu. Akhisar cephesinde mevziler arasında telefon irtibatı mevcut olup muhtemelen diğer cephelerde de keyfiyet aynı idi.

16 Ağustos tarihinde Türkiye'nin her tarafından gelen 50 üyenin iştiraki ile Alaşehir'de bir kongre yapılmıştır ve görüşülen başlıca mevzulardan biri de hiç değilse Ödemiş, ve Akhisar cepheleri için tek bir kumandan teşkil hususu idi.

Aydın Cephesi Kumandanı diğer cepheler ile direkt işbirliği olmaksızın Yunanlılara karşı muvaffak olacak kadar kendisini kuvvetli telâkki ediyordu ve bunu da ifade etmiştir. Yunanlılara karşı savaşan başka kuvvetler olduğundan dolayı memnuniyetini beyan etmekle beraber başarısı için bu kuvvetlere ihtiyaç olduğunu zannetmiyordu.

Verimlilik:

Soma'da Ödemiş'e kadar askerî teşkilât zayıf olup son derece amatörcedir. Başarılı bir taarruzu temadi ettirmek için hiçbir tertibat alınmamış olduğu gibi nakliye ve sıhhıye mevzularında da pek az hazırlık mevcuttur. Halihazırda bu cephelerde durum için en iyi isim gerilla harbidir.

Maamafih Aydın cephesinde kuvvetleri muntazam bir ordu haline kalbetmek için teşebbüse girişilmiş olup, komple taburlar teşkil edilmiş ve eğitime tâbi tutulmuşlardır. Askerlere vesika usulü vaz edildiği gibi liderler de çok çalışmaktadırlar.

Kontrol subayında hâkim olan umumi kanaate göre büyük ölçüde mühimmat sıkıntısı çekilmektedir ve halen Aydın hariç olmak üzere bütün cephelerde 10 gün devamlı surette şiddetli çarpışmalarda bulunmaya yetecek kadar dahi mühimmat mevcut değildir.

Kuvvetlerin muhtelif tiplerde olmak üzere İngiliz, Fransız, Alman, Rus ve Türk malı tüfeklerle mücehhez olduğu görülmüştür. Yeter miktarda mühimmat temin edilememesine bu husus da âmil olmaktadır.

Bu noksanlıklar Yunanlılara karşı duyulan geniş ölçüdeki nefret ve bilhassa dağlık mıntıkaya mensup olan ve korku nedir bilmeyen zeybek ve yörüklerin meharet ve cesareti sayesinde telafi edilmektedir.

Umumiyetle maneviyat çok yüksek bu kuvvetler Yunanlıları temizleyeceklerine emin görünmektedirler.

Memleket Dahilindeki Türk Hissiyatı:

Akhisar'dan Nazilli'yle kadar vâki seyahatinde bu subay, askerî liderlerle, yerli eşraf, başıbozuk asker ve sivil halk ile temas etmiş ve neticede başıbozuk çetelerin sırf Yunanlılara karşı dövüşmek için kurulmuş bulunduğuna kani olmuştur. Bütün Türkler bunun Müttefiklerin diğerlerine müteveccih bulunmadığını izahı

çalışmışlardır. Barış Konferansı nihai kararını verinceye kadar diğer herhangi bir devletin kontrolu altında kalmaya razı (!) gibi idiler.

Bunu ispat için de işgal, fiilen vuku bulmadan çok daha önce bir işgalin vuku bulacağının Türkiye'de bilindiği hakikatini ileri sürmekte ve bu işgale mukavemet için hiçbir hazırlık yapılmadığını zira hiç kimsenin yalnız İzmir'in Yunan kuvvetleri tarafından işgal edileceğine ihtimal vermediğini belirtmektedirler. Hatta Yunan işgali vuku bulduğu zaman bile teşkilâtlı bir mukavemet yoktu. (Biz Ödemiş'de hazırlanmıştık / C. B.) Ta ki Yunanlılar mezalimlerinde ısrar edip köyleri yakmaya, Türkleri katletmeye kadınlarına ve kızlarına tecavüz edip öldürmeye ve çocukları boğazlamaya devam eylediler.

Şimdi ise Türkler, Yunanlılara karşı nefret hislerinin o derece artmış olduğunu söylemektedirler ki asla bunların kontrolu altın girmelerine imkân bulunmadığını tebarüz ettirmektedirler. Memleketi bir ikinci Makedonya haline getirmekten ise hayatlarına pek az ehemmiyet ve kıymet veren bu insanlar Yunanlılara karşı savaşarak ölmeyi tercih etmektedirler.

Mülteciler:

Uzak ve yakın şehir ile köylerden Yunan bölgesine vâki topyekûn Yunan iltica-ları ile ilgili olarak İngiliz subayı bilhassa Akhisar'dan 6000 Yunanlının ayrılması için hiçbir sebep olmadığını söylemiş ve bu muhaceretin bizzat Yunanistan'dan gelen emir üzerine yapıldığına kuvvetle kani bulunduğunu belirtmiştir.

Bu kanatinin dayandığı sebepleri de şöye izah eylemiştir: Evvela Yunanlılar kendi bölgelerini genişletmek maksadı ile bu bölge dışındaki şartların Hıristiyanlar için tehlikeli olduğunu göstermek istemişlerdir. Saniyen memleketin bu kısmında bulunan Yunanlılar ile Türklerin sayısı hakkında Venizelos tarafından Barış Konferansı'na verilmiş olan istatistiklerdeki bariz hatayı azaltmaya çalışmaktadırlar. Bu hususu teyiden İngiliz subayına bizzat Yunanistan'dan ve civardaki adalardan fazla sayıda Yunanlının gelmiş olduğu söylenmiştir.

Dini Hisler ve Politika:

Daha önce de beyan edildiği gibi başıbozuk harekâtı münhasıran Yunanlılar aleyhine olup halihazırda Müslümanların Hıristiyanlara karşı olduklarına dair ortada bir mesele yoktur. Bu husus herhangi diğer bir Müttefik Hıristiyan ile de ispat edilmiştir. Mustafa Kemal'inki gibi politik bir Türk hareketi değildir! Hükümet tanımadıkları keyfiyeti doğrudur. Zira Hükümet de kendilerini tanımamaktadır. Fakat bu hareket hükümeti devirmek istikametinde çalışmamaktadır.

Müttefik Milletlerin Tercihi:

Memleketi işgal veya idare edecek milleti tercih hususuna gelince, hiç şüphesiz evvela İngiltere[3] sonra da Amerika gelmektedir. İngiliz subayının elde ettiği intibaa göre İtalya, Fransa'ya tercih olunmaktadır.

General Milen'in memleket dahilini ziyaretinin tesiri büyük olmuştur! Herkes memnun kalmış (!) olup muhtelif yerlerde baş bozuk liderlerin gelmek üzere yolda bulunan takviyeleri durdurmuş oldukları bir hakikattır. Adamlarından 300 kişi ile birlikte Salihli'ye gelecek olan bir zeybek ağası İzmir'e İngiliz subaylarının muvasalat ettiklerini işittiklerini ve bunların muhakkak Yunanlıları geri çekilmeye icbar edeceklerini umduklarını ve artık çarpışmaya hacet kalmayacağını

tahmin ederek yalnız geldiğini söylemiştir. Memleket dahilindeki umumi kanaat İngiltere'nin bugünkü müşküllerinde Türkiye'ye yardım edeceği merkezindedir.

Ekonomik Şartlar:

Mevcut karışıklık ve huzursuzluk bazı kısımlarda hasatın kaldırılmasını imkânsız kılmıştır. Gelecek kış hiç şüphesiz bu husus binlerce Türk ve Yunanlı arasında ciddi bir sefalet tevlit edecektir. İşgal bölgesi dışında evsiz barksız kalan ve mahsulleri zarara uğramış halka yardım için Türkler tarafından komiteler teşkil edilmiştir. Bu komiteler zengin Türklerle Rumlardan para toplamakta ve fakir olan Rumlarla Türklere yardımda bulunmaktadır. Aynı şekilde Yunan kuvvetleri memleketi terk ettikten ve başıbozuk çeteler dağıldıktan sonra haydutluk ve yağmacılığı önlemek için toplanan paralar normal şartların avdetine kadar geçimlerini temin etmeleri maksadıyla halka dağıtılmaktadır.

Kongreler:

Toplanan kongrelerin başlıca maksadı Yunan işgali neticesinde meydana gelen durumu yazı ile tesbit etmek suretiyle Müttefik makamların ıttılaına sunmaktadır. Yine başıbozuk çetelerin hareket tarzları ile ilgilenmekte ve muhtelif cepheleri tek bir merkezî teşkilât altında birleştirmeye çalışıldığı zannedilmektedir.

Erkân-ı Harbiye Notu:

Başıbozuk Türk kuvvetleri liderlerinin kendi taraftarlarının sayısını[4] mümkün mertebe fazla göstereceklerini tahmin etmek makul bir harekettir.

İstanbul, 3 Eylül 1919.

Dahilden buna mümasil bir hayli rapor almaktayız. Fakat alâka çekecek özel herhangi bir husus olmadıkça bunları takdim etmiyorum.

Başıbozuk hareketin Mustafa Kemal'in faaliyetlerinden ayrı olması hakikati demiryolunun Müttefikler elinde bulunmasından ileri gelmekte ise de bu halin demiryolunun bir kısmından mes'ul bulunan İtalyan ve Fransız kuvvetlerinin şüpheli durumları neticesinde daha fazla bir mani teşkil edeceği sanılmaktadır.

'Enteresan'

G. Kidston
24 Eylül 1919
J.A. Tilley
24.9.19

(Documents on British Foreign Policy, 1919-1939)

BELGE 17

23 Eylül 1919'da Nazilli'de yapılan kongrede tespit edilen hususlar ve teşkilât Nizamnamesi.

Belge Sıra No: 17
Bak. 7. Cilt, s. 104.

Kongre:

23 Eylül 1335 (1919) Tarihinde Münakit Kongre Mukarreratı:

Harekât-ı milliyenin idaresini daha ziyade tanzim ve tensik ve bu hususlarda ittihaz-ı mukarrerat etmek üzere Nazilli'de bir kongre akti tensip edilmiş idi. Vukubulan davet üzerine esâmisi zirde muharrer murahhaslar Nazilli'ye vürut etmekle 13 Eylül Cuma günü alaturka sabah iki buçukta Ali Beyzâde Ali Bey hanesi salonunda akt-i içtima ederek ferdâsı günü cumartesi saat beş buçukta, müzakerâta hitam vermiş ve berveçh-i zir mukarreratı ittihat etmiştir:

1- Kongrede, esâmisi zirde muharrer murahhaslar hazır bulunmuşlardır:
Apa, Hacı Hamdi Efendi
Akça, Abbas ve Tapucuzâde Ali Efendi
Eşme, Müftü Hacı Nazif Efendi
Isparta, Müfti-i Sabık Hacı Hüsnü Efendi
Alaşehir, Mütevellizâde Akif ve Mazhar ve Ömer Beyler
Antalya, Nuri ve Tahsin Bey
Eğridir, Hacı Ahmet Efendi
Bademiye, Hacı İbrahim ve Ahmet Efendiler
Balyambolu, İsmail Hakkı ve Abdullah Efendiler
Burdur, Şamdanizâde Osman ve Tayyarzâde Osman Beyler
Buldan, Hacı Rasih Efendi ve Kara Ahmetzâde Halil Ağa
Bozdoğan, Ali Bey ve Hacı Ahmetzâde Süleyman Efendi
Çal, Müftizâde Emin Efendi
Çivril, Çorbacızâde Mehmet Ali
Çardak, Rıza Bey ve Hüsnü Efendi
Honaz, Tevfik Bey ve Haraç Ahmed Efendi
Dalama, Mustafa ve Hacı Hüseyin Efendiler
Sarayköy, Müftü Ahmet ve Hüseyin Efendiler
Sultanhisar, Ahmet ve Ali Zühtü Beyler
Geçiborlu, Köbekli Sadık ve Hacı Hüseyin Efendiler
Isparta, Üçkoyunîzâde Ali Efendi
Gönay, Eyyub Efendi
Sandıklı, Ahmet Efendi
Tavas, Mehmet Kemal ve Hacı Ali Efendiler
Garbî Karaağaç, Mehmet ve Ahmet Latif Efendiler
Kadıköy, Mehmet ve Ahmet Efendiler
Karacasu, Müftü Hulusi Efendi ve Tasi, Emin Beyler

Karahayt, Küçük Mehmet Ağazâde Mehmet Efendi
Kuyucak, Zihni ve İsmail Hakkı Efendiler
Nazilli, İlhami ve Ömer Beyler

2- Kongre müzakeratına, devam ettiği müddetçe riyaset-i ülâya Antalya Murahhası Nuri Bey riyaset, vekaletlerine Denizli Murahhası Helvacızâde, Karacasu Murahhası Müftü Hulusi Efendiler, kongrenin kitabet vazifelerine, Çal Murahhası, Müftüzâde Emin ve Nazilli Murahhası Ömer Lütfi Bey'ler intihab edilmişlerdir.

3- Kongrenin mekasıd-ı içtimaından olan heyet-i merkeziye meselesi berveçhi zir kararla tespit edilmiştir.

Heyet-i merkeziyenin bu cepheye ait umum heyet-i milliyelerden gönderilecek birer âzâdan ibaret olmak ve şimdilik Nazilli'de ve zaruret harp iktizası olarak lüzum görülecek diğer bir mahalde inikad etmek üzere gayri muayyen zevattan müteşekkil olması ve ekseriyetle ittihaz-ı karar etmeleri ve heyet-i merkeziye kararlarının her mahal için mutâ olması karargir oldu. Heyet-i merkeziye âzâlarının 1 Teşrin-i Evvel 1335'de Nazilli'de huzurları dahi cümle-i mukarrerattandır.

4- Şu suretle teşkili karargir olan heyet- i merkeziyenin teşekkülüne değin Nazilli heyet-i merkeziyesinin kema-fis-sabık îfâ-yı vazife etmesi kabul edilmiştir.

5- Heyet-i merkeziyenin, vezâifini tayin eder **yedi maddelik bir kanun** (?) kabul edilmiştir. Suret-i zirde münderictir.

6- Vaziyet-i siyasiye hakkında dûr-i diraz müzakerattan sonra encümen-i mahsusınca tanzim edilip kongreye arz edilen mülâhazat aynen kabul edilmiştir.

7- Sıvas Kongresi mukarreratına atfen Karahisar ve Alaşehir Kuva-yi Milliye Kumandanlığı tarafndan vukubulan tebligata cevaben, teklifi vâkired veya kabul mutazammın olmamak ve kongrenin maksad-ı teşekkülü ile gayesi ve esbabı mucibesi hükümleri bildirilmek suretiyle heyet-i milliyeyi tenvir etmek talebini havi olmak üzere Nazilli heyet-i merkeziyesince bir telgraf yazılmak sureti kabul edilmiştir.

8- Alaşehir'da münakit umumi kongrenin tanzim ettiği kararların heyet-i umumiyesi bu kongrece dahi kabul edilmiş ve fakat muhit ve ihtiyaca göre suret-i tatbikiyesinin tayini heyet-i merkeziyenin daire-i salâhiyetine terk olunmuştur.

9- Davet vukubulan tevellüdat erbabından (elli lira) teberrüatta bulunanlar o defaya mahsus davetten afv edileceklerdir ve yine müteberriin meyanında bulunacaklardır. Müddet-i afv üç aya mahsustur.

Bu madde (heyet-i merkeziyenin kararıyla bedeli nakdinin 200 liraya, iblağı evvelce 50 lira verenlerden üç ay sonra tekrar bedel verdikleri takdirde 150 lira ahzi) tarzında tadil olunmuştur.

Heyet-i Merkeziyenin Suret-i Teşkili

Madde 1 – Nazilli, Denizli, Burdur, Isparta, Antalya, Muğla, Milas, Çine, Karacasu, Bozdağ, Çal, Tavas, Karaağaç, Dinar, Çivril, Sarayköy, Buldan, Sandıklı, Uluborlu, Yalvaç, Eğridir, Tefenni, Elmalı, Turgutili, Kaş kazalarıyla Honaz, Günay, Kadıköy, Bademiye, Kuyucak, Apa, Akça, Yenipazar, Balyambol, Sultanhisar, Kelas, Dalama, nevahisi ve bilâhare iltihak edecek olan mahaller bir saha itibariyle bunların muhasasalası olmak üzere şimdilik Nazilli'de ve indelicab başka bir mahalde bulunmak üzere müntehap bir heyet-i merkeziye teşkil edilecektir.

Madde 2 – Bu heyet-i merkeziyeye, heyet-i milliye teşkilâtı mevcut kaza ve liva ve nevahide bir gûna mazeret mevcut olmadığı halde, birer âzâ göndermek mecburidir. Şu kadar ki bu heyetin teşekkülüne değin evvelce merkeziyet kabul edilen Nazilli heyet-i merkeziyesi, merkezine ait bütün vezâifi, yani vezâif-i idareye ve siyasiyeyi idare etmekle beraber taşra şuabat-ı milliyesiyle bilmuhabere heyet-i merkeziye, âzâsını davet edecektir. Heyet-i merkeziye âzâlar Teşrin-i Evvel 1335 ibridasında mevcut âzânın ekseriyeti ile ittihaz-ı karar eyleyecek ve tesayi-i ara vukuunda reisin bulunduğu taraf tercih olunacaktır. Heyet-i merkeziye teşekkülünden itibaren, lüzum göreceği encümenleri bitteşkil derhal heyet-i milliye hesabatını rüyet edecektir.

Madde 3 – Heyet-i merkeziye âzâları her kazanın heyet-i umumiyesinin laakal sülüsânı tarafndan intihab ve bu sülüsânın muvafakatını mutazammın bir intihapname ile merkeze îzam olunur.

Madde 4 – Heyet- i merkeziye âzâları, biliçtima aralarında, birisini reis intihab ve ilan ve lüzumu kadar muvazzaf ve mümkün ise fahrî kâtip istihdam eder.

Heyet-i merkeziye âzâların ekserisinin taşradan geleceğine nazaran iktizasında intihab olundukları mahallerce kendilerine münasib miktar maaş takdir ve îtâ olunur.

Madde 5 – Heyet-i merkeziye lüzum görürse, suvari ve piyadeden mürekkep bir kıta-i inzibatiye bulundurur ve bunun kadrosunu tespit eder. Taşra heyet-i milliyeleri dahi lüzum görürlerse bu selâhiyeti haiz olacaktır.

Heyet-i Merkeziye Vezaifi[5]

Madde 1 – Heyet-i merkeziye cephe ile geri vezaifi arasında tavassut hizmeti ve vatanın selâmeti müstakbelesini temin edecek vezaif-i muhimmi ile muvazzaftır.

Madde 2 – Rüesa-yı mücahidin, vezâifinin ehemmiyet ve kutsiyetine binaen naktiyat ve ayniyata dair, teberrüat celb ve cemi ve muhaberat icrasıyla meşguliyet-i vezâif-i mezkûrenin ehemmiyetinin ihlale badi olacağından nakdiyat ve ayniyat celb ve cem, ve muhaberat icrası münhasıran merkeze ait olacaktır.

Madde 3 – Rüesa-yı mücahidin, cephe levazimat ve ihtiyacatını daha evvel, merkeze bildirecektir ve merkez mümkün olduğu kadar bilâ tehir tedarik ve irsal edecektir.

Madde 4 – Tedabir-i askeriye hususu, rüesa-yi mücahidine ait vaziften bulunmakla heyet-i merkeziye, rüesâ-yi mumaileyhümin vezâifine asla müdahale edemeyecektir. Yalnız cemiyetimizin maksad ve gayesi, Yunanlıların tard ve tebidine münhasır olduğundan, Yunanlıların memleketimizden çekilirken ittihaz edilecek tedâbir-i siyasiye, heyet-i merkeziye ve rüesâ-yi mücahidinin içtimaiyle ittihaz olunacaktır.

Madde 5 – Heyet-i merkeziye, masârifât-ı umumiye ve müstakbelesi için lüzum göreceği teberrüâtı takdir ve bunlardan liva ve kazaların nisbetini tayin ve icabı hale göre tenkis veya tezyit ederek mebaliği-i mukarreden her liva ve kazaya isabet edecek miktarı mahallelerine tebliğ eder.

Şu kadar ki: Heyet-i merkeziye, tayini nisbeti adıyla emin edebilmek için şimdiye kadar cephe masarifine iştirak eden liva ve kazalardan teberrü edilip de celp ve cem edilen nakdiyat ve ayniyata mütedâir teberruat ve levazimât-ı saire hakkında istihsal edeceği cedavili mahsusa-yi bittetkik şimdiye kadar iştirak etme-

yen liva ve kazalar hakkında fazlaca tayini nisbetle sikleti artmış olan mahallelerin mükellefiyeti tahfif edilecektir.

Madde 6 – Beher ay nihayetinde her liva vâridat ve masarifatını mübeyyin bir cetvel tanzim edip heyet-i merkeziyeye göndereceği gibi her kaza ve liva dahi kendine merbut olan kuradan istihsal edeceği cedavilden bilikbas tanzim edeceği kendi cetvellerini bittanzim heyet- i merkeziyeye göndermeye mecbur olacaktır.

Madde 7- Badema kaza, liva ve kuradan vukubulacak teberruat ve müteberrinin esâmisi ve miktarı teberrürünü gösterir birer defter tutmaya her liva, kaza ve kura heyeti mecbur olacaktır.

Siyasi Encümenin Mazbatası Sureti

Vaziyet-i hazıra-i siyasiye hakkındaki teemmülâtımızı berveçhi zir arz ederiz: Şöyle ki: Evvela, Yunanlıların Aydın vilayetinin işgalindeki istical ve esna-yi işgalde îkâ eylediği mezâlim dolayısıyla hasıl olan teessür-i umumi, her ferdin hukuk-i mukaddesesini müdafaa kasd-ı meşruu ile silaha sarılmaya mecbur kalmış ve lehülhamd hali hazırda görebildiğimiz vaziyet hasıl olmuştur.

İşbu vaziyet ve mücahedatın derece-i meşruiyeti hakkında idare-i kelâmı zait addederiz. Çünki bu vaziyetin pek bariz ve semeresindendir ki, bugün heyet-i itilâfiye bilhassa bu mesele ile iştigale başlamış ve icra eylediği tahkikat neticesinde, hukukumuzun tezahür edeceğine ve hain düşmanların mülevves ayaklarının mukaddes topraklarımızdan kırılacağına, itminan hasıl olmuştur.

Alaşehir Kongresi'nin hal-i içtimada bulunduğu zamanki vaziyet-i siyasiye ile hazırdaki vaziyet arasında şâyân-ı nazar bir tebeddül göremediğimizden, düşman tarafından mecbur edilmedikce, cephede taarruza geçilmemesini, yalnız müdafaa ile iktifa olunmasını kemâl-i ehemmiyetle talep eyleriz.

Düşman tarafından vukubulacak her taarruz silahla müdafaa edilmekle beraber, siyaseten icabeden tedâbir ittihaz ve düvel-i itilâfiye mümessilleri ve kumandanları nezdinde teşebbüsden ve protestodan katiyen feragat edilmemesin muvafık görüyoruz.

Yunanîlerin Anadolumuzdan kâmilen çekilmesi hakkında düvel-i mütelifece müsareaten karar ittihat olununcaya kadar, terk-i silah etmenin hiçbir suretle muvafık olamayacağı kanaati kat'isindeyiz.

Saniyen Sivas Kongresi'nin son günlerde ittihaz ve kabinenin hukuk ve âmal-i milliyeyi muhafaza iktidarında bulunmadığından hemen tebdilini natık olan kararını ve karar-ı vâkiin infazına değin hükümetten kat alâkayı mutazammın tekliflerini uzun boylu tetkik ettik. Husus-ı mezkûr hakkında halen lâzım gelen malûmatı haiz olmadığımızdan ve meselenin dergar olan ehemmiyetine binaen şimdilik ittihaz-ı karar için hiçbir teklifte bulunamayacağımızı heyet-i umumiyenin nazar-ı tasvibine arz eyleriz.

Heyet-i Merkeziye'nin İlk İçtimaında
İttihaz Ettiği Mukarrerat
6 Teşrin-i Evvel 1335

Binayetullah-ı teâlâ bugün içtima eden **Redd-i İlhak Harekât-ı Milliye Heyet-i Merkeziyesi** berveçh-i âti ittihaz-ı mukarrerat eyledi: İçtimada Honaz, Ahmed Ziya Karasu, Tahsin Hulki Acıbadem, Kâmil Dinar, Ali Rıza Kala-i Tavas, Hacı Sa-

dık Nazillili Ömer Lütfi Buldan, Osman Sarayköy, Mustafa Sultanhisar, Ali Zührü Sarayköy Mustafa Nazmi Bey ve Efendiler.

Sıhhiye Şubesine: Kala-i Tavas Murahhası Hacı Sadık, Dinar, Ali Efendiler intihab olundular.

Riyaset maiyetindeki kitabet için, Sami Bey ve Mehmed Efendinin sandık eminliğine bil-intihap muhassas maaşla tayinleri karargir oldu.

Heyet-i Merkeziye Nizamname-i Dahilisi

Madde 1 – 23 Eylül 1335 tarihinde Nazilli'de inikad eden kongre mukarreratı ahkâmına tevfikan merkezi şimdilik Nazilli'de bulunmak üzere Harekât-ı Milliye, Redd-i İlhak Aydın ve havalesi heyet-i merkeziyesi ve heyet-i mezkûreden, maliye, levazım, teşkilât, istihbarat, sıhhıye ve teftişat şubeleri namları ile birer encümen teşekkül etmiştir.

Madde 2 – Riyasetle encümenlerin vezâif-i umumiyesi ve yekdiğerine merbutiyeti derecât-ı berveçhi zirdir:

Madde 3 – Heyet-i merkeziye reisi, rey-i hafî ile intihap olunur. İhraz-ı ekseriyet eden zat riyaseti deruhte eder ve gaybubeti halinde encümen rüesâsından birini tevkileder.

Madde 4 – Riyaset, heyet-i umumiyenin müzakeratını hüsnü suretle idare etmekte, heyetinin münakaşat-ı fikriyesinin bir mecrayı salime sevkini kendine bir vazife-i yegâne bilir.

Madde 5 – Esna-yı müzakerede, müzakereyi ihlal edecek müdahelât-ı ref ve bu hususta hin-i hacette ihlal-i müzakereyi badi olan zatın meclis-i müzakereden hariç bulunmasını emir eder.

Madde 6 – Müzakeratta bütün âzâ bir rey sahibi ve herkes reyini serbest beyan etmekte muhtar olup hiç kimse diğerinin reyini ihlal kuvvetini hâiz, değildir.

Madde 7 – Riyaset, bilcümle merakiz ile vukubulacak muhaberât-ı umumiyenin vasıtasıdır.

Madde 8 – Riyaset, bütün encümenlerin vezâif-i mevduasına hüsn-i îfâ edip etmediklerini murakebe hakkını haizdir.

Madde 9 – Encümenlerde görülecek gayri münasip ve nizamnameye muvafık olmayan ahvalde encümenler, riyaseti ikaz ve lede-l-hâce heyet-i umumiyece müzakereye vâzı hakkını haizdir.

Madde 10 – Heyet-i merkeziye âzâsından olan her zat temsil edeceği memleketin **numûne-i iffeti** olmasının tabiî bulunduğu cihetle gerek menafi-i vataniyeyi ve gerek **haysiyet ve şeref-i zâtiyi** muhil bir halin suduru tasavvur edilmek bile vârid-i hatır olamazsa da böyle bir halin hin-i istişmasında, evvela riyaset tarafından o zâta hafiyyen, ikinci defasında yalnız encümen içerisinde, üçüncü defasında heyet-i umumiye muvacehesinde icra-yı tenbihat ve nasayih olunduğu halde kârgir-i tesir olamazsa cezaen o zat-ı hizmet-i vataniyeden uzaklaştırmak ve mensup olduğu heyet-i milliyeden ihraç ettirmek selâhiyetini hâizdir.

Madde 11 – Madde-i kabıkadaki ahval taraf-ı riyasetten vâki olursa heyet-i umumiyenin kararıyla evvela riyasetten iskat olunur.

Madde 12 – Bütün encümenlerin yekdiğerine olan revatı-ı kalbiyeleri ancak içinde bu felâketli günlerimizi mübeddil-i saadet edebileceğinden her encümenin

yekdiğerinin işlerini teshilen muavenet-i mütekabilede bulunmaları lâzımdır.

Madde 13 - Encümenlerin vezâif-i müstakil ve serbest olup, ancak hallinde müşkülât görecekleri mesâilin heyet-i umumiyede müzakeresini bittakrir heyet-i merkeziye riyasetine arz eder. Riyaset bu takriri müzakere-i umumiyeye vaz ile mükelleftir.

Madde 14 - Heyet-i merkeziye riyasetinin taht-ı riyasetinde olmak üzere rüesâ-yi encümenden mürekkep bir heyetin muamelât-ı umumiyeye müteallik mesailin müzekere etmesi teshil-i müzakereye badi olacağından evvel emirde bu komisyonda müzakere olunan mesâilin heyet-i umumiyeye arzı iktiza eder ise de verilecek karar üzerine heyet-i umumiyeyi toplamak, rüesâ-yi encümen müzakerat meselenin halline kâfi görülür ise encümenlere ve ledelhace mülhakata tamim ve tebliğ etmek hususu heyet-i merkeziye riyasetine aittir.

Madde 15 - Eyyamı ve saatı işgali mutazammın cetvel-i taraf-ı riyasetten bittanzim tebliğ olunur.

Madde 16 - Encümenlerdeki zevatın vazifelerine halel gelmemek şartıyla bir iki gün infikâkleri iktiza eder ise encümen rüesâsının mezuniyeti ile gidebilir ve riyaset-i umumiyeye encümen riyaseti tarafından arz-ı malûmat olunur. Üç günden fazla infikâk edeceklerin mezuniyetleri ve rüesâ-yi encümenlerin infikâkları behemehal heyet-i merkeziye riyasetinin mezuniyet ve müsaadesine vabestedir.

Madde 17 - Esbab-ı meşruaya müsteniden her bir âzâ tarafından vuku bulacak istifalar, heyet-i umumiyece kabul olunabilir.

Madde 18 - Bâlâdaki nizammane-i dahili ile, merbut bulunan encümenler nizamnamelerine umumun harfiyen riayet etmesi lâzımdır.

26 Kanun-ı Evvel 1335 tarihli İlave Olunan Mevad

Madde 19 - Heyet-i milliyelerce heyet-i merkeziye âzâlığına tayin buyurulacak zevatın, memleketin mukadderatını cidden takdir ve tedvire muktedir olacak derecede evsaf ve mezaya-yı haiz bulunması.

Madde 20 - Heyet-i merkeziye âzâlarının mensup oldukları heyet-i milliyelerce hod-be-hod tebdili cihetine gidilemez. Ancak tebdilini istizam eden bir hal varsa esbab-ı mucibesiyle heyet-i merkeziyeye bildirildikten ve heyet-i umumiyece ba-de'l-müzakere kanaat hasıl olduktan sonra teddil ve mahalline diğeri gönderilmek üzere riyaset-i umumiye tarafından tebliğ olunur.

Madde 21 - Birinci maddede mebsut şeraiti haiz âzâ intihabında dûçar-ı müşkülât olan heyet-i milliyelerce heyet-i umumiye kararıyla namzet irae edilir.

Maliye Encümeni Nizamnamesi

Madde 1 - Heyet-i merkeziyenin taht-ı emrinde bulunmak ve cephe ve gerideki kıtaat-ı milliyenini masarifat-ı zaruriyesiyle herakât-ı milliye Redd-i İlhak heyetinin vezâif-i vataniyesini hüsn-i îfâ uğrunda mâlen yapacağı fedakârlığa nakit tedarik ve celbi maksadıyla bir reis ve iki müdürden mürekkeb bulunmak ve masarifat ve makbuzat şubeleri namlarıyla tevsim olunmak üzere bir heyet-i maliye teşekkül etmiştir.

Madde 2 - Heyet-i maliye bilumum sarfiyat usulüne muvafık senedâta müstenit olmak üzere sarfiyat şubesi müdüriyetin tasdiki ve encümen riyasetinin em-

riyle vezneden tesviye ve îtâ eyler.

Madde 3 – Heyet-i maliye bu husus için muvazzaf bir sandık emini ve muhasip vazifesiyle muamelât-ı tahririyeyi îfâ etmek lüzumu kadar ketebe istihdam eder. Muvazzafan istihdam olunacakların miktar-ı tahsisat-ı heyet-i umumiyenin kararıyla tayyün eder.

Madde 4 – Encümen-i milliye, şube müdiranının riyasetin emrinde içtimaı suretiyle vukubulacak mali müzakere, encümeni, netayicini icabında heyet-i umumiyeye arz ile dere olunacak muavenet-i naktiye ve ayniye hususunda heyet-i merkeziyeden teshilât talep eyler.

Şubelerin Vezaifi

Madde 5 – Makbuzat şubesine bir, sarfîyat şubesine iki numara verilerek numaralara izafeten ünvanları tevsim kılınmıştır.

Şube 1:

Madde I – Bir şube, bir müdür ve iki âzâdan mürekkep olarak teşekkül eder. Heyet-i merkeziyeye merbut ne kadar heyet-i milliye varsa bunların istaat-ı maliyelerini ve derecesini kayd-ı resmî veya malûmat-ı mevsuka-i sahiha ile tespit ettikten ve her heyet-i milliyenin tahammül edeceği miktarı tetkik ve tayin eyledikten sonra, heyet-i umumiyece bera-yi müzakere defterini ba takrir riyasete taktim ve sandık mevcuduna nazaran ihtiyacat-ı naktiyeyi bildirir. Vezneye teslim olunacak bilumum varidat için teslimat müzekkeresi tanzim veya evrak-ı müteallikasını vezneye havale eder. Sandık mevcudunun daima doğru olarak malûmat verebilmek için ittihaz-ı tedabir eder. Tevzi olunan mebaliğin gelen ve gelmeyen miktarından daima riyaseti haberdar eder.

Madde II – Teberruat-ı ayniye dahi nakit makamında olup bunları da ait olduğu heyet-i milliyenin hesabına yürütülerek ona göre hesabat-ı umumiyenin tanzimini temin eyler.

Teberruat-ı ayniye vürût edip de sarf olunamayan ve ambarda çürümek ihtimali bulunan veya lüzumundan fazla olduğu tebeyyün eden mevadd-ı gıdaiyeyi füruht etmek ve bunu nakte bittahvil vezneye koymak, tesbit-i defter etmek bu şubenin cümle-i vezaifîndendir. Ancak bu hususu levazım heyeti tarafından ba müzakere heyet-i merkeziye riyasetine araz ve riyasetin havalesi ile îfâ edilir.
Bedalet-ı naktiye-i askerîiyenin celb ve cemi de bu şubeye ait vezâiftendir.

Şube 2:

Madde 6 – Bu şube dahi varidat şubesi gibi, bir müdür ve iki âzâdan mürekkeptir.

I – Şu şube bu gün sarfîyattan mesuldür. Sarfiyatın levazım heyetine her ay veya şuabat-ı sairenin ibraz edeceği musaddak senedat veya ilmühabere müsteniden defter-i mahsusuna kayıt ve sarfını tasdik ettikten sonra encümen riysetine takdim eder.

İndelicab heyetten birinin talebi üzerine mazbata mukabilinde avans olarak sarfîyatta bulunulur. Sarfîyat için iaşe ve teçhizat kısımlarını gösterir birer defter gösterilir.

II – Heyet-i merkeziyenin göstereceği lüzum üzerine masarifat- müteferrika için ayrı bir defter kayıt eder. Her hafta masarifat-ı umumiyesini irae eder, bir de

icmal defteri bulundurur ve bununla her an için masarifat-ı umumiye yekûnundan riyaseti haberdar eder.

İstihbarat Encümeni teşkilâtı

Madde 1 - Halen Nazilli'de münakit Harekât-ı Milliye Aydın Havalisi Redd-i İlhak Heyet-i Merkeziyesi'ne merbut ve miktarı kâfi fahrî ve muvazzaf yazıcı ve kâtipler ile bir encümen reisi birer müdür (ve heyet-i merkeziye âzâlarından tayin olunacak âzâlardan) birinci, ikinci şubelerden mürekkep istihbarat encümeni teşekkül etmiştir.

Madde 2 - Erzak, iaşe, melbusat ve teçhizat gibi ordu levazımına taalluk eden muhaberattan gayri teşvik ve tergibe, irade-i milliyeyi ihtiva eden dahili ve harici siyasete müteallik bilumum telgrafnameler ile muharrerat, ya heyet-i umumiyede kıraat veya heyet-i umumiyede kıraati icap etmezse heyet-i merkeziye riyasetinin ilâm ve derkenarından sonra istihbarat encümenine gönderilir.

Madde 3 - Evrak-ı muhavvel meyanında siyaseten halli iktiza eden mevad evvel emirde müdiranının içtimaiyle encümen riyasetinin taht-ı idaresinde vuku bulacak müzakereyi müteakip tarz-ı tahrir kararlaştırıldıktan sonra riyaseti umumiye vasıtasıyla heyet-i umumiyeye arz olunmak üzere zirde muharrer şube-i muvazzafası tarafından kaleme alınır.

Madde 4 - Alelusul tâmimler, müzakere ile vakit geçirmemek için şubesi tarafından kayıt ve tahrir ve heyet-i merkeziye riyasetine encümen riyasetinin delâletiyle takdim olunur.

Madde 5 - Ledelhace seyyar memurları nezdinde bulunmak üzere heyet-i merkeziyenin mülhakat ve Rumeli ve Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti mümessillikleri ile olan şifresinin bir suretini münasip görürse riyaset-i umumiye istihbarat encümenine mahrem olarak îtâ ve bunun hariç ve düşman ellerine geçmesinden encümen riyasetini mesul eder.

Madde 6 - İstihbarat encümeni vezaif-i resmîyesi itibariyle adeta membir matbuat müdafaa heyeti demek olacağından evrakını hüsn-i muhafaza ve kuyudatın tespit etmek üzere, muvazzaf bir kâtibin encümene ithali tensib kılınmıştır. Maaşı alelâde kâtibler gibi heyet-i umumiyece taht-ı karara alınacaktır.

Madde 7 - Şubelerin vezaifi:

Şube 1:

I - Bilimum heyet-i milliyelere yazılacak tamimler tanzim ve encümen riyasetine takdim eder.

II - Ceraid-i mahâliye ve Osmaniye'ye (adını hatırlayamadığım bir gazete, Nazilli'de heyet-i merkeziye tarafından çıkarılmakta ve bir matbaa işletilmekte idi.) Türk ve Müslümanların uğradığı mezâlimi musavver makaleler tertip ve tahrir eyler.

III - Yazılan makalat ve muharreratın suret-i umumiyesinin, heyet-i umumiyede kıraati çok zaman ziyaını mucip ve bilhassa mevadd-ı mühimmenin müzakeresini tehire badi olabileceğinden heyet-i merkeziye riyasetine bera-yi mütalâa takdimini müteakip riyaseti mumaileyhadan heyette kıraati iltizam buyuruluyorsa ol vakit heyet-i umumiyede kıraat olunur. Ancak yazılan maddenin şekli umu-

misinde ilişecek bir cihet görüldüğü takdirde, cümle tashihi ile iştigal olunmaz. Bu tashih ciheti riyaset-i umumiyenin ilk mütalâasında ikmal olunur. Muamelat ikmal olunduktan sonra riyaset tarafından ikmal ettirilir.

IV – Dersaadet ve Vilayet-i Şâhâne ve memâlik-i ecnebiyede münteşir ceraid-i mutebereye abone olmak ve bir iki ajans elde etmek için bu şubeye hak ve salâhiyet verilir:

V – Şube müdürü, şubeye ait bütün muamelâtın intizamından mesul olup, evrakın zayi olmamasına itina eyler.

VI – Bera-yı tahrir şubeye tevdi olunan evrakın o gün akşamına ve nihayet ertesi gün öğleye kadar ikmal ve tahriri mecburidir.

Madde 8:

Şube 2:

I – Teşviki ve tergib için kuraya varıncaya kadar yazılacak ilannameleri tanzim etmek bu şubeye aittir. Memleketin ferdî, içtimai dertlerine devâsâz olacak bilumum resail ve beyannameleri cem ve tevhit ve icabeden mahallere isal için mütemadi ve azami gayret sarf eder.

II – Masum ve İslam Türk milletinin maddeten uğradığı felâketlerin vesaikini cem ve bütün millete tevzie ve ceraid-i yevmiye ile haftalık musavver cerîdelere nakline vesatet eder. Bunun için şimdilik müstensih usulüne müracaatı zaruridir. İleride heyet-i merkeziyeye rapt edilecek bir matbaa dahi bu şubenin taht-ı emrinde bulunacaktır.

III – Memleketimizin usul-i ruhiyesini tetkik etmek üzere gelecek bilcümle ecânible mümkün olduğu kadar temas ederek beşeriyet ve medeniyetin en yüksek hesailine sahip bir millet olduğumuzu ispat edecek teşebbüsatın cümlesine müracaat eder.

IV – Gerek merkez ve gerek mülhakatta saadeti müstakbelesini kâfil tezahürat-ı milliyede bulunmak icap ettiği takdirde heyet-i merkeziye riyasetinin malûmatıyla derhal teşebbüs ve vesaitini ihzar eyler.

V- İstihbarat encümenine tevdi olunan heyet-i merkeziye mahrem esrarının harice ifşa olunmamasından, diğer şubede olduğu gibi bu şube dahi mesuldür.

VI- Evrak ve vesaikin hüsn-i muhafazası hakkında diğer şubedeki madde aynen bu şebeye de şâmildir.

Madde 9:

Şube 3:

Fotoğraf ve Seyyar Memurlar:

I – Bazı şenayi-i hunharenin fotoğraflarını almak üzere uzak ve yakın mahallere gidebilecek bir fotoğrafçı bu şubeye merbuttur.

II – Encümen reisinin talebi ve heyet-i merkeziye reisinin muvafakati ile şubeden birer zat haricen teşvikte bulunabilmek ve hukuk-ı milleti müdafaa edebilecek vesaiti ihzar eylemek üzere seyyar bir halde münavebe edebilir.

III – Bunların yevmiye ve harcırahları heyet-i umumiyede takarrür ettirilir.

IV – Taşraya gidecek teşvik ve tergib memurlar heyet-i merkeziyenin kudsiyeti maneviyesini suiistimal edecek her türlü harekâttan tevakki eder.

V – Bu şube ecnebi muhabirleriyle de temas etmeye gayret ve menafi-i vataniyeyi hâdim teşebbüsatın hüsn-i neticeye iktirarına bezl-i hizmet eyler.

VI – Seyyar memurların uzun müddet gaybubeti muvafık olmayıb keşti güzar ideceği mahallerin budiyeti gözetilerek işin ehemmiyetine göre takdir olunacak müddet zarfında avdet etmeye ve avdetinde görülmüş olan işleri ba rapor heyet-i umumiyeye arz olunmak, üzere encümen riyasetine tafsilatıyla bildirmeye mecburdurlar.

Madde 10 – Encümenin bilcümle vesait-i kırtasiye ve malzeme-i tahrireyisi encümenin talep senediyle levazımdan tesviye ve îtâ olunur.

Madde 11 – Teşvik ve tergib için icabeden masârifât-ı mübreme, encümen müzekkeresi üzere, heyet-i umumiyede takarrür ettirildikten sonra heyet-i merkeziye riyasetinin tasdikiyle vezneden tesviye olunur.

Teşkilât Nizamnamesi

Madde 1 – Harekât-ı milliye Redd-i İlhak Aydın ve havalisi heyet-i merkeziyesinin nizamname-i dahilisinde musarrah olduğu veçhile, heyet-i merkeziyeye merbut olarak berveçhi ati bir teşkilât encümeni vücude getirilmiştir.

Madde 2 – Encümen bir reis ve iki şube ve her şube de bir müdür ile iki âzâdan mürekkeptir.

Madde 3 – Encümen vazifesini hüsn-i îfâ için askerden, bulunamadığı takdirde vezâif-i tahriyede istihdal edilmek ve maaşları heyet-i umumiyece takarrür ve tayin ettirilmek üzere lüzumu kadar kâtip istihdam eder.

Madde 4 – Encümen reisi, şuabat umurunun hüns-i tedviri vezâifi ile mükelleftir. Vezâif-i umumiyeden başka, bir de talimat-ı hususiye îtâ eder.

Madde 5:

Birinci Şubenin Vezaifi

I- Bilcümle heyet–i milliyeden lâzım gelen tevellütliler efrat miktarını tespit ve millî ordu ihtiyacatını, her heyet-i milliyenin mevcudu nazarı itibara alınarak Kuva-yi Milliye Kumandanlığı'nın talep ve iş'arını tervicen müsaî bir surette tevzi ve celb eder.

II- Her heyet-i milliyenin cepheye sevk ettiği efrat miktarını bilmek için heyet-i milliyelerden icabeden kuvve-i umumiyeleri talep eder.

III- Mekkari ve binek hayvanatının ihtiyacat nispetinde tevzii ve miktar mahallerini mübeyyin bir defterin tutulması ve her heyet-i milliyenin tahammülü nisbetini nazarı dikkate alarak muamele hususuna hizmet eder.

IV- Bu şubenin ordu mevcudundan haberdar olması lâzım olduğundan mevcudun istihsali için teşebbüsat-ı lâzimede bulunulur. Ve bu mevcudu pek mahrem olan dosyasında hıfzeder.

V- Heyet-i merkeziye âzâ ve müstahdemini ile heyet-i milliyeler âzâsının esâmisini ve bütün müessesatı bir defter-i mahsusa kayıt ve tespit eder.

VI- Yeniden vukua gelecek teşkilât listesine nazaran tanzim ve teşkilâtın hitamına kadar efrat ve hayvanatın kadrosu mucibince muhafaza edilmesi hususunu

ikinci şubeye tevdi ve havale eyler.

VII- Teşkilât-ı hitam bulan müessesat veya kıtanın hitamı teşkilâtını müteakip defteriyle beraber efrat ve hayvanatı ait olduğu mahale tevdi etmek üzere ikinci şubeye verir. Ve dosyasın ... (gerisi silindiğinden okunamadı).

İkinci Şubenin Vezâifi

Madde 6 – Bu dahi bir müdür iki âzâdan mürekkiptir.

I- Cepheye sevk olunacak efradın tirenden hin-i ihracında ve yahut karadan geldikleri halde mevcut ve evrakını alarak encümen riyasetine tevdi eylemek ve oradan alacağı emre göre hareket etmek, zaruret halinde zaman gayri müsait ise icabını hemen îfâ ve neticeden riyaseti haberdar etmek vazifesidir.

II- Cepheden mezunen veyahut tirenle gelen efradın irkâb ve sevki ile miktarını her gün encümen riyasetine bildirir.

III- Yeni teşkil olunacak kıtaat veya müessesata peyderpey vürut eden efrat veya hayvanatı hüsnü muhafaza etmek ve teşkilâtın hitamına kadar her gelen efradın miktarından encümen riyasetini malûmattar etmek veya verilecek emir üzerine lâzım gelen mahalle sevk eylemek ve defterini tutmak bu şubeye aittir.

IV- Sevk olunan efrat veya hayvanatın sevk pusulalarını mahallerince tasdik ettirdikten sonra encümene tevdi etmek lâzımdır. Bunun için bu şube emrinde bir misafirhane bulunacak ve bu misafirhane mevcudu sevk memuru tarafndan her gün encümene bildirilecektir.

V- Misafirhanedeki efradın iaşeleri, gösterilecek lüzum ve ihtiyaç üzerine levazım encümenince temin edilir.

VI- Şevkiyat için muayyen olan tiren zamanlarından istifade edilecek ve fevkalâde halâtta tiren-i mahsus ihzar ettirilmek üzere encümene bildirilecektir.

Teftişat Encümeni Nizamnâmesi

Madde 1 – Halen Nazilli'de münakit herekât-ı milliye Aydın ve havalisi Redd-i İlhak Heyet-i Merkeziyesi'ne merbut olmak bervech-i ati bir encümeni teftişat teşekkül etmiştir.

Madde 2 – Bu encümenn bir reisi dört âzâ ve bir kâtibi bulunacaktır.

Madde 3 – Berveçh-i ati hususat, encümenin daire-i teftiş ve takibine dahildir.

I- Şuabat-ı merkeziye ve heyet-i milliyelerin muamelat-ı hisabiye ve umumiyelerini, nizamname mukarreratına ve tebligat-ı umumiyeye tevfiki hareket edip etmediklerini.

II- Mübayaatın suret-i mutedilede yapılıp yapılmadığını,

BELGE 18

Mustafa Kemal Paşa'nın
Erzurum'dan Alaşehir Kongresi'ne gönderilen ve
Anadolu'nun muhtelif yerlerinde yapılan kongrelere ve
Kuva-yi Milliye'ye mani olmak yolunda
hükümetin tutumunu gösteren, Nâzır Adil Bey tarafından
muhtelif mutasarrıflıklarına yazılan yazılar.

Belge Sıra No: 18
Bak. 7. Cilt, s. 105.

Erzurum
24 Ağustos 1335 (1919)

Ali Fuat Paşa Vasıtasıyla Alaşehir Kongresi
Riyasetine

Alaşehir'deki içtima bütün vilayat-ı şarkiye halkı üzerinde pek samimi bir tesir uyandırmaktadır. Esasen İzmir için kalbi kan ağlayan bura halkı bu teşebbüse bütün ruh ve mevcudiyetiyle müzahirdir. Hissiyatımızın mezkûr heyete iblağına tavassut-ı âlîlerini rica ederiz.

Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk
Heyet-i Temsiliyesi namına
M. Kemal

Kongreler Karşısında İstanbul Hükümeti

No.: 1140 Dersaadet

Karasi (Balıkesir) Mutasarrıflığı'na,

Yunanlıların muvakkatan işgal ettikleri mahallerin kasr ve tahdit dairesi ve irtikâp eyledikleri envai fecayi hakkında mahallerinde tahkikat-ı adilâne ve bîtarafane icrası için hükümetçe evvel ve âhır vâki olan siyasi teşebbüsat üzerine izamına konferansça karar verildiğini kendisine bildirdiğim muhtelit komisyon İzmir'e dahil olmuştur.

Komisyonun riyasetinde bulunan İngiliz Generali Milen refakatindeki diğer generaller, bazı zabitleri lieclittahkik (tahkik için) icap eden mahallere göndereceğini bilifade (söyleyerek) bunlara her gûna teshilatın îfâsı (kolaylıkların gösterilmesi) için Osmanlı memurlarına hemen tebligat icrasını ve elyevm Yunanlıların muvakkaten işgal ettikleri mahaller haricinde bulunan çetelerin acilen dağı-

tılması ve ahâlinin iştiraklerinin men'i sebeplerinin istikmalini şediden ve musirren talep eylemiştir.

Teşkilât-ı milliye namı altında toplanan kuvvetlerin gecikmeden dağıtılması hakkında hükümetçe evvel ve âhır vâki olan tebligatın nasıl bir siyasi lüzumu kat'iye müstenit bulunduğunu ve vâki ihtarların infazında teehhür vukuunda memleketçe azim mazarrat tahaddüs edeceği General Milen'in ifadesiyle teeyüt eylemektedir.

Ahval-i dahiliye ve hariciyemizi ve siyasi icapları nazarı teemmül ile görebilecek dahili ve harici siyasetimizi ona göre tanzim ve idare edebilecek ancak hükümettir. Onun haricindeki her kimse, hatta mühim mevki işgal eden mülki ve askerî memurlar bu hakayika (gerçeğe) tamamen muttali olamayacakları, binaenaleyh ne kadar isabetli fikre malik olsalar dahili ve harici siyaset icaplarını ve bunlar arasındaki münasebet ve ilcaatı zimam-ı idareyi elde tutan ve millet ve memleketin mukadderatının yegâne mes'ulü ve karîben içtima edecek meclis-i milliye hesap vermeye mecbur olan hükümet kadar ihata ve takdir edemeyecekleri ve bu cihetle hükümetin mukayyeratına mugayir fikir ve mütalâaları icab-ı hamiyet-i vatanperveriye muvafık olsa da mukteza-yi siyaset ve menfaate tevafuk eyleyemeyeceği bedihiyattandır.

İşte 'teşkilât-ı milliye' ve kongre meseleleri ve hazâyıkın şâyân-ı dikkat ve ibret olan delillerindendir. Lihâza şurada, burada her ne sebep ve maksatla olursa olsun toplanan gayri resmî kuvvetlerin behemehal dağıtılması ehem ve elzem olduğuna dair vâki olan iş'aratın kemâl-i ehemmiyetle nazar-ı dikkate alınarak infazına müsaraat ve gayret etmek umum mülki ve askerî memurların önde gelen vazifeleridir.

Ahâlinin temin-i hayat ve hukukuna gelince, bunun için icap eden tedbirlerin ittihazı münhasıran hükümete aittir. Bu bapta Harbiye Nezaret-i celîlesinden icap edenlere ekîden tebligat icra edilmiştir. Şu halde 'teşkilât-ı Milliye' vesaire namları ile vukua getirilen toplantıların, memleketin muhafazası gayesine müstenit olduğuna dair serd olunan mülâhazat dahi varit değildir.

Keyfiyet evrak-ı hususiye ve tab ettirilecek ilannameler vesair vasıtalarla herkesin anlayabileceği lisanla hemen neşir olunarak, hakayik-i mesrûdeden haberdar olmayan malûm efrad-ı ahâlinin, ahval ve icabat-ı siyaseyeyi takdir edemeyen bazı kimselerin menafi-i memlekete pek muzir olan teşvik ve tahriklerine kapılmamaları sebeplerinin hemen her suretle istikmali (tamamlanması) elzemdir.

Hiçbir fikri olmayıp, fikir delâletine uğrayan ve bu gibi zararlı teşebbüsleri memleketin menafiine muvafık zanneden erbab-ı teşvikin ikazı ve mukteza-yi hamiyet ve muvafık menfaat zu'munda bulundukları hareketlerden memleket için tahaddüs edecek netayic-i vahimeden kendilerinin nadim olacaklarının, fakat felâketen vukuundan sonra nedamet ve ricatten hiçbir faide hasıl olamayacağının bu gibilere suret-i mahsusada ifhamı ve General Milen'in İtilâf Devletleri namına tahriri ifadelerinin nazarı dikkat ve hamiyetlerine vaz'ı muktazidir.

Bâlâda münderiç esbab-ı muhimmeye ve izahat-ı milliyeye karşı teşvikat ve tahrikata devam edenler olursa, kanuna mugayir vatanın selâmetine pek muzir bir harekete kasden ve suifikre binaen temerrüd ettiklerini ispat eylemiş olcaklarından, bu gibilerin her kim olursa olsun derhal ahz-ı girift edilerek (yakalanarak) haklarında terettüp edecek ahkâm-ı kanuniye tatbik olunmak üzere mahfuzen ve serian Dersaadet'e (İstanbul'a) izâmları lâzımdır.

Harbiye Nezareti'nden memurîn-i askerîyeye de bu yolda tebligat icra edilmiştir. Bu tebligatı umum memurin-i mülkiyenin, memurin-i askerîye ile müttehiden ve harfiyen tatbikine müsaraat eylemeleri tavsiye olunur.

8 Ağustos 1335 (1919)

Nâzır
Adil

Denizli Mutasarrıflığı'na

Şifre No 1

Horan Mutasarrıf-ı sâbıkı Hacim ve rüfekasının imzalar ile şehri halin onunda bütün sancak kazalarının iştirakiyle Alaşehir'de inikat edecek umumi kongreye davet-i mutazammın telgraflar çekildiği haber veriliyor. Tedabir-i lâzime ittihazı ile bu içtimaın men'i matluptır.[6]

13 Ağustos 1335 (1919)

Nâzır
Adil

BELGE 19

Amiral Webb'in Anadolu'daki millî hareket karşısında alınması icab eden tedbirler ve mütalâalarını Lord Curzon'a bildiren 17 Ağustos 19119 tarihli mektubu.

Belge Sıra No: 19
Bak. 7. Cilt, s. 114.

No. 486

İstanbul'da Amiral Webb'den Lord Curzon'a
(28 Ağustos'da alınmıştır)

No. 1457, Tel. (121950/70100/44)

İstanbul, 17 Ağustos 1919

Muhterem Lord Hazretleri,

1- 9 Ağustos tarih ve 1327[7] sayılı telgrafınızla 17 Ağustos tarih ve 1919[8] sayılı telgrafıma atfen muhtelif vesilelerle Türk Hükümetine Hıristiyanların katliamının önüne geçecek tedbirlerin alınması mesuliyetinin kendilerine raci bulunacağını belirtmiş olduğumu bildirmekle kesbi şeref eylerim. Bu gibi hadiselerin tekerrürünün ancak Avrupa'da Türkiye aleyhindeki kanaatı daha da kamçılayacağını işaret ettim. Sadrazam ile Heyet-i Vekile bu hususu ve asayişi ihlal eden hareketlerle katliamların Türk menfaatleri ve emellerine zarar verecek mahiyette olduğu hakikatini müdriktirler. Bu mevzuda kuvvetli teşebbüslerde bulunmaya devam etmekteyim.

2- Asıl müşkülât Türk Hükümeti'nin bu gibi hadiselerin ciddiyetini idrak edememesi keyfiyetinden değil, fakat daha ziyade otoritesi olmamasından ve kararlarını Anadolu'nun birçok bölgelerinde tatbik mevkiine koyamamak aczinden ileri gelmektedir.

3- Uşak civarında Hıristiyanların öldürülmesi ile ilgili bu durum üzerine Türk Hükümeti asayişi iade ve idame ettirmek üzere Afyonkarahisar'dan 23. Tümen'e bağlı 1500 kişilik bir kuvveti sevk etmek için müsaade talep etti. Buna muvafakat edilemezdi. Zira, General Milen'in kanaatine göre, ki ben de bu hususta tamamiyle mutabıkım, bu kuvvetlerin Yunan işgal ordusuna mukavemet etmekte olan çetecilerle dava birliği yapmaları tehlikesi varid idi. Maamafih karışıklığa son vermek üzere müessir bir tedbir almak için hükümetin elinde ordudan başka bir imkân mevcut değildi ve İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalini müteakip zuhur eden hadiseler neticesinde orduda meydana gelen hissiyat o derece şiddetli idi ki işgale karşı Türklerin vâki ayaklanmalarını bastırmak maksadıyla bunların bir kısmının işgal mıntıkası civarında kullanılmasına müsaade etmek katiyen şâyân tavsiye değildir.

4- Zaman geçtikçe daha da berbat bir hal almaya yüz tutan Anadolu'daki bugünkü gayrimüsait durumun doğrudan doğruya Aydın vilayetinde Yunan kuvvetlerinin mevcudiyeti keyfiyetinden ve maalesef kendilerinin muhtelif zamanlarda suçlu oldukları şâyânı teessüf aşırı hareketlerinden neş'et ettiğine kaniyim.

5- Birbirine muhalif çeteler tarafından çarpışmaların devam ettirileceğini beklemekle beraber muayyen askerî işgal sahalarının tahdit edilmesi keyfiyetinin mahallî bakımdan daha sakin bir durum meydana getireceği umulmaktadır.

6- Maamafih Aydın vilayetinin dahilinde ve etrafındaki mahallî şartların İtalyan işgalinden ziyade Yunan işgalinin devam keyfiyetinden meydana geldiğini tebarüz ettirmeliyim. Başlıca tesirleri Müttefiklerin durumunu tehlikeye düşürmek, Türk Hükümeti'nin otoritesini ciddi şekilde zayıflatmak, Aydın'dan gayri bölgelerde milliyetçilik ve kanunsuz hareketleri artırmak ve Müttefiklere karşı Türklerin hissiyatını kışkırtmak sadedinde azami derecede istifade ettikleri bir kozu İttihat ve Terakki Komitesi üyeleri ile Müdafaa-i Millî liderlerinin eline tevdi etmek olmuştur.

7- Hangi partiye mensup ve siyasi sempatileri ne merkezde olursa olsun her Türk'ün Yunan ve İtalyan işgallerine hak ve adaletin ihlali nazarı ile bakmakta samimi olduğu hakikatı gözden kaçırılmamalıdır.

8- Bugün Müttefiklerin Türkiye'de karşılanmakta oldukları müşkül durumun Yunan ve İtalyan kuvvetlerinin Küçük Asya'dan geri çekilmelerini sağlayacak bir anlaşmaya varılması ile bir hayli düzeleceğini zannediyorum. Bu geri çekilme keyfiyeti aynı zamanda Hükümetin prestij ve otoritesini kuvvetlendireceği gibi dayandığı başlıca esbabı mucibeden Müdafaa-i Millî Komitesini mahrum edecek ve doğrudan doğruya bu kuvvetlerin karaya çıkarılması neticesi olan bugünkü durumun sona erdirilmesine geniş ölçüde müessir olacaktır.

9- İtalyan ve Yunan kuvvetlerinin geri alındığı havalide bir miktar Müttefik subayının mevcudiyeti keyfiyetinin misilleme hareketlerini önlemeye yarayacağı kanaatindeyim. Türk Hükümeti de asayişi temin etmek sadedindeki tedbirlerinde profesyonel çeteciler ile İttihat ve Terakki Komitesi liderleri hariç, bilumum unsurların müzaharetine sahip olacaktır.

10- Bugünkü duruma göre ne Müttefikler ne de Türk Hükümeti vilayetlerdeki kargaşalık ve karışıklıkları bastıracak bir durumda değildir. Askerî bir işgale girişmeye hazır olmadığımız takdirde bu vilayetlerde Hükümet otoritesinin iadesi zaruri olup, Yunan ve İtalyan kuvvetleri bir tahrik ve huzursuzluk saiki olarak kaldığı müddetçe mutedil Türk unsurlarının müzaharetinin kazanılabilineceği herhangi bir tedbir düşünemiyorum.

11- Bu teklifin tatbik mevkiine konulmasının Yüksek Konsey tarafından üzerine mutabık kalınmış olan kararın değiştirilmesi manasını tazammun ettiğini Yunanlılar ile İtalyanlar arasındaki izzetinefis gibi diğer birtakım mülâhazaların da varid olduğunu ve askerlerinin geri alınması keyfiyetinin bu memleketlerdeki halk efkârı üzerinde meydana getireceği tesiri müdrik bulunmaktayım. Bu mülâhazalara atfolunacak önem hakkında hiçbir mütalâada bulunamam. Müttefiklerin Türkiye'de karşılaştıkları en ciddi müşkülü ortadan kaldırmak için yegâne müessir çarenin ileri sürülen teklifi tatbik mevkiine koymakla mümkün olacağı-

na kuvvetle inandığımdan bunu zât-ı âlîlerinin nazarı dikkatine arzediyorum.

12- Kanaatimce bu kuvvetlerin geri alınması Türkler tarafından Müttefiklerin zaafını bir işaret olarak telâkki edilmeyecek, bilâkis tecavüz ve ilhak siyaseti takip eden diğer küçük milletleri kontrolları altına alabildiklerinin bir delili ve nihai barış şartları ne kadar ağır olursa olsun İmparatorluğun Türk addedilen kısımlarının muhtelif talipliler arasında taksimini derpiş etmediğinin bir alâmeti addedilecektir. İttihat ve Terakki Partisi hiç şüphesiz bu geri çekilme keyfiyetinden pay çıkarmaya teşebbüs edecektir. Fakat Küçük Asya'da bir Yunan tecavüz tehdidi artık bahis konusu olmayacağından nüfuzları ile huzursuzluk yaratmak kudretleri bir hayli azalacaktır.

13- İşbu teklifi zât-ı âlîlerinin dikkat nazarına arz ederken, halihazırdaki durum ile mütareke devresinin geri kalan kısmında meydana getireceği faideli tesirden başka, Yunan ve İtalyan işgal bölgelerinin tahliyesi keyfiyetinin barışın imzasını müteakip diğer Müttefik Kuvvetlerinin muhtemelen büyük bir kısmının da Türkiye'den geri çekilmesi ile bu memleketteki barış şartlarını geniş ölçüde arttıracağına kani bulunduğum hususundaki hissiyatımı izhar eylemek isterim. Anadolu'da daimi surette Yunan askerî işgalinin hüküm sürmesi ancak karışıklık ve ayaklanmalara sebep olacak, uzun müddet Makedonya'da iki millet arasında devam edegelmiş olan komitacı çatışmalarını intaç eyleyecek ve Yunanistan ile Türkiye arasında barışın idamesine devamlı tehdit teşkil eyleyecektir.

14- Bu mevzuda Fransız meslekdaşım ile devamlı surette temas etmekteyim ve kendisi de bana muvafakatini beyan etmiştir.

15- Bu yazının bir sureti Paris'te Mr. Balfour'a gönderilmektedir.

Saygılarımla
Richard Webb

BELGE 20

Nazilli Heyet-i Milliyesi'nin Mareşal Milen'e çektiği protesto telgrafı.

Belge Sıra No: 20
Bak. 7. Cilt, s. 120

Nazilli Heyet-İ Milliyesi'nin Mareşal Milen'e
Çektiği Protesto Telgrafı:

27 Mayıs 1919 tarihini taşıyan protesto telgrafının metni:

Hükümet tarafından bir suret bize bildirilen notanıza ittilâ kesbettik. Siz, Müttefikler Kıtaları Başkumandanı sıfatı ile Yunan kıtaları namına bize nota vermekle Kuva-yi Milliye'yi müşkül vaziyete sokuyorsunuz. Bizler, Osmanlı Hükümeti'nin emir veya müsaadesiyle millî harekete başladığımız gibi bittabi onun emir ve tembihi ile de bu hareketten feragat edemeyiz.

Yani Aydın vilayetine tecavüzlerinden ve bilhassa bu sırada icra eyledikleri mezâlim ve hunharlıktan mütessir olarak Yunanlıları buradan tamamen çıkarmaya ahd-i mîsâk eyledik. **Biz İtilâf Devletleri'ne karşı hiç bir husumet fikri beslemiyoruz. Bunu bütün hareketlerimizle ispat ettik. Binaenaleyh, şimdilik İngilizlerin icraat-ı adilânesine ve Aydın vilayetinin Yunanlılardan tathirine intizaren taarruzdan sarf-ı nazar edeceğiz.**

Eğer başta İngilizler olduğu halde İtilâf Devletleri Yunanlıları bütün aydın vilayetinden çıkartacak olurlarsa biz derhal müteşekkiren köylerimize döner, işimiz gücümüzle iştigal ederiz. Herhalde hudut tayini mıntıka-i bitarafiyi (tarafsız bölge) tahdit gibi şeyler bizi tatmin etmez.

Vatandaşlarımız öte tarafta Yunanlıların elinde durdukça istirahat bizim için mümkün değildir. Eğer İngiliz Kumandanlığı daha fazla kan dökülmesine mani olmak istiyorsa Yunanlıları Aydın ve havalisinden ve güzel İzmir'den çıkarmalıdırlar. Yunanlılar Aydın ve İzmir'den çekildiği takdirde eğer İtilâf Devletleri lüzum görürlerse bu havaliye sulh akdine kadar İngiliz kıtaları ikame edebilirler.

Herhalde Yunanlıların bu havaliden çıkarılacağından ümitvar olarak silah bedest bir halde (elde silah olduğu halde) intizar edeceğiz. Fakat İtilâf Devletleri'nin adaletkârlığına olan bu itimadımıza rağmen Yunanlıların Aydın vilayetinde ibkası gibi aksi bir netice karşısında kalırsak Kuva-yi Milliyemiz, bittabi mesuliyet yine sırf Yunanlıları ait olmak üzere, taarruza başlamak mecburiyetinde kalacaktır. Bu halde de bittabi mesuliyet bize ait olmayacaktır.

(*Millî Mücadele'de Aydın*, s. 366.)

BELGE 21

Albay Şefik Aker'in Jandarma Kumandanı Kemal Paşa'nın Nazilli'de tutuklanması üzerine Harbiye Nezareti'ne yazdığı 19 Ağustos 1919 tarih ve 1248 sayılı şifre telgrafı.

Belge Sıra No: 21
Bak. 7. Cilt, s. 134

57. Tümen Kumandanı Albay Şefik Aker'in Harbiye Nezareti'ne yazdığı 19 Ağustos 1919 tarih ve 1248 sayılı şifre telgrafın sureti:

1- Aydın Kuva-yi Milliyesini tevlit eden kati zaruret ve kuvvetlerin mahiyeti ve maksadı ve bunun men'indeki imkân sureti Dahiliye Vekaleti'nce anlaşılamadığı ve bu anlaşmazlığın telafisi kabil olmayan felâketler ihdas edebileceğini arz etmekliğime bilvesile müsaadelerini istirham eylerim.

2- Teftiş için Nazilli'ye gelen Jandarma Umum Kumandanı Kemal Paşa'nın Nazilli'de bir müddet için kalmaları, Aydın Kuva-yi Milliye Kumandan tarafından rica edilir ve vazedilen (konulan) millî nezaretçilerle bu talep teyit edilir.

3- Bunu haber alır almaz müşarünileyh hakkında yapılan bu muamelenin sebebini araştırdığımda bunun Dahiliye Nezareti'nce kuva-yi mezkûre hakkında hasıl olan yanlış telâkkinin zararlı bir neticesi olduğunu anladım. Şöyle ki: Bu muameleden iki üç gün evvel Yunanlıların Aydın'dan Kuva-yi Milliye arasına, ... Efendi namında gönderdiği bir propagandistin üzerinde bir *Alemdar* gazetesi zuhur eder. Bu gazetenin bâlâsında (başında) Hacı Şükrü ve Mehmet Efe nam-ı müstearı ile (takma adı ile) Aydın'da millî teşkilatta bulunanların yakalanması hakkındak Dahiliye Nezareti'nin tebliği görülür. Gerek Hacı Şükrü Bey gerek Mehmet Efe sırf millî ve mahallî felâketin âsâb-ı hamiyet üzerindeki uyandırdığı tesir ile Yunan işgaline ve zulmüne karşı hayatlarını ortaya atmaktan başka bir kusurları yok iken hükümetin kendilerine karşı böyle bir muameleyi revâ görmesini büyük bir teessürle telâkki ederler ve Dahiliye Nezareti'yle anlaşmak için Paşa'yı müşarünileyhin bir müddet Nazilli'de kalması lüzumunda ısrar etmektedirler.

Bu müessif meselenin paşanın bu seyahatleri ile îfâsına çalıştıkları hidemât-ı haseneyi (güzel hizmetleri) velev ki bir zaman için olsun tehire sebep oldu. (Bu son cümle Kemal Paşa'nın mükerrer ricası üzerine yazılmıştır. Bana okuduğu müsveddelere göre bu cümledeki hizmetten fena bir şeyi murat etmek mümkün değildi. Ş.)

4- Aydın Kuva-yi Milliyesi hakkında 2.8.1919 (1335) tarihli 986 numara ile makam-ı nezaretpenahilerine takdim ettiğim şifrede dahi arz ettiğim veçhile esbab-ı mühellidesi izale edilmedikçe (doğmuş sebepleri ortadan kalkmadıkça) Aydın Kuva-yi Milliyesi'nin vücudünü izale edebilecek ancak bir düşman kuvveti olabilir. Halen vücudünü farz ve kabul edeceğimiz bir askerî kuvvet ile hükümet namına bu faaliyeti men ve izaleye teşebbüs askerî kıtaların Kuva-yi Milliye'ye ilti-

hakından başka bir semere vermeyeceği muhakkak olmakla beraber esasen böyle bir teşebbüs hükümete karşı buradaki efrad- ımilletin emniyet ve irtibatını selp edecek (zorla alacak) vahim neticeler yaratabilir.

Bu millî ve mahallî faaliyete karşı hükümetçe yapılacak bir muamele varsa bu faaliyetin istikamet hareketini hikmet-i hükümetin siyaseti ile telif etmekten başka bir çare olamayacağı kat'i kanaatindeyim.

Dahiliye Nezareti'nin hasıl ettiği bu suizannın Aydın'dan pek uzak olan ve binaenaleyh Aydın'daki vaziyeti kavrayamayan bazı mülkiye reislerinin yanlış ihbarlarından ileri gelmiş olduğuna kanaatim vardır. İtimat buyurulsun ki, Kuva-yi Milliye'nin işi hükümete müzeherettir. Binaenaleyh, Kuva-yi Milliye'nin başında bulunan alay kumandanlığından 'hasebelhamiye' resmen istifa ederek mazlumların başına geçen Hacı Şükrü Bey'le kendisini devlet ve milletin hukuku bahis mevzuu olduğu şu an-ı hamiyette ve sadakat-ı safiye ile hikmet-i hükümeti nazar-ı hürmete alarak Yunan zulmüne karşı bütün maiyeti ve akrabası ile beraber hayatını bezl eden Mehmet Efe'nin taraf-ı hükümetten efkâr-ı umumiyede namı müstear isnadı ile teşhir ve tecrimi (suçlandırılması) bir siyasi hatadır. Bunun izale ve tashihini selâmet-i memleket namına istirham eylerim.

Tekrar arz edeyim ki nefs-i Aydın şehri ile beraber takriben altmış küsur köyden ibaret mülhakatının zulüm dîde İslam ahâlisi kâmilen civar bölgelere iltica etmişlerdir. Aydın Kuvayi Milliyesi, bunların erkeklerinden ve etraftan muavenete şitap edenlerden mürekkepti. Bu kuvvetin izalesi Yunan işgal kuvvetlerinin mezkûr şehir ve köylerden kaldırılması ile ve bu ahâlinin yurtlarına gitmesi ile mümkündür.

(57. *Tümen ve Aydın Millî Cidâli*, Cilt 2, s. 189-190.)

BELGE 22

57. *Tümen ve Aydın Millî Cidâli* eserinin bazı ifşaatından muğber olan Faik Bey'in Şefik Aker aleyhinde açtığı (1938 senesinde) davada Bay Celâl Bayar'a temas eden kısımları. (Aşağıdaki yazılar Faik Bey'in iddialarıdır.)

Belge Sıra No: 22
Bak. 7. Cilt, s. 147.

(Ş. A.) işaretli izahlar Şefik Aker'indir.

Kitabın 2. cildinin 182. sahifesinde, "Aydın ve Denizli Hükümetlerinin şikâyetleri" başlığı bahsinde 183. sahifede, "Denizli Hükümeti dahi aşağıda suretleri yazılacak muhaberattan anlaşılacağı üzere gizli olarak; Kuva-yi Milliye'yi hem bu kuvvete zahir olduğundan dolayı cihet-i askeriyeyi şikâyet etmiştir. Halbuki cepheden çok uzak olan Denizli livasında nüfuz-ı hükümet pek az müteessir olmuş idi. Antalya ve Isparta müstesna olmak üzere diğer bazıları da bu şikâyetleri aleni olarak yapmışlardı..." Bu sözler arasında 'muhaberat' kelimesiyle güya elinde Denizli Hükümeti aleyhine birçok muhabereler varmış fikrini veriyor. Ve çıkara çıkara Denizli Jandarma Kumandanı'nın bir şifresini müteakip bahiste yazıyor. Bu şifrenin bana taalluk eden kelimelerini büyük puntolu harflerle yazıp asıl maksadı beni teşhir ve tahkir ile halkın husumetine maruz bırakmak olduğu anlaşılıyor. Telgrafı tefsir ederken, bundan Kuva-yi Milliye de, hükümete muhalif bir partinin parmağı olduğu kanaatini verir mahiyette görülmesi hadisatın hakikatle telif edilemez. Telgrafta yazılan hadiseler vakidir. Bunları yapan ve yaptıran Demirci Efe'dir. O zaman bu adam bu cepheye yeni gelmiş ve Millî Mücadele'ye sadık kalıp kalmayacağı henüz meçhuldü. Kuva-yi Milliye'nin ihtiyaçları heyet-i milliyeler tarafından temin ediliyordu. Demirci gelir gelmez etrafa saldırdığı Tahtacı, Zurnacı gibi eşkiya vasıtasıyla halkı soymağa, karakolları basmaya jandarmaların silahını almaya ve halkı taciz ve tazyike koyuldu. Adam da öldürüldü. Sarayköyü'nden bazılarına yolladığı mektuplarla Demirci Mehmet kendilerinden para istedi. Bu adamlar İttihat ve Terakki mensuplarıdır. Muhaliflerinin teşvikiyle Demirci bunları tazyik ediyordu. O zamanın karışıklığından istifade edip halkı soymaya çalışan başka şakiler de vardı. Çal'da Ali Kurtlu Dede ve Arap Dede ismindeki şakiler de bu cümledendir. Bundan başka o günlerde vaziyet çok fena ve hatta Aydın'ın ilk sukutu zamanında tehlikeli idi. Şefik de bunu kitabının 146. sahifesinde itiraf eder. Jandarma Kumandanı vaziyeti düşünmeye mecbur idi. Yalnız yazılış tarzı fena idi. Demirci Mehmet'i ve onun adamlarını Kuva-yi Milliye'den tavsif etmesi hata idi. Çünkü henüz onlar da Kuva-yi Milliye'ye mal olmuş sayılmazdı. Bir de asayiş noktasından mercii liva idi. Umum Kumandanlığa müracaatı yanlıştır. Ancak burada Albay Şefik'e sorarsan bir şey vardır. Madem ki tarih yazmak iddiasındadır. Niçin kendisine bu telgrafı gönderen makamın onun

altına yazdığı zeyli de beraber derç etmemiş. Ben onuntasdikli suretini takdim ediyorum. Görülüyor ki Ordu Müfettiş Vekili Salâhattin Bey de bu hareketleri çok tehlike görüyor. Ve bunlara mani olmayı emrediyor. Albay Şefik, jandarma kumandanı vesilesiyle bana hücum etmek istediği için onu haklı gösterecek şeyleri yazmaya yanaşmıyor. Bu da aleyhimdeki kasdının delillerindendir. Ben İstanbul'dan o tarihlerden evvel ve o tarihlerde ve daha sonra kuvvet istedim. Fakat Kuva-yi Milliye'yi tenkil için değil, millî mücadeleyi tanzim ve takviye ve yurdu daha iyi müdafaa için. Bunlardan bazılarının bazı parçalarını aşağıya yazıyorum:

4 Temmuz 335 tarihli telgrafımın bir parçası:

"...Yunan harekâtı tevkif edilmediği takdirde bu kıymettar vilayetin bir mezaristan-ı mezâlim olması muhakkaktır. 20. asır medeniyetini ilelebet tel'in edecek muazzam bir abide-i itisaf tesisine kail olmayacaklarından emin olduğumuz düvel-i mutelifenin müdahale-i seriasının temini ve Yunanlıların işgale mezun olmadıkları (!) havalinin kuvvetli teşkilât-ı askeriye ile muhafazası esbabının istikmali maruzdur."

5 Temmuz tarihli telgrafımda da, "Yunanlıların eline düşüp kemâl-i zillet ve hakaretle mahvolmaktansa çarpışarak ölmeyi herkes gözüne almış bulunuyor," diyerek millî hareketin zaruret ve meşruiyetini ifade ettikten sonra "... işin teşebbüsat-ı siyasiye ile halli ve elyevm işgalden masun olan mahallerin gerek teminat-ı siyasiye ve gerek Kuva-yi askeriye ile temini esbabının acilen istikmali" sözlerini yazıyorum. Bunların bazılarını da daha sonra arzedeceğim. Bu ifadeler izah ve tefsire muhtaç olmayacak kadar sarihtir.

İzah: (Ş. A.)

I- Muhakemede Faik Bey'in tahriren verdiği suretleri işbu o sahifede yazılı (Celâl Bey'e temas eden) aleyhimdeki iddialarına karşı verdiğim cevaplar, birer suretlerini (daktilolu) takdim ettiğimi müdafaalarımın arasındadır. (Ş. A.)

II- Faik Bey'in jandarma kumandanının ifadesi gibi Dahiliye Nezareti'ne Kuva-yi Milliye'yi şikâyet etmediğini ispat için işbu 7 sayılı yazılarında delil olarak ileri sürdüğü telgrafların tarihleri: Jandarma kumandanının mevzuubahis raporunun tarihinden laakal onbirgün evveldirki; bu tarihler Aydın'ın istirdadını müteakip Yunanlıların yaptığı mukabil taarruzlarına karşı Menderes Köprüsü başında verdiğimiz muharebe tarihlerine tesadüf eder. Halbuki; Faik Bey'in 15 Temmuz'da ve jandarma kumandanının 16 Temmuz'da ve Denizli Kalem Reisi Miralay Tevfik Bey'in yine bu tarihlerde Denizli'ye çektikleri telgrafların müeddası müttehiden Kuva-yi Milliye aleyhinde şikâyetlerdir ve tesis-i emniyet için Denizli'ye İstanbul'dan kuvvet istemekten ibarettir. Bu hakikat- ı mehbus 15-24 sahifalarımızda (daktilolu) müdellelen ispat ettik. (Ş. A.)

III- Faik Bey'in işbu 7 sayılı yazılarında kısmen suretlerini yazdığı en çok kuvvet aldığı bu telgrafların taşıdığı ifadeler dahi câlib-i nazardır. Bunlarda demek istiyor ki, "Yunanlılar, işgale mezun oldukları yerlerde (!) rahat rahat otursunlar daha ilerilere (mesela Denizli'ye doğru) gelmesinler." Meselenin kansız, kavgasız olarak teşebbüsat-ı siyasiye ile halli (!) ve elyevm işgalden masun olan yerlerin de teminat-ı siyasiye ve kuva-yi askeriye ile (yani Kuva-yi Milliye değil) temin esba-

bının istikmali... Bu telgraflardan çıkan şu manalara göre; Faik Bey de o zamanlar millî mücadele aşkının değil ise iman ve taraftarlığının vücudunu gösterir mi göstermez mi ve millî mücadeleden fayda geleceği kanaatini taşıyor mu idi, taşımıyor mu idi suallerine bu telgrafların mefâdı çok meydanda, vazıh birer cevap verir. Faik Bey'in en güvendiği bu telgraflar dahi indettahlil şu hakikatı meydana çıkarır: Faik Bey, Millî Mücadelenin taraftarı değildir buna imanı yoktur. Düşmanın daha ziyad ilerlemesine kuvve-i askeriye ile mani olmalıdır. Düşman; işgale mezun olduğu yerlerde kalmalıdır. İşgal işleri siyasetle halledilmelidir. Bizim kanaatımızın zıddı idi. "Ezzıddân layeetemiân" davanın kökü bu idi. Halbuki Faik Bey'in o muhakemede verdiği ve bütün mahfillerde muhitine yaptığı ifadelere göre Aydın milli mücadelesinin bânisi, kahramanı kendisi idi. Fırka Kumandanı Şefik, ancak onun dürtüstürmesiyle mücadeleye iştirak edebilmiş fakat mesuliyetten korkmuş bir işe yaramamış idi; delil mi istiyorsunuz: "Şefik İstiklal Harbine hangi rütbe ile girmiş ise şâz olarak aynı rütbe ile çıkmış ve aynı rütbe ile tekaüt olmuştur." Faik Bey, bu ifadesini; hatta –aleyhimde açtığı davayı, beraatimiz kararıyla kaybetmesi üzerine mahkeme-i temyize verdiği itiraz lâyihasına sokacak kadar ileri gitmiştir. Faik Bey'in Denizli'de sıkı münasebette bulunduğu bugün mebus diğer zevat da aynı delili hatta daha mübalağalı olarak şahit sıfatıyla diğer bir davada yani namusları üzerine yeminli bir sıfatla söylemişlerdir. Maddeten iddialarını ispat edemeyen ve o mücadele kahramanı olarak kendilerini tanıtan o zevat davalarını ispat için işte bu kuvvetli hem hakikaten kuvvetli ve acıklı olan bu delili gösteriyorlar. Ezcümle: Necip Ali Bey şahit sıfatıyla (o zaman Harbiye Nezareti siyasi müsteşarı iken) şu yalanlı delili göstermişti. (Faik Bey'in açtığı davadan bir sene evvel Necip Ali'nin babası, eniştesi ve diğer bir yakın akrabasının tecavüzlerine karşı açtığım bir dava huzurunda şahit sıfatıyla) aynen: "İstiklal Harbi'nde kahramanlık gösteren kumandanlar bugün en yüksek makamlarda bulunduğu halde bugün Şefik Bey'in daha İstiklal Harbi bitmeden tekaüde sevkedilmesinin manasını yüksek heyetiniz takdir buyursun," demişti. O zaman Harbiye Nezareti müsteşarı olmasına göre –kendi hayatını kurtarmış olan– Şefik'in sicillerini ve dosyalarını okumuş olsa idi İstiklal Harbi'nden on sene sonra niçin tekaüt olduğunu ve hayatı askeriyesinde iştirak ettiği bütün muharabe ve melhamelerin (milli mücadeleyi bir tarafa bırakarak) hepsinde aziz milletine muvaffakiyetler, muzafferiyetler kaydettiren bir emektar olduğunu ve ancak aksiliğiyle ve selâhiyete müdahalesiyle orduca maruf bir kumandanının (Yakup Şevki Paşa'nın) şahsi ve çok eski derin bir kinine kurban gittiğini öğrenir ve o emeklere hürmeten olsun –namusu üzerine yeminli olduğuna göre de– doğruyu söylemiş olmalı idi. Şefik için hakikaten acıklı ve müdafaası müşkül olan garezkârların bu kuvvetli görünen delil karşısında ve daha doğrusu talihin bu tecellisi önünde Şefik için başını öne eğip yere bakmaktan başka teessürünü dindirecek bir çare kalmamıştır. (Ş. A.)

(Bu vesika arasından bir kısmı kitabımızın metninde 147-155. sayfalardadır.)

[Faik Bey:]

Meydana gelen bu fena ıslah için icap ederse kuvvete müracaat edecektim. Çal'da 600 kişilik bir teşkilâtımız vardı (Hayal! - C. B.) Buna istinat ederek daha ziyade kuvvet bulabilirdik. Ancak bundan evvel bunun için Hacim Muhittin ve

Mazhar'la şu tedbirleri kararlaştırdık.

Ben daireme gidip heyet-i milliye âzâlarını oraya davet edeceğim, Doktor Mazhar da orada bulunacak kendilerine şu yolda hitap edeceğim: Millî mücadele her türlü fırka ihtiraslarından azade tamamen vatani bir hareket olduğu halde yine bazı zatların fırkacılık hislerine mağlup olarak bazı zararlı hareketlerde bulunduklarını anladım. Ben böyle mühim bir işte size itimat ederek ve her tehlikeyi göze alarak birlikte çalışıyorum. Halbuki içinizden bazıları bana verdiği sözü bozuyor. Böyle olursa ben size itimat edemem ve sizinle çalışamam. Tabiî onlar aksini söylecekler nihayet ben kendilerinden yeniden teminat isteyeceğim ve yemin vereceğim. Doktor Mazhar bu işte bana lazım olan yardımı yapacak, iş, yemin derecesine gelince ilk yemini o yaparak diğerlerine yol açacak. Bu karar tamamen tatbik edildi ve herkes yemin etti. Bu tedbir Denizli'den ziyade Nazilli'de ve cephe karargâhında müessir olmak için yaptırıyorum. Çünkü fırkacılık hisleriyle millî harekete hıyanet Denizli'den değil Nazilli'den geliyordu. Denizli'de bu iş bittikten sonra Doktor Mazhar hemen Nazilli'ye gidecek ve planın ikinci ve daha mühim kısmını orada tabik edecek Nazilli'dekilerin de Denizli'de olduğu gibi fırkacılık etmeyeceklerine dair yemin ile teminat isteyecek ve vaziyeti müsait görürse oradan Köşk'e giderek Demirci Mehmet ile de görüşecekti. Doktoru istasyona götürdüğümüz zaman Şefik ile İlhami'yi de orada gördüm.

(Bu yalanın doğrusu bu yazıların 9. sahifesinin sonundadır. / Ş. A.[9])

Ve hemen Şefik'i bir tarafa çekerek Ali Kemal Paşa ile Bay İbrahim'den öğrendiklerimi ve kararımı kendisine anlattım (Yalan! - Ş. A.). O, âdeti veçhile inanmadı. Nihayet tren hareket etti. Üçü de bindiler. Doktor Mazhar hemen İlhami'ye hücuma başladı (!) Kendisi taarruza geçmeyi düşünen İlhami bu hücum karşısında şaşırdı. Şefik onu himaye (Yalan! - Ş. A.) ve bu münakaşalarla Nazilli'ye gitmişler. Doktor Mazhar Nazilli'nin ileri gelenleriyle görüşmüş Denizli'de geçen hadiseyi anlatmış ve kendilerine yemin teklif etmiş (Yalan! - Ş. A.). Yemin etmemişler ama endişe ve telaşa düşmüşler. Denizli'den İttihatçılık aleyhtarlığı yolunda yardım görmeyeceklerini ve bilakis mukavemet göreceklerini anlatmışlar ve hatalarının cezasından ürkmüşler. Bunun üzerine Doktor Mazhar Bey Köşk'e giderek Demirci Mehmet ve Hacı Şükrü Bey'i görmüş, Demirci yaptığı işleri ve Ali Kemal Paşa ile bizim aleyhimize anlaştığını söylemiş. (Bu gülünç yalanların aslı bu yazıların 9. sahifesinin nihayetindedir. - Ş. A.)

Efe ne inkâr ne itiraf edememiş (!) Nazilli'ye giderek oradaki dostlarla konuştuktan sonra Denizli'ye gelmeye karar vermiş. Doktor Mazhar da aynı trenle geldi. Trende gizlice yazdığı tezkereyi gelir gelmez bana vererek bu suretle seyahatinin tesirlerini anlattı. Biz de ona göre vaziyet aldık. Demirci Mehmet her şeyi inkâr ediyor. Celâl'e bir şey yapmadım. (Doğru! Daima iyi davrandı - C. B.) Kendisi gitti diğerlerine de ilişmedim. Yalnız Kâzım Nuri harb-i umumide çok para kazanmış Kuva-yi Milliye'ye ellibin lira verirse serbest bırakırım. Şayet bana itimadınız yoksa çekilirim diyordu. (Yalan! - Ş. A.) Celâl kurtulmuştu. Saraçoğlu Şükrü ve Hacı Şükrü Bey'ler de emin idi. Kâzım Nuri'nin hayatı için teminat aldım (!). Demirci Mehmet'e nüfuzunun kırılması zannını vererek vaziyeti fena bir hale sokmamak için onun serbest bıraktırılmasını birkaç gün sonra talikde beis görmedim. Efe'ye zahiren itimat göstererek tehlikeyi bertaraf etmiş olduk. Ama ihtiyattan asla fariğ olmadım. Birkaç gün sonra benim teklifim üzerine Kâzım Nuri

serbest bırakıldı ve bu telgrafla bana bidirdi.

İşte Celâl Bayar ve Saraçoğlu Şükrü'nün Demirci Mehmet'in yanında geçirdikleri tehlike ve oradan uzaklaşmaları hadisesi böyle olmuştur. Bunun delil ve şahitleri bugün meydandadır. Hadise Ali Kemal Paşa'nın tevkifi suretiyle velev hüsnüniyetle olsun yapılan hatadan doğmuştur. Bu hataya Albay Şefik de iştirak ettiği gibi Paşa'nın, Mehmet'in yanında bulunmasından çıkabilecek fenalıkları ve tehlikeleri hesaba katıp tedbirlerini hazırlaması lâzım gelirken bunda da gaflet etmiştir. Ben hadiseleri ihtiyat ve basiretle takip etmese idim Padişah'ın bir adamıyla Demirci Mehmet gibi bir kimsenin temaslarından çıkacak fenalıkları gözönünde tutar ve tedbirleri almasa idim ve tedbirlerimi silahlı teşkilâta kadar ilerletmese idim acaba akıbet ne olurdu? Şefik, şahidi olduğu her fenalık karşısında olduğu gibi sükûnet ve mutavaat gösterirdi. Ama bu arkadaşların hali millî mücadelenin akıbeti, memleketin hali ne olurdu. Bunu insaf sahipleri düşünsün.

Dikkat:

Faik Bey, işbu 7, 8 ve 9 sayılı sahifelerde yazılı tedafüî (Celâl Bey'e ve diğer münevverler karşısında kendisini müdafaa için) iddialarındaki uzun ve muhayyel yazılar; davanın bu mevzuu karşısında -kendisini o ithamdan kurtarmak için- ne kadar müşkül mevkide bulunmuş ve hatta şaşırmış bulunduğunu gösterir. Ali Kemal Paşa (Umum Jandarma K.) mektubunda; Mustafa Kemal Paşa aleyhindeki, Faik Bey'in kendisine atfettiği isnadı uzun satırlarla ve mantıki delillerle reddediyor. Fakat biz; haydi diyelim ki paşanın şahsına bu isnat doğru olsun. O zaman benim bildiğim Nazilli'deki yadigârlar, Demirci Efe'yi Mustafa Kemal Paşa aleyhinde zehirliyorlardı ve akıllarınca efeler kuvveti Demirci Efe delâletiyle Kemalistlik aleyhinde ve Damat Ferit Hükümet lehinde kullanmak hayallerini besliyorlardı (kitabın 276. bahsi, ikinci cilt sahife 220'dedir.) Buna ait mukabil tesir ve telkinlerimizin Demirci Efe'yi Kemalistliğe bağlı kıldığını hadisat göstermiştir. Şimdi bu vaziyet karşısında Faik Bey'e şu sualleri sormak lâzım gelir.

Mustafa Kemal Paşa aleyhindeki bu tasavvurlar Denizli'de değil; Nazilli'de dinledin ve belki de leh veya aleyhte bu sözlere iştirak ettin. Çünkü ketmetmeye imkân yok ki; Ali Kemal Paşa'nın tahliyesinde iki üç gün Nazilli'de o yadigâr heyetle ve Ali Kemal Paşa ile hâli temasta idik. Eğer onlar seni (Faik Bey'i) kendi siyasi fikir ve tasavvurlarına taraftar görmeseler idi bu bahsi senin yanında açabilirler mi idi? Ve sen bu vaziyet karşısında madem ki onların taraftarı değil idin, Ali Kemal Paşa'yı tahliyede onlarla beraber neden o kadar himmet ve gayret göstermiş idin?

İzah:

Faik Bey'in güya Denizli'ye telgrafla celbettiği Ali Kemal Paşa'dan ve yanındaki İbrahim Bey'den işittim dediği Kuvve-i Milliye aleyhindeki haberlere karşı Denizli'de heyeti yemin ettirdim ve Nazilli Heyetine de aynı yemini yaptırmak için vasaire için Doktor Mazhar'ı gönderdim, o; şöyle yapmış, böyle denmiş gibi abuk sabuk uydurmalarını ve hele; İstasyonda Şefik ve İlhami'yi de gördüm, vagonda Mazhar, İlhami'ye çatmış. Şefik İlhami'yi himaye etmiş gibi -kendi başındaki kirli takkeyi Şefik'in başına geçirmek ister gibi- yalanları; özene bezene tasni et-

mesinde ve bu yorucu külfetleri ihtiyâr etmesindeki maksat ve mecburiyet ne idi? Ve ipsiz sapsız sözlerin dava mevzuiyle alâkası ne idi? Eğer hâkim; bizim bu iddialara taalluk eden sahifelerdeki kısa müdafaa cevaplarımızı bu sözlerle karşılaştırarak tahlilden geçirmiş ise ve her iki tarafın yazılarından ve şifahî sözlerinden vesair sıfatlarından fizyonomik ve karakteristik şahsiyetlerini kavrayabilmiş ise bu yersiz ve mantıksız masalların nihayet bir bocalamadan başka bir mana ifade etmeyeceğine hüküm edebilir. Fakat bizim gibi onu bir senelik tecrübe ile Millî Mücadele hayatında tanıyanlar; onun bu iddialarını; kendi üzerindeki kiri; başkalarının üzerine atmak suretiyle kendisini temiz ve yüksek göstermek yolundaki İtiyadısın bir cümlesi olduğuna kaildir; hakikat şudur ki:

a- Onun o işittikleri Denizli'de Ali Kemal Paşa'dan değil; kendisinin ketmettiği; Nazilli'de iki üç gün aralarında bulunmuş olduğu ve müzakerelerine şüphesiz iştirak ettiği muhaliflerdendir.

b- Onun Denizli'de ve hele Doktor Mazhar vasıtasıyla Nazilli'de millî heyetleri yemin ettirmek ve Demirci Efe'ye tesir ve nüfuz etmek kudretini taşıdığına, sâmileri inandırmaya sülûk etmesi belki onlar üstünde istediği tesiri bırakabilir. Fakat bizim gibi ahvali yakinen bilenleri değil; hatta o mücadele muhitinde yaşamış cahilleri bile güldürür.

c- Celâl Bey'e tren yolculuğunda refakat etmiştim. Gece, Sarayköy'e geldik, Celâl Bey orada trenden indi ve Hacim Muhittin Bey'le birleşti ve vedalaştık, ben Denizli'ye yardım ve ertesi gün aynı trenle Nazilli'ye avdet için Denizli istasyonuna inmiştim. Biraz sonra zannederim vagonun önünde idim. Faik Bey, yalnız olarak yanıma geldi. İstasyon kalabalığı bize uzakça idi. Selamlaştıktan sonra üç beş adım beni bir tarafa çekerek dedi ki, "Haberiniz var mı, Demirci, Hacı Şükrü'yü atacak (?) vurduracak" (bu kelimelerden birisini söyledi) dedi.

Ben, esasen Faik Bey'in takriben bir hafta mukaddem Köşk'ten avdetinde Nazilli'de iki üç gün kaldığını ve muhaliflerle beraber Ali Kemal Paşa'yı tahliye için Demirci Efe'yi zehirleyenler arasında mevkii bulunduğunu işittiğimden ve Köşk'te iken Miralay Tevfik Bey'le beraber aynı mesele için Celâl Bey'i tehdit etmiş olduğunu işittiğimden ve binaenaleyh kuvve-i milliye rükünleri aleyhinde -İttihatçılık isnadıyla- Hürriyet ve İtilâf mensupları zümresinden indirilen darbede faillerden biri olduğu kanaatine vardığımdan vesaireden dolayı kendisine karşı bir infial ve itimatsızlık duygusunu taşıyordum ve bu sebepten Denizli'ye muvasalatım münasebetiyle de kendisini ziyaret etmemiştim. Onun istasyonda söylediği bu sözlerini gahri ihtiyarî bir ikiyüzlülük ve karıştırıcılık manasında telâkki ettim ve onun sözünü asabi bir mukabele ile keserek, "Demirci'nin Hacı Şükrü ile arkadaşlığı ve samimiyetleri eskisi gibidir. Rica ederim bu lafları nerden çıkarıyorsunuz," dedim. Bu mukabeleme Faik Bey de sinirlenerek, "Ben işittiklerimi söylüyorum, sizi ikaz ediyorum sizin için de, 'Şefik Bey İttihatçıların fırka kumandanıdır,' dediler, Demirci'yi doldurdular," mealinde söyledi. Ben de, "Ne derlerse desinler," dedim. İşte bu kadar. Sözlerimiz kesildi çünki, bize doğru Doktor Mazhar'la İlhami geldiler ve benim bindiğim kompartımana girdiler. Faik Bey gitti biz de trenle bu vagonda hareket ettik.

d- Vagonda İlhami ile Mazhar, aynı, arkadaş halinde konuştular hatta ben bile onlarla münasebet aldıkta konuştum. Esasen Mazhar'dan son zamanlara kadar nezaket ve samimi bir münasebet görüyordum. (Maalesef buna çok aldanmışım)

konuşmamızı; Nazilli'deki hadiselere asla ne onlar ne ben temas ettirmedik. Ben bu münakaşayı yersiz ve mülâhazalarıma aykırı görmüştüm. Faik Bey'in, "Doktor Mazhar, İlhami'ye hücum etti ... Şefik İlhami'yi himaye etti," demesi; İlhami ile Mazhar'ın (ve dolayısıyla Faik Bey'in) bu yolculuklarından doğan fena manayı aklınca çelmek için icat edilmiş kuyruklu bir yalandır. Bilakis onlar (sonradan Nazilli'de haber aldığıma göre) Demirci Efe adına Denizli'de kazdırdıkları 'Aydın ve Havalisi Umum Kuva-yi Milliye Kumandanı Demirci Efe' yazılı büyük mührü götürüyorlarmış. Bunu trende benden gizlemişlerdi. Mesele basit idi. Faik Bey Nazilli hadisesine iştirak etmiş idi. İlhami ve diğer hempâlarıyla birlikte Ali Kemal Paşa'nın tahliyesi işinde Kuvve-i Milliye renkleri aleyhine vurulan darbede onlarla beraber fail idi. Bu işte Demirci Efe'yi ele almak ona o büyük kumandanlığ verenler arasında kendisi de bulunmuş idi. Mühür de Denizli'de kazdırılmış idi. Doktor Mazhar'la İlhami bu mührü Nazilli'ye götürmüşlerdi. Faik Bey de onlar teşyi için İstasyona inmiş idi. Hilâf-ı memul beni orada görünce; İlhami sebebiyle aleyhinde edineceğim intibaı çelmek için yanıma gelerek o sözleriyle bana iki yüzlülük etmiş idi.

e- Bu iddianın sonlarında; Doktor Mazhar'la beraber Demirci Efe'nin Denizli'ye geldiği –Celâl Bey ve diğer münevverler aleyhinde yapılan tesir ve telkinin avakibi karşısında onların hayatı için– Efe'den teminatlar aldığı ve... Efe'nin "bana itimadınız yoksa çekilirim" dediği ve Kâzım Nuri'yi birkaç gün sonra tahliye ettirdiği mealindeki Faik Bey'in ifşâî sözlerinden çıkarılacak mana şudur: Demirci Efe, Nazilli hadisesinde Faik Bey'in ve rüfekasının tesir v enüfuzu altına girmiş ve onların tevcih ettiği Umum Kuva-yi Milliye Kumandanlığı payesi; Faik Bey'e ve rüfekasına karşı kendisinde minnet duygusunu uyandırmış, tabir-i diğerle kendisini onların avına düşürmüştür. (Hakikatte ise Demirci Efe onların avcılığından istifadeyi teemmül etmişti. Çünki Umum Kuva-yi Milliye Kumandanlığı namını başka türlü alamazdı. Ve akıbet Faik Bey; Demirci Efe'ye tevcih edilen o payenin şedit bir hakaretine ve tehdidine uğramıştı ve halâs çaresini Denizli'den savuşup gitmesinde bulmuş idi.)

f- Doktor Mazhar Bey'e gelince:

Bu zat muhakkak Faik ve Tevfik Bey'lerle teşrik-i mesai ettiği hem kendisinin hem Faik Bey'in bazı itiraflarıyla müsbettir. Aynı zamanda Hürriyet ve İtilâf Partisi'nin bir uzvu sıfatıyla İlhami'nin de Denizli'de bir kolu idi. Nazilli'de işi olmayan Mazhar'ı defalarla görmüştüm. Bu, İlhami ile temasına ve iş beraberliğine bir delildi. Mazhar'ın İlhami ile beraber Demirci Efe'nin kumandanlık mührünü Nazilli'ye getirmesi; herhalde Faik Bey'in bir lüzum ve talimatına müstenit idi. Fakat Faik'in dediği gibi Nazilli heyetini yemine çekmek için değildi. Bu iddia gülünçtür. Çünkü Doktor Mazhar'ın Nazilli heyeti arasında bahusus yemin için sözünü dinletecek bir kıymeti ve mevkii yok idi. İlhami'nin planları aleyhine demek olan bu yemin uydurması; Mazhar'ın İlhami ile arkadaşlığı sebebiyle de mantıksızdır. Faik Bey'in bu yemin işini uydurması; İstanbul'daki müşahedemizin tespit ettiği; Faik-Mazhar-İlhami şahısları arasındaki vahdet ve münasebetin mevcudiyetini örtmek ve aleyhlerine tefsirden kurtarmak gayesine matuf bulunduğu aşikârdır.

Doktor Mazhar'ın; Aydın'da Yunan işgali altındaki istirahatini ve kazancını sel-

beden Aydın muharebesinden sonra Denizli'ye gelmesi; büyük servet zararlarına mal olduğunu aşinalarına söyler durur olduğunu işitirdik. Onun Denizli'de geçirdiği hayat; Millî Mücadeleyi izaleye matuf tezvirler, propagandalarla -fakat gayet mahirane ve kendini göstermeksizin- geçtiğini maalesef kendisinin mufarekatından sonra ve hele Meclis-i Âlîdeki ifşaatından sonra anlamış idik. Faik ve Tevfik Bey'lerle elele vererek muvaffak olmak istedikleri gaye; Efeler kuvvetine dayanan Millî Mücadeleyi ve bilhassa o kuvvetin nüfuz ve hâkimiyetini kaldırmak idi. Bu gaye için İstanbul Hükümeti'ni âlet ittihaz edemeyince Kuvve-i Milliye'yi içinden vurmak, yıkmak planı takip olunmuş idi. Millî Mücadele'nin faydasız ve zararlı olacağına ve binaenaleyh işgal meselesinin siyasetle halli daha muvafık olabileceğine dair olan fikirler ve içtihatlar -sakat ve çürük olmalarına rağmen- meşru sayılabilirdi. Fakat o mücadeleyi tezvirat ile içinden yıkmak veya taraftarlara yıkdırmak ne demek idi. Orduyu o muhitte temsil eden Şefik'in efeler kuvvetini Millî Mücadelenin idamesi için lüzumlu bir kuvvet ad ve o kuvveti İstanbul Hükümeti'ne karşı müdafaa etmesine karşı onun ne türlü olursa olsun vücudunu kaldırmak; planlarının tahakkuku için elzem idi. Bu uğurda İstanbul'da ve hatta Anadolu kumandanları nezdinde yaptıkları bühtanî teşebbüsler semere vermeyince; Demirci Efe ile onunla da olamayınca Hacı Şükrü ile aralarına hüsûmetler sokmak yolunu tuttular. Demirci Efe zeki ve kurnaz idi. Kendisiyle samimi olarak Millî Mücadele yolunda çalışmak isteyen ve hüsnü niyetini izhar ile Şefik'in yerine gelecek kumandan acaba nasıl olurdu? Onun bu mülâhazası kâfi geldi. Fakat merhum Hacı Şükrü'nün muhakemesizliği ve suitelkinlere kapılmak temayülü, onu tutan ve itibarını takviyeye çalışan fırkası kumandanı aleyhinde Demirci Efe'yi -noksan olan aklınca- ifsada kalkılmış idi. (Gerek ihbar gerek ele geçen muhaberelerle müsbettir) Zeki Demirci, tam fırsattır dedi ve Kuvayi Milliye kumandanlık rakibi olan Hacı Şükrü'yü uzaklaştırdı. Bu hadiseye ait Efe'nin bana söylediği ilk sözü "Hacı Şükrü, deli... Bizi birbirimize katacaktı..." olmuştu. Şefik, Hacı Şükrü'nün kendi aleyhinde harekete geçmiş bulunduğundan ancak o gün haberdar olmuş idi ve bunun üzerine Ayfon Karahisarı'nda eşyalarını bekleyen Hacı Şükrü'ye çektiğim esef ve hayret telgrafıma (makine başında) cevaben aldığım telgrafta kendisinin "Denizli'de elyevm sakin doktorun...." telkinatından edindiği kanaat üzerine mukabil harekete geçtiğini ifşa etmişti. Denizli'de sakin doktor kim olabilirdi acaba? Doktor Mazhar'ı Nazilli'de gördüğüm gibi Köşk'te de Hacı Şükrü ile de başbaşa konuştuklarını tesadüfen görmüştüm. Allahüteâla hüsnü niyet sahiplerini münafıklar şerrinden emin eylesin. Şunu itiraf ederim ki ben o zaman bu doktorun, Mazhar olacağına kanaat getirememiştim. Çünkü bu zat bana karşı gayet hürmetkâr davranıyordu. Ancak Büyük Millet Meclisi huzurundaki bühtanlarından sonra o doktorun bu olduğuna kanaat etmiştim. Çünkü temiz yürekli ve çok hüsnü zanna meyyal olmak da zararlı imiş vesselam. Şu yazılarıma son verirken ilave ederim ki:

Doktor Mazhar; İtalyan işgalini, memleketin istihlası mücadelesine tercih etmiş bir şahıstır. Bunu ispat eden deliller; Faik, Necip Ali ve Doktor Mazhar'ın bir davada şahit sıfatıyla mahkeme huzurunda verdikleri ifadelerin bazı cümlelerini ihtiva eden üç yapraktan: Doktor Mazhar'a ait olan yaprağın "izahlarımız" sütununda yazılıdır. (Ş. A.)

NOTLAR

BÖLÜM 1

1- Millî kuvvetlerimizin başlangıçtaki hallerinden bir örnek vermek için bu satırları yazdım.

2- Tire'den gelen Yunan kuvvetleri, Albay (sonraları general) Kondilis'in kumandasında idi. Siyasi hayatın garip bir cilvesidir ki bu zatı, Yunan Kralı Majeste Paul'ün memleketimize yaptığı resmî ziyaretin iadesi için 1954 yılında Yunanistan'a gittiğim zaman misafir edildiğim sarayda kabul ettim, görüştük.

Bu görüşmeyi kendisi istemiş, yanında iyi Türkçe bilen bir tercüman ile gelmişti. Bu sırada emekli general, Muhalif bir mebus olarak Yunan Parlamentosunda bulunuyordu. Bana uzun uzun Türk-Yunan dostluğundan, iki memleketin menfaatinin bu noktada birleştiğinden bahsetmiş, bence bu dostluğun noksan kalmış tarafı varsa tamamlanması için çalışmaya, parlamentoda gereken teşebbüsü yaparak hükümeti zorlamaya hazır olduğunu söylemişti.

Söz sırası Aydın savaşlarına gelince; o, bir kumandan olduğunu; ben de bir gönüllü 'Kuva-yi Milliyeci olarak' bütün hadiselerin içinde bulunduğumu anlattıktan sonra hatıralarını yazıp yazmadığını sormuş, yazmışsa okumak için istemiştim. Aldığım cevap müsbetti, "Olur, veririm" demişti. Fakat tercüman güya uyarmak amacıyla, "Karşındaki bir Türktür. Nasıl olur?" deyince General sert bir dille, "Bunlar arkada kalmıştır ve tarihin malı olmuştur, dediklerimi tercüme et," emrini vermiştir. Bu son fıkrayı bana, yanımda bulundurduğum Rumca bilen Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Büyükelçi Mehmet Cevat Açıkalın, yalnız kaldığımız zaman anlatmıştır.

3- *Document on British-Foreign Policy, 1919-1939,* 452 no'lu telgraftan.

4- Cevat Bey notlarında aynen şöyle demektedir:

Yunanlıların hemen Köşk mezarlıklarından bize doğru gelmekte olduklarını, gözcü olarak ileride bulundurduğum jandarma, koşarak gelip söylemesi üzerine esir düşmemek kaygıyla Dalama'ya çekilmiş idim ki bu sırada 'Galip Hoca' namlı ve kısvesi ile, yanımızda Mülâzim Şefik'le birlik gördüm. Benden düşmanın Köşk mezarlıklarından çarşı içine gelmekte olduğunu, gözcü jandarma erinin söylemesi üzerine çekildiğimi, mâhaza tedarik edeceğim kuvvet ile tekrar Köşk'e hareket edip sizlere hakiki bilgiyi verebileceğimi söyleyerek Köşk'e gitmiş, düşmanın Köşk'e henüz girmemiş olduğunu bildirmiştim.

5- Üstteğmen Cevat Bey'in bana verdiği notlarında, Hakkı Bey ile tanışmamdan bahsederken şöyle demektedir:

Hakkı Bey sizi tanımıyordu. Cephe işlerinde yardımınızla faydalı olacağınızı dü-

şünerek zât-ı âlinizin, Galip Hoca olmayıp, İzmir İttihat ve Terrakki Kâtip-i Mesulu Celâl Bey olduğunu söylemek suretiyle takdim etmiştim. Hakkı Bey, bu takdim keyfiyetinden çok memnun kalmıştı. Bununla beraber bu açıklamadan benim düşünemediğim siyasi sebepler dolayısıyla bana karşı müteessir olmuş iseniz de benim 'saffet ve samimiyetimden emin olduğunuz için hoş görmüştünüz'.

6- *57. Tümen ve Aydın Millî Cidâli*, Cilt II, s. 160'da aşağıdaki bilgi verilmektedir:

6 Temmuz 1919 Köprübaşı Savaşları sırasında Umurlu'da millî bir kuvvet topluluğu Yunanlılara tesir etmemiş ise de sonradan Topçu 57. Alay Kumandanı Binbaşı Hakkı Bey Kumandasında toplanan 'millî efrad' (bizimkiler - Kuva-yi Milliye) Umurlu arasında Yunanlılara karşı savunma halinde bir perde hattı kurmuşlardır.

7- Yörük Ali Efe, Türk asıllı Sarı Tekeli aşiretindendir. Abdil adındaki babası, meşhur Çakırcalı Mehmet Efe'nin arkadaşlarından bir zeybekti. Demek kendisi de zeybek oğlu zeybekti. Çocukluğundan ailenin hayvanlarını gütmekle, çobanlıkla meşgul olmuş bu arada nişancılığa merak etmiş, eşsiz bir atçı olmuştur.

Zeybekliğe Alanyalı Molla Ali'nin Çetesi'ne girmekle başlamış, efesinin jandarmalar tarafından öldürülmesinden sonra kendi adına bir çete kurmuş, bizim şehit teğmen, rahmetli Fethi ile müsademelerinde arkadaşlarını kaybetmiş, enerjisi sayesinde yalnız kendisini kurtarabilmiş ve yine Fethi Bey'in delâletiyle yüze çıkmıştır. Kıllı Hüseyin gibi birkaç arkadaşı ile silahları ellerinde Çine'nin bir köyünde vakit geçirirlerken -daha önce kaydettiğim şekilde- Millî Mücedele'ye atılmışlardır.

Cumhuriyet'in ilanından sonra Millî Mücadele'ye hizmet edenlerin, maaş tahsisi veya fahri askerî rütbe verilmesi suretiyle şereflendirilmeleri kararlaştırıldığı sırada benden de Yörük Ali Efe hakkında bilgi istenilmişti. Verdiğim cevabı aynen kaydererek aziz hatırasına saygı göstermek istiyorum.

Ankara, 20/4/1941

Büyük Millet Meclisi Yüksek Reisliğine,

20/2/1941 tarih ve 2720/1963 sayılı tezkerenize cevaptır.

Millî Mücadelede Aydın cephesinde hizmet eden Yörük Ali Efe'yi 28 Haziran 1919 tarihinde Yunanlıların işgali altındaki Aydın şehrine yapılan ve ilk hamlede muvaffakiyet ile neticelenen taarruzda tanıdım.

Yörük Ali'yi kızanları ile Millî Mücadele'ye sevkeden 57. Tümen Kumandanı Albay Şefik Aker'dir. Tümen subaylarından Teğmen Zekâi de askeri müşavir olarak Yörük Aliyle beraber çalışmıştır.

O zamanın zihniyetine göre müstevli düşman ile doğrudan doğruya çarpışmak için halk çocuklarının meydana çıkışı, Yunanlıların, Nazilli Aydın'dan kovulmaları Millî Mücadele sahasını genişletmiş ve aleyhinde bulunanları zaafa uğratmıştır. Yörük Ali Efe, arkadaşları ile birlikte Millî Mücadele lehine bu ilk heyecanlı

neticeyi temin edenlerden biridir. Kısa bir zaman geçtikten sonra teşkilât hemen her kazaya teşmil edildiği için millî kuvvetler artmış ve yeni elemanlar elde edilmiştir. Yeni vazifeye göre tedbir almak ihtiyacı başgösterdiği zaman, Yörük Ali Efe 'Menderes Cenup (Güney) Cephesi4 Kumandanı tanınmış. Teğmen Bay Zekâi de müşavirlik vazifesine devam eylemiştir. Rakamların hatırda tutulması güçtür, bu kısımdaki gönüllü erlerin miktarı zaman zaman değişmek şartıyla 600 olarak kabul olunabilir. Yörük Ali Efe, Millî Mücadeleye ilk iştirak edip, nihayetine kadar sebat edenlerdendir. Düşmana karşı kabul ettiği müsademelerde kahramanca dövüşmüştür.

Benden resmî olarak bu malûmatın ne maksatla istendiğini bilmiyorum. Bazılarına olduğu gibi, fahri alay kumandanlığı tevci içinse şimdiye kadar bu ünvan ile şereflendirilen zatlara nazaran Yörük Ali en layık ve en değerlisidir.

Bu satırları yazarken emekli Albay Şefik Aker'in yüksek tarihi hizmetlerini, Yörük Ali'nin müşaviri emekli Teğmen Zekâi'nin cesur tanınan efeleri de kıskandıran kahramanlığını takdirle hatırladım.

Saygılarıyla,
Celâl Bayar

8- Sonraları albay olan Yüzbaşı Nuri (Vural) çok çalışkan, ciddi ve o ölçüde mütavazı bir jandarma subayı idi. Sorularıma oldukça geniş cevap vermiş ve tarihi olaylara temas etmiştir. Yazısını değerli bir vesika olarak (aynen) belgeler bölümüne alıyorum. Bak. Belge Sıra No:1

BÖLÜM 2

1- Bu sırada memleket olaylarından haber almak vasıtasından dahi yoksun bir haldeydim. Buradaki yazılarım, muhitim içinde geçen vak'aların ifadesidir. Dışarıda ise tabiî olarak bizimle ilgili akımlar ve hadiseler oluyordu. Bunlardan biri de Denizli'de Topçu Albayı Tevfik Bey'in doğrudan doğruya Harbiye Nezareti'ne gönderdiği rapordur ve raporda yazılan hadiselerdir. Mesela Yunanlıların Aydın'dan çekilecekleri şayiasının esas kaynağı ve Yunanlılar hakkında İngiliz ve Fransız ajanı subayların nasıl bir lisan kullandıkları anlatılmaktadır.

Bence buralarda dolaşan bu yabancı ajanların davranışları, hoşumuza giden sözleri, aramıza kolaylıkla sokulmaz, öğrenmek istedikleri bilgiyi edinmek bir tertipten ibaretti. Albayın şifre raporunun tam metni belgeler bölümümüzde 2 numaradadır.

2- *Documents on British Foreign Policy 1919-1939,* s. 26.

3- Bu konuda Demirci Mehmet Efe'nin yayınladığı emir:

1310, 1311, 1312, 1313, 1314 tevellütlü (doğumlu) efrat (erler) bütün silahlar ve teçhizat ve elbiseleri ile kırksekiz saat zarfında şubelerine müracaat edecek, etmedikleri takdirde tebligata (bildiriye) riayetsizlik gösterdikleri anda derdest edi-

lerek muhakemesiz idam ve evlerini yaktıracağımı bütün millete vatan selâmeti namına istiklalimizi temin maksadı ile ilan ederim.

Bundan sonra kıt'alarında firar vâkî olmayacaktır. Her kazada münadiler vasıtasıyla ilan edilecektir. Bu telgraf aynı zamanda şube riyasetlerine aynen gönderilecektir.

20 Temmuz 1919
Demirci Mehmet Efe

4- Binbaşı Hacı Şükrü Bey'in emri:

Kalbi vatan aşkıyla dolu, milletin istiklali için istihkar-i hayatı minnet addeden (ölümü cana minnet bilen) ne kadar yedeksubay varsa kendilerine orduda verilen muhasasasat kadar bir para ile Kuva-yi Milliyemde istihdam edeceğim. Bu suretle gelecek subayların hemen gönderilmesi hususunun icap edenlere tebliğ ve sür'atle bildirilmesini rica ederim.

Aydın ve Havalisi Kuva-yi Milliye
Kumandanı
Hacı Şükrü

5- Vesikası tam metni ile belgeler bölümünde 3 numaradadır.

6- Bu bahsi ileride ele alacağım için burada tafsilata girmiyorum. Yalnız tarih bakımından büyük önemi olan bu şifre telgrafın tam metnini belgeler bölümümüzün 4 numarasına almakla yetiniyorum.

7- Vekiller Heyeti'nin bu konudaki kararının vesikası belgeler bölümümüzdedir (No 5).

BÖLÜM 3

1- Lütfü Simavi, *Sultan Mehmed Reşat Han'ın ve Halefinin Sarayında Gördüklerim*. Cilt 2, s. 239.

2- Cilt 2, s. 14'de adı geçen eski Bursa Valisi.

3- Cilt 4'de çeşitli vesilelerle kendinden bahsolunan Vali ve Dahiliye Nâzırı...

4- *Canlı Tarih*, s. 249-250.

5- İleride tafsilatıyla yazacağım, Damad Ferit Paşa, hükümeti namına İngilizlere gizli ve münferit bir anlaşma teklifinde bulunmuştur. Burada Ermenistan için şöyle diyordu:

Ermenistan, diğer büyük devletlerle mutabakat halinde İngilizlerin arzusuna göre bağımsız veya –muhtar cumhuriyet şeklinde– kurulacaktır.

(İstanbul'da Amiral Webb'den Lord Curzon'a gönderilen Eylül 1919 tarihli rapordan. No. 1933 – 1307832/521/44, *Documents on British Foreign Policy, 1919-1939*).

6- Osmanlı delegasyonunun barış konferansına verdiği, imparatorluğun yeni teşkilâtıyla ilgili 'muhtıranın' tam metni belgeler bölümümüzde 6 numaradadır.

7- "300 milyon İslam Wilson Prensiplerine göre adalet ve hürriyete kavuşmalı idi. Damad Ferit, Türkiye ile Türkleri kurtaracağına, hilâfeti ileri sürerek bütün İslam âlemi ile galipleri korkutmak isteyecek kadar gafildi. Buna, İngilizlerden ilham alan Clémenceau, Türkleri tahkir edici bir cevap vererek.... ilah..." (*Siyasi Tarih – 18. Asırdan 20. Asıra Kadar*, s. 387).

8- Clémenceau'nun bize verdiği cevap bilhassa Venizelos'un kaleminden çıktığını ve o cümle içinde Türk milletinin idam kararının göze battığını fark edemeyen zavallı Sadrazam konferans salonuna girdiği vakit, en basit nezaket kaidesi olarak orada bulunanların ayağa kalkmış olmalarını, hakkında fevkalâde bir hürmet eseri olduğu suretinde tefsir etmiş, aldığı o ters cevaba karşı ne Paris'te ve ne de İstanbul'da bir tek kelime ile itiraz etmeyi hatırına getirmemiştir. (Galip Kemalî, *Başımıza Gelenler*, s. 137)

9- Kitabımızda yer yer Ermeni meselesinden bahsettim. Beşinci Cildimizde, "İzmir Hususi Divan-ı Harbinde" ve "Ermeni Meselesi Nedir?" başlığı altında ve bunları izleyen 35'den başlayarak 59 numaraya kadar devam eden sahifelerde bilgi verdim. Ayrıca, aynı cildimizin, "Belgeler ve Fotokopiler" bölümünde bu konu ile ilgili vesikalar bulacaksınız. (s. 164-172, görünüz.)

BÖLÜM 4

1-Hafız İbrahim Demiralay'ın notlarından.

2- Bu yadigarlardan birincisi Kara Yorgi, İzmir'in millî ordu tarafından işgali sırasında birkaç arkadaşıyla beraber linç edilmiştir. Diğerleri de millî zafer kesin olarak anlaşılınca Ankara'da Isparta milletvekillerine telgraf çekerek, "Bizi mukaddes Türk sancağından ayırıp (...) Yunan bayrağı altında bırakmayınız" ricasında bulunmuşlardı.

3- Hafız İbrahim Bey'in notlarından. (Konya 23/6/1919 tarihli ve 1779/100 numaralı telgraf)

Hafız İbrahim Bey'in notlarında şöyle bir fıkraya da rastlanmaktadır:

Burdur Kalem Reisi Albay İsmail Hakkı Bey Umumi Harpte emekli iken hizmete alınmıştı. Isparta şubesine verdiği açık telgraflarında teşkilâtımızı men' ve şifrelerinde ise yardımı emrederdi. Sebebini kendisi bilir. Yalnız bizim şube reisi Nurullah Beyin dürüst hareketi her veçhile takdire yaşandır.

4- İleride bu milli heyetlerden bahsedeceğim.

5- 57. *Tümen, Aydın Millî Cidâli,* Cilt 2, s. 168.

6- Rahmetli Ş. Sami, *Kamus-ı Türkî* adlı sözlüğünde zeybek hakkında şu izahatta bulunmaktadır:
"Zeybek, hafif silahlı ve asayişi muhafazaya memur eski bir askerî sınıf – Selçukîler zamanında böyle bir sınıf askeri terkip etmiş olan Aydın ve Hüdavendigâr (eski Bursa Vilayeti) ehâlesi ki "Efe" denmekle dahi maruf olup garip kıyafetleri vardır." (s. 693),

7- Nazilli Kaymakamı, Aydın'ın Yunanlılar tarafından işgalinden sonra mutasarrıf vekili olmuştu. Kuva-yı Milliye aleyhinde İstanbul'a yazı yazmaması kendisine söylenilmiştir. Kaymakam, mutasarrıf, vali gibi idare amirleri bu sırada üç kısma ayrılmışlardı:
a- Kuva-yi Milliye'nin samimi taraftarı.
b- İki yüzlü olanları, hem İstanbul'u, hem Kuva-yı Milliye'yi idare etmek isteyenler ki en tehlikelisi bunlardı.
c- Açıktan aleyhte olanlar, bunların sayıları maalesef az değildi. Kendilerini tatmin için ortaya attıkları mazeretleri vardı. Hükümetin memuru idiler, kendi deyimleri ile 'emir kulu' idiler. Millete hizmetle mükellef olan bu bahtsızlar, esaslı surette millet menfaatlerine aykırı emirleri böyle, milletçe 'ölüm kalım' meselesinin başgösterdiği anlarda dahi vicdanları titremeden uygulamaya yeltenmekten çekinmiyorlardı. Fakat karşılaştıkları mukabeleden tutanamayıp efendilerinin hükmü altındaki yerlere kaçmak zorunda kalıyorlardı.

BÖLÜM 5

1- 57. *Tümen ve Aydın Millî Cidali,* Cilt 3, s. 36.

2- 6. cildimizde, s. 142-143'te görünüz.

3- Yörükler, hükümete ve onun temsilcisi olan jandarmaya Osmanlı derlerdi.

4- Kahrat'ta bulunduğum sırada Ağa'yı göremeyişim büyük talihsizlik olmuş...

5- Cilt 6, s. 18-21'e bakınız.

6-Tire'nin aydın gençleri, Tire ve Havalisi Kahramanı Gökçen Efe hakkında hazırlayarak neşrettikleri bir etüd yazısından burada ben de faydalanmaktayım. İzmir Millî Kütüphanesi'nde bulduğum bu yazıda, efelerin Köşk'e gelişiyle ilgili kısmında şöyle denilmektedir, aynen alıyorum:

Karaçamur'da bir gece kalan , istirahat eden kafilenin kumandanı Gökçen Efe ve arkadaşlarından Kara Hüseyin ve Kemerdereli Ahmet Efe ve Hacı Halil atlara binip ve yedek beygir alarak evvelce mukarrer olduğu veçhile Köşk'te bulunan Demirci Efe'nin yanına gittiler. Demirci tarafından iyi kabul gören bu arkadaşlar-

la Demirci Efe arasında görüşülen sözler ve dökülen fikirlerde verilen kararlar bahsedilse çok uzun sürecektir. Yalnız şâyânı dikkat ve takdir edilen bir şey varsa Demirci'nin yanında teşkilâtı idare edenler içinde, sözü tatlı ve müessir, 'Galip Hoca' adında bir zat vardı. Bu muhterem zat, misafir mücahitlere güzel sözler, nasihatler ve dersler vermiştir. Bu muhterem zat, İzmir mebusu ve İş Bankası Umum Müdürü Celâl Beyefendidir (yazı bu sırada yazılmış). Köşk'ten yüz silah ve cephane alarak sevinç içinde ayrılan Gökçen Efe, Hacı Halil ve arkadaşları Karaçamur'a döndüler. Silahları arkadaşlarına dağıttılar.

7- Ispartalı Hacı Süleyman Efendi'yi ve oğlu Şerafettin Çavuş'u okurlarım hatırlayacaklardır. Kendilerinden, Cilt 6, s. 81-83'te bahsetmiştim.

8- 57. *Tümen, Aydın Millî Cidâli,* Cilt 2, s. 201.

9- Mümtaz Bey, Denizli ile Acıpayam arasındaki Çukur köyünde, Bektaşi Teslim Tekkesi şeyhi Mazlum Baba'nın oğludur. Mümtaz Bey'i Umurlu Cephesinde tanımıştım. babası da, başında Bektaşi tacı ve kıyafeti ile zaman zaman aramızda görünürdü. Bu muhterem zat daha sonra Denizli'den Birinci Büyük Millet meclisi'ne üye seçildi. Kendilerini burada daha yakından tanımıştım. Tam Bektaşi babası kıyafeti içinde iyi kalpli bir vatansever olarak mecliste çalışır sevilir ve takdir olunurdu. Aramızdaki en mutaassıp hocaların dahi dostluğunu kazanmıştı.

10- Tire aydınlarının etüdlerinden.

11- Sunullah Efendi oldukça hür fikirli, milliyetçiliği, ümmetçiliğin üstünde görür, geniş görüşlü aydın bir din adamı idi.

12- Mürselli İsmail Efe bize daha Öemiş'te ikin söz verip Millî Mücadele'ye başlayan ve Yunanlılar denize dökülünceye kadar elinden silahını bırakmayan mücahit bir Kuva-yi Milliyeci'dir. Sırası geldikçe kendisinden bahsolunacaktır.

13- *Yeşil Tire* mecmuasından.

14- Bu hayali veya süslenmiş bir hikayedir. Fakat halkın mantalitesini anlatmaktadır. Onun için aynen aldım.

BÖLÜM 6

1- Kongre kararlarının dördüncü maddesi.

2- Kongre kararlarının yedinci maddesi.

3- Erzurum, Sivas Kongreleri ileride ayrı bölümlerde bütün tafsilatıyla yazılacaktır.

4- Mektubun tam metni ve fotokopisi belgeler bölünde 10 numaradadır.

5- Paşa'nın rolünü Isparta Kuva-yi Milliyesi bahsinde anlatmıştım. Paşa'nın hareketini zayıf bulduğumu da kaydetmiştim. Bu davranışının İs-

tanbul Hükümeti ile İtilâf Devletlerince kendi hesaplarına tehlikeli görüldüğü telaşlarından anlaşılmaktadır.

6- 9 Kasım tarihli bu mektubun 3. paragrafı şöyledir:

İstanbul'da büyük bir ithimalle, Türkiye'deki sözde muhalefet partileri size müracaat edecekler ve hükümeti kendilerinin kurmalarını isteyeceklerdir. Böyle teklifleri kabul etmemelisiniz. Gerçi, Türkiye'de İttihat ve Terakki Partisi'ne karşı daima bir muhalefet bulunmuştur. Fakat Kâmil Paşa'nın vefatından beri, bu partide tanınmış bir şahsiyet kalmamıştır.

Bugünkü şartlar altında muhalefetin iktidara gelmesi memleketin bütünlüğünü yıkacak ve yalnız bizim zararımıza olacak huzursuzluklar meydana gelecektir. Bundan başka şurası da aşikârdır ki, böyle bir İtilâf dostu (Ententophile) partinin İttihat ve Terakki hükümetini devirmesine müsaade edildiği takdirde, inkilâptan beri İsviçre'de, Paris ve diğer memleketlerde sürgünde bulunan çeşitli üyelerini geri çağıracaklardır. Bu kimseler batı devletlerine karşı olan dostluklarından dolayı memleketlerinden sürüldüklerini söyleyebilecekler ve İttihat ve Terakki Cemiyeti yerine hükümeti, böyle bir grubun teşkili icap ettiği hususunda manevi birtakım vecibeler ortaya atacaklardır.

Majeste İngiliz Hükümetinin Osmanlı İmparatorluğu ile gelecekte yapacağı anlaşma ciddi ve kesindir. Bu bakımdan yeni şartların tatbiki hususunda sağlam esaslara dayanan prensiplerimizden ayrılmak istemiyoruz. Bunun için İttihat ve Terakki Partisi'nin Mütareke şartlarının tatbikine kadar hükümette kalması ve neticede koyacağımız sulh şartlarından dolayı kendilerini küçük düşürmeleri şayanı tercihtir. Şu halde onları iktidardan uzaklaştırmak hususunda hiçbir gayret sarf etmemelisiniz. tabiî onları desteklemek veya iktidarda tutmak gayesi ile de bir çabada bulunmanıza da lüzum yoktur.

7- Amiral Galthorpe'un Lord Curzon'a gönderdiği 31 Temmuz 1919 tarihli mektubundan ve ona bağlı Mr. Bohler'in raporundan.
(Documents on British Foreign Policy, 1919-1939).

8- Sayın tarihçi Cemal Kutay arşivinden.

9- 'General Milen' hattından bahsediyor. Bu 'hat' Yunanlılar lehine istila sahasını genişletmek mahiyetinde olduğu için Kuva-yi Milliye teşkilâtı ve ordu tarafından kabul edilmemiştir. İleride bu vak'ayı ben de ele alacağım, gerekli tafsilatı ile okuyacaksınız.

10- 31 Temmuz 1919 tarihli *Alemdar* gazetesinden.

11- Yedinci madde: "Müttefikler, emniyetlerini tehdit edecek vaziyet zuhurunda herhangi askerî sevk ve idare noktasını işgal hakkını haiz olacakladır." Malûmdur ki bu maddeye dayanarak Yunanlılar ve İtilâf Devletleri memleketi istila ediyorlardı.

12- Bu hadise Yunanlıların İzmir'i işgali sırasında olmuş, ayni bahiste tafsilatıyla anlatılmıştır. (Cilt 6, s. 48-57).

13- Yusuf İzzet Paşa'nın Harbiye Nezareti'ne cevap olarak Karasi'den

(Balıkesir'den) gönderdiği 7 Temmuz 1335-1919 tarihli yazısından. Yazının tam metni belgeler bölümümüzde 11 numaradadır.

Vesikalar, Yusuf İzzet Paşa'nın hatıratından alınmıştır, aslı Cemal Kutay arşivindedir.

BÖLÜM 7

1- Hoca Esat Efendi, bana anlattıklarını hatıra halinde kendi el yazısı ile yazmış bana da göndermiştir. Okuyacağınız satırlar oradan alınmıştır.

2- Hoca Esat Efendi hatıralarında sözüne şöyle devam etmektedir:

İki tane daha hakikata aykırı, lakin vatan ve milletimin menfaatine uygun beyanlarım vardır:

1- İzmir'in işgalinden sonra Yunan, Aydın'a yaklaşıyor. Tümen, karargâhını Çine'ye naklediyor. 175. Alay ve Birinci Taburu kalıyor. Binbaşı Nuri Bey de mevki kumandanı olarak bulunuyor.

Gerek mülki ve gerek askerî amirler tarafından katiyen hicret edilmemesi emir olunuyor. Tabiatıyla Aydın'da kaldık. Yunanlılar Aydın'ı işgal etti. Palikaryalar Aydın'a doldu. İzzeti nefsimiz cerihedar edilmeye (yararlanmaya) Türkler öldürülmeye başlandı. Tümenin Aydın'da bıraktığı alayın kumandanı Yarbay Ethem Bey 'evlâd-ı arabdandı' alayı bırakıp, askerliği terk edip İzmir'e gitti. Birinci Tabur'un kumandanı da 'evlâd-ı arabdan' Binbaşı Şefik Bey askerlikten istifa ediyor. Bunların... hareketleri alay ve taburda pek fena tesir yapıyor.

Böyle alay ve tabur kumandanlarının istifaları sırasında Tümen kumandanı subayların Çine'ye gelmelerini; Yunan kumandanı da, "istifa edecek, askerlikten vazgeçecek subayların İzmir yoluyla memleketlerine gönderileceklerini" mevki kumandanı Nuri Bey'e yazıyorlar.

Alay ve tabur kumandanına uyan bir kısım subay askerlikten vazgeçerek İzmir ve İstanbul'a gideceklerini, her gün temas ettiğim, mevki kumandanı söyledi. Hemen Yunan İzmir'de, depolar içinde otuz subayı süngülemiş, rastgele ele geçen subayları süngülüyorlarmış havadisini çıkarmaya mecbur kaldım. Bu söz duyuldu. Subaylar gitmekten vazgeçip Çine'ye, tümenine iltihak ettiler, (Askeri Mecmua'da, 1 Haziran 1937 tarih ve 46 sayılı nüshada) tümen kumandanı bu hareketimi "teşekküre şayandır" diyor.

2- Aydın ve havalisi ahâlisi namına İstanbul'a giderken Kuva-yi Milliyemizin sayısı üç, beş yüz mücahitten ibaretti. Her görüştüğüm kimseye ve makamlara ben hareket ederken umum kumandana gelen umumi kuvvet raporunda, mevcudun otuz bine! vardığı ve her gün artmakta olduğu yazılı diye söylemiştim. Vatan uğrunda mugayir-i hakikat, lâkin mûcib-i menfaat beyanda bulundum.

3- 57. *Tümen ve Aydın Millî Cidâli,* Cilt 3, s. 90.

4- Venizelos'un Türkiye aleyhinde nasıl bir ihtiras ile Lloyd George'a alet olduğunu sırası geldikçe anlattım. Burada da Lloyd George'un Yunanistan hakkındaki görüşlerini, aşağıdaki satırlarla H. Armstrong'dan naklen yazmayı faydalı buldum:

Esasen Lloyd George, Yakındoğu işlerini anlamaz ve Yakındoğu milletlerinin ne olduklarını bilmezdi. Kendisi Türklerin aleyhinde idi. Bu hususta Gladeston'un an'anesine sadıktı. Bundan başka Lloyd George Akdeniz'in önemini anlıyor. İtalya ile Fransa'nın onu bir İtalyan-Fransız gölü yapmak istediklerini biliyordu.

Onun fikrince büyük bir Yunanistan İngiltere'nin siyasetine yardım edebilirdi. O halde İngiltere ile Yunanistan'ın menfaatleri yanyana gitmeli idi. Bundan başka Lloyd George eski bir Yunanistan bulunduğunu, onun büyük şairleri ve büyük feylesofları, olduğunu da biliyordu. Bir defa Clémanceau şu sözleri söylemişti: "Lloyd George'un okumak bildiğini biliyorum. Fakat okuduğundan şüphe ediyorum."

Lloyd George, Venizelos'un etkisi altında, gelecek Yunan İmparatorluğu'nun manzarasına kapılmış, Yunanistan'ın Avrupa ve Anadolu'daki eski şanını geri alacağını ve Boğazları Avrupa'ya karşı açık bırakacağını, Akdeniz'de İngiltere ile beraber yürüyeceğini sanmıştı. Şayet Yunanistan isyan edecek olursa İngiltere'nin deniz kuvveti onu tedibe kâfiydi.

Lloyd George, hiç tereddüt etmeden, bütün kuvvetiyle Yunan tarafını tuttu. Onun için vukubulan hatalar hakkında ihtarlarda bulunan uzmanların mütalaalarını, hatta Yunanistan'ın byük bir baskıya tahammül edemeyeceğini söyleyen Venizelos'un fikirlerini kabul etmemişti. Hatta gerçek iyi bir şekilde ecelli etitği zaman bile Lloyd George onu görmek istememişti.

Lloyd George'un rüyası muhteşemdi. Fakat onun en hayati kısımları sahte idi. Yunanlılar, hüküm ve idare kabiliyetini haiz değillerdi. Yunanlılar, kendilerine verilen büyük rolü yapacak mahiyette değillerdi. Lloyd George kendi elinde kırılan bir silahı seçmişti.

(*Türkiye Nasıl Doğdu*, s. 109-110).

5- Ahmet Reşit, *Canlı Tarihler,* Cilt 3, s. 253.

(Sultan Vahdeddin'in şehzadeliğinden beri Reşit Bey'e güveni vardı. Zaman zaman kendisini kabul eder, gizli meseleleri onunla görüşürdü. Bir süre Reşit Bey, Damad Ferid Paşa kabinesinde Nâzır olarak bulunmuştu. Verdiği bilginin önemini düşünerek bu ciheti de okurlarıma hatırlatmak istedim.)

6- İngiliz Muhibleri Cemiyeti'nin neşrolunan beyannamesi belgeler bölümümüzdedir. (No. 12)

7- *Mütareke Acıları,* s.132-138.

8- *Büyük Nutuk,* Cilt: 1, s. 6-7, Millî Eğitim Basımevi, 1961.

9- İleride bu olaydan bütün tafsilatıyla bahsolunacaktır.

10- Cemal Kutay, *Celâl Bayar, Bir Türk'ün Biyografisi,* s. 48-49.

Sayın Cemal Kutay bu kitabın 47. sahifesinde Sait Molla'nın yukarıdaki mektubu hakkında aşağıdaki bilgiyi vermektedir:

Celâl Bey, Ege cephesindeki faaliyeti dolayısıyla zaten şüphe ve zan altında idi. Meclisteki beyanatı ile bu şüphe, tahmin çevresini aşmıştı. İngiliz Muhibleri Cemiyeti erkânı bir taraftan bu hadise ile meclisten kurtulmaya çalışırken diğer taraftan da Celâl Bey'in şahsına indirilecek bir darbe ile Kuva-yi Milliye'yi sarsmayı tecrübe ettiler.

Bu hakikate ait bir vesika göz doktoru merhum Esat Paşa'nın evrakı arasında mevcuttur. Fakat Paşa, M.M. grubunun, İstanbul'dan Anadolu'ya insan ve vasıta sevkini temin eden gizli mukavemet teşkilâtının başlarındandı. Bulgurlu köyünün altındaki büyük çiftliği, Ümraniye üzerinden İzmit'e ulaşan yolun güzergâhında olduğundan toplama yeri vazifesini görüyordu. Daha sonra, Mustafa Kemal Paşa'ya, Cevat Abbas Bey eliyle gönderilen Sait Molla'nın Papaz Fru'ya (Frew) yazdığı mektupların müsveddeleri 'Bürhan 36' rumuzu ile çalışan bir vatanperver tarafından ele geçirilmiş ve Esat Paşa'ya verilmişti. Bu 'Bürhan 36' rumuzunun, Yusuf Mazhar Bey'e ait olduğu anlaşılmıştır. Otuzdan fazla olan bu mektuplardan bir kısmını, Atatürk, İstanbul'un işgaline takaddüm eden günlerde ve işgal devresindeki menfi unsurların faaliyetini belirtmek bakımından büyük nutkuna almıştır. 'Bürhan 36' Esat Paşa'ya verdiği raporda şunları kaydediyordu:

"Sait Molla'nın Rahip Frew'a hitaben yazdığı mektuplardan birisinin daha müsveddesi malûm menbadan alınmak suretiyle leffen takdim edilmiştir. Sait Molla dün akşam üzeri yanında Ali Kemal ve Hasköylü Hikmet olduğu halde Balta Limanı'nda Damad Ferit Paşa'nın yalısına gitmiştir. Mektup müsveddelerini temin ettiğimiz menbadan aldığımız malûmata nazaran, önümüzdeki çarşamba akşamı Divanyolu'ndaki mahut binada toplanacaklar ve ağleb-i ihtimal bu içtimaa Rahip Frew ile Knoka da iştirak edeceklerdir."

(Bürhan 36)

"Yusuf Mazhar Bey, (İstibdat devrinde) Hariciye Nezareti Tercüme Kalem-i Mühimme Müdürü, Harbiye ve Tıbbiye mektepleri ahlak ve kitabet muallimi iken Bingazi'ye nefyolunan ve daha sonra Habeşistan Maslahatgüzarlığı'na tayin edilen Mazhar Bey'in oğludur. Birinci Dünya Harbi'nin başında Mustafa Kemal'in refakat zabiti olarak hizmet etmiş ve mahrem işlerde vazife görmüştür."

11- İstanbul'da Amiral Sir J. de Robeck'den Lord Curzon'a gönderilen rapordan... Bu önemli raporun tam metni belgeler bölümümüzdedir, No. 13.

12- İngilizlerin İran'ı himayesine almayı sağlayan 2 Ağustos 1919 antlaşmasıdır. Antlaşma vaktiyle Mısır'ın idaresinde olduğu gibi bir idare şekliydi. Damad Ferit de bunun kabulünü rica ediyordu.

Sayın Hikmet Bayur, *Atatürk, Hayatı ve Eseri* adlı kitabında (s. 273) şöyle bir mütalâa yürütmektedir:

Papaz (Frew) gibi 'İngiliz Muhibleri' Cemiyeti'nin habis ruhu durumunda olan İngiliz casuslarıyla gizlice ve sık sık görüşen Vahdeddin'in bu gibi önergelerde bulunmayaya onlarca kışkırtıldığı da güvenle düşünülebilir. Çünkü daha sonraları Mustafa Kemal'i Anadolu'da çalışmaya koyulduğu ve Damad Ferit'in, Paris'te Barış Konferansı'na gittiği sıralarda Papaz Frew'un bir aleti olan Sait Molla bütün belediyelere ve daha birçok yerlere telgraflar çekerek İngiliz himayesini kabule varan, isteklerde bulunmalarını ve bunları telle Padişah'a, hükümete, galip devletlerin komiserlerine, Paris Barış Konferansı'na, bildirmelerini öğütlemiştir. İtilâf ve Hürriyet Partisi'nin Başkanı Emekli Albay Sadık Bey de Şûra-yı Saltanat'ta bu yolda konuşmuştur.

Bunların anlamı şu olabilir: İngiltere daha önce Mısır ve 2 Ağustos 1919'da İran'ı himayesine aldığı, birçok yerlerini işgal ve hükümet mekanizmasını denetlemesi

altına soktuğu gibi Osmanlıya karşı da aynı şeyi yapmayı düşünmüş ve bu ihtimali elde bulundurmak için casusları ile padişahı ve halkı bunu istemeye kışkırtmıştır.

Aynı zamanda resmî ağızlar bu yola gitmenin düşünülmediğini söyleye durmuşlardır. Onlar, Papaz Frew' o günleri için de özel bir kimsenin düşünceleridir diyerek gerekince her türlü sorumluluktan daima sıyrılabilirlerdi.

13- Tam metni Amiral Webb'in bu konudaki raporu ile birlikte belgeler bölümümüzde 14 numarada okurlarımızın tetkikine sunulmuştur.

14- *Yeni Türk* gazetesinin 19 Nisan 1341 (1925) tarihli nüshasından.

15- Doktor Hüsnü Bey, Rahmetli Mahmut Esat'ın kayın babasıdır.

16- Akhisar'da kontrol subayı olarak tanıtılan bu zatın İngiliz makamlarına verdiği uzun bir raporu vardır. Bu rapor Amiral Webb tarafından Lord Curzon'a gönderilmiştir. Rapor hakkında İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nın Erkân-ı Harbiye'nin tahlil notu vardır. "Başıbozuk Türk Ordusu" diye Kuva-yi Milliye hakkında verdiği rakamlar çok mübalağalıdır. Bildirdiği sayıdaki kuvvetlerin yarısına sahip olmak bizim için ne büyük bahtiyarlık olurdu. Aydın cephesindeki kuvvetlerimizden bahsederken şunları söylemiştir:

Miktarı bilinmeyen dağ topu ile 18.000 kişi. Muhtemelen dört veya beş dağ topu... ilave olarak ihtiyatımızda 17.000 kişi...

Aydın cephesinde kuvvetleri muntazam bir ordu haline kalbetmek için teşebbüse girişilmiş olup, komple taburlar teşkil edilmiş ve eğitime tâbi tutulmuşlardır. Askerlere vesika usulü vazedildiği gibi liderler de çok çalışmaktadırlar.

Umumiyetle maneviyat çok yüksek olup bu kuvvetler Yunanlıları temizleyeceklerine emin görünmektedirler. Cephede genel olarak cephane noksanlığı vardır. Fakat bu azlık, 'Y

dağlık bölgeden olan ve korku nedir bilmeyen zeybek ve yörüklerin maharet ve cesareti sayesinde telafi edilmektedir.

Siyasi görüş ve tahlilleri de, o zaman içinde, yani Kuva-yi Milliye'nin ve Atatürk'ün Erzurum ve Sivas çevresinde hareketlerinin tam gayesi öğrenilemediği sırada yüzde yetmiş, seksen nisbetinde doğrudur denilebilir. Atatürk'ün ve doğrudan doğruya onun emrindeki millî hareketin kudreti ve manası, Sivas Kongresi sırasında ve İstanbul Hükümeti ile münasebetinin kesildiği zaman anlaşılmıştı. Bu zamana kadar İstanbul Hükümeti tam olmasa bile duruma hakîm görünüyordu.

İngiliz subayının raporuna atfen ayrı ayrı fıkralar halinde şunlar söylenilmektedir:

Akhisar'dan Nazilli'ye kadar vâki seyahatinde bu subay askeri liderlerle, yerli eşraf, başı bozu asker ve sivil halk ile temas etmiş ve neticede başıbozuk çetelerin sırf Yunanlılara karşı dövüşmek için kurulmuş bulunduğuna kani olmuştur. Bütün Türkler, bunun müttefiklerin diğerlerine müteveccih bulunmadığını izaha çalışmışlardır. Barış Konferansı nihai kararını verinceye kadar diğer herhangi bir kuvvetin kontrolu altında kalmaya razı gibi idiler!

Diğer bir yerinde şu sözlere rastlanmaktadır:

Daha önce de beyan edildiği gibi başıbozuk hareketleri münhasıran Yunanlılar aleyhine olup halihazırda Müslümanların Hıristiyan milletinin işgalini kabul etmeye oldukça mütemayil bulunmaları hakikatı ile ispat edilmiştir. Mustafa Kemal'inki gibi politik bir Türk hareketi değildir. Hükümeti tanımadıkları keyfiyeti doğrudur. Zira hükümet de kendilerini tanımamaktadır. Fakat bu hareket hükümeti devirmek istikametinde çalışmamaktadır.

Bu fıkra hakkında İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nın zapta geçirilmiş bir mütalâası vardır. O da şudur:

Aydın vilayetinde Yunanlılara karşı koymakta olan başıbozuk Türkler hakkındaki bu rapor Türk kaynaklarından alınan malûmata müstenittir. Bu hareketin Mustafa Kemal'in faaliyetinden farklı olduğuna dair ileri sürülecek mütalâa doğru olamaz.

Diğer bir yerinde de şu satırlar okunmaktadır:

Memleket dahilindeki umumi kanaat, İngiltere'nin bugünkü müşküllerinde Türkiye'ye yardım edeceği merkezindedir.

Bu enterasan raporun tamamını okumakta fayda gördüğüm, tercümesini belgeler bölümümüze aynen aldım, 16 numaradadır.

17- Rodos için, İngiltere Kıbrıs'ı Yunanistan'a devrettiği takdirde, İtalya'nın bu adayı da Yunanistan'a bırakması hususunda bir anlaşmaya varılmıştır. Ancak Yunan gazetelerinin bu konuda hararetli neşriyatta bulunmalarından İtalyanlar Rodos adasıyla ilgili anlaşma hükümlerini uygulamaktan vazgeçmişlerdir.

18- Bu anlaşmayı tam bir sene sonra iktidara gelen Comte Sforza bozmuştur. Bunun için Comte hatıratında şunları kaydetmektedir:

M. Tittoni'nin gizli tuttuğu bu anlaşmayı öğrendiğim zaman, bunun İtalya'ya ne gibi fayda sağlayacağını bir türlü anlayamadım. Fazla gurura kapılmadan söyleyebilirim ki, herşeyden önce İtalya gibi büyük bir devletin Yunanistan'dan yardım istemesini ve bunun diplomatik bir vesika ile tespit etmesini yakıştıramadım... İlâh...

19- Ben de Yazdım, Cilt 6, s. 125-126, görünüz.

İlhami Bey, mebus seçildiği halde İstanbul Hükümetinin âleti olduğu için Büyük Millet Meclisi'ne kabul edilmemiştir.

BÖLÜM 8

1- Bu birinci kongreden sonra diğerleri de onu takip etmiştir. Kongreler hem tarihi hatıra olduğu, hem de Kuva-yi Milliye'nin düzen ve düşünce bakımından seyrini gösterdiği için kararları belgeler bölümümüze aldık. (No 17)

2- Müderris ve Müftü Hacı Hüsnü Efendi vatansever bir din adamı idi. Dinî inanç ve âdetleri ihmal etmez, tamamiyle tatbik ederdi. Büyük Millet Meclisi'nin, ilk toplantısından başlayarak bir çok dönemlerinde üye seçilmiştir. Kendisi ile görüşürdük, dostluğumuz vardı. Aşağı yukarı bir çok meselelerde söze karışırdı. Millî hareketi ve hükümeti de desteklerdi.

Cumhuriyet ilanının onuncu yılı töreninde bulunmak üzere meşhur Karahan'ın başkanlığında, içlerinde General Voroşilof da olduğu halde kadınlı, erkekli kabalalık bir Sovyet heyeti Ankara'ya gelmişti. O mutlu günün şerefine Ankara Palas salonlarında tertiplenen baloda Sovyet misafirlerimiz de bulunuyordu. Rahmetli Atatürk dansını bitirdikten sonra, bana kendisini takip etmekliğimi söyledi. Sovyet heyetinin bulunduğu yere doğru ilerledi, kendileri ile görüşmeye başladı. Herkes ayakta idi. Atatürk'ün tam yanında bulunuyordum. Baktım sağ tarafımda bir zat belirdi. Bu, müderris Müftü Hacı Hüsnü Efendi idi. Başında fesi ve sarık yoktu, başı açık, saçları muntazam surette taranmıştı. Geniş ve uzun sakalı kısalmış hatta ucunda biraz sivrilik göze çarpıyordu. Siyah cübbe yerine üzerinde tam takım frak vardı. Frağın sağ tarafında yeşil kordeleli istiklal madalyası şerefli mevkii almıştı. Hafif surette Atatürk'ün koluna dokundum. Yerimi saygı ile Hacı Hüsnü Efendi'ye bıraktım. Atatürk bu hali görünce hemen mevzuu değiştirdi. Sovyet dostlarımıza dedi ki:

Bakınız bu zat hocadır, milletvekilidir. Siz ihtilalinizde ruhanilerinizi kestiniz. Bizde ise bu hale geldi.

Benim de bu muhterem zatın Nazilli'deki hali gözümün önünde canlandı. İçimden kendi kendime dedim, "Nereden nereye gelmişiz!"

3- Bu sıra Çal Kaymakamı olan (eski Vali ve Mebus) Fazlı Güleç'in bana gönderdiği uzun yazısından alınmış bir parçadır:

Nazilli Kongresi'ne Çal'dan da biri Tevfik Bey, biri de Derviş Bey olarak iki delege seçildi. Bu delegeler gidip dönünce cephe ahvalini öğrenmek hevesiyle sorduğumuz suallere cevap alırken Derviş Bey, Necip Bey'le bizim kulağımıza Celâl Bey'in (Celâl Bayar) cephede bulunduğunu ve Galip Hoca müstearını (iğreti adını) taşıdığını söyledi.

4- Bu kongreler hakkında, *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacı Muhittin Çarıklı'nın Kuva-yi Milliye Hatıraları, (1919-1920)* adlı kitabında geniş bir bilgi vardır (Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü yayınlarından).

5, 6- Mustafa Kemal Paşa'nın telgrafı ile Adil Bey'in bu yoldaki genelgeleri belgeler bölümümüzde 18 numaradadır.

7- General Ksenefon Straligos, *Küçük Asya'da Yunanistan.*

8- General Ksenefon Straligos, *Küçük Asya'da Yunanistan.*

9- Halbuki aldığı tedbirlerle kendisi sınırlarımızı geçecek!

10- Bir daha göremediğim sayın bayanın kimliğini tespit edemediğim-

den üzüntü duymaktayım.

11- Amiral Lord Curzon'a, Webb'den gönderilen 17 Ağustos 1919 tarihli raporunun 6. fıkrasından:

6- Maamafih Aydın vilayetinin dahilinde ve etrafındaki mahallî şartların İtalyan işgalinden ziyade Yunan işgalinin devamı keyfiyetinden meydana geldiğini tebaruz ettirmeliyim.

Başlıca tesirleri müttefiklerin durumunu tehlikeye düşürmek, Türk Hükümeti'nin otoritesini ciddi şekilde zayıflatmak, Aydın'dan gayri bölgelerde milliyetçilik düşmanlığını ve kanunsuz hareketleri arttırmak ve müttefiklere karşı Türklerin hissiyatını kışkırtmak sadedinde azami derecede istifade ettikleri bir kozu İttihat ve Terakki Komitesi üyeleri ile Müdafaa-i Milliye liderlerinin eline tevdi etmek olmuştur.

9- İtalyan ve Yunan kuvvetlerinin geri alındığı havalide bir miktar müttefik subayının mevcudiyeti keyfiyetinin misilleme hareketlerini önlemeye yarayacağı kanaatindeyim. Türk Hükümeti de asayişi temin etmek sadedindeki tedbirlerinde profesyonel çeteciler ile İttihat ve Terakki Komitesi liderleri hariç, bilumum unsurların müzaharetine sahip olacaktır.

Raporun, o zamanki durumu gösteren ciddi düşünce ve tavsiyeleri içine alan fıkraları da olduğu için tam metninin tercümesini aynen belgeler bölümümüze aldım, No. 19.

BÖLÜM 9

1- Ben, durumu böyle görmüyordum.

2- Ben de az sonra bundan bahsedeceğim.

3- General'in buradaki görevi, çizilecek sınırın, Yunanlılar için en elverişli yerini bizzat mahallinde görüp tespit etmekti.

4- Daha sonra konferansın da 1919 yıl Aralık ayında kabulü ile kesinleşen ve 'Milen Hattı' denilen sınır şöyledir:

1- Ayvalık'ın kuzeydoğusunda ve 7 mil mesafede bulunan kıyıdan başlayarak (Osmanlar-Yaylacık-Modarade (sancak sınırı) Kestane Dağ - Akmazdağ - Döşeme köyü - Erkurt Dere - Menteşe - Bakırçay - Fuyaerk - Sarıtaş - Orfenik Kaya - Kaya Sığırlı - Yenice - Tatarköy - Mütevelli - Yeni Çiftlik - Papazlı - Belendağ - Kesterli - Barışlık - Sart - Ortak Yayla - Kemerköy - Tabaklar - (Debağlar) Simit Boncuk - Çaylar - Bademler - İzmir sancağının güney ve güneydoğusu sınırı.

2- İzmir merkez sancağının güney sınırı bu günlerde İngiliz, Fransız ve Yunanlılardan kurulu bir İtilâf kuvveti tarafından işgal edilecek ve bu kuvvetin kumandanı olan subay, General (Mareşal) Milen'e karşı sorumlu tutulacaktır. İtilâf Devletleri tarafından işgal edilecek olan bu bölgenin sınırları aşağıdaki gibidir:

Yunan işgalinin İzmir sancağının güney bölgesine dayandığı mahalden başlayarak doğru güney yönünde Bademler'e, oradan Umurlu'ya, buradan Menderes neh-

rini takiben Musluk Derenin Menderes'e döküldüğü noktaya kadar, buradan 600 metre kadar mesafeden nehre muvazi olarak Selçuk yakınında İzmir sancağının sınırına kadar, buradan da sancağın güney sınırı boyunca devam ederek Bademler.

3– Birinci fıkrada tayin edilen sınır, Ocak 1919 tarihinden itibaren muteberdir. O güne kadar Türk kıtaları ve çetelerinin bu sınırdan içeri doğru çekilmeleri hakkında emir verilmiştir.

4– İtilâf Devletleri ordusu İngiliz, Fransız ve Yunanlılardan kurulu olarak 2. fıkrada tayin edilen bölgeyi işgal edecektir.

Bu bölgenin kumandanı tuğgeneral rütbesinde olacak ve doğrudan doğruya General (Mareşal) Milen'in emrine tâbi olacaktır.

5- Telgrafın tam metni belgeler bölümümüzdedir, No. 19.

6- Sivas Kongresi'nde alınan karar üzerine Mustafa Kemal Paşa'nın zoru ile İstanbul Mebusan Meclisi açılmıştır. Tafsilatı ayrıca yazılacaktır.

7- *Nutuk,* Cilt 1, 1919-1920, s. 350-355, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, İstanbul 1961)

8- Bu sırada Denizli'den Sıvas Kongresi'ne delege göndermek meselesi bahis konusu oluyordu.

9- 57. *Tümen ve Aydın Millî Cidâli*, Cilt 2, s. 198.

10- Nedim Bey'in küçük oğlu Bedri Göknil'in notundan.

BÖLÜM 10

1- İsmail Hakkı Bey gençti, vatanseverdi ve sağlam karakterli bir Türk çocuğu idi. Millî mücadeleye başından sonuna kadar sadakat ve fedakârlıkla hizmet etmişti. Türkiye İş Bankası Ankara'da kurulduğu zaman kendisini umum müdürlük veznedarı tayin etmiştim. Liyakat gösterdi. İstanbul'da Bayazıt Şubesi Müdürü oldu ve maalesef genç denilecek yaşta irtihal etti. Banka arkadaşları kendisine 'zeybek' derlerdi. Hatırasını saygı ile anarım.

2- 57. *Tümen, Aydın Millî Cidâli,* Cilt 2, s. 183-184.

3- O zaman Çal Kaymakamı, sonraları, mebus ve vali Fazlı Güleç'in 11 Nisan 1942 tarihinde, yani zaferden ve Cumhuriyetin ilanından sonra kaleme alıp bana gönderdiği uzun yazısından.

Diğer bir yazı; bu da Tavas ilçesi Jandarma Kumandanı Denizli Tabur Kumandan Vekili ve Nazilli 'Heyet-i Milliyesi' haber alma kısmının başkanı Tahsin Avdan'dan aldığım 30.4.1942 tarihli mektuptan aynen:

Denizli Jandarma Tabur Kumandanı Binbaşı Hamdi vazifesini terk ederek Alaşehir'e savuşmuş ve Denizli büyük bir anarşi içinde kalmıştı. Ben de Tavas bölük kumadanı idim. Bu hali haber alınca hemen Denizli'ye geldim, tabur kumandanlığını deruhte ettim.

İstiklal Harbi'nin bidayetlerinde Yunanlıların birinci defa Nazilli'ye kadar geldikler sırada Denizli'de bulunan 57. fırka (tümen) topçu bataryasını Yunanlılar daha ziyade ilerledikleri takdirde Denizli müdafaasına tahsis ve Sarayköy cenup sırtlarında cephe tesisi ile Menderes nehrinden azami derecede istifade edilmesi Mutasarrıf Faik ve Kalem Reisi Mustafa Nuri ve Topçu Kumandanı Binbaşı İsmail Hakkı, Jandarma Tabur Kumandan Vekili bendenizden (Tahsin Avdan) mürekkep (kurulu) bir komisyonda kararlaştırılmış olduğu halde, gece yarısı bu güzel fikirden sarfınazar edilerek topçuların Çal istikametine gitmekte olduklarını görünce hemen, batarya ile hareket eden Topçu Kumandanı İsmail Hakkı Bey'i görerek, akşamki kararla bu hareketin taban tabana zıt olduğunu söyledim: "Sen ve kalem reisi ayrıldıktan sora Mutasarrıf Bey'le bu kararı verdik," cevabında bulundu. Esasen Mutasarrıf Bey o zamanlar hem İstanbul'u ve hem de Ankara ile muhaberede bulunmak suretiyle her iki tarafla münasebeti idame etmekte olduğundan, kimbilir nereden aldığı bir talimatla bu güzel fikirden sarfinazar etmiştir.

4- Albay kitabında açıktan isimlerini yazmaktan ise böyle işaretle göstermeyi adet edinmiştir. "İ" İlhami Bey'dir. (Cilt 6, s. 125-126'da yazdığım gibi) Yunan işgal kuvvetlerini Aydın'a davet eden kişidir.

5- Zannetmeye mahal yoktur, odur. Balıkesir'den beri paşaya refakat etmektedir.

6- Şifre telgrafın sureti belgeler bölümümüzdedir. Okuyunuz, No. 21.

7- 57. Tümen Kumandanı Albay Şefik Aker bu konuda neler söylüyor. Onları da dinleyelim, (aynen):

Nazilli'den İlhami Bey'in başlığı altında çalışan Hürriyet ve İtilâf Partisi mensuplar Kuva-yi Milliyemizi içinden yıkmak için Demirci Efe üzerinde tesir yapacakların ağzı ile onu ele almaya muvaffak oldular. Gizlice kendisini Nazilli'ye çağırdılar. Ona şu tesirleri yapmışlar:

"Köşk'de seni ellerine alanlar ittihatçılardır. Galip Hoca'nın adı Celâl Bey'dir. Adını gizlemesindeki sebep İttihatçı olduğunu gizlemek içindir. Kâzım Nuri Bey, İttihatçılık sayesinde incir şirketi yaparak vali ile milleti soydu. Ondan yüzbin lira almadıkça bırakmamalı, hapis etmeli. Şefik Bey (albay) İttihatçıların fırka (tümen) kumandanıdır... İlâh"

Hülâsa: Köşk'te Demirci Efe'nin üzerinde kimler müessir idiyse hepsinin aleyhlerinde Demirci Efe'yi tezvirat ile dorldurmuşlar ve demişler ki: "Eğer İngilizler, Fransızlar bunların ittihatçı olduklarını bilseler hemen askerleri ile hepimizi dağıtırlar. Hacı Şükrü kim oluyor? Umum Kuva-yi Milliye Kumandanı sensin, millet seni tanır, onları tanımıyor," yollu sözlerle onun gururunu okşamışlar ve ona heyet-i milliye namına, 'Umum Kuva-yi Milliye Umum Aydın ve Havalisi Kumandanı Demirci Mehmet Efe' ünvanı verirler, Demirci Mehmet Efe'nin boynuna bir kaytan ile takarlar. Onu o muhitte millî bir diktatör mevkiine geçirirler, ellerinde kullanmak isterler'.

(*İstiklal Harbi'nde 57. Tümen ve Aydın Millî Cidâli*, s. 213-216)

Not: Muhterem Albay anlattıklarının neticesini de altı maddede sıralamakta, bu arada, "onun (benim) mütevazıane çalışmasıyla vücuda getir-

diği millete faydalı ve ciddi eserler çoktu," dedikten sonra naçiz şahsımı, samimi duygular içinde övmektedir. Bunları buraya almak için iddia olunan 'tevazuum' belki mani olurdu. Fakat bundan önce ne medeni, ne yarı medeni ve ne de vahşilikten yeni kurtulmuş dünya memleketlerinde benzerine rastlanmayan ve Türk'ün tarih boyunca bağlı olduğu hak ve adalete asla yakışmayan mahut tedbirler kanunu şahsımın, aynen övülmesini yasaklamaktadır. Yazamayacağım, yalnız şu kadarını kaydetmekten vazgeçmeyeceğim:

Onun (benim) Galip Hoca müstear ad ve sıfatını taşımış olması, namertlik edebilecek parti rakiplerinin bir darbesine uğramaksızın o buhranlı zamanlarda tehlikede kalan yurduna faydalı olmak emeline dayanıyordu. Halkı uyandırmak için hoca sıfatının avam üzerinde o zamanlara mahsus yapacağı tesir herkesce malûmdur. Köşk cephesinde onun herkes gibi yurdun kurtuluşu için eli silahlı çalışırken ima ile olsun parti duygusunun ne ağzından ne de tavırlarından sızdığı görülmemişti.

Kâzım Nuri Bey için de: "Ağır ve tehlikeli bühtana uğrayan Bay Kâzım Nuri'nin de yurdunun ve Umurlu'da ecdattan kalma memleketin kurtulmasından başka partizanlığını gösterecek bir duygu taşımasına imkân yoktu," diye yazdıktan sonra mütalâasını birleştirmekte, "İşte hakikat bu merkezde idi. İtilâf ve Hürriyetçilerin partizanlık isnadı hem kendi asker adıma, hem bu münevver (aydın) arkadaşlarımızın adına reddolunmuştu," demektedir.

BÖLÜM 11

1- *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuva-yi Milliye Hatıraları 1919-1920,* s. 50-52.

2- Bu fırka aynen şöyledir:

Zât-ı hazret-i hilâfetpenâhiye fart-ı ubudiyeti, akide-i esasiye olarak müttefikan kabul eden büyük ve müttehit kongre.

3- *Hacim Muhittin Çarıklı'nın Hatıraları,* s. 45-46.

4- Binbaşı Hacı Şükrü Bey'e 'Deli Şükrü' diyenler de vardı.

5- Dikkat buyurulmuştur. Hacim Çarıklı'yı Doktor Mazhar alıp götürüyor. Bunları mutasarrıf kendisine anlatıyor. Daha sonra Kemal Paşa da bu sözleri Albay Şefik Aker'e yazdığı bir mektupta, reddecektir.

6- Hayatın garip bir tecellisi: Ankara'da Birinci Büyük Millet Meclisi henüz açılmıştı. Ben Bursa'dan, Meclis'e katılmak için, Ankara'ya gidiyorum. Hacim Muhittin de (Çarıklı), vali tayin olunduğu Bursa'ya geliyordu. Yolda, Yenişehir civarında bir yerde karşılaştık, yanında Aydın'dan Büyük Millet Meclisi'ne üye seçilmiş Hacı Süleyman Efendi de

vardı. Hacim Bey'le konuşurken, Hacı Efendi bizi yalnız bırakmış bir ağacın altında oturmuştu. Hacim Bey, daha ben sormadan izahat vermek ihtiyacını duydu: "Hacı Süleyman Efendiyi Bursa'ya götürüyorum, orada hocalar arasında gereken telkini yapar. Orhangazi ile Yalova arasında Reşadiye (Güney) köyünde oturan Şeyh Şerafettin Efendi ile görüşmeye gidecek. Şeyh'in saray ile münasebet kurmak teşebbüsünden bahis olunuyor," dedi.Bu sırada, uğruna fedakârlık ettikleri Müslümanların halifesi, Osmanlıların padişahı Vahdeddin ve Şeyhislamı biz Kuva-yi Milliyecilerin 'katlimiz' için ferman ve fetvalar çıkarmışlardı.

Yeni valiyi birkaç köylü karşıcı ile bıraktım. Hacı Süleyman Efendi ile görüştüm. Benden fena halde ürktü; sakalları bile titriyor, konuşmakta zorluk çekiyordu. Yukarıda anlattığım günleri hatırlayarak kendisi ile kırda hesaplaşmak isteyeceğimi düşünmüş olmalıydı. Bana dert yanmaya başladı: "Nazilli düşman eline düştü. Malımızdan, memleketimizden mahrum buralarda yalnız başımayım. (Hacim Çarıklı'yı göstererek) Bu adam beni Bursa'ya götürüyor. Orada ne gibi akıbetlerle karşılaşacağız bilmiyorum," dedi. Haline acımıştım. Esasen kendisine yaptıklarından bahsetmek niyetinde bile değildim. Bu defa, bu efendiler, padişaha arz-ı sadakat yerine onunla münasebet kurmak isteyenleri önleyeceklerdi. Her ikisine başarılar diledim.

7- Şükrü Bey'e dokunulmamıştır.

8- 138 numaralı sahifeyi görünüz.

9- Aydın'ın işgali için gidip Yunan ordusunu davet eden adam başka türlü nasıl konuşabilir?

10- Birkaç defa yazılmıştır. Bu konuda benim tutumum belli olmuştur. Aslında bu da pek adi bir iftira ve düşüncedir. Taarruz edilmemesi fikir doğrudan doğruya hükümetten ve Milen Hattı dolayısıyla İtilâf Devletleri'nden hatta padişahtan geliyordu. İlhami Bey'in de dahil olduğu veyahut akıl hocalığını yaptığı heyet-i merkeziyenin Milen'e gönderdiği güya protestonamede 'biz İtilâf Devletlerine karşı hiçbir fikr-i husumet beslemiyoruz. Bunu bütün harekâtımızla ispat ettik. Binaenaleyh, şimdilik İngiliz icraat-ı adilânesine (!) ve Aydın vilayetinin Yunanlılardan tathirine intizaren taarruzdan sarfınazar edeceğiz," dedikten sonra vatanın umumi durumu ve memleketin diğer işgal sahaları ne olursa olsun 'adil' İngilizlere başvurarak 'eğer başta İngilizler olduğu halde İtilâf Devletleri Yunanlıları bütün Aydın vilayetinden çıkartacak olursa biz müteşekkiren derhal köylerimize döner, işimiz gücümüzle iştigal ederiz," taahhüdünde bulunmaktadırlar.

Daha sonra da yabancı düşman milletlerin işgalinde fark varmış gibi "Yunanlılar Aydın ve İzmir'den (dikkat buyurunuz, mesela Manisa ve Ayvalık'tan da değil!) çekildiği takdirde eğer İtilâf Devletleri lüzum gö-

rürse bu havaliye sulh akdine kadar İngiliz kıtaları ikame edebilirler," demektedirler. (Asaf Kökbel, *Millî Mücadelede Aydın*, s. 366).

11- Halil Ağa 27 Nisan 1942 salı günü Ankara'da Meşrutiyet Caddesi'nde oturduğum eve geldi. Maksadının sadece beni ziyaret olduğunu söyledi. Ben o vakit iktidardan çekilmiştim. Böyle bir zamanda ağanın, beni ziyarete gelmesi, samimi olduğunun delili idi. Halil Ağa'yı birkaç defa cephede Demirci Efe'nin yanında görmüş, tanışmıştık. Kendisine Efe'nin babası nazariyle bakılırdı. Efe de 'Babam' derdi. Halil Ağa bence, dedikodu dışında kalırdı cephe ve Kuva-yi Milliye işleri ile ve işlerin teferruatı ile meşgul olmaz görünürdü. Vakarlı bir zattı, şahsına saygı gösterilirdi.

12- Dikkat! İstanbul Hükümeti'nin ajanı imiş demek.

13- Aynen alınmıştır.

14- Ahmet Fevzi Paşa birkaç defa bölgemize ve Nazilli'ye hatta Köşk'e kadar gelmiştir. Bütün gelişleri sessizce olmuştur. Bir gün cephede gezinirken kendisini Albay Şefik Aker'in yanında, ayak üzerinde görmüş, beni yanından geçerken dikkatle süzdüğünü fark etmiştim. Bölgemize bizleri izlemek ve İstanbul hesabına haber almak için geldiği şüphesizdi. Halil Ağa'dan öğreniyoruz ki Efe'yi de baştan çıkarmak istemiştir.

Çerkes Ahmet Fevzi Paşa Mabeyin-i Hümayun Seccadeci Başısı İzzet Bey'in damadı idi. O zamanın deyimiyle 'mabeyne', padişaha mensuptu. İstanbul'da Merkez Kumandanlığı yapmıştır. Bu paşa Birinci Dünya Savaşı sırasında, Hindistan vesair sömürgelerden İstanbul'a gelip millî hürriyet ve istiklalleri için çalışmış İslam mücahitlerini İngilizlere teslim etmek isteyen Vahdeddin'in sadrazamı Damad Ferit Hükümeti'nin âleti olmuştur.Atatürk de büyük nutkunda Ahmet Fevzi Paşa'dan bahsetmektedir. Müşir Ali Rıza Paşa Hükümeti iktidara geldiği zaman (sarayın telkini ile olacak) Ahmet Fevzi Paşa da Anadolu'da görevlendirilmek istenilmişti. Atatürk bunu kabul etmiyor ve şöyle diyordu:

> Ahmet Fevzi Paşa bizimle işbirliği kabiliyetini haiz değildir. Ahmet Fevzi Paşa'nın hususi vazifelerle dolaşırken vaki mantıksız ifadelerini bildirmiştik... Bunu me'mûl etmemi buyurmuştunuz, (bunu söyleyen Harbiye Nâzırı Cemal Paşa'dır).
>
> Ahmet Fevzi Paşa'nın arkadaşlara yazdığı hususi bir şifrede, ordu bugünkü anarşi vaziyetinde kaldıkça memleket için felâket muhakkaktır diyor. Bu zat ordunun millî teşkilâta müzahir vaziyetini anarşi telâkki ediyor. Halbuki bilmek lâzımdır ki ordu millî teşkilât kadrosu dışında değil, belki onun ruh ve esasını teşkil etmektedir.Ahmet Fevzi Paşa'nın Gönen'de ilk iş olarak yaptığı marifet, Anzavur meselesinden dolayı (bu konu daha sonra anlatılacaktır) bin müşkilatla ele geçirilen canilerin tahliyesini talep etmek olmuştur. Bizimle müdavele-i-efkâr eylemeden (görüşmeden) tayin ettiğiniz zatın kabul edilmemesi hakkındaki zaruri ve haklı mütalâalarımıza karşı bir izzeti nefis meselesi yapmayınız. Bu, vatan ve millete sadakat ve bağlılıkla kabili telif değildir.

(*Nutuk*, Cilt 1, s. 349-350, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1961.)

BÖLÜM 12

1- Bunları ileride tafsilatıyla yazacağım.

2- Metindeki yazılar Faik Öztrak'ın ifadeleridir. Alt kısımdaki Ş. A., işareti mütalâalar da Albay Şefik Aker'indir.

Bu konudaki yazıların buraya alınan kısmı dışındakiler belgeler bölümümüzdedir, No. 22.

3- *Ben de Yazdım*, Cilt 5, s. 144.

4- *Anadolu* gazetesi, 26 Birinci Teşrin (Ekim) 1927 tarih ve 3917 No'lu nüsha.

5- Yani İzmir'in işgalinden bir ay önce.

6- *Ben de Yazdım*, Cilt 5, s. 129, görünüz.

İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmânî Cemiyeti tarihçesine dair bir yazıda şöyle denilmektedir:

Doktor Ethem Beyefendi'nin delâletiyle, Teceddüt Fırkası-İttihat ve Terakki İzmir Merkez Heyeti ile (benim başkanlığımdadır) başlayarak fırkanın bize bilâkayd ü şart müzahir olacakları vaadi ile neticelenen müzakerenin şuyuu, Vali Ethem Bey ve etrafını fena halde aleyhimize çevirmişti.

7- *Ben de Yazdım*, Cilt 6, s. 41 ve Öğretmen Ragıb Nurettin imzalı bir mektuptan.

BELGELER VE FOTOKOPİLER

1- Umurlu cephesi, kitabımızın metninde yazdığım gibi daha önce geçici mahiyette kurulmuştur. Demirci Efe geldikten sonra şekli değişmiştir.

2- Adı geçen cemiyet yalnız millî duyguları temsile çalışır, anlamındadır. (İkdam gazetesi, 28 Mayıs 1919)

3- Bu intiba Hürriyet ve İtilâf Partisi, İngiliz Muhibleri ve Damad Ferit Hükümeti muhitlerinden alınmış olacaktır.

4- Bu rapor Dışişleri Nezareti'nde şöyle zapta geçirilmiştir:

Aydın vilayetinde Yunanlılara karşı koymakta olan başı bozuk Türkler hakkındaki bu rapor Türk kaynaklarından alınan malûmata müsteniddir. Bu hareketin Mustafa Kemal'in faaliyetlerinden farklı olduğuna dair ileri sürülecek mütalâa doğru olamaz.

W.S. Edmonds
23.9.1919

5- İkinci sahifede yapılacağı bahis edilen 7 maddelik kanun.

6- O sırada Denizli Mutasarrıfı bulunan Faik Öztrak'ın Hacim Muhittin Çarıklı'ya yazdığı özel bir mektuptan alınmıştır.

7- No. 479.

8- Neşredilmemiştir. 18 Ağustos'da alınmış olan bu telgraf 8'nci paragrafta derpiş edildiği veçhile Yunan ve İtalyan kuvvetlerinin geri çekilmesini iltizam etmektedir.

9- Bu sahife numaraları elimizdeki vesika sahifelerine aittir.

KAYNAKÇA

1. Kitaplar:
    - I. Etüdler
    - II. Hatıralar:
        - A. Yayınlanmış olanlar
            - a. Kitap olarak
            - b. Tefrika olarak
        - B. Yayınlanmamış olanlar
    - III. Takvim-i Vakayi
    - IV. Zabıtlar
2. Broşürler
3. Ansiklopediler, sözlükler
4. Dergiler, gazeteler:
    - a. Makaleler
    - b. Demeçler
    - c. Söylevler
    - ç. Haberler, v.s.
    - d. Beyannameler
5. Belgeler:
    - I. Yazılı Belgeler:
        - a. Telgraflar
        - b. Mektuplar
        - c. Tezkereler
        - ç. Zabıtlar (suret veya fotokopi)
        - d. Beyannameler
        - e. Raporlar
    - II. Fotoğraflar

1- *Documents on British Foreign Politics, 1919-1939.*

2- Cevat Bey'in Hatıra Notları, (Celâl Bayar arşivi).

3- M. Şefik (Albay), *57. Tümen ve Aydın Millî Cidali,* Yeni Mtb., İst. 1945.

4- Nuri Vural Bey'in (Yüzbaşı) Hatıra Notları, (Celâl Bayar arşivi).

5- Lütfü Simavi, *Sultan Mehmed Reşat Han'ın ve Halefinin Sarayında Gördüklerim,* Cilt 2 ve 4.

6- Rey, Ahmet Reşat, *Gördüklerim Yaptıklarım, 1890-1922,* Canlı Tarihler, Yeni Mtb., İst. 1945.

7- Söylemezoğlu, Galip Kemalî, *Başımıza Gelenler, Yakın Bir Mazinin Hatıraları Mondros'tan Mudanya'ya 1918-1922,* Kanaat Kitabevi, İst. 1939.

8- İleri, Dr. Suphi Nuri, *Siyasi Tarih - XVIII. Asırdan XX. Asra Kadar,* Güneş Mtb., İst. 1940,

9- İbrahim Demiralay'ın Hatıra Notları, (Celâl Bayar arşivi).

10- *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi,* Vesika No: 126, 128, 129.

11- Şemsettin Sami, *Kamus-i Türkî,* "Zeybek" maddesi, s. 693, İst. 1317, İkdam Mtb.

12- *Tire ve Havalisi Kahramanı Gökçen Efe.*

13- *Tire Aydınlarının Etüdleri.*

14- *Alemdar* gazetesi, 31 Temmuz 1919.

15- Yusuf İzzet Paşa'nın Hatıraları, (Celâl Bayar arşivi).

16- Esat İleri'nin Hatıra Notları, (Celâl Bayar arşivi).

17- Armstrong, Haron, *Türkiye Nasıl Doğdu?,* çev. Ömer Rıza Doğrul, Kanaat Kütüphanesi, İst. 1928.

18- İngiliz Muhibleri Cemiyeti, Neşrolunan Beyannamesi.

19- Kemalettin Şâhrû, *Mütareke Acıları,* Selâmet Mtb., İst. 1930.

20- Atatürk, Kemal, *Nutuk,* Cilt 1, 1919-1920, Milli Eğitim Basımevi, İst. 1961.

21- Kutay, Cemal, *Celâl Bayar - Bir Türk'ün Biyografisi,*

22- Bayur, Hikmet, *Atatürk, Hayatı ve Eseri.*

23- *Yeni Türk* gazetesi, 19 Nisan 1341 (1925).

24- Fazlı Güleç'in Hatıra Notları, (Celâl Bayar arşivi).

25- Ksenefon Straligos, *Küçük Asya'da Yunanistan.*

26- Bedri Göknil'in Hatıra Notları, (Celâl Bayar arşivi).

27- Çarıklı, Hacim Muhittin, *Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuva-yi Milliye Hatıraları, 1919-1920.*

28- Kökbel Asaf, *Millî Mücadelede Aydın.*

29- *Anadolu* gazetesi, 26 Birinci Teşrin 1927.

DIZIN

Celâl Bayar, *Ben de Yazdım*'da; Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarını ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarını; Meşrutiyet Devri'nin seçme olaylarını, Mondros Mütarekesi'nden bu yana millî mücadeleyi, Büyük Millet Meclisi'nin kuruluşunu ve ilk çalışmalarını, ilk meclis hükümetlerini, Atatürk'ü ve devrimlerini; anılarına, yaşadıklarına ve belgelere dayandırarak, Türkiye'nin 20. yüzyıldaki siyasal tarihine önemli bir tanıklık yapmaktadır. Bayar, bir yandan da, kendi deyişiyle, "genç nesiller için faydalı olacağı düşüncesi ile, özellikle inkılâpların meydana gelmesini zorunlu kılan tarihi sebep ve etkenler" üzerinde durmaktadır.

Ben de Yazdım'ın yedinci cildinde; İzmir'in işgali sonrasında, Ege bölgesinde Yunan yayılmacılığı, Yunanistan'ın ve İtalya'nın Ege bölgesindeki çıkar çatışmaları, zeybeklerin Millî Mücadele'ye örgütlü biçimde katılmaları, işgal güçlerine karşı yerel örgütlenmeler ve silahlı çatışmalar, İstanbul Hükümeti'nin duyarsızlığı ve engellemeleri, Millî Mücadele düşmanlarının işgal yanlısı tavırları, Erzurum Kongresi kararlarının etkileri, İstanbul Hükümeti'nin ve yandaşlarının Millî Mücadeleye karşı İngilizlerle işbirliği yapması, Millî Heyetler'in kuruluşu ve etkinlikleri, padişahın, sadrazamın ve yakınlarının ülke dışına kaçış hazırlıkları ve Mustafa Kemal'in Millî Mücadele'ye giderek ağırlığını koyması gibi konular ele alınmaktadır.

ISBN 975-579-021-7